

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

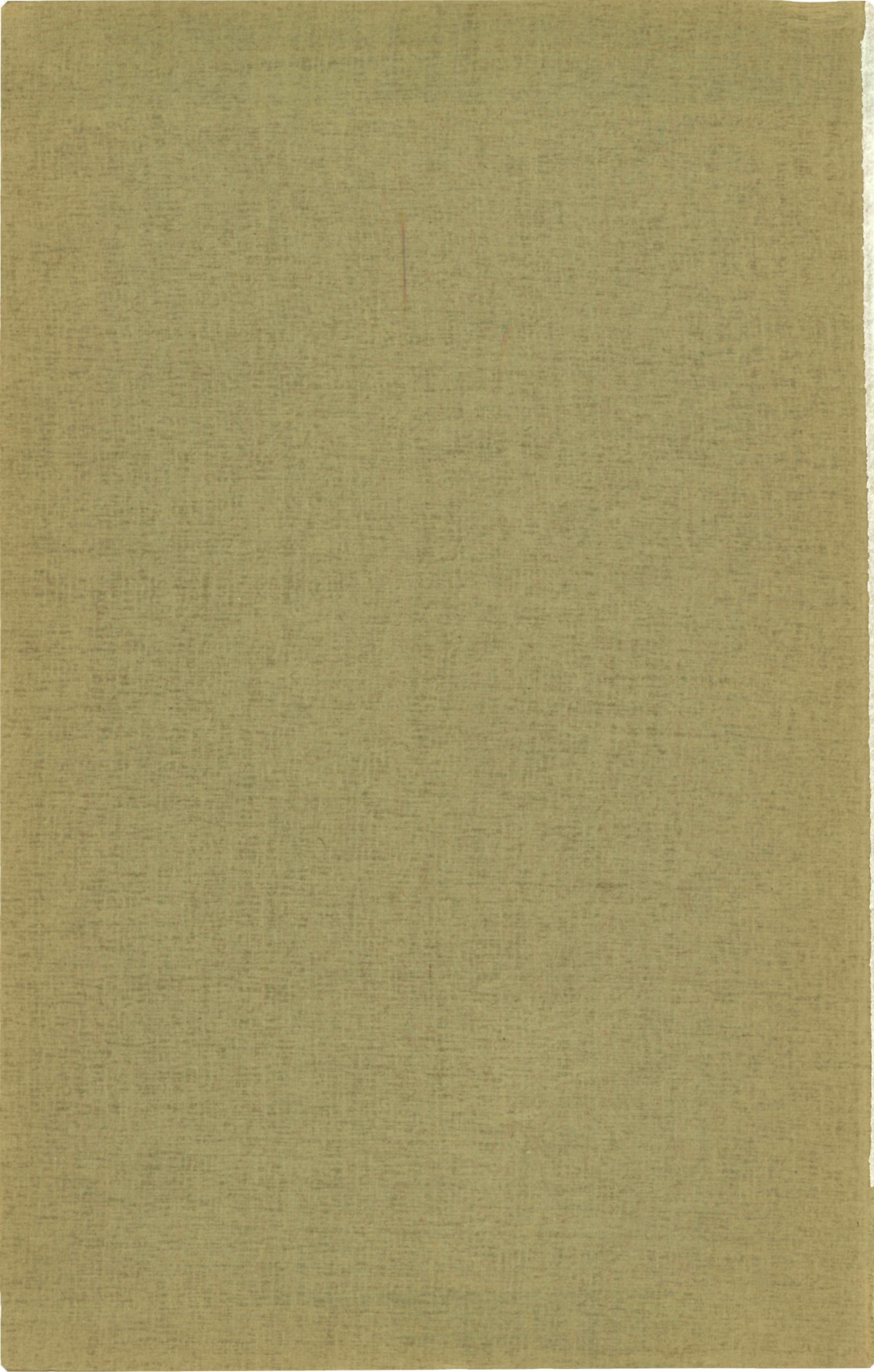
For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/107073>

Please be advised that this information was generated on 2018-07-08 and may be subject to change.

KATHOLIEK MIDDELBAAR
ONDERWIJS EN
INTELLECTUELE EMANCIPATIE

M. A. J. M. MATTHIJSEN

KATHOLIEK MIDDELBAAR ONDERWIJS
EN INTELLECTUELE EMANCIPATIE

,

-

PROMOTOR: PROF. G. H. L. ZEEGERS

KATHOLIEK MIDDELBAAR ONDERWIJS EN INTELLECTUELE EMANCIPATIE

*Een sociografische facetstudie van het
emancipatievraagstuk der katholieken in Nederland*

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van doctor
in de Politieke en Sociale Wetenschappen aan de
R. K. Universiteit te Nijmegen,
op gezag van de Rector Magnificus Dr W. K. M. Grossouw,
hoogleraar in de faculteit der Godgeleerdheid,
volgens besluit van de senaat in het
openbaar te verdedigen in de aula van de universiteit,
op woensdag 18 juni 1958 des namiddags te 2 uur door

MATHIAS ADRIANUS JOANNES MARIA MATTHIJSSEN

geboren te Steenberg

TE ASSEN BIJ

VAN GORCUM & COMP. N.V. - G. A. HAK & DR H. J. PRAKKE

Deze studie wordt gepubliceerd in de serie „Sociaal Kompas”
van het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut

Ter nagedachtenis aan mijn vader

VOORWOORD

Het is mij een behoefte op deze plaats dank te brengen aan mijn ouders voor het vertrouwen, dat zij, staande in het agrarisch milieu, hebben gehad in mijn keuze der sociale wetenschappen.

Ik heb het als een bijzonder voorrecht beschouwd te mogen studeren aan de universiteit van Leuven. De universele in het christendom verankerde synthese, waarvan alle aan deze universiteit gedoceede wetenschappen zijn doordrongen, heb ik als een grote weldaad ervaren.

Deze studie is voortgekomen uit mijn wetenschappelijke arbeid als medewerker van het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut. Ik ben mijn promotor prof. G. H. L. Zeegers zeer erkentelijk, dat hij mij heeft toegestaan uit het onderzoekmateriaal van het instituut gegevens te putten voor mijn proefschrift.

Niet alleen om deze reden mag deze studie een werk van het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut worden genoemd. Door de vele wetenschappelijke adviezen, die ik van mijn collega's heb mogen ontvangen bij de totstandkoming, is op deze studie in sterke mate het stempel van het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut in een bepaalde fase van zijn ontwikkeling gedrukt.

Wanneer ik er behoefte aan gevoel op deze plaats al diegenen dank te brengen, die mij bij de uitvoering van de studie en de voorbereiding van de publicatie behulpzaam zijn geweest, gaan na prof. G. H. L. Zeegers mijn gedachten dan ook in de eerste plaats uit naar de gezamenlijke medewerkers van dit instituut. Wegens hun adviezen op het wetenschappelijke vlak verdienen een bijzondere vermelding de heren C. Thoen en Dr J. Godsfroy. Verder gaat mijn dank uit naar de heren drs L. de Jonghe, pater drs E. Pelosi S. J. en drs H. Goddijn voor hun waardevolle kritische opmerkingen bij het manuscript. Bijzonder dankbaar ben ik ook mevr. A. Engberse-Verschuuren en mevr. M. Knijff-Korporaal, die de zorgen voor de technische voorbereiding van de publicatie in belangrijke mate van mijn schouders hebben genomen. Ten laatste zij een woord van hulde gebracht aan mijn vrouw, die van het begin tot het einde een werkzaam aandeel in de totstandkoming van mijn proefschrift heeft gehad en de onaangename consequenties vol geduld heeft verdragen.

INHOUDSOPGAVE

VOORWOORD	5
INLEIDING	8
HOOFDSTUK I. SOCIOLOGISCHE ACHTERGRONDEN VAN HET EMAN- CIPATIEVRAAGSTUK DER KATHOLIEKE MINDERHEDEN.	17
Par. 1. Cultuur-sociologische theorieën met betrekking tot het min- derheidsvraagstuk der katholieken	17
Par. 2. De sociale en intellectuele positie der katholieken in enige ge- mengd-confessionele landen	29
1. Nederland	30
2. Duitsland	40
3. Zwitserland	46
4. Engeland	53
5. De Verenigde Staten van Noord-Amerika	58
Par. 3. Interpretatie der feiten in het licht der cultuur-sociologische theorieën	65
HOOFDSTUK II. HET MIDDELBAAR ONDERWIJS BIJ KATHOLIEKEN IN HET VERLEDEN EN HEDEN	72
Par. 1. Opkomst en groei van het moderne middelbaar onderwijs .	72
Par. 2. Raming van het aandeel der katholieken in de middelbare schoolbevolking	85
Par. 3. De structuur van het katholieke middelbaar onderwijs . .	90
Conclusie.	99
HOOFDSTUK III. DE MAATSCHAPPELIJKE FUNCTIE VAN DE SEMI- NARIEOPLEIDING EN VAN HET MIDDELBAAR ONDERWIJS	101
Par. 1. Waardering van de seminarieopleiding t.o.v. het middelbaar onderwijs.	101
Par. 2. Betekenis van de geestelijkheid in het emancipatieproces . .	109
HOOFDSTUK IV. ALGEMENE FACTOREN, DIE HET EMANCIPATIE- PROCES DER KATHOLIEKEN BIJ HET MIDDELBAAR ONDERWIJS IN ONZE TIJD VERTRAGEN	115
Inleiding	115
Par. 1. Verschillen in de sociale samenstelling der katholieke en der niet-katholieke bevolking	115
a. De beroepsstructuur.	115
b. De gezinsgrootte	121
c. De priesterroepingen	124
d. De intelligentie	125

Par. 2. Beteekenis van elk der belemmerende factoren voor het intellectuele emancipatieproces der katholieken	130
HOOFDSTUK V. DE DEELNAME VAN KATHOLIEKEN AAN HET MIDDELBAAR ONDERWIJS, REGIONAAL BEZIEN	139
Inleiding	139
Par. 1. Spreiding der scholen en der leerlingen van het katholiek middelbaar onderwijs per provincie	141
Par. 2. Leerlingenaantallen bij het katholiek middelbaar onderwijs in verband met de afstand tot de scholen	145
Par. 3. Leerlingenaantallen bij het middelbaar onderwijs in verband met het sociaal-economisch milieu	152
HOOFDSTUK VI. ANALYSE DER STATISTISCHE TEKORTENAANLEERLINGEN BIJ HET KATHOLIEK MIDDELBAAR ONDERWIJS IN DE VERZORGINGSGEBIEDEN DER BESTAANDE SCHOLEN	157
Par. 1. Omschrijving van de gebruikte methode en eerste overzicht van de uitkomsten	157
Par. 2. Analyse van de situatie in de gebieden met een positieve evenredigheidsindex	160
Par. 3. Analyse van de situatie in de gebieden met een negatieve evenredigheidsindex.	165
1. Invloed van de factor beroepsstructuur	166
2. Invloed van het bezoek van katholieken aan niet-katholieke scholen	168
3. Invloed van het tekort aan katholieke middelbare scholen	170
4. Invloed van de eenzijdige structuur van het katholieke apparaat voor middelbaar onderwijs	176
5. Invloed van het nog korte bestaan van sommige katholieke middelbare scholen	178
Conclusie	181
HOOFDSTUK VII. INTERN EN EXTERN RENDEMENT VAN HET KATHOLIEK MIDDELBAAR ONDERWIJS	183
Par. 1. Het intern rendement van het katholieke middelbaar onderwijs	183
Par. 2. Het extern rendement van het katholieke middelbaar onderwijs	191
HOOFDSTUK VIII. SYNTHESE	200
1. Het vraagstuk van het intern rendement	203
2. Het vraagstuk van de persoonlijkheidsvorming	205
3. Het vraagstuk van de levensbeschouwelijke vorming	207
4. Het docentenvraagstuk	208
Algemene conclusie	209

INLEIDING

Het is ruim anderhalve eeuw geleden, dat de katholieken van Nederland een periode van ontwikkeling zijn ingegaan, die gekenschetst wordt als de emancipatie-periode. In 1796 werden zij na een eeuwenlange wettelijke achteruitstelling staatsrechtelijk als volwaardige staatsburgers in het protestantse Nederland erkend. Doch zij mochten dan al rechte gelijk zijn, feitelijk vertoonden zij vele kenmerken van de gewezen slaaf, die, alhoewel in vrijheid gesteld, zich verre minderwaardig voelt aan de vrij geboien mens¹.

Vanaf die tijd hebben de katholieken van Nederland een lange weg afgelegd. Omvangrijk is de literatuur, waarin deze periode van heftige strijd zowel buiten als binnen eigen kring is beschreven. Heftig was deze strijd naar buiten, want zodanig was de maatschappelijke en culturele positie van de katholieken in de periode van eeuwenlange achteruitstelling verzwakt, dat de overheersende protestanten hen als tweederangsburgers beschouwden, die eigenlijk geen rechten konden doen gelden. Het herstel van de kerkelijke hiërarchie in 1853 ging gepaard met de heftigste reacties der protestanten, die de katholieken onder meer een

¹ Het is hier de plaats een omschrijving te geven van het begrip emancipatie. Etymologisch is het woord emancipatie afgeleid van het Latijnse woord *e manu capere*, hetgeen betekent vrijlaten. In het Romeins recht komt emancipatie voor als een rechtshandeling, waardoor een filius (of filia) familias, die aan het vaderlijk gezag onderworpen is, via een ingewikkelde procedure van dit gezag bevrijd en als gevolg daarvan privaatrechtelijk zelfstandig wordt: „homo sui iuris” (Dr W. KUNDEL, *Romisches Privatrecht*, Berlin 1935, blz. 295).

In tegenstelling tot het Romeins rechtsbegrip „emancipatio” wordt het woord „emancipatie” in het moderne spraakgebruik niet toegepast op de zelfstandig wording van individuen maar van groepen. Als wij spreken van emancipatie hebben wij steeds op het oog de groei naar zelfstandigheid van een groep, d.w.z. het zich bevrijden van alle krachten, die een volledige ontplooiing van het groepsleven in de weg staan. Onder de emancipatie der katholieken verstaan wij: *het doelbewust streven der katholieke minderheden in de negentiende en twintigste eeuw naar een aan hun getalsterkte evenredige invloed op het maatschappelijk leven, te realiseren door een zo krachtig mogelijke ontplooiing in politiek, sociaal cultureel, intellectueel en godsdienstig opzicht.*

„niet-volk” noemden¹. Al eerder hadden zij de katholieken de „vijanden van Nederland” genoemd².

Dat de invloed der katholieken in het openbare leven in de negentiende eeuw zeer gering was, wordt door de geschiedschrijvers eenstemmig erkend. „Dat de schoolmeester gereformeerd moest zijn, sprak vanzelf. Een katholieke burgemeester was een grote zeldzaamheid. De grote steden duldden geen katholiek in de gemeenteraad..... Dit alles vond men natuurlijk. Klachten daarover werden door de heersende partij een *paapsche stoutigheid genoemd*”³. Interessant zijn in dit opzicht ook de statistieken, die het (enige) katholieke dagblad „De Tijd” in 1848 publiceerde, samengesteld op grond van een door haar in het gehele land gehouden enquête. Bij een bevolking van twee katholieken tegen drie niet-katholieken bleek de verhouding in de ambten en bedieningen te zijn:

in de afdeling rijkszaken: 2 katholieken tegen 25 niet-katholieken
in de afdeling één, gewestelijke zaken: 2 katholieken tegen 15 niet-katholieken

in de afdeling twee, gewestelijke zaken: 2 katholieken tegen 13 niet-katholieken⁴.

Nog minder waren de katholieken vertegenwoordigd onder de hogleraren. Naar Rogier mededeelt, zouden gedurende de gehele negentiende eeuw niet meer dan drie katholieken een hoogleraarsambt bekleed hebben, allen te Leiden en ook allen vóór 1850. Daarna zou het tot het einde der eeuw duren, eer ons land weer een katholiek hoogleraar telde, nl. te Utrecht⁵.

Maar de katholieken hadden eveneens een heftige strijd te voeren naar binnen. De katholieken trokken zich in de negentiende eeuw angstvallig in een isolement terug, bevreesd als zij waren hun geloof te verliezen door actief aan het culturele en geestesleven deel te nemen. Door het bezoek aan universiteiten, aan schouwburgen, het lezen van boeken enz. als „gevaarlijke gelegenheden” te mijden, plaatsten zij zich op alle terreinen van het moderne culturele leven in het defensief. „Deze vervreemding van de moderne cultuur (werd) niet alleen als een onvermijdelijkheid, een noodzakelijk kwaad voorgesteld, maar een plicht, ja een deugd genoemd”⁶.

¹ C. BROERF, *Een bezadigd woord aan mijn andersdenkende landgenoten*, 1853.

² *De Katholiek*, 1842, blz. 48 e.v.

³ P. ALBERS, *Geschiedenis van het herstel der hiërarchie in de Nederlanden*, 1904, dl. II blz. 2.

⁴ ontleend aan P. ALBERS, t.a.p. dl. II blz. 120.

⁵ L. J. ROGIER, *In Vrijheid Herboren*, 1953, blz. 170.

⁶ idem, blz. 143.

De weinige grote voortrekkers, die in de negentiende eeuw de emancipatie der katholieken trachtten voort te stuwen, ondervonden de grootste tegenwerking in eigen kring. Wij mogen in dit verband volstaan met de moeilijkheden te releveren, waarmee Schaepman te kampen had in zijn streven de politieke emancipatie der katholieken te realiseren.

Geleidelijk aan echter hebben de katholieken zich uit hun maatschappelijk en cultureel isolement weten te verheffen. De eerste helft van de twintigste eeuw is de periode van de opgang naar het herstel. Langzaam aan begonnen zij in meerdere sectoren van het maatschappelijk leven hun posities in te nemen; de maatschappelijke tegenstellingen tussen protestanten en katholieken zijn langzamerhand weggeëbd, evenzo de behoudende krachten, die het katholieke volksdeel van binnen uit in zijn emancipatie hebben afgeremd.

De tijd is thans aangebroken, dat men zich in katholieke kring begint af te vragen, of de emancipatie als voltooid kan worden beschouwd. Alhoewel blijkens de door Goddijn gegeven citaten¹ vele auteurs van mening zijn, dat deze vraag vooralsnog ontkennend moet worden beantwoord, blijkt reeds uit het feit, dat de vraag herhaaldelijk wordt opgeworpen, dat de eindfase is ingetreden. Tekenend voor de fase, waarin wij thans verkeren, is ook de structuurwijziging, die zich de laatste jaren in het Thijmgenootschap heeft voorgedaan. Werd deze vereniging in 1904 opgericht met het negatieve doel het tekort der katholieken in de wetenschap te doen verdwijnen, na de oorlog toont zich in de gewijzigde doelstelling „de heuglijke evolutie van het negatieve naar het positieve”². Voortaan ziet het Thijmgenootschap zijn belangrijkste doelstelling gelegen in het streven naar integratie van de verschillende vakgebieden in een universele levensbeschouwing. Men zou kunnen zeggen, dat de katholieke wetenschapsbeoefening van de kindsheid naar de volwassenheid is gegroeid.

Toch is het juist in intellectueel opzicht, dat de emancipatie der katholieken het minst is gevorderd. Bij herhaling heeft Zegers gewezen op de grote achterstand, die de katholieken onder de academisch gevormden nog vertonen³. De achterstand der katholieken in de wetenschapsbeoefening en in de academische beroepen is de laatste nawerking van

¹ Dr J. J. O. GODDIJN o.f.m., *Katholieke minderheid en protestants dominant*, 1957, blz. 48-50.

² L. J. ROGIER, *Een halve eeuw levens van het Thijmgenootschap 1904-1954*. in *De ontwikkeling der wetenschappen in de laatste halve eeuw*, 1954, blz. XXXIII - XXXIV.

³ Prof. G. H. L. ZEGERS, *Onze taak als katholieke intellectueel*. Feestrede uitgesproken bij gelegenheid van de 28e Dies Natalis van het Nijmeegse Studentencorps „Carolus Magnus”, zie *Katholiek archief* 1952, blz. 544 e.v., *Universiteit en Maatschappij in Sociaal Kompas*, 1953, no. 2 blz. 13 e.v.

de minderheidspositie, waarin de katholieken van ons land gedurende eeuwen hebben verkeerd. Eerst wanneer deze achterstand geheel zal zijn verdwenen, is naar onze mening de emancipatie der katholieken voltooid.

In deze studie willen wij een facet van het vraagstuk der intellectuele emancipatie aan een diepgaand onderzoek onderwerpen. Hoever is de intellectuele emancipatie der katholieken thans gevorderd? Welke factoren staan een snelle vordering van het inhaalproces thans nog in de weg? Hoe kan de remmende kracht van deze factoren worden opgeheven of gecompenseerd? Is het mogelijk via een goed geleide planning de nog resterende achterstand te doen verdwijnen, en zo ja, welke praktische maatregelen dienen daartoe te worden genomen?

In de voorliggende studie zullen deze vraagpunten aan een beschouwing worden onderworpen, althans voor een beperkt facet van het fenomeen der genoemde achterstand. Het spreekt immers vanzelf, dat wij ons in de afbakening van het studieobject drastisch moeten beperken. Een volledige studie zou zich moeten uitstrekken tot alle sectoren van onze zo veelzijdig gestructureerde samenleving. Daarbij zouden wij niet kunnen volstaan met de omvang van de katholieke groep vast te stellen in alle takken van wetenschap en in alle leidende functies van het brede terrein van openbare ambten, publieke diensten en bedrijfsleven, maar zouden wij tevens de invloed moeten onderzoeken, die deze katholieken in vergelijking met de niet-katholieken uitoefenen. Daarenboven zouden wij niet voorbij mogen gaan aan de vraag in hoeverre deze katholieken representatief kunnen worden geacht voor het katholicisme als levens- en wereldbeschouwing. Deze laatste vraag is van essentieel belang, indien men de actuele betekenis van het katholicisme in de leidinggevende groepen van de samenleving wil leren kennen. Indien immers de katholieken, die tot het wetenschappelijk en intellectueel milieu weten door te dringen, in meerdere of mindere mate van het katholicisme zouden vervreemden, zou deze evolutie slechts een schijnevolutie zijn. De waargenomen intellectuele herleving zou dan niet werkelijk aan de katholieken kunnen worden toegeschreven, maar aan het feit, dat de katholieken hun weerbaarheid tegen de laïcisering van de menselijke betrekkingen ten koste van hun levensbeschouwing zouden verliezen.

In feite zullen wij in onze studie aan geen van deze vraagstukken aandacht besteden. Het object van onderzoek is zelfs niet de wereld der volwassenen, maar de wereld van een deel der jeugd. Het object van onderzoek is het voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs¹.

¹ Gemakshalve zullen wij in deze studie de officiële, maar ietwat langademige term voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs vervangen door de in het spraakgebruik gangbare uitdrukking middelbaar onderwijs.

Dat in het kader van de boven omschreven problematiek de keuze van ons object op dit onderwijstype is gevallen, valt niet moeilijk te verantwoorden. De normale weg naar het academisch beroep verloopt via het middelbaar onderwijs. Dit onderwijstype vormt daarom de basis, waarop de intellectuele emancipatie gegrondvest moet zijn. Is door de katholieken de evenredigheid in het leerlingenaantal eenmaal bereikt, dan is de belangrijkste voorwaarde vervuld voor een evenredige vertegenwoordiging in de academische beroepen. Uiteraard is daartoe nog één schakel vereist, nl. een evenredige doorstroming naar de universiteit. In het voorlaatste hoofdstuk zal deze doorstroming ter sprake worden gebracht.

Uit bovenstaande formulering blijkt reeds, dat het object van studie ook in formeel opzicht zeer beperkt is. Onderzocht zal worden, in hoeverre de katholieken in het leerlingenaantal der middelbare scholen een evenredige presentatie hebben bereikt. Wij belichten de intellectuele emancipatie der katholieken dus uitsluitend naar het kwantitatieve aspect. Wij zijn er ons van bewust, dat het vraagstuk der intellectuele emancipatie daardoor in een eenzijdig licht wordt geplaatst. Aan belangrijke aspecten als de levensbeschouwelijke en persoonlijkheidsvorming van de toekomstige katholieke intelligentia kan daardoor geen aandacht worden geschonken. Aan het slot van deze studie zullen aan hiermee samenhangende vraagstukken enkele summiere beschouwingen worden gewijd. Dat desondanks aan een kwantitatieve analyse van de deelname-tendenties bij katholieken aan het middelbaar onderwijs grote waarde moet worden toegekend, moge worden gemotiveerd met de stelling, dat een evenredige of nagenoeg evenredige vertegenwoordiging van katholieken in dit onderwijstype uit statistisch oogpunt bezien een onmisbare voorwaarde is om de intellectuele emancipatie tot zijn voltooiing te brengen.

Het hanteren van de kwantitatieve methode geeft aan bepaalde onderdelen van deze studie een weinig levendig karakter. Het wekt wellicht ook de indruk, dat de levende en kleurrijke sociale werkelijkheid ten onrechte wordt gereduceerd tot abstracte en levenloze getallen. Wat het laatste betreft zij opgemerkt, dat wij ten volle oog hebben voor de beperkte betekenis van getallen. Vele aspecten van de sociale werkelijkheid zoals de mikro-situatie van het sociale milieu, – o.m. het gezinsmilieu – de geestesgesteldheid van een volksgroep, het paedagogische klimaat van een school, de godsdienstige waarden, die door de beoefenaren van een bepaald beroep worden beleefd enz. kunnen niet of slechts zeer indirect in getallen worden uitgedrukt. Desondanks mag de waarde van de kwantitatieve methode als instrument om de maatschappelijke evolutie van een volksgroep op het spoor te komen niet onderschat worden. Wil deze methode in het sociologisch onderzoek echter haar vruchten

afwerpen, dan is vereist, dat zij met zorg en kritische zin wordt toegepast. Zij is als het verfijnde en technisch ingewikkelde instrument van de natuurwetenschappelijke onderzoeker, die in zijn laboratorium via een lange weg van geduldige proefnemingen tot voor de wetenschap belangwekkende resultaten komt. De dorheid, die de kwantitatieve methode bij een zodanige toepassing aankleeft, is de onontkoombare tol, die betaald moet worden om het maatschappelijk evolutieproces doorzichtig te maken. Zoals gezegd dragen sommige onderdelen van deze studie hiervan het kenmerk. Teneinde evenwel het betoog zo strak mogelijk te houden, zijn een enkele maal de technische details der berekeningen in kleine letters gedrukt.

Tenslotte zij er – wellicht ten overvloede – op gewezen, dat wij, door een evenredige vertegenwoordiging der katholieken in het middelbaar onderwijs tot richtsnoer te nemen voor de voltooiing der intellectuele emancipatie, niet de bedoeling hebben het niveau van deelname aan dit onderwijstype bij niet-katholieken als optimaal te kwalificeren. De deelname aan het middelbaar onderwijs is optimaal, wanneer aan de behoefte der maatschappij aan v.h.m.o.-gediplomeerden wordt voldaan. Het vraagstuk van de behoefte der maatschappij staat echter geheel buiten het kader van deze studie. Wanneer wij het deelnameniveau bij de niet-katholieken tot norm stellen voor de katholieken, geschiedt dit uitsluitend om een graadmeter te hebben voor het emancipatiestadium, waarin de katholieken in intellectueel opzicht verkeren.

Alvorens tot de eigenlijke behandeling van ons onderwerp over te gaan komt het ons gewenst voor in een deels cultureel-sociologische, deels sociaal-historische beschouwing in te gaan op de achtergronden van de emancipatie-problematiek. Zonder een kennis van deze achtergronden is het niet mogelijk, een duidelijk inzicht te verwerven in de aard der remmingen, die een voltooiing der emancipatie thans in de weg staan. Wie kennis neemt van de theorieën, die door verscheidene cultuursociologen zoals Weber, Tawney e.a. met betrekking tot de verschillen in maatschappij-beschouwing tussen katholieken en protestanten zijn ontwikkeld, zal zich zelfs moeten afvragen, of een voltooiing der emancipatie wel ooit mogelijk zal zijn.

In het eerste hoofdstuk zullen daarom de achtergronden van de sociologische minderheidspositie, waarin de katholieken gedurende eeuwen hebben verkeerd, aan een beschouwing worden onderworpen. Daarbij zal eerst een summier overzicht worden gegeven van de theorieën, die door bovengenoemde cultuur-sociologen zijn ontworpen. Vervolgens zullen dezen worden getoetst aan de feitelijke ontwikkeling in de afgelopen decennia. Tenslotte zal getracht worden in het licht van de besproken theorieën aan de recente ontwikkeling een sociologische interpretatie te

geven. Deze sociologische beschouwingen, die de minderheidspositie der katholieken in een historisch perspectief plaatsen, maken de emancipatie-problematiek in zijn geheel veel doorzichtiger; zij vormen als zodanig een onmisbaar fundament voor de sociografische analyse van de ontwikkelingstendenzen van het katholiek middelbaar onderwijs, waarin deze emancipatie-problematiek zich demonstreert.

Deze sociografische analyse vangt aan met een historisch overzicht van de opkomst en groei van het katholiek middelbaar onderwijs, waarna een raming wordt gegeven van de omvang van de achterstand, die de katholieken thans nog vertonen t.o.v. niet-katholieken in deelneming aan deze vorm van onderwijs. Het geschetste beeld wordt daarna nog genuanceerd door hetzelfde verschijnsel te bestuderen in de verschillende schooltypen waaruit het middelbaar onderwijs is samengesteld (hoofdstuk II).

Deze analyse roept de vraag op, welke de positie van de klein-seminaries is t.o.v. de middelbare scholen. Iets ruimer gesteld maakt deze vraag een vergelijking van de functie van de priester met die van de ontwikkelde leek noodzakelijk. In het licht van de emancipatie-problematiek, stelt deze vraag tevens het probleem van de verhouding priester - leek in het Nederlandse katholicisme aan de orde. Hoofdstuk III is in zijn geheel aan deze materie gewijd.

De in hoofdstuk II uitgevoerde analyse resulteert in de conclusie, dat de katholieken ondanks de vooruitgang, die de emancipatie in de laatste decennia heeft geboekt, t.o.v. de niet-katholieken nog altijd een achterstand vertonen in deelneming aan het middelbaar onderwijs. Men ontkomt niet aan de indruk, dat er in het katholiek volksdeel nog altijd weerstanden bestaan, die het proces der intellectuele emancipatie vertragen. In hoofdstuk IV worden enkele algemene factoren onderzocht, die het emancipatieproces thans nog vertragen en wordt er naar gestreefd de intensiteit van elk van deze remmende factoren zoveel mogelijk te benaderen.

Tot zover heeft onze analyse betrekking op de bestaande verhoudingen in het katholiek middelbaar onderwijs, afgezien van eventuele regionale verschillen. Een voortzetting van de analyse naar regionale eenheden is evenwel gewenst teneinde eventuele bijzondere factoren op te sporen, die de achterstand der katholieken bij het middelbaar onderwijs mede verklaren. In de hoofdstukken V en VI zijn de resultaten van de regionale analyse verwerkt. Uit deze analyse kunnen o.m. belangwekkende conclusies worden getrokken met betrekking tot de voorwaarden, die geschapen dienen te worden om de achterstand in de gebieden, waar deze zich in het bijzonder concentreert, te doen verdwijnen.

In hoofdstuk VII komen wij terug op het uitgangspunt van onze studie,

nl. dat het middelbaar onderwijs de basis – en niet meer dan de basis – vormt, waarop de intellectuele emancipatie gegrondvest moet zijn. Wil deze emancipatie volledig gerealiseerd worden, dan is daarenboven vereist, dat de doorstroming der leerlingen binnen het middelbaar onderwijs en van het middelbaar onderwijs naar het hoger onderwijs bij de katholieken niet geringer is dan bij de niet-katholieken. In hoeverre aan deze beide voorwaarden wordt voldaan, zal in hoofdstuk VII worden onderzocht. Wij zullen daarbij tevens de gelegenheid hebben in te gaan op de verschillende aspecten van het zeer urgente rendementsvraagstuk in het middelbaar onderwijs.

In het slothoofdstuk wordt een synthese gegeven van de resultaten van ons onderzoek in het licht van de daaraan voorafgegane sociologische beschouwingen. Daarin zullen tevens verschillende vraagstukken worden besproken voor de oplossing waarvan het katholiek middelbaar onderwijs zich nog ziet gesteld met betrekking tot de opleiding en vorming der leerlingen en zal tevens de aandacht worden gevestigd op de taak, die de onderwijsresearch bij de oplossing van deze vraagstukken heeft te vervullen.

Hoofdstuk I

SOCIOLOGISCHE ACHTERGRONDEN VAN HET EMANCIPATIEVRAAGSTUK DER KATHOLIEKE MINDERHEDEN

PARAGRAAF I. CULTUUR-SOCIOLOGISCHE THEORIEËN MET BETREKKING TOT HET MINDERHEIDSVRAAGSTUK DER KATHOLIEKEN

De sociologische minderheidspositie der katholieken, die zich in het verleden in ons land evenals in andere landen heeft gemanifesteerd, heeft in de eerste decennia van deze eeuw de aandacht van verscheidene cultuursociologen getrokken. Zoekend naar een verklaring voor dit verschijnsel hebben zij gemeend, dat de oorzaken hiervan samenhangen met de sociaal-culturele configuratie, waarin de katholieken zich de afgelopen eeuwen hebben bevonden.

Zij gaan uit van het feit, dat het economisch zwaartepunt in Europa omstreeks de Reformatie verlegd is van Zuid-Europa naar West-Europa. Concentreerde het economisch leven en de politieke macht zich in de late middeleeuwen in Noord-Italië, Spanje en Portugal, na 1500 raakt de economische en politieke rol van deze gebieden snel uitgespeeld en treden vooral de protestants geworden landen Holland en Engeland zowel in economisch als politiek opzicht sterk op de voorgrond.

Verscheidene cultuursociologen hebben voor dit verschijnsel een verklaring gezocht in de godsdienst. Zij menen een verband te moeten zien tussen de sociale ethiek van het protestantisme, in het bijzonder het calvinisme en de opkomst van het kapitalisme.

De meest ophefmakende theorie is ongetwijfeld die van Weber¹.

Ideaaltypisch gezien kan men het sociale en economische leven in de katholieke middeleeuwse maatschappij kenmerken als zijnde organisch, statisch en teleologisch gericht. De maatschappij is een organisme, waarin de individuele mens niet als op zichzelf staand individu optreedt, maar waarin ieders arbeid gewaardeerd wordt naar zijn functie in de maatschappelijke orde. Deze maatschappelijke orde is gericht volgens een waardeschaal, waarin de dienst aan God het uiteindelijk bepalend beginsel is. Aan zijn plaats in dit gehele organisme ontleent de individu zijn

¹ M. WEBER, *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus* in *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, 1920, dl. I, blz. 17-206.

rechten en plichten. De mens is dus wezenlijk sociaal gericht. Deze maatschappij is in hoge mate statisch, omdat de mens in zijn persoonlijke ontplooiing gebonden is aan de plaats, die hij in zijn stand inneemt, terwijl de ontplooiings-kansen van de stand op hun beurt weer bepaald worden door de functie, die deze in het organisme van de maatschappij vervult.

Het protestantisme nu heeft de individu uit de vicieuze cirkel van de organische gebondenheid losgemaakt door aan de beroepsarbeid een diametraal tegenovergestelde betekenis te geven¹.

Het meest consequent wordt de nieuwe beroeps-ethiek gevonden in de calvinistische „I ehr von der Gnadewahl”². Het zou dwaasheid zijn, aldus omschrijft Weber de leer van het calvinisme, te menen, dat de mens door zijn levenswijze iets aan Gods raadsbesluiten zou kunnen veranderen. Welk het toekomstig lot van een mens is, is van eeuwigheid door God bepaald. Een deel der mensheid is van eeuwigheid voorbestemd om zalig en een deel om verdoemd te worden. Het baat de mens dan ook niet goede werken te doen. De mens is geheel afhankelijk van Gods genade; niemand kan hem helpen: geen prediker, geen sacrament, geen kerk en . . . geen God³. De mens is dus in wezen eenzaam en geheel aan Gods beschikking overgeleverd. Hier vindt men een der wortels van het pessimistische individualisme van vele calvinisten: een exclusief Godsvertrouwen leidt tot een wantrouwen van de medemens⁴.

De uitverkoren Christen nu heeft tot plicht, Gods glorie in de wereld te vermeerderen door Zijn geboden na te komen. Het meest aangewezen middel daartoe is de beroepsarbeid. De sociale arbeid der calvinisten in deze wereld geschiedt daarom uitsluitend „In majorem gloriam Dei”⁵. Dit nu is de wezenlijke functieverandering van de arbeid, die door het calvinisme gebracht werd. Niet meer de functie in het maatschappelijke organisme wordt primair gesteld, maar de vermeerdering van Gods glorie. Weliswaar meent de calvinist dat door deze – in wezen individualistische – gerichtheid van de arbeid het maatschappelijk welzijn automatisch gediend wordt, want – dat is het wonderbaarlijk doelmatige in Gods schepping – de arbeid tot Gods glorie is tevens maatschappelijk nuttig⁶. Maar toch ligt in deze accentverschuiving de bron van het utilitaristische karakter van de calvinistische beroeps-ethiek⁷.

Dit treedt duidelijk aan het licht, wanneer men bedenkt, dat de praedestinatieleer bij de calvinist de vraag moest oproepen, of hij al dan niet tot de uitverkorenen behoorde. De epigonen van Calvijn meenden, dat geslaagde beroepsarbeid een teken van uitverkiezing was. Als het beste mid-

¹ M. WEBER, blz. 69.

⁵ M. WEBER, blz. 100.

² idem, blz. 94.

⁶ idem, blz. 101.

³ idem, blz. 94.

⁷ idem, blz. 105.

⁴ idem, blz. 98.

del om zalig te worden werd daarom „rastlose Berufsarbeit” ingeprent¹. Werd hierdoor de rustloze arbeid tot de eerste en hoogste deugd verheven, dit had tevens tot gevolg, dat de arbeid zuiver individualistisch en dus utilitaristisch werd gericht.

Om te kunnen begrijpen, dat het calvinisme door deze beroeps-ethiek de grote stuwcr van het kapitalisme is geworden, dienen wij nog één clement te bespreken, dat door Weber wordt uiteengezet. Weber baseert zich hierbij hoofdzakelijk op de geschriften van Baxter, vertegenwoordiger van het zeventiende eeuwse Engelse puritanisme. Het geheiligd karakter van de arbeid brengt met zich mee, dat de resultaten niet tot eigen nut mogen worden aangewend. Tegenover de aristocratie van de monniken, die zich op de ascese toelcgden *buiten* de wereld, stelden de calvinisten de aristocratie van de uitverkoren christenen, die de ascese beoefenden *in* de wereld². Deze ascese bestond in een sobere levenshouding en een zuinig beheer van het bezit. Hoe groter het bezit wordt, des te zwaarder wordt het verantwoordelijkheidsbesef het tot Gods glorie ongeschonden te behouden en te vermeerderen³. Daarenboven wordt om te voorkomen, dat het verworven bezit de mens er toe verleidt hiervan in werkeloosheid te gaan genieten, ledigheid als de grootste zonde beschouwd. Tijdverlies door het zoeken van gezelligheid is zedelijk absoluut verwerpelijk⁴. Gestage arbeid is het beste middel tegen bekoring. Maar de arbeid is voorts ook doel op zich „Die Arbeitsunlust ist Symptom fehlenden Gnadenstandes”⁵. Het is deze combinatie van calvinistische deugden, die, aldus Weber, de „kapitalistischer Geist” heeft doen ontstaan en het komt onder meer daardoor, dat het moderne kapitalisme tot grote bloei is gekomen. De verklaring voor het feit, dat de protestantse landen Holland, Engeland en later de Verenigde Staten na de Hervorming ten koste van de katholiek gebleven landen, het snelst tot een grote economische bloei geraakten, is hiermee gegeven.

Ziedaar een zeer gecompriimeerde samenvatting van de hoofdpunten uit Webers theorie. Hoewel het buiten het bestek van deze studie valt de gedachten van de talloze auteurs, wier pennen door Webers theorie in beweging zijn gebracht, uitvoerig weer te geven, dient te worden vastgesteld, dat de theorie op verscheidene kardinale punten is bestreden. Wij zullen trachten de voornaamste standpunten in de discussie zeer in het kort weer te geven.

Diverse auteurs, waaronder de katholiek Fanfani⁶ hebben aangetoond, dat de kapitalistische geest onmogelijk een product van het protestan-

¹ M. WEBER, t.a.p. blz. 105.

⁴ M. WEBER, blz. 167.

² idem, blz. 120.

⁵ idem, blz. 171.

³ idem, blz. 189.

⁶ A. FANFANI, *Catholicism. Protestantism and Capitalism*, 1939.

tisme kan zijn, daar hij reeds vóór de Hervorming bestond. Met name in de Italiaanse steden, vooral in Venetië, had de economische machtsstrijd reeds in de 14e en 15e eeuw grote omvang aangenomen. De bakermat van het kapitalisme stond niet in de steden, die na de Hervorming tot het protestantisme waren overgegaan, maar, lang voordat van een Hervorming sprake was, in de Noord-Italiaanse steden¹. Ook Tawney is blijkens het volgende citaat, deze mening toegedaan: „If Capitalism means the direction of industry by the owners of capital for their own pecuniary gain, and the social relationships which establish themselves between them and the wage-earning proletariat whom they controll, then capitalism had existed on a grand scale both in mediaeval Italy and in mediaeval Flanders”². Volgens de genoemde auteurs is het eveneens onjuist te menen, dat de hervormers door hun leer het kapitalisme wensten te bevorderen. De woekerwinsten en de uitbuitingspraktijken van de katholieke kapitalisten ontlokten juist heftige protesten aan de hervormers³. Dat desondanks het protestantisme en speciaal het calvinisme in feite de kapitalistische ontwikkeling heeft voortgestuwd, vindt, alhoewel ongewild door de hervormers, toch zijn oorsprong in hun leer. Zowel door de „sola-fides” leer van Luther als door de praedestinatieleer van Calvin werd elk verband tussen de levenspraktijk en de eeuwige vergelding verworpen. Het doorknippen van de draden tussen het natuurlijk en het bovennatuurlijk leven heeft er toe geleid, dat de latere hervormden zich in hun levenspraktijk niet gebonden wisten. „Protestantism encouraged capitalism inasmuch as it denied the relation between earthly action and eternal recompense”⁴. Aldus heeft het protestantisme in feite aan het winststreven der kapitalisten een religieuze sanctie gegeven⁵. Het is op deze gronden, dat naar de mening van Tawney het calvinisme niet alleen een godsdienstige, maar ook een sociale beweging was. De calvinistische ethiek loste met één slag alle morele conflicten op, waarvoor de progressieve groepen zich in hun kapitalistische strevingen zagen gesteld. „It (d.i. het calvinisme) assumed an economic organisation what was relatively advanced and expanded its social ethics on the basis of it”⁶. Weliswaar veroordeelde het oorspronkelijke calvinisme de excessen van het kapitalisme, – in dit opzicht was het zelfs zeer streng – „but it no longer suspects the whole world of economic motives as alien to the life of

¹ A. FANFANI, t.a.p. blz. 160 c.v.

² R. H. TAWNEY, *Religion and the rise of Capitalism*, Pocket-uitgave 1955, blz. 76.

³ idem, blz. 74.

⁴ A. FANFANI, t.a.p. blz. 205, zie ook J. B. KRAUS, *Scholastik, Puritanismus und Kapitalismus*, 1930, blz. 245-246.

⁵ idem, blz. 109.

⁶ R. H. TAWNEY, t.a.p. blz. 91.

the spirit"¹. Zo is het te verklaren, dat de calvinistische ideeën bij de opkomende burgerij gemakkelijk ingang vonden. Van Genève uit verspreidde het calvinisme zich naar Antwerpen en van daaruit weer naar Amsterdam en Londen². Zoals het marxisme eens de ideologie zou worden, die de emancipatie der arbeiders schraagde, werd het calvinisme de ideologie van de opkomende burgerij³.

Deze interpretatie wijkt in belangrijke mate af van die, welke door Weber gegeven is. Het calvinisme wordt niet beschouwd als de geestelijke vader van het kapitalisme, eerder is het tegendeel het geval: de economische en sociale verhoudingen in het vroeg-kapitalisme hebben aan de ethiek van het calvinisme vorm en inhoud gegeven. In deze geest zegt ook Bouman: „Het calvinisme onderging misschien meer de invloed van de vroeg-kapitalistische structuurverandering dan dat het zelfstandig en actief het economisch rationalisme hielp vormen”⁴.

Dit brengt ons tot een ander bezwaar, dat tegen de theorie van Weber is ingebracht. Sommige auteurs, waaronder van Schelven zijn van mening, dat deze theorie niet op het oorspronkelijke calvinisme van toepassing is, maar op een later ontstane stroming, die daarvan in zekere zin een „ontaarding” is, nl. het zeventiende eeuwse Engelse puritanisme⁵. Daarbij merkt Tawney evenwel op, dat de Engelse puriteinen, waarop Weber zich inderdaad heeft gebaseerd, „derive most directly from Calvin”⁶. In dit verband is het interessant te vermelden, dat volgens Bouman Holland, dat „in de geschiedenis van het vroege kapitalisme zo’n grote rol heeft gespeeld, tot diep in de 17e eeuw de religieus-antikapitalistische traditie in ere hield”⁷.

Wij besluiten hiermee voorlopig het summiere overzicht van de discussie, die zich rond de theorie van Weber heeft ontwikkeld. Uit dit overzicht moge zijn gebleken, dat de meningen vrij sterk uiteenlopen. Evenwel dient te worden opgemerkt, dat volgens de meeste auteurs in het calvinisme de voorwaarden aanwezig waren om een sterk kapitalistische ontwikkeling te realiseren en dat het ook in feite aan het kapitalisme zeer veel stootkracht gegeven heeft.

Hier tegenover staat het feit, dat de meeste katholieke landen na de Reformatie geen ontwikkeling in kapitalistische geest hebben gekend. Sterker nog, verscheidene gebieden, met name de Noord-Italiaanse ste-

¹ R. H. TAWNEY, t.a.p. blz. 93.

² idem, blz. 92.

³ idem, blz. 99.

⁴ Dr P. J. BOUMAN, *Van Renaissance tot Wereldoorlog*, 1948, blz. 72.

⁵ Dr A. A. VAN SCHELVEN, *Uit de Strijd der Geesten*, 1944, blz. 261 e.v.

⁶ R. H. TAWNEY, t.a.p. blz. 91.

⁷ Dr P. J. BOUMAN, t.a.p. blz. 72.

den Genua en Venetië, die rond 1500 een krachtige ontwikkeling in kapitalistische geest doormaakten, geraakten nadien spoedig zowel economisch als politiek op het tweede plan.

Vele auteurs, die voor dit verschijnsel een verklaring hebben gezocht, wijzen op de sociale ethiek van het middeleeuwse katholicisme, die, zoals uit de door ons reeds gegeven ideaal-typische schets kan blijken, in wezen anti-kapitalistisch was. Door de Contra-Reformatie, zo merkt Müller-Armack op, werden de teugels van de oude wereldbeschouwing weer aantrokken. Sprekend over het verval van de Noord-Italiaanse steden zegt hij: So kommt es, dass alle Ansätze (zur neuzeitliche Wirtschaftsentwicklung) zugrunde gehen, sobald die alte Weltanschauung die Zügel wieder anzieht und der im Konzil von Trient politisch neuformierte Katholizismus der Renaissance-weltlichkeit ein Ende bereitet¹. Overal waar de Contra-Reformatie het godsdienstig leven tot groter bloei bracht, schrompelde het kapitalisme ineen en werd de economische evolutie in traditionalistische geest omgehogen. Zo komt het, dat de maatschappelijke structuurveranderingen in de meeste katholieke landen veel langzamer werden doorgevoerd dan in de protestantse landen. „Nirgends wirkte, wie im Protestantismus, die dogmatische Struktur selbst aktiv in der Richtung des Neuen“². Oostenrijk handhaafde nog eeuwenlang zijn feodale maatschappijstructuur³. Hetzelfde geldt voor de tevoren machtige koloniale landen Spanje en Portugal⁴. Naar Fanfani meedeelt, bleef de katholieke kerk haar anti-kapitalistische actie tot in de achttiende eeuw voortzetten⁵. Ook Bouman is van mening, dat door het katholicisme een groot gedeelte van Midden- en Zuid-Europa voor lange tijd aan de invloed van de westelijke rationele economie is onttrokken⁶. En verder schrijft hij: „Het is mogelijk het verloop van de Zuid- en Midden-Europese geschiedenis tot diep in de 18e eeuw met middeleeuwse begrippen en met denkbeelden van de Reformatie of van de Contra-Reformatie toe te lichten“⁷.

Bovenstaande opinies over de kapitalistische geest van het calvinisme en de anti-kapitalistische geest van het katholicisme schijnen een afdoende verklaring te kunnen geven voor de verschillen in economische expansie tussen de protestantse en katholieke landen. Er is echter één grote uitzondering op de regel, die de gehele redenering schijnt te doen ineenstorten,

¹ A. MÜLLER-ARMACK, *Genealogie der Wirtschaftsstile*, 1941, blz. 133-134.

² idem, blz. 111.

³ idem, blz. 140 e.v. Zie ook Dr P. J. BOUMAN t.a.p. blz. 76.

⁴ idem, blz. 139.

⁵ A. FANFANI, t.a.p. blz. 144.

⁶ Dr P. J. BOUMAN, t.a.p. blz. 55.

⁷ Dr P. J. BOUMAN, t.a.p. blz. 66.

nl. Frankrijk. Frankrijk is het enige land in Europa, dat, hoewel katholiek gebleven, na 1500 toch een krachtige economische evolutie heeft gekend. Zowel in economisch als in politiek opzicht wedijvert het voortdurend met Engeland en Holland in welvaart en in macht.

De verklaringsgronden, die door verschillende auteurs voor de uitzonderingspositie van Frankrijk worden aangevoerd, brengen geheel nieuwe elementen in de discussie. Müller-Armack noemt als zodanig het gallicanisme, hetgeen Frankrijk een geheel eigen positie onder de katholieke landen bezorgd heeft. Door het gallicanisme voltrok zich in Frankrijk „zwar keine dogmatische Absplitterung, wohl aber eine faktische Distanzierung von der Universalkirche”. Zo zou verklaard kunnen worden, dat de sociale leer van de kerk in Frankrijk de maatschappelijke evolutie in mindere mate heeft beïnvloed.

Een andere factor is „die frühzeitige Entwicklung zum geschlossenen Nationalstaat bereits im 15. Jahrhundert”¹. Deze factor hangt in zoverre met de eerste samen, dat het gallicanisme uit dit sterke staatsgezag is voortgevloeid. Anderzijds is het feit van de sterke nationale staat ook een zelfstandige factor, die de grote welvaart en macht van Frankrijk heeft kunnen bewerkstelligen. Zo gezien wordt door deze factor een nieuw element in de discussie ingevoerd, dat met het geloof als zodanig niets te maken heeft.

Ziet Müller-Armack de invloed van de politieke factor nog in samenhang met de godsdienstige factor, Bouman kent aan deze politieke factor – gecombineerd met andere, niet godsdienstige factoren – een zelfstandige betekenis toe. „De natuurlijke rijkdom van dit land, zijn ligging aan twee drukbevaren zeeën en de vestiging van het vorstelijk absolutisme door Richelieu en Mazarin werkten samen om in de 17e eeuw de uiterst actieve welvaartspolitiek van Colbert († 1683) tot een imposant succes te maken”².

Fanfani kent aan de economisch-politieke factor een belangrijke betekenis toe als onafhankelijke verklaringsgrond voor de economische verschillen tussen de protestantse en katholieke landen in het algemeen. Een sterk staatsgezag, zo meent hij, was in de periode van het vroeg-kapitalisme een onmisbare voorwaarde voor economische expansie, omdat het een eenheid van markt schiep op een uitgestrekt territorium. Deze factor, aldus Fanfani, heeft de economische ontwikkeling in de protestantse staten ten eerste begunstigd. In de voor de ontwikkeling van het kapitalisme belangrijke zestiende, zeventiende en achttiende eeuw zag West-Europa de macht van zijn staten steeds toenemen, terwijl de landen van Zuid-Europa politiek verdeeld en daardoor onmachtig waren. De katholieke

¹ A. MÜLLER-ARMACK, t.a.p. blz. 128.

² Dr P. J. BOUMAN, t.a.p. blz. 77.

landen werden beheerst door elkaar bestrijdende aristocratieën, de protestantse landen daarentegen door regeringen, waarin de nieuwe burgerij de boventoon voerde. „Politics, in the strict sense, dominate the public life of the Southern European States. Economics, in the broad sense, dominate the public life of the Northern European States”¹.

Daarenboven vestigt hij de aandacht op nog een andere factor, die eveneens onafhankelijk van de Reformatie een breuk in de Christenheid had gebracht: de verplaatsing van de internationale handel van de Middellandse Zee naar de Atlantische Oceaan „as a result of geographical discoveries and the difficulties of obtaining supplies in the markets of the Eastern Mediterrean, through the advent of the Turks”².

Door toevoeging van deze gezichtspunten is het uitzicht op de aan de orde gestelde problematiek veel breder geworden. Er kan geen twijfel over bestaan, of het is een samenspel van krachten geweest, die op de verschillen in economische expansie tussen de protestantse en de katholieke landen hebben ingewerkt. De meest voor de hand liggende verklaring is ongetwijfeld – en dit wordt door de meeste auteurs erkend –, dat levensbeschouwelijke en economisch-politieke factoren bij de verlegging van het zwaartepunt der materiële welvaart naar de protestantse landen naast elkaar hebben gewerkt en elkaar wederzijds hebben beïnvloed.

Wat het levensbeschouwelijke aspect betreft moet tenslotte nog één visie naar voren worden gebracht, die door sommige auteurs, o.a. door Bouman, is ontwikkeld en die ook de gehele Europese geschiedenis vanaf de Middeleeuwen tot aan de Franse Revolutie doorzichtiger maakt. Bouman ziet niet de invloed van een bepaalde godsdienst (het calvinisme) als zijnde van doorslaggevende betekenis voor de evolutie van het geestes- en economisch leven, maar een geesteshouding, die te omschrijven is als „individualistisch en rationalistisch, democratisch en zelfbewust”³. Deze geesteshouding heeft zijn wortels in de late Middeleeuwen en vindt in de Renaissance snel verbreiding. Het veldwinnen van deze geesteshouding in de opkomende derde stand heeft in de periode rond 1500 tot grote spanningen aanleiding gegeven, welke o.m. leidden tot een vervreemding van de kerk. Deze spanningen hebben voor een deel een uitlaat gevonden in het calvinisme, waarin deze geesteshouding kon worden geïntegreerd. Daarentegen werd door de Contra-Reformatie het katholieke maatschappijbeeld geconsolideerd en wel door een heroriëntering op de laatfeodale economische structuur. De rationalistische geesteshouding kon zich, wat de katholieke landen betreft, alleen handhaven in Frankrijk,

¹ A. FANFANI, t.a.p. blz. 215.

² idem, blz. 211.

³ Dr P. J. BOUMAN, t.a.p. blz. 84.

waar de Contra-Reformatie als gevolg van het gallicanisme minder krachtig kon doorwerken.

In deze opvatting ligt het accent niet zozeer op de voor de ontwikkeling van het kapitalisme positieve invloed van het calvinisme. De ontwikkeling, die in de late Middeleeuwen reeds aan het licht trad, is in de katholieke landen afgeremd door een heroriëntering op het verleden.

Dat de remmende invloed van het katholicisme – naast de reeds genoemde economisch-politieke factoren – inderdaad een factor van betekenis is geweest, kan worden afgeleid uit de geestelijke spanningen, die zich naar de getuigenis van Groethuysen in Frankrijk hebben voorgedaan gedurende de zeventiende en achttiende eeuw.

In Frankrijk heeft zich in de zeventiende en achttiende eeuw, als wij het zo mogen uitdrukken, het voorpostengevecht afgespeeld tussen het katholicisme en het kapitalisme. In dit land demonstreerde de onverenigbaarheid, die tussen het katholieke maatschappijbeeld en de nieuwe economische orde bestond, zich overduidelijk. Het bestaan van de opkomende burgerij botste in allerlei opzichten met het katholieke maatschappijbeeld. Er was voor de burger in de traditionele orde geen plaats. „En vain chercherait-il ses titres dans les archives de la tradition chrétienne; la légende paraît muette à son regard. D'où vient-il donc et qui est-il?”¹ Van de talloze voorbeelden, waarmee Groethuysen deze stelling illustreert, willen wij er slechts enkele noemen. De Kerk leerde, dat het gehele leven gericht diende te zijn op het hiernamaals. De burger daarentegen beoordeelde het leven niet naar de dood, het had zijn eigen betekenis. De christen zag de arbeid als een straf voor de zonde, de burger als een middel tot succes². De christen wist, dat zijn gehele leven geleid werd door de Goddelijke Voorzienigheid, de burger stelde zijn vertrouwen in eigen kracht, hij handelde en keek vooruit³. Tegenover het mysterie van het geloof stelde de burger de nuchtere zakelijkheid.

De geestelijkheid in Frankrijk hield niet op van de kansel de christelijke waarden in hun traditionele vormen te verkondigen en de gelovigen op te wekken tot zondebesef en boetvaardigheid. Met talloze citaten uit brieven, preken, redevoeringen en tractaten geeft Groethuysen een beeld van de heftige polemieken en discussies, waarin de oude christelijke opvattingen over de handel, het bankwezen, de arbeid, enz., verdedigd werden tegen de verdedigers van de nieuwe orde. Naar Monod meedeelt, verschenen van 1760 tot 1802 niet minder dan 950 boeken of verhandelingen tot verdediging van het geloof⁴. De felheid, waarmee de klasse van

¹ B. GROETHUYSEN, *Origines de l'esprit bourgeois en France*, 1927, blz. 168.

² idem, blz. 215-216.

³ idem, blz. 222.

⁴ geciteerd door Dr P. J. BOUMAN, t.a.p. blz. 111.

grote industriëlen, bankiers, ondernemende kooplieden werd bestreden, kan wellicht blijken uit het volgende citaat: „L’Eglise semble non seulement leur refuser la bénédiction qu’elle accorde à ceux des autres professions, rois et mendiants, seigneurs féodaux et bourgeois vivant d’un petit négoce, mais les condamner d’avance et ne pas vouloir les connaître. Tous ils sont „capitalistes”, tous ils sont „usuriers”¹.

Volgens het getuigenis van de anonieme schrijvers van „La Théorie de l’Intérêt de l’Argent” was het verzet van de Kerk zo krachtig, dat „parmi les capitalistes de Royaume il y en a probablement le tiers qui n’osait négocier leur argent, et le faire entrer dans le Canal du Commerce, les uns par la crainte d’être noté comme usuriers, et les autres, pour ne point blesser ou embarrasser leur conscience”².

Dit neemt echter niet weg, dat onder een groot deel van de burgerij („les moins timides”) het christelijk geloof vervaagde en dat dezen, hoewel zij katholiek bleven, feitelijk buiten de kerk kwamen te staan³. Hun leven speelde zich af op het zuiver natuurlijke vlak. En naarmate het geloof in de vooruitgang verlevendigde, werd het menselijk handelen verder gelaciseerd.

Zo maakte de opkomst van het kapitalisme zowel in Frankrijk als in de protestantse landen geleidelijk aan de baan vrij voor de moderne rationalistische en atheïstische stromingen (de Verlichting), waarin de laïcisering volkomen werd.

Gezien deze ontwikkeling zou het ongetwijfeld eenzijdig zijn de ideologie van het calvinisme verantwoordelijk te stellen voor het veldwinnen van het kapitalisme. De rationele burgerlijke levenshouding, die een voorwaarde vormt voor de ontwikkeling van het kapitalisme, drong evenzeer door in het katholieke Frankrijk, waar de invloed van de Kerk minder succesvol was. Wellicht moet daarom ter verklaring van het achterblijven der katholieke landen in kapitalistische ontwikkeling eerder gedacht worden aan de anti-kapitalistische ethiek van het catholicisme dan aan de kapitalistische ethiek van het calvinisme. Zoals reeds is opgemerkt moet daarnaast een wisselwerking met de meergenoemde geografische en economisch-politieke factoren waarschijnlijk worden geacht.

Hiermee zijn zeer in het kort de voornaamste theorieën weergegeven, die ter verklaring van de sociologische minderheidspositie der katholieken in het verleden door verscheidene cultuursociologen zijn ontwikkeld. Deze lijken zeer plausibel als verklaring voor het ontstaan van de geschetste situatie en voor het voortduren daarvan door de zeventiende en achttiende eeuw heen. Het komt ons evenwel voor, dat ter verklaring

¹ B. GROETHUYSEN, t.a.p. blz. 270.

² idem, blz. 272.

³ idem, blz. 35.

voor het voortbestaan van deze situatie door de gehele negentiende eeuw heen deze theoretici minstens aanvulling behoeven.

Vooreerst dient voor wat ons land betreft te worden gedacht aan een naderwerking van de eeuwenlange verdrukking, die de katholieken tot aan het einde van de achttiende eeuw hadden te doorstaan. „Stoffelijk en geestelijk verarmd door achterstelling en uitsluiting”, aldus Goddijn „blijft de minderheid lange tijd in haar historische inertie en sufheid volharden. De emancipatie komt moeilijk op gang door de passieve lusteloosheid, waarin de leiders aanvankelijk maar moeilijk beweging kunnen krijgen”¹.

Daarnaast bleef ook in de negentiende eeuw de controverse in maatschappijbeschouwing bestaan tussen de katholieken en de niet-katholieken. Deze controverse gaf aan de genoemde inertie een religieuze sanctie.

Wij dienen er evenwel nota van te nemen, dat de voornaamste opposanten der katholieken toen niet meer de protestanten waren; ook dezen waren, voor zover zij tot de orthodoxe richting behoorden, reeds lang, zij het minder krachtig dan de katholieken, in het defensief. De opposanten waren thans de aanhangers van het rationalisme en het positivisme, waartegen de katholieke kerk zich met hernieuwde kracht verzette.

Feitelijk is het zo, dat hetzelfde proces, waarvan de zestiende en zeventiende eeuw getuige waren geweest, zich in de negentiende eeuw herhaalt. Zoals de opkomst van het calvinisme – respectievelijk de rationalistische en individualistische levensbeschouwing – hand in hand was gegaan met die van het vroeg-kapitalisme, zo luidt de opkomst van de Verlichting de bloeiperiode in van het hoog-kapitalisme, hetwelk tijdens de hoogconjunctuur van de positivistische en materialistische geestesstromingen in het midden van de negentiende eeuw een culminatiepunt bereikte. Zoals de opkomst van het kapitalisme een geweldige verruiming van de horizon (ontdekkingen) en een vernieuwing van het maatschappelijk bestel had gebracht (doorbreken van het feodalisme en de opkomst van de burgerij), zo gaf het hoog-kapitalisme eveneens het aanzien aan een nieuwe maatschappelijke structuur (opkomst der groot-industrie en geboorte van het moderne arbeidersproletariaat). Beide keren werd de doorbraak van een maatschappelijke en economische vernieuwing door een voor de katholieken onaanvaardbare geestesstrooming gedragen en beide keren was dit voor de katholieken aanleiding om zowel de een als de ander af te wijzen.

Voor de negentiende eeuw kan dit nog als volgt worden geïllustreerd. Terwijl het gehele niet-christelijke deel van de westerse wereld, met de rede als enig leidinggevend principe, zich in optimistische toekomstverwachtingen spiegelde en daarin een sterke stimulans vond om het proces

¹ Dr W. GODDIJN, o.f.m., t.a.p. blz. 22.

van de maatschappelijke vooruitgang te versnellen, trokken de katholieken van alle landen zich in reactie tegen deze „verderfelijke” dwaling in het isolement terug. Het is de tijd van „het katholicisme van de belegerde vesting”, dat zijn heil zoekt in het angstvallig vermijden van gevaarlijke gelegenheden en het „ondoordacht verketteren van andersdenkende geloofsgenoten”¹.

Daarbij deed zich in het katholieke kamp een complicatie voor, die een helder inzicht in de problematiek ongetwijfeld ten zeerste heeft vertroebeld. Het is nl. juist in deze voor de katholieken moeilijke tijd – moeilijk omdat het voor de meeste katholieken onmogelijk was vast te stellen, waar de waarheid ophield en de dwaling begon – dat de pausen aan handen en voeten gebonden waren in hun poging om de kerkelijke staat te behouden.

Ongelukkig genoeg waren zij in deze strijd aangewezen op de steun van de katholieke landen Frankrijk en Oostenrijk, waar na het Wener Congres de reactie de scepter voerde. „Een verbond met de staatkundige reactie, de sociale behoudzucht en het despotisme heeft de Kerkelijke Staat na het Wener Congres nog ruim een halve eeuw in leven gehouden en nog heeft dit alle krachten van paus en kerk opgeëist”².

Het is waarschijnlijk in deze omstandigheden, dat wij een verklaringsgrond te zoeken hebben voor het onloochenbare feit, dat in de genoemde problematiek door de H. Stoel slechts afwerend stelling werd genomen³. Wij behoeven dit feit niet breedvoerig te adstrueren; het is in dit verband voldoende twee der belangrijkste symptomen te noemen, nl. de encycliek „Mirari Vos” (1832) van Gregorius VI en „Quanta Cura” met toegevoegde Syllabus Errorum (1864) van Pius IX. De eerste veroordeelde de liberaal katholieke stellingen van Lamennais, maar dit had tevens tot gevolg, dat de conservatieve elementen onder de katholieken zich geruggesteund zagen en gedurende vele decennia de boventoon bleven voeren⁴; in de tweede werden de voornaamste dwalingen van die dagen veroordeeld en wel in zulke bewoordingen, dat er voor de katholieken geen andere mogelijkheid overbleef dan de moderne beschaving en de moderne vooruitgang zonder enige reserve af te wijzen⁵. Uiteraard kan over de encyclieken geen oordeel worden uitgesproken zonder ze te plaatsen in de tijd, waarin zij zijn ontstaan. Voor de katholieken van de twintigste

¹ L. J. ROGIER, *De Kerk in de 19e eeuw* in *Denken uit geloof en leven in de tijd*, 1949, blz. 18.

² idem, blz. 19.

³ idem, blz. 33 en Kardinaal de Jong, *Handboek der Kerkgeschiedenis*, dl. IV 1949, blz. 221.

⁴ idem, blz. 18.

⁵ Denzinger 1780, „Romanus Pontifex potest ac debet *cum progressu, cum liberalismo et cum recenti civilitate sese reconciliare et componere*” (Cursivering van ons).

eeuw, die deze encyclieken als historisch document beziet, hebben zij dan ook vooral betekenis als getuigenis voor de toenmalige tijdgeest. Zo beschouwd is het typerend, dat in deze encyclieken geen positieve richtlijnen werden aangegeven, die aan de maatschappijbeschouwing der katholieken leiding hadden kunnen geven. In dit licht bezien is de behoudsgezinde geest der katholieken van die tijd gemakkelijk te verstaan.

PARAGRAAF 2. DE SOCIALE EN INTELLECTUELE
POSITIE DER KATHOLIEKEN
IN ENIGE GEMENGD-CONFESSIONELE LANDEN

Volgens de bovenstaande theorieën ligt de voornaamste oorzaak van de sociologische minderheidspositie der katholieken niet in de staatkundige verhoudingen, die van land tot land verschilden, maar in de geestelijke verhoudingen: deze minderheidspositie hangt samen met de maatschappijbeschouwing der katholieken, die zich in dit opzicht scherp van de niet-katholieken onderscheiden.

Deze theorieën veronderstellen, dat de genoemde minderheidspositie niet het kenmerk is van de katholieken van één bepaald land, maar van „de” katholieken. Deze situatie zou zich dus voordoen in alle landen, waar het katholicisme en het protestantisme naast elkaar bestaan.

Indien deze theorieën juist zijn, zal men zich moeten afvragen, welke perspectieven hieraan voor de toekomst zijn te ontleen. Als het waar is, dat de orthodoxe aanhangers van het katholicisme zich reeds vanaf de zestiende eeuw van de aanhangers van het protestantisme onderscheiden door een zuiver defensief gerichte afweerhouding tegen de evolutie, die het sociaal-economische leven en het geestesleven in de afgelopen eeuwen heeft gekenmerkt, is het dan niet te verwachten, dat het katholicisme van de toekomst dezelfde kenmerken zal vertonen, m.a.w. zullen de katholieken uit hoofde van hun maatschappijbeschouwing in sociaal-economisch en cultureel opzicht niet altijd een fase achterblijven bij de niet-katholieken?

In de voorliggende paragraaf zal worden nagegaan, wat de feiten ons dienaangaande leren. Daarbij zal niet alleen aan de hand van de feiten worden vastgesteld, of de geschetste minderheidspositie der katholieken inderdaad een voor de gemengd-confessionele landen typisch verschijnsel is, maar tevens zullen de ontwikkelingstendenties in de laatste decennia zo nauwkeurig mogelijk worden geschetst. Voor een dergelijke studie komen het meest die landen in aanmerking, waar de katholieken een kwantitatieve minderheid vormen. In Europa zijn dit, afgezien van de Scandinavische landen, waar bijna geen katholieken wonen, Nederland, Duitsland, Zwitserland en Engeland. Achtereenvolgens zal de

positie der katholieken in intellectueel opzicht – zij het zeer globaal – in elk van deze landen worden bestudeerd. Teneinde het gezichtsveld nog iets te verbreden, zal bovendien dezelfde materie worden bestudeerd in een niet-Europees land met een katholieke minderheid, nl. de Verenigde Staten van Noord-Amerika.

1. NEDERLAND

In de inleiding tot deze studie is er reeds op gewezen, dat de geestesgesteldheid der katholieken van Nederland in de negentiende eeuw zich kenmerkt door een angstvallig-bewaard isolement, een vrees om zich te midden van het openbare leven te begeven, een zorgvuldig mijden van voor het geloof gevaarlijke gelegenheden, zoals de universiteiten, de schouwburgen e.d. Wij behoeven deze situatie hier niet uitvoerig te schetsen¹.

Het is in dit verband van belang op te merken, dat vanaf omstreeks 1870 het aantal tekenen van herleving zienderogen begint toe te nemen. Als een der uitingen van de kentering kan genoemd worden het feit, dat van toen af het aantal katholieke studenten geleidelijk aan begon te groeien².

Wanneer de negentiende eeuw nog maar nauwelijks verleden tijd is geworden, treedt plotseling de latente intellectuele groei­kracht van het katholieke volksdeel in de openbaarheid. De eerste generatie van academisch gevormde katholieken heeft omstreeks 1900 zijn plaats in het maatschappelijk leven ingenomen en spoedig blijkt, dat in hen een nieuwe geest vaardig is geworden. Enige van deze jongeren sloten zich in 1899 aaneen tot „de Klarenbeekse Club” om onder het motto „vrije critiek” gedurende een aantal jaren de tekorten der katholieken op velerlei gebied vrijmoedig aan de kaak te stellen.

De meest opzienbarende critiek uit deze groep kwam van de zijde van Poelhekke. Deze deed in 1900 met zijn brochure „Het tekort der katholieken in de wetenschap” een kleine katholieke „Aprilbeweging” op­laaien. Vanwege de vele voor ons object interessante gegevens in deze brochure mogen hier enkele citaten volgen.

In zijn betoog wijst Poelhekke onder meer op het volgende: „Niet alleen is in de natuurwetenschap, de rechtswetenschap, de taalwetenschap..., de geschiedenis, de Katholieke idee bij ons geen leidstar, maar in bijna al deze vakken wordt door ons naar verhouding te weinig ge-

¹ Wij verwijzen hiervoor naar L. J. ROGIER en N. DE ROOY, *In Vrijheid Herboren*, 1955; G. BROM, *Herleving van de Wetenschap in Katholiek Nederland*, 1930; P. ALBERS, *Geschiedenis van het herstel der Hiërarchie in de Nederlanden*, dl. I en II 1904.

² G. BROM, *Herleving van de Wetenschap in katholiek Nederland*, 1930, blz. 147-150.

werkt..... Zeker, wij kunnen namen aanhalen van zeer verdienstelijke mannen, maar als wij één naam noemen, kan de tegenpartij er tien noemen op hetzelfde gebied". Met cijfers toont hij vervolgens het tekort der katholieken aan. „De hoogleraren in de protestantse theologie buiten beschouwing latend, zijn er van de 220 gewone en buitengewone hoogleraren aan de 4 universiteiten slechts 2 katholiek. Van de 26 docenten aan de polytechnische school te Delft zijn er eveneens slechts 2 katholiek". „Gaan wij het personeel van gymnasia en hogere burgerscholen na, dan is de uitkomst even treurig. In veel streken is een katholiek docent een ongekend iets".

Om de positie der katholieken in de academische beroepen te leren kennen, heeft Poelhekke in twaalf grote steden nagegaan, hoeveel katholieke artsen en rechtsgeleerden er zijn en hoeveel er volgens de relatieve sterkte van het katholieke volksdeel zouden moeten zijn. Voor de artsen zijn deze aantallen respectievelijk 98 en 256, voor de rechtsgeleerden 121 en 220. Voor beide beroepen zijn de werkelijke aantallen dus respectievelijk slechts 38% en 55% van de vereiste aantallen. Tenslotte geeft hij nog een „eerder te grote dan te kleine" raming van het aantal katholieke studenten op de vier universiteiten, dit bedraagt ongeveer 17% van het totaal¹. In Delft bedraagt het aantal katholieken nog geen 6%.

Vormt het geschrift van Poelhekke voor ons een waardevol document vanwege de daarin vervatte nuchtere beschouwingen en klare feiten, niet minder belangrijk zijn ter beoordeling van de toenmalige situatie de reacties, waarmee de tijdgenoten zijn woorden ontvingen. Poelhekke werd als een verrader aangeduid. De reacties zijn door Brom op misschien al te scherpe, maar toch kernachtige wijze van commentaar voorzien. „Ontkenning van onze eigen voortreffelijkheid leek niet minder ketters dan het ontkennen van eigen verdiensten, waartoe Schaepman al vroeger gekomen was. Zo moesten de grenzen tussen de ware Kerk en de dwaling immers langzamerhand vervallen! Hoe? hadden wij nu warempel ineens geen geleerden genoeg? en we waren immers allemaal zeer-geleerd, de paters nog zeerder dan de wereldgeestelijken?..... De ontstemming kwam tenslotte daarvandaan, dat de geloofsgenoten gewend waren elkaar tegenover andersdenkenden hoog te houden en dus een tentoonstelling van hun zwakte beschouwden als het naar de mond praten der liberalen"².

Maar de bazuinstoot, die Poelhekke gaf, moge velen vals in de oren

¹ Deze raming was inderdaad veel te hoog. Volgens een opgave van Dr F. J. TH. RUTTEN in het *Jaarboek van de katholieke universiteit*, 1948-1949, blz. 249, bedroeg het aantal katholieke studenten slechts 7%.

² G. BROM, *Herleving...*, blz. 213-214.

geklonken hebben, hij werd overal gehoord en op de duur toch als zuiver erkend. Het is alsof katholiek Nederland op dit geluid gewacht had, alvorens in beweging te komen; want kort na 1900 begint het katholieke geestesleven overal op te bloeien. De terreinen, waarop dit plaats had, zijn zo veelvuldig, dat het ineens bijna onmogelijk wordt om alle activiteiten te overzien, iets, wat in de negentiende eeuw steeds heel weinig moeite kostte.

De ontwikkeling van de wetenschapsbeoefening onder katholieken verkreeg in de eerste jaren van deze eeuw een grote stimulans door de oprichting van een drietal wetenschappelijk gerichte instituten, nl. het Nuyensfonds ter bevordering van de wetenschappelijke geschiedschrijving in 1903, het Nederlands Historisch Instituut in 1904 en de Vereniging tot het bevorderen van de beoefening der wetenschap onder de katholieken in Nederland in 1904. Het is vooral deze laatste vereniging, later Thijmgenootschap genoemd, die tot verbreiding van de wetenschapsbeoefening heeft bijgedragen. Het doel van deze vereniging was dan ook geen ander dan het (door Poelhekke geconstateerde) tekort van de katholieken in de wetenschap, ieder in zijn eigen vak te laten verdwijnen¹.

Vanaf de oprichting stelde het Thijmgenootschap zich eveneens ten doel bijzondere leerstoelen aan de universiteiten te vestigen, om aldus de aanwezigheid der katholieken in de hoogste kringen der wetenschap te waarborgen. Hierdoor kwam het echter al spoedig in conflict met de in 1905 opgerichte St. Radboudstichting, niet alleen omdat deze laatste zich eveneens ten doel stelde bijzondere leerstoelen in te richten, maar vooral omdat de bedoelingen van beide instanties uiteenliepen. „Terwijl de Radboudstichting het vestigen van bijzondere leerstoelen aan openbare universiteiten wilde hanteren als een overbruggingstactiek naar de te scheppen toestand van „sovereiniteit in eigen huis”, scheen het Thijmgenootschap er een middel in te zien om een katholieke universiteit overbodig te maken”².

Op verzoek van de aartsbisschop gaf het Thijmgenootschap in 1906 zijn aanspraken prijs.

Het zou echter nog tot 1923 duren, eer de plannen voor een eigen universiteit gerealiseerd zouden worden. Het tekent de voortschrijdende groei van de katholieke intelligentia, dat, toen men met de plannen voor een eigen universiteit eindelijk ernst ging maken, de daartoe aangevoerde motieven niet meer, zoals in 1905, gezocht werden in het zieleheil

¹ G. BROM, *Herleving...*, blz. 224-225.

² L. J. ROGIER, *Een halve eeuw levens...* in *De Ontwikkeling der Wetenschappen in de laatste halve eeuw*. Gedenboek van het Thijmgenootschap bij het vijftigjarig bestaan. 1954, blz. XXVIII.

van de katholieke student, dat op de openbare universiteiten gevaar zou lopen, maar in de behoefte om een brandpunt voor katholieke wetenschap te bezitten¹.

Voor de gewijzigde mentaliteit zijn ook tekenend de vurige pleidooien, waarmee verscheidene steden elkaar het voorrecht bestreden om de katholieke universiteit onderdak te mogen verlenen. De stad, die er het hardst om vocht zou uiteindelijk het pleit winnen: in 1923 werd Nijmegen als de vestigingsplaats van de nieuwe universiteit aangewezen.

Het hernieuwde cultuurbesef der katholieken zou spoedig nog een tweede vrucht dragen. Onmiddellijk na de stichting der universiteit begon Tilburg, een der gegadigden voor de universiteit, de vestiging van een katholieke handelshogeschool voor te bereiden. Deze kwam tot stand in 1927.

Nijmegen en Tilburg vormen aldus de twee haarden, die het aandeel der katholieken in de Nederlandse cultuur tot groter wasdom zouden brengen. Zo is dan de roep van Poelhekke om nationale bewustwording der katholieken geleidelijk in vervulling gegaan. De generatie van 1900, wier geestesgesteldheid gekenmerkt werd door schuchterheid en zelfoverschatting, heeft omstreeks 1930 voor een nieuwe generatie plaats gemaakt². Zo groot is het optimisme, dat Barge zijn herdenkingsrede in 1929 besluit met de hoop uit te spreken, dat spoedig „de dag kan aanbreken dat zij (het Thijmgenootschap) zichzelf zal hebben overbodig gemaakt”³, m.a.w. dat het eerste doel van de vereniging, het vastgestelde tekort der katholieken te doen verdwijnen, spoedig gerealiseerd zal zijn. Groter nog is het optimisme, waarvan Van Ginneken blijkt geeft, wanneer hij over het Roomse tekort in de wetenschap spreekt. Door alle theologiestudenten der seminaria bij de universiteitsstudenten te voegen, komt hij tot het resultaat, dat 30% der studenten katholiek is. In het feit, dat de seminaristen 70% der katholieke studenten uitmaken, schijnt hem de wanverhouding niet te zijn opgevallen. Integendeel, gezien de „intellectuele overproductie”, vindt hij de situatie der katholieken zelfs gunstig. „Onze toestand is gezonder dan de hunne”, is zijn conclusie⁴.

Terecht vinden dergelijke optimistische uitlatingen bestrijding⁵. Er moge omstreeks 1930 in het katholieke kamp veel gewonnen zijn, het is er nog verre van, dat het tekort der katholieken zou zijn ingehaald. Dit

¹ G. BROM, *Herleving....*, blz. 252.

² Prof. Dr J. A. J. BARGE, *Herdenkingsrede bij het 25-jarig bestaan van het Thijmgenootschap*, 1929, blz. 68.

³ idem, blz. 74.

⁴ *Jaarboek van het onderwijs en de opvoeding der R.K. jeugd in Nederland en de Koloniën*, 1928, blz. 449.

⁵ J. HOOVELD, *Jaarboek der R.K. Universiteit te Nijmegen*, 1928-1929, blz. 140.

is zelfs nu nog niet het geval. De gelcidelijkheid van het inhaalproces en het punt, dat thans is bereikt, moge hierna met enige cijfers worden geïllustreerd.

Het corps van katholieke hoogleraren

In 1900 wees Poelhekke op de wanverhouding in het hoogleraren-corps, waartoe slechts 2 katholieken behoorden. Hoe de ontwikkeling in de daaropvolgende 50 jaren is geweest, leert het volgende overzicht. De cijfers betreffende het aantal katholieke (gewone, buitengewone en bijzondere) hoogleraren zijn vanaf 1921 ontleend aan de Jaarboeken van het R.K. Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding, terwijl wij voor 1910 het aantal katholieke hoogleraren-leden van het Thijmgenootschap hebben aangehouden. Daar zeker in de eerste jaren alle katholieke hoogleraren lid van het Thijmgenootschap zullen zijn geweest, zal dit cijfer ongetwijfeld betrouwbaar zijn. De cijfers betreffende het totaal aantal hoogleraren zijn ontleend aan het Centraal Bureau voor de Statistiek.

TABEL 1. *Ontwikkeling van het corps der gewone, buitengewone en bijzondere hoogleraren van 1900 tot heden.*

	r.k.	w.o. Nijmegen en Tilburg	totaal	r.k. in %
1900	2	—	209	1,0
1910	7	—	290	2,4
1921	19	—	412	4,6
1930	55	34	503	11,0
1939	72	41	522	13,8
1949	103	58	679	15,2
1956	195	133	889	21,9

Het blijkt, dat de wanverhouding weliswaar voortdurend kleiner is geworden, maar tot op heden nog geenszins is verdwenen. Bij een evenredige vertegenwoordiging zou het aantal katholieke hoogleraren in 1956 bijna tweemaal zo hoog moeten zijn. Er is op dit punt nog een groot tekort in te halen.

Het corps der katholieke studenten

Om de ontwikkeling van het aantal katholieke studenten in de afgelopen 50 jaar te kunnen volgen, zijn wij op verschillende bronnen aangewezen. In zijn rede, gehouden bij gelegenheid van het 25-jarig bestaan der R.K. Universiteit vermeldt Rutten het aantal katholieke studenten in 1900¹.

¹ Prof. Dr F. J. TH. RUTTEN in het *Jaarboek der R.K. Universiteit te Nijmegen*, 1948-1949, blz. 249.

Voor 1919, 1929 en 1937 vinden wij gedetailleerde cijfers vermeld in de jaargangen van het *Annuaireum der R.K. studenten*¹. Voor 1954 maken wij gebruik van een opgave van het Centraal Bureau voor de Statistiek².

TABEL 2. *Ontwikkeling van het aantal katholieke en niet-katholieke studenten van 1900-1953 (exclusief theologiestudenten).*

	totaal studenten			damesstudenten
	totaal	r.k.	r.k. in %	r.k. in %
1900	2.800	200	7,1	
1919/20	8.658	908	10,5	4,0
1929/30	10.970	1858	17,0	13,1
1937/38	11.801	2334	20,0	18,3
1954/55 ³	24.528	6831	27,3	20,7

Na de trage gang van het intellectuele emancipatieproces in de negentiende eeuw is de ontwikkeling in de twintigste eeuw snel te noemen. Hoe snel de toename van het aantal niet-katholieke studenten ook is, het aantal katholieke studenten neemt nog sneller toe. Er is overigens een opmerkelijk verschil tussen de ontwikkeling in het eerste en het tweede kwart van deze eeuw. Tot aan 1920 is de relatieve toename slechts gering. Helaas zijn uit de jaren tussen 1900 en 1919 geen cijfers bekend. Het is niet onwaarschijnlijk, dat de regeneratieve krachten, die omstreeks 1900 bij katholieken vrijkwamen, pas tegen 1920 in breder kring gingen doorwerken en in de relatieve stijging van het aantal studenten merkbaar werden. Na 1920 wordt het inhaalproces versneld. De opening van de katholieke instituten te Nijmegen en Tilburg zal hiertoe veel hebben bijgedragen.

Hoe sterk de opgaande lijn evenwel ook is, toch stellen de cijfers over 1954/55 teleur. Bedenken wij, dat thans ongeveer 40% van de 18-20 jarigen katholiek is, dan is het tekort nu nog zeer groot. Voor de meisjes geldt dit in nog sterker mate dan voor de jongens. Het tekort bij de meisjes is nog slechts tot op de helft ingehaald.

Het beschikbare cijfermateriaal stelt ons in staat de ontwikkeling vanaf 1919/20 ook voor de afzonderlijke faculteiten na te gaan. Niet alleen bestaan er tussen de onderscheiden faculteiten zowel in 1919 als in 1954 grote verschillen, maar ook is voor elk van dezen de ontwikke-

¹ *Annuaireum der R.K. studenten*. 1921, 1931, 1939.

² Centraal Bureau voor de Statistiek, *Statistiek van het hoger onderwijs*, 1954/55—1955/56.

³ exclusief buitenlandse studenten en studenten boven de 35 jaar, (tezamen 2795 studenten).

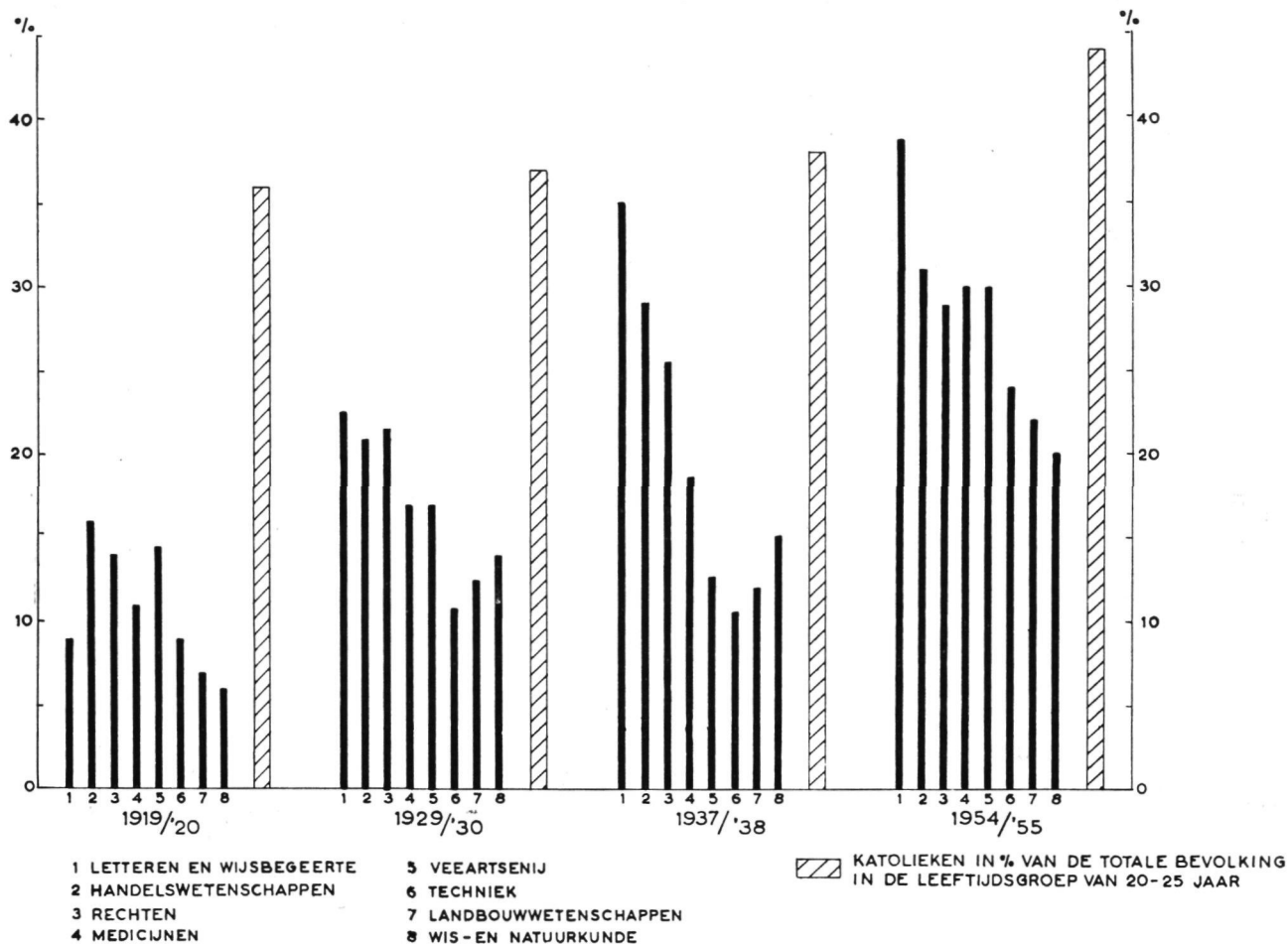
TABEL 3. *Aantal katholieke studenten in % van het totaal aantal studenten in de belangrijkste faculteiten 1919-1954*

	1919	1929	1937	1954
letteren en wijsbegeerte	9	22,5	35	38,5
handelswetenschappen	16	21	29	31
medicijnen	11	17	18,5	30
veeartsenijkunde	14,5	17	12,5	30
rechten	14	21,5	25,5	29
technische wetenschappen	9	11,5	10,5	24
landbouwwetenschappen	7	12,5	12	22
wis- en natuurkunde	6	14	15	20

ling verschillend geweest (zie ook grafiek 1). In 1919 zijn de katholieken relatief het sterkst vertegenwoordigd in de faculteiten der rechten en handelswetenschappen; in 1929 voegt zich daarbij de faculteit van letteren en wijsbegeerte; in de daaropvolgende periode blijven de katholieken in deze drie faculteiten het sterkst vertegenwoordigd. De groei is het sterkst in de faculteit van letteren en wijsbegeerte, waar in 1954 het tekort bijna is ingehaald. De aanwezigheid van de instituten te Nijmegen en Tilburg zal aan de relatief sterke groei der drie genoemde faculteiten niet vreemd zijn. Ongetwijfeld is de relatief sterke groei van de faculteit der geneeskunde na de oorlog tot dezelfde oorzaak terug te brengen: in 1954/55 ging de geneeskundige faculteit te Nijmegen zijn vierde jaar in. In alle vier genoemde jaren zijn het de faculteiten der wis- en natuurkunde, technische en landbouwwetenschappen, die door relatief zeer weinig katholieken worden bezocht. Wellicht is hierin een overblijfsel te zien van het negentiende eeuwse wantrouwen der katholieken t.o.v. de natuurwetenschappen. Meer dan welke wetenschappen ook gold de technische en natuurwetenschappen het verwijt van godloosheid. Het valt licht te begrijpen, dat de katholieken, na hun schroom voor de wetenschap in het algemeen te hebben afgelegd, zich eerst gingen toeleggen op de minst „gevaarlijke” wetenschappen en pas later schuchter de weg vonden naar die takken van wetenschap, welke hun het meest vreemd waren. Dit komt ons natuurlijk voor, evenzeer als dat de onevenredig sterke gerichtheid op de geesteswetenschappen op de duur zal verdwijnen. In de naoorlogse verhoudingen is deze kentering reeds duidelijk waarneembaar: het groeipcentage der katholieken is na de oorlog het

grafiek 1

AANTAL KATOLIEKE STUDENTEN IN % VAN HET TOTAAL AANTAL STUDENTEN
IN DE BELANGRIJKSTE FAKULTEITEN IN NEDERLAND 1919-1954

grootst geweest in de zwakst bezette faculteiten; de grote verschillen tussen de onderscheiden faculteiten zijn in 1954 daardoor reeds aanzienlijk genivelleerd. Door toedoen van de stichting van de tweede technische hogeschool in Eindhoven en van de natuurkundige faculteit in Nijmegen (beiden in 1956) zal deze nivellering in de komende jaren ongetwijfeld bespoedigd worden.

Het corps van katholieke ambtenaren

Er kan na het voorgaande nauwelijks twijfel over bestaan, dat ook in de openbare ambten de katholieken nog een grote achterstand vertonen, althans zeker in de hogere functies, waar een academische opleiding gewenst is. Bij de Volkstelling van 1947 was van alle in overheidsdienst werkzame personen (ca. 147.000) 30,2% katholiek. Gelet op het aandeel der katholieken in de totale beroepsbevolking (36,6%) is er een aanzienlijk tekort. Maar blijkens de resultaten van een door de A.R.K.A. in 1954 gehouden enquête is het aandeel der katholieken onder ca. 1200 hogere ambtenaren van de departementen en enige centrale openbare diensten nog veel kleiner, nl. slechts 14,4%¹. Weliswaar omvatte deze enquête niet alle hogere functionarissen – het departement van buitenlandse zaken o.a. ontbreekt geheel in de opgaven –, maar volgens Boot zijn de verhoudingen voor de katholieken daardoor eerder te gunstig dan te ongunstig weergegeven. De door Boot hieruit getrokken conclusie van achterstelling der katholieken bij benoemingen leent zich uiteraard niet voor een statistische beoordeling. Het komt ons evenwel voor, dat in de gegeven omstandigheden het percentage katholieken onder de hogere ambtenaren niet veel hoger zou kunnen zijn.

Van Braam heeft door middel van zijn enquête onder 2500 ambtenaren aangetoond, dat „het merendeel der hogere departementsambtenaren 40 jaar of ouder is en dat, volgens de uitkomsten van zijn enquête, ongeveer 60% hunner academisch gevormd is”². Met verwijzing naar de door Zeegers berekende percentages katholieken onder de academisch gegradueerden in de verschillende leeftijdsgroepen (40-54 jaar: 19%; 55-69 jaar: 16%) concludeert hij hieruit een percentage katholieken onder de hogere ambtenaren te mogen verwachten van (ruim gesteld) 15 à 20%.

Ons inziens is ook deze raming nog aan de hoge kant. Het is immers te verwachten, dat het percentage katholieken onder de niet academisch gevormde hogere ambtenaren (40% volgens v. Braam) nog veel lager zal zijn, omdat onder de katholieken – die immers geen sterke ambtelijke traditie hebben – weinig ambtelijk ervaren figuren zullen voorkomen.

¹ *Openingsrede* van Mr G. A. A. M. BOOT op het A.R.K.A.-congres in 1954.

² Dr A. VAN BRAAM, *Ambtenaren en Bureaucratie in Nederland*, 1957, blz. 249.

Het percentage katholieken onder de academisch gevormden zal daarom voorlopig het maximale percentage zijn, dat de katholieken onder de hogere ambtenaren zullen kunnen bereiken.

Derhalve, zo er al van achterstelling sprake is, zal deze de achterstand slechts voor een zeer gering deel kunnen verklaren. De belangrijkste oorzaak valt zonder twijfel bij de katholieken zelf te zoeken, die in intellectueel opzicht nog steeds ver bij de niet-katholieken achterstaan.

Resumerend kan de ontwikkeling der katholieken van Nederland in intellectueel opzicht als volgt worden omschreven. Weliswaar heeft er in de afgelopen eeuw onmiskenbaar een intellectuele herleving plaatsgevonden, maar het inhaalproces verloopt toch zeer moeilijk. Eerst hebben de katholieken een halve eeuw nodig gehad om tegenover het voor de maatschappelijke vooruitgang zo betekenisvolle positivisme een juiste houding te vinden. Het intellectueel potentieel der katholieken was daardoor omstreeks 1900 innerlijk wel beduidend gegroeid, maar dit was nog weinig geactualiseerd.

Toen men na 1900 vanuit een veranderde maatschappijbeschouwing zich intensief voor de wetenschap begon te interesseren ontbrak dan ook nog de intellectuele traditie, die slechts door een universitair gevormd geslacht kan worden gevestigd. Dit laatste kan echter eerst volgen, nadat hiervoor de basis is gelegd door een brede belangstelling voor het middelbaar onderwijs.

Zo komt het, dat eerst nog een generatie moest verlopen, alvorens de intellectuele opbloei kon gaan doorwerken. Wij zien iets dergelijks in de twintiger jaren gebeuren, toen nl. – mede door toedoen van Nijmegen en Tilburg – het percentage katholieke studenten beduidend begon te stijgen. Het zou zeer verwonderlijk geweest zijn, indien het tekort in intellectueel opzicht toen in enkele jaren tijds zou zijn verdwenen. Slechts geleidelijk kon de basis van intellectueel gevormden en dus ook van intellectuele traditie breder worden. Ten opzichte van de twintiger jaren is thans weer een aanzienlijke vooruitgang geboekt, maar nog groter is de groei, die nog te verwezenlijken overblijft¹.

¹ In dit verband moge een enkel resultaat worden vermeld van de enquête over de vrije-tijdsbesteding in Nederland, welke het Centraal Bureau voor de Statistiek in 1955/56 heeft ingesteld. Met betrekking tot de leesgewoonten in de verschillende groepen van ons volk blijkt uit deze enquête, dat door slechts 63% der katholieken boeken worden gelezen. Bij de Nederlands-hervormden, de gereformeerden, de onkerkelijken en de overigen bedraagt deze verhouding respectievelijk 72%, 84%, 76% en 82%. De culturele achterstand der katholieken, welke hieruit valt af te leiden, houdt ongetwijfeld verband met hun achterstand in intellectueel opzicht. Centraal Bureau voor de Statistiek, Vrije-tijdsbesteding in Nederland, 1957, blz. 37.

2. DUITSLAND

Enige eeuwen lang is de geschiedenis van het katholicisme voor elk der Duitse staten verschillend geweest. De godsdienstige verhoudingen werden beheerst door het „cuius regio eius religio“-beginsel, waardoor de regeling in elk land in de handen van de „Landesherr“ kwam te liggen. Op deze wijze zijn in Duitsland overwegend katholieke en overwegend protestantse staten ontstaan, die hun godsdienstig karakter tot op de huidige dag hebben bewaard.

Niettegenstaande de grote verscheidenheid in historische achtergrond, kan men toch reeds meer dan een eeuw van een Duits katholicisme spreken. Dit hangt samen met de groeiende invloed van het protestantse Pruisen in de negentiende eeuw, waardoor de centralisatie in het Duitse Rijk werd versterkt. Voor het katholicisme had dit tot gevolg, dat het gedurende bijna de gehele negentiende eeuw in de meeste landen onder protestantse druk heeft gestaan. Tussen 1870 en 1890, toen in geheel Duitsland Bismarcks „Kulturkampf“ woedde, bereikte deze een hoogtepunt. Sedertdien heeft het katholicisme zich, behoudens onder het nationaal-socialistisch regime, vrijwel ongestoord kunnen ontwikkelen.

In het hedendaagse Duitsland neemt het katholicisme kwantitatief een belangrijke plaats in. In het Duitse keizerrijk was ongeveer 40% katholiek. Na de eerste wereldoorlog, die Duitsland enige overwegend katholieke gebiedsdelen ontnam, daalde het aandeel der katholieken tot 33%, in de huidige West-Duitse Bondsrepubliek is het weer gestegen tot 45%.

Gedurende bijna de gehele negentiende eeuw hebben de katholieken min of meer onder de protestantse druk geleefd en hebben zij een emancipatiestrijd gekend. Hoever deze emancipatie omstreeks 1900 gevorderd was, is op voortreffelijke wijze door Von Hertling in een brochure belicht en becommentarieerd¹. Reeds uit de aanhef van zijn brochure blijkt, dat de maatschappelijke positie der katholieken in Duitsland veel overeenkomst vertoont met die der Nederlandse katholieken. „Dass an den Universitäten die Katholiken nur in einer kleinen Minderkeit vertreten sind, ist eine alte Klage. Ueber ungenügende Parität in der Besetzung der Beamtenstellen wird seit Jahren in der Presse und in den Parlamenten der Einzelstaaten, begründete Beschwerde gehoben. Neuerdings aber sind wir durch die Statistik darauf geführt werden, die Veranlassung jener Klagen und Beschwerden mit einer andern Thatsach in Verbindung zu bringen. An dem Besuche der Unterrichtsanstalten, durch welche der Weg zu den gelehrten Berufen geht, sind die Katho-

¹ GEORG FREIHERR VON HERTLING, *Das Prinzip des Katholizismus und die Wissenschaft*, 1899.

liken zu ihrer Gesamtzahl erheblich geringer beteiligt als die Protestanten"¹.

De betrokken statistieken over het tekort aan katholieke leerlingen op de middelbare scholen en universiteiten konden door ons niet voor 1899, maar voor 1902 worden achterhaald, althans voor de belangrijkste staat Pruisen². Deze leren ons, dat van de middelbare scholieren 24% en van de universiteitsstudenten 25% katholiek was. Beide onderwijsvormen hebben dus een beduidend tekort aan katholieken. Wat de universiteitsstudenten betreft, is, aldus de betrokken statistische publicatie, het genoemde percentage nog te hoog, daar de Pruisische universiteiten door een zeker aantal katholieken uit de Zuid-Duitse staten bezocht werden.

Soortgelijke verhoudingen bestonden enige jaren vroeger in de staten Baden en Württemberg³. In Baden, waar in 1895 61,5% der bevolking katholiek was, bestond in de periode 1885-1895 slechts 42% der middelbare schoolbevolking uit katholieken. In 1880 bedroeg het aandeel der katholieken in de bevolking van Württemberg 30% tegen 28,2% in de gymnasia en 14,8% in de „Realschulen” (de percentages zijn gemiddelden, voor de perioden van 1872-1879 en 1883-1898).

Zeer verhelderend voor de toestand zijn ook de oorzaken, die Von Hertling in zijn genoemde brochure voor de achterstand der katholieken aangeeft. Deze liggen deels in de houding der niet-katholieken, deels bij de katholieken zelf.

1. In sommige staten worden de katholieken sinds enige generaties van hogere staatsambten uitgesloten. Deze politiek van uitsluiting en achterstelling heeft er toe geleid, dat men onder de katholieken minder families met een intellectuele traditie aantreft dan onder protestanten. Deze laatsten hebben daardoor „einen Bildungsvorsprung”⁴.
2. De katholieken hebben als reactie op een bij niet-katholieken veel voorkomende omkering van de hiërarchie der waarden, die een „diesseitige” levensbeschouwing tot gevolg heeft, een minachting voor de wetenschap. Op het gebied van de wetenschap hechten katholieken alleen maar belang aan de theologie. Een ambtenaar of een geleerde is bij katholieken dan ook niet in tel, des te meer de priester. Voor velen betekent het woord studeren hetzelfde als priester worden⁵.
3. Met het voorgaande gaat gepaard een angst voor de wetenschap. Hoe begrijpelijk deze ook is, waar men „einen über alles kostbaren

¹ GEORG FREIHERR VON HERTLING, t.a.p. blz. 1.

² Preussische Statistik, *Statistik der Landesuniversitäten*, 1911/1912, Berlin, 1913, blz. 122.

³ R. K. MERTON, *Social Theory and social Structure*, 1951. blz. 344-345.

⁴ G. VON HERTLING, t.a.p. blz. 3.

⁵ idem blz. 61 e.v.

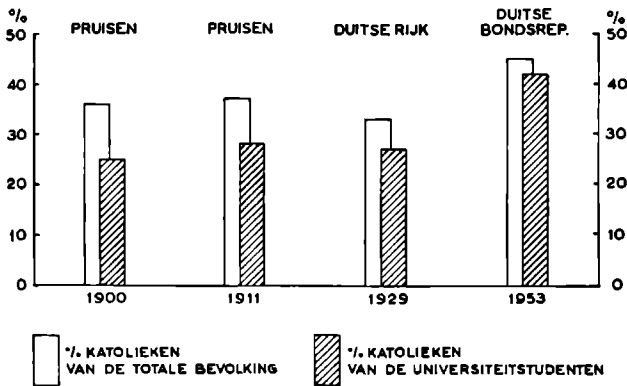
Schatz zu hüten hat”, toch bereikt men juist daardoor, dat het gehele terrein van de natuurwetenschappen aan anderen wordt overgelaten, zodat dezen de corrigerende werking van het katholicisme missen.

4. Tenslotte worden de katholieken gekenmerkt door een overdreven conservatisme, dat elke ontdekking op het gebied der wetenschappen, die met de traditionele opvattingen onder de katholieken en *schijnbaar* met de katholieke beginselen in strijd zijn, als ketterij en nieuwlichterij afwijst.

Hoe zeer deze opsomming van oorzaken ook doet denken aan de Nederlandse verhoudingen in die dagen – het Nederlandse dagblad De Tijd besloot een bespreking van de brochure met de opmerking, dat hij voor Nederland geschreven had kunnen zijn¹ – de ontwikkeling in de volgende jaren toonde aan, dat de achterstand der katholieken in Duitsland veel minder diepe en hardnekkige wortelen had. Sneller dan in ons land het geval was, voltrok zich in Duitsland een intellectuele herleving der katholieken. Dit moge blijken uit de ontwikkeling van het percentage katholieken onder de universiteitsstudenten, waarvan hieronder een overzicht volgt (zie ook grafiek 2)².

grafiek 2

ONTWIKKELING VAN HET PERCENTAGE KATHOLIEKEN ONDER DE UNIVERSITEITSSTUDENTEN IN PRUISEN, HET DUITSE RIJK EN DE DUITSE BONDSREPUBLIC VAN 1900 TOT 1953

Blijkens deze cijfers is het tekort der katholieken in het hoger onderwijs vanaf 1900 tot heden teruggelopen van 31% tot 7%. Het tekort is thans dus bijna verdwenen. Als interessante bijzonderheid kan hieraan

¹ M. A. P. C. POELHEKKE, t.a.p. blz. 36.

² De gegevens zijn ontleend aan de officiële statistieken van de Pruisische, Duitse en West-Duitsche overheid.

TABEL 4. *Ontwikkeling van het percentage katholieken onder de universiteitsstudenten in Pruisen, het Duitse Rijk en West-Duitsland van 1900 tot 1953*

	% r.k. in de bevolking	% r.k. bij het hoger onderwijs	index ¹
1900 Pruisen	36	25	69
1911 „	37	28	76
1929 Duitse Rijk	33	27	82
1953 West-Duitsland	45	42	93

worden toegevoegd, dat het percentage katholieken onder de vrouwelijke studenten lager is dan onder de mannelijke studenten. In 1952 bedroeg het percentage katholieken onder de mannelijke studenten 40, onder de

TABEL 5. *Sociale herkomst der universiteitsstudenten in het wintersemester 1953/54²*

beroep van de vader	r.k. studenten	totaal studenten	r.k. in % v. totaal ¹
academisch gevormden	9929	29287	34,0
w.o.:			
vrije beroepen	3710	9601	38,6
nicuwe middenstand	5732	28308	31,3
bedrijfschouften handel en industrie	383	1116	34,3
overigen	95	262	37,0
niet-academisch gevormden	32760	71430	45,9
w.o.:			
vrije beroepen	904	2537	35,6
nieuwe middenstand	19032	43151	44,0
bedrijfschouften handel en industrie	7717	16963	45,5
boeren	2725	4475	60,9
arbeiders	2220	4026	55,1
overigen	202	386	52,3
totaal	42700	100825	42,4

¹ Het is verantwoord om het aantal der katholieken in de totale bevolking van Duitsland tot maatstaf te stellen voor het aandeel der katholieken bij het hoger onderwijs. Volgens een in het Kirchliches Handbuch van 1956 op blz. 162 afgedrukte statistiek bedraagt het aandeel der katholieke leerlingen op de Volksschulen (lagere scholen) in West-Duitsland exclusief Hamburg, Bremen en West-Berlijn in 1952 47,7%.

Volgens de volkstelling van 1950 is het aandeel der katholieken in de totale bevolking van hetzelfde gebied 47,1%.

In tegenstelling tot ons land zijn de katholieken in de jeugdige leeftijdsgroepen niet relatief sterk vertegenwoordigd.

² ontleend aan *Statistik des Bundesrepublik Deutschland*, Band 130, Heft I, blz. 69.

vrouwelijke studenten 38¹. In dit opzicht is de situatie in Duitsland dus dezelfde als in ons land.

Welke krachtsinspanningen de katholieken zich ook nog nu moeten getroosten om de achterstand in te halen, treedt bij een analyse van de sociale herkomst der universiteitsstudenten aan het licht.

Van de studenten, wier vader eveneens een academische vorming heeft genoten, is slechts 34% katholiek. Daarentegen bestaat van de studenten, wier vader geen academische vorming heeft ontvangen, 46% uit katholieken. Zeer groot is het aandeel der katholieke studenten uit boeren en arbeiderskringen: van de eerstgenoemden is 61% katholiek, van de laatstgenoemden 55%.

Wij zien in deze cijfers de extra-inspanningen, die het katholieke volksdeel moet doen om het nog bestaande tekort op te heffen zeer duidelijk gemanifesteerd. In verhouding tot de niet-katholieken bezit het katholieke volksdeel een weinig talrijke intelligentia. Voor de vorming hiervan moet het katholieke volksdeel in relatief sterke mate studenten uit de lagere en minder ontwikkelde milieus van boeren en arbeiders recrutereren. Het tekent de kracht waarmee de katholieken hun intellectuele emancipatie thans trachten door te zetten, dat zij er ondanks hun ongunstige beroepensamenstelling toch in slagen een groot aantal studenten aan de universiteiten te leveren. Het is in deze omstandigheden nauwelijks voor twijfel vatbaar, dat de intellectuele emancipatie der Duitse katholieken spoedig zal zijn voltooid.

Een laatste symptoom van de intellectuele achterstand der Duitse katholieken vinden wij in de verspreiding der katholieke studenten over de verscheidene faculteiten. Gaan wij het percentage katholieke studenten per faculteit na, dan blijken er tussen de faculteiten onderling grote verschillen te bestaan (zie ook grafiek 3).

TABEL 6. *Aantal katholieke studenten in % van het totaal aantal studenten in de belangrijkste faculteiten in de West-Duitse Bondsrepubliek, 1953/54*

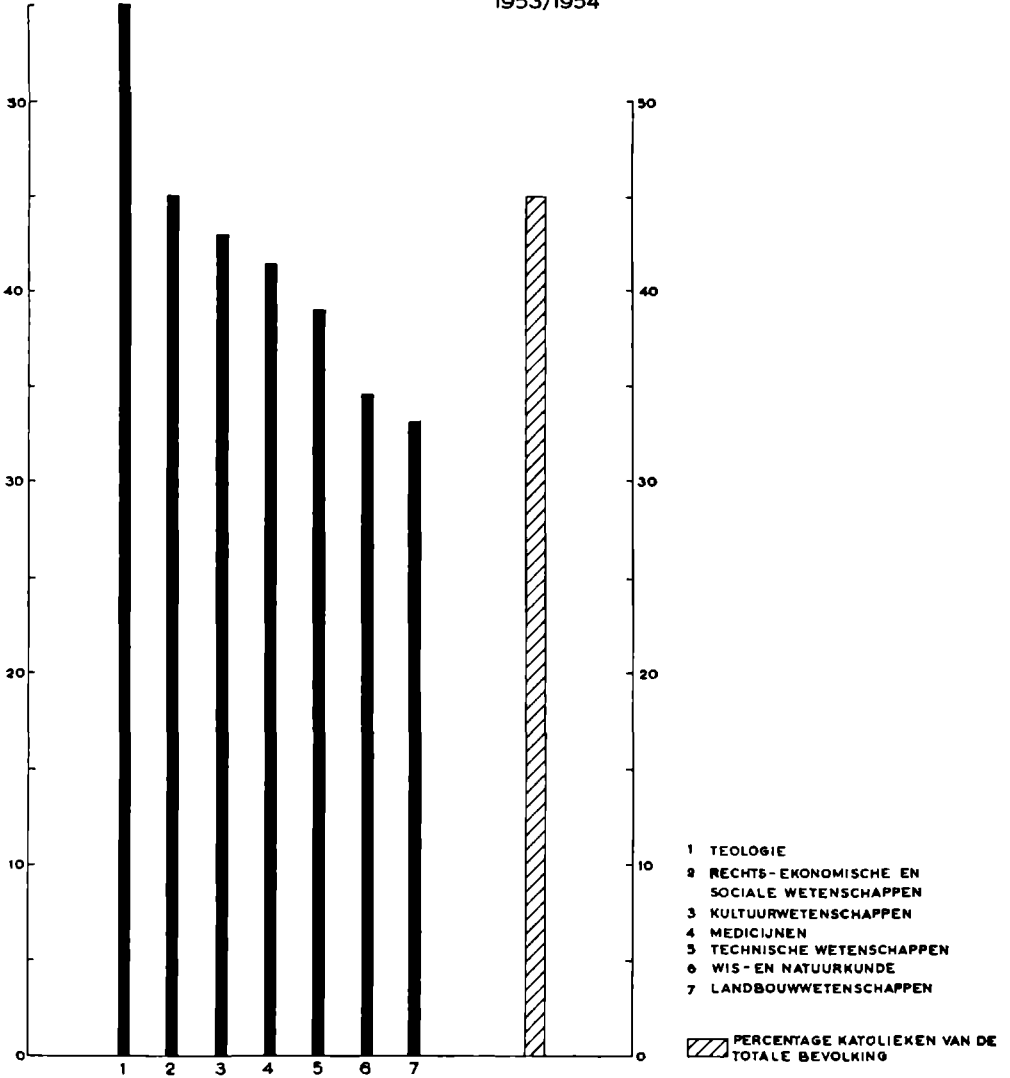
theologie	55
rechts- economische en sociale wetenschappen	45
cultuurwetenschappen (in hoofdzaak letteren en wijsbegeerte)	43
medicijnen	41,5
technische wetenschappen	39,0
wis- en natuurkunde	34,5
landbouwwetenschappen	33

Wij vinden in deze verhoudingen terug de door Von Hertling gelaakte al te geprononceerde voorkeur voor de theologie en de al te grote terug-

¹ *Kirchliches Handbuch*, 1956, blz. 167 en 169.

grafiek 3

AANTAL KATOLIEKE STUDENTEN IN % VAN HET TOTAAL AANTAL STUDENTEN
IN DE BELANGRIJKSTE FAKULTEITEN IN DE DUITSE BONDSREPUBLIC
1953/1954

houdendheid t.o.v. de natuurwetenschappen. Met uitzondering van de theologie, waarin de katholieken een zekere voorsprong hebben, is er geen enkele faculteit, waar het percentage der katholieke studenten aan het percentage der katholieken in de bevolking beantwoordt. Dit per-

centage is het meest benaderd in de geesteswetenschappen, het minst in de natuurwetenschappen. In dit opzicht vertoont het vraagstuk der intellectuele emancipatie der katholieken dus precies dezelfde kenmerken in Duitsland als in ons land.

Zeer illustratief voor de geestesgesteldheid der Duitse katholieken, die uit bovenstaande cijfers spreekt, is tenslotte de uitslag van een enquête, die in 1954 door het evangelische „Sonntagsblatt“ in het gebied van Nordrhein-Westfalen is gehouden. In deze enquête werd aan 2000 „Oberprimanern“ (d.i. leerlingen der hoogste klas van de middelbare school) hun beroepswens gevraagd: „51,3 Prozent der befragten Schüler waren Katholiken, 47,6 Prozent Protestanten. Von den Oberprimanern, die Naturwissenschaftler werden wollten, waren 60 Prozent evangelisch, 39 Prozent katholisch; von den künftigen Technikern 54 Prozent evangelisch, 44 Prozent katholisch; von den angehenden Diplom-ingenieuren 70 Prozent evangelisch, 29 Prozent katholisch; von den werdenden Kaufleuten 66 Prozent evangelisch, 31 Prozent katholisch. Dagegen waren von jenen, die den Volksschullehrerberuf wählten, 31 Prozent evangelisch, aber 69 Prozent katholisch“¹.

Deze cijfers illustreren op overtuigende wijze de terughoudendheid, die de katholieken nog steeds t.o.v. de natuurwetenschappen betonen. Met het geleidelijk inlopen van de achterstand in zijn geheel genomen is dit element toch nog blijven bestaan. Deze terughoudendheid kan beschouwd worden als een laatste overblijfsel van de emancipatiepositie der Duitse katholieken.

3. ZWITSERLAND

Nog sterker dan de geschiedenis van het Duitse katholicisme verbonden is met de geschiedenis van de „Einzelstaaten“, is die van het Zwitserse katholicisme verbonden met die der kantons. Na het optreden van Zwingli in het begin der zestiende eeuw gingen vele kantons geheel over tot het protestantisme, terwijl de anderen geheel katholiek bleven. De katholieke kantons sloten zich aaneen tot handhaving van het katholieke geloof, in de protestantse kantons daarentegen verdween het katholicisme geheel. De godsdienstige verhoudingen werden aldus spoedig gestabiliseerd en hierin is tot nu toe weinig verandering gekomen. Ofschoon het beginsel van godsdienstige autonomie der kantons steeds als onaantastbaar golden heeft, is hieraan door toedoen der radicaal gezinde protestanten in de negentiende eeuw tijdelijk afbreuk gedaan. Aanleiding hiertoe werd het besluit van 7 katholieke kantons in 1847 om zich tegen de dreigende overheersing der protestanten te vrijwaren door zich in een „Sonderbund“

¹ geciteerd door B. HARING, *Macht und Ohnmacht der Religion*, 1956, blz. 258.

aaneen te sluiten. In de daarop volgende oorlog werden de katholieke kantons verslagen, hetgeen tot een tijdelijke beknotting der godsdienstvrijheid leidde: met name werden de Jezuïeten uit het land gewezen, een maatregel, die officieel nog niet is herroepen.

In het hedendaagse Zwitserland is ongeveer 42% der bevolking katholiek, maar zowel de katholieken als de niet-katholieken zijn sterk in enige kantons geconcentreerd. Acht kantons zijn voor meer dan 80% katholiek, nl. Unterwalden (96%), Wallis (96%), Schwyz (93%), Uri (93%), Tessin (92%), Freiburg (86%), Luzern (85%) en Zug (84%). Vervolgens vormen de katholieken nog een meerderheid in de kantons St. Gallen (60%) en Solothurn (56%). In het laatstgenoemde kanton is de sterke protestantse minderheid in de afgelopen eeuw door instroming ontstaan. Het omgekeerde nl. instroming van katholieken in de protestantse kantons heeft in de afgelopen eeuw veel sterker plaats gehad: in 1860 was in 7 kantons de bevolking voor meer dan 80% protestant. Thans is dit in nog slechts 3 kantons het geval, nl. Bern (85,1%), Appenzel Ausser-Rhoden (83,7%) en Neuchâtel (80,6), in 6 kantons is 60 tot 80% der bevolking protestant, terwijl in 3 kantons 50 tot 60% der bevolking uit protestanten bestaat, nl. Genève, Graubünden en Aargau¹.

In sociaal-economisch opzicht vertonen de katholieke en protestantse kantons belangrijke verschillen, die in hun oorsprong teruggaan tot de tijd van de Hervorming. De hervormingsbeweging in Zwitserland is nl. uitgegaan van de steden Zürich, Bern en Basel, de cultuurcentra van het oude Zwitserland. „Was katholisch blieb waren hauptsächlich Bauern-Kantone”². De katholiek gebleven kantons raakten daardoor onmiddellijk achterop en hierin is tot in de twintigste eeuw weinig verandering gekomen. Ook nu nog zijn de katholieken relatief sterk op het platteland geconcentreerd: 70% der katholieke bevolking woont in gemeenten met minder dan 10.000 inwoners, tegen 59% der niet-katholieke bevolking. In deze kleine gemeenten is 46% der bevolking katholiek, terwijl in de steden met meer dan 100.000 inwoners slechts 29% katholiek is¹.

Ook in de beroepsstatistiek komt het relatief sterke plattelandskarakter der katholieke bevolking tot uiting. De statistiek der beroepsbevolking is in Zwitserland niet naar godsdienst gedifferentieerd, maar door de overwegend katholieke kantons in dit opzicht met de overwegend protestantse kantons te vergelijken, kan dienaangaande toch enig inzicht verkregen worden. In onderstaand overzicht is het kanton Genève, wiens bevolking voor ruim 42% uit katholieken bestaat, afzonderlijk opgeno-

¹ *Eidgenössische Volkszählung*, 1 Dez., 1950, Band 3.

² Dr LEUTFRIED SIGNER in *Katholisches Handbuch der Schweiz*, 1943, blz. 312.

TABEL 7. *Mannelijke beroepsbevolking in de overwegend katholieke, de overwegend protestantse kantons en in het kanton Genève in 1950*
mannelijke beroepsbevolking

beroeps- groepen	10 kantons met r.k. meerderheid		11 kantons met protestantse meerderheid		Genève	
	aantal	in %	aantal	in %	aantal	in %
land- en bos- bouw	124.120	29,0	187.295	19,2	4.333	6,6
industrie en mijnen	207.335	48,4	510.243	52,3	32.069	48,7
handels- bank- verzekerings- en verkeers- wezen	62.447	14,6	148.834	19,0	19.438	29,5
openbare diensten	25.531	6,0	73.072	7,5	3.305	12,6
huiselijke diensten	8.660	2,0	19.712	2,0	1.726	2,6
Totaal	428.093	100,0	975.156	100,0	65.871	100,0

men, omdat de stad Genève als internationaal administratief centrum in Zwitserland een geheel eigen plaats inneemt.

Uit deze gegevens valt op de eerste plaats het relatief sterk agrarisch karakter der katholieke kantons af te lezen. Daarentegen zijn de typisch stedelijke beroepen van handels-, bank-, verzekerings- en verkeerswezen alsmede van openbare diensten in de katholieke kantons relatief zwak vertegenwoordigd (samen ruim 20%, tegen ruim 26% in de protestantse kantons en 42% in het kanton Genève).

Meer gedetailleerde gegevens over de economische positie van de katholieken – zij het van oudere datum – zijn door de Zwitserse katholieke auteur Lorenz gepresenteerd in de „Schweizerische Rundschau”¹ van 1942/43. Hij baseert zijn conclusies op gegevens uit de volkstelling van 1930. De katholieke kantons, aldus Lorenz, zijn niet alleen sterker agrarisch dan de protestantse kantons, maar de agrarische bevolking is er ook minder welvarend dan in de protestantse kantons. Symptomen hiervan zijn o.m. de verschillen in bedrijfsgrootte, in aard der verbouwde producten, in arbeidsverhoudingen. Hoewel voor de kantons met een gemengd godsdienstige bevolking geen nauwkeurige gegevens ter beschikking staan, kan hij zich op grond van de spreiding der katholieke

¹ J. LORENZ, *Die Wirtschaftliche Lage der Katholiken in der Schweiz*, in *Schweizerische Rundschau*, September blz. 267-273 en October blz. 315-329.

streken in deze kantons niet aan de indruk onttrekken, dat dezelfde verhoudingen ook daar van toepassing zijn. In de overwegend protestantse industriecentra, waar het katholieke bevolkingselement door instroming gedurende de laatste decennia voortdurend sterker is geworden, is de sociale positie der katholieken eveneens ongunstig. Lorenz voert hiervoor overtuigend bewijsmateriaal aan. Blijkens gegevens uit 1934 over de belastingstatistiek van het kanton Zürich is het gemiddelde vermogen van de katholieken fr. 4.700; daartegenover staan de protestanten en de joden met een gemiddeld vermogen van respectievelijk fr. 14.350 en fr. 49.180. Dezelfde statistiek toont voorts aan, dat de belastingplichtigen zonder belastbaar vermogen 84% van de katholieken uitmaken, tegen 66% van de protestanten en 57% van de joden¹.

Zeer illustratief tenslotte is een overzicht van de arbeidsverhoudingen in de Zwitserse metaalindustrie omstreeks 1940. Wij nemen dit overzicht in zijn geheel over².

TABEL 8. *Kerkelijke gezindte per 100 tewerkgestelden in de metaalindustrie, gesplitst naar functie in het bedrijf*

functie	protest.	kath.	overige	totaal
bedrijfsleiders	80,0	17,0	3,0	100
personeel met een commerciële functie	69,1	28,9	2,0	100
technisch personeel	76,3	20,2	3,5	100
administratief pers.	70,1	27,8	2,1	100
geschoolde arbeiders	67,5	29,9	2,6	100
geoeffende arbeiders	64,3	33,9	1,8	100
ongeschoolde arbeiders	39,8	59,1	1,1	100
leerlingen	67,8	30,5	1,7	100

Deze cijfers behoeven nauwelijks commentaar. Het aandeel der katholieken is het laagst bij de hoogstgeplaatsten (17%) en het hoogst bij de laagstgeplaatsten (59%). Uiteraard, zo meent Lorenz, hangt deze ongunstige sociale positie der katholieken samen met het feit, dat de industriecentra in de protestantse delen van Zwitserland gelegen zijn, maar dit vormt niet de enige verklaringsgrond. „Es liegt auch an der mangelhaften und vielfach fehlgeleiteten Berufsorientierung der Katholiken inner- und ausserhalb der Diaspora”³.

Het kan hierna nauwelijks verwondering wekken, dat de Zwitserse katholieken ook in intellectueel opzicht een geringe betekenis hebben. Sedert enige decennia heeft het probleem van de intellectuele achter-

¹ J. LORENZ, t.a.p. blz. 327.

² idem, blz. 328.

³ idem, blz. 329.

stand de aandacht van sommige Zwitserse katholieken getrokken. Op de Zwitserse Katholiekendag van 1924 is het probleem door Gonzague de Reynold in een rede als volgt geformuleerd. „Man muss unsere intellektuelle Inferiorität offen gestehen; gestehen, dass unsere Rolle in der Geschichte des eigenössischen Gedankens und seiner Ausstrahlung nach aussen bis heute bescheiden genug gewesen ist”¹.

Sedertdien valt, zo merkt Leutfrid Signer op, een duidelijke opbloei van het katholieke geestes- en cultuurleven te constateren, hetgeen o.a. blijkt uit de vele initiatieven, die in de katholieke gemeenschap de laatste 25 jaren tot ontwikkeling zijn gekomen. De achterstand is thans nog geenszins verdwenen, maar „wir leben der anfeuernden Hoffnung, was noch fehlt, werde überwunden durch die Weite und Tiefe wahrhaft katholischen Denken und echt katholischer Haltung”².

Een waardevolle graadmeter voor de intellectuele positie der Zwitserse katholieken vinden wij in het aandeel der katholieke studenten op de Zwitserse instellingen van hoger onderwijs. Reeds lang voordat de oprichting van een katholieke universiteit in Nederland een feit werd, beschikten de Zwitserse katholieken over een eigen universiteit, nl. de kantonale universiteit te Freiburg, die in 1889 werd gesticht. Van de 10.941 studenten, die in 1945 de 7 Zwitserse universiteiten bezochten, kwamen er 1049, d.i. bijna 10% op rekening van de universiteit te Freiburg. Daarnaast zijn er echter nog vele katholieken op de andere universiteiten, zodat het aantal katholieke studenten aanzienlijk hoger is. Het is helaas niet mogelijk de ontwikkeling van het aantal katholieke studenten van jaar tot jaar te volgen, daar de jaarlijkse opgaven der aantallen studenten niet naar godsdienst gedifferentieerd zijn. Slechts voor 2 jaar staan ons naar godsdienst gedifferentieerde opgaven ter beschikking, nl. voor 1935 en voor 1945. Voor beide jaren is een uitvoerig onderzoek naar de stand

TABEL 9. *Aantal katholieke studenten in % van het totaal aantal studenten in de belangrijkste faculteiten in Zwitserland, 1945*³

theologie	34,8
recht en economie	34,0
meicijnen	34,9
letteren, wijsbegeerte, natuurwetenschappen	27,8
techniek	26,5
landbouw	29,7
wis- en natuurkunde (aan Technische Hochschule)	19,0
totaal	31,3

¹ geciteerd door Dr LEUTFRIED SIGNER., in *Katholisches Handbuch der Schweiz*, 1943, blz. 310.

² idem, blz. 313.

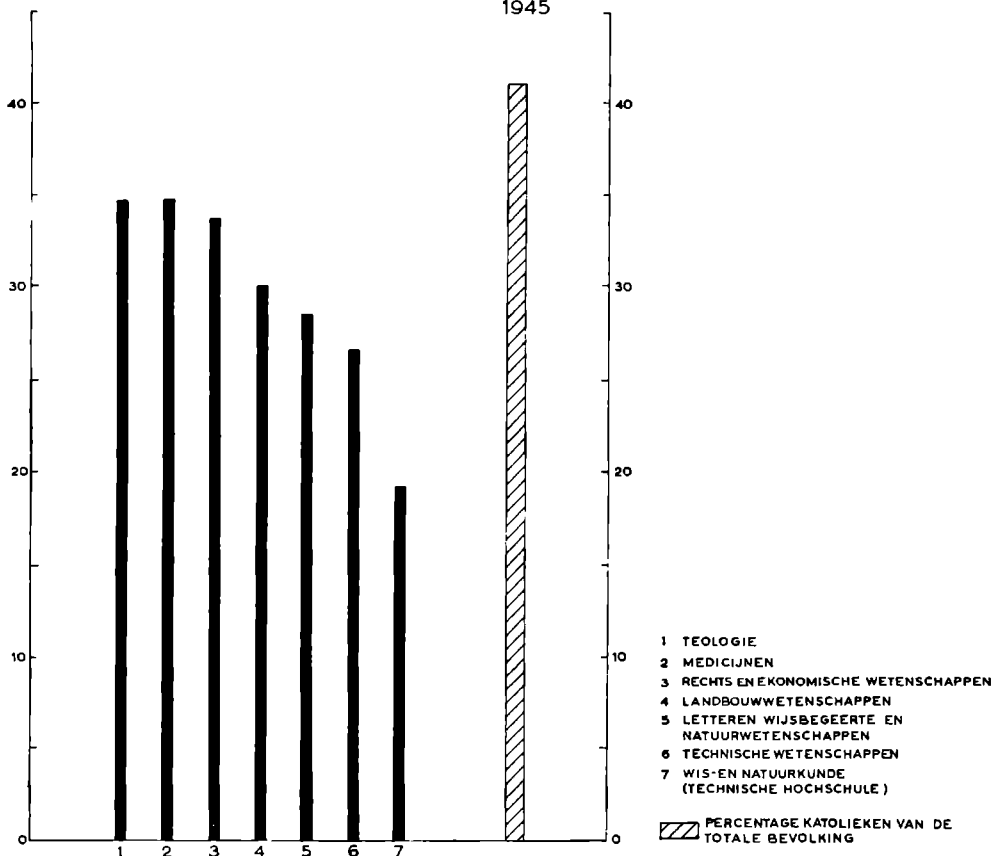
³ gepubliceerd in *Die Studierenden an Schweizerischen Hochschulen*, Bern 1947, blz. 144.

van het hoger onderwijs gedaan door het „Eidgenössisches Statistisches Amt”¹. Volgens deze onderzoeken bedroeg het aantal katholieke studenten in 1935 26,2%, in 1945 31,1%. Hoewel het aandeel der katholieke studenten in de tussenliggende jaren aanzienlijk groter is geworden, was in 1945 nog lang niet van een evenredige vertegenwoordiging sprake. Het aandeel der katholieken in de bevolking bedraagt blijkens de volkstelling van 1950 nl. 41,6%.

De gegevens der voornoemde publicatie staan ons voorts toe het aandeel der katholieken in de onderscheiden faculteiten vast te stellen. Dit verschaft ons het volgende beeld.

grafiek 4

AANTAL KATHOLIEKE STUDENTEN IN % VAN HET TOTAAL AANTAL STUDENTEN IN DE BELANGRIJKSTE FAKULTEITEN IN ZWITSERLAND 1945

¹ gepubliceerd in *Die Studierenden an Schweizerischen Hochschulen*, Bern, 1947.

Een moeilijkheid bij de interpretatie van deze cijfers is het feit, dat onder de Zwitserse faculteit „Philosophie” zowel de letteren en wijsbegeerte als de wis- en natuurkunde begrepen zijn. Deze beide groepen zijn binnen de faculteit onderscheiden naar respectievelijk Philosophie I en Philosophie II, maar in het overzicht betreffende de kerkelijke gezindte der studenten is deze splitsing niet doorgevoerd. Wel is de aan de technische hogeschool te St. Gallen verbonden afdeling voor wis- en natuurkunde afzonderlijk opgenomen, zodat wij ons toch een idee kunnen vormen van de belangstelling van de katholieke student voor de wis- en natuurkunde. Uit bovenstaand overzicht valt dan af te leiden, dat de in Nederland en in Duitsland opgemerkte geringe belangstelling der katholieken voor wis- en natuurkunde en techniek ook in Zwitserland opgaat. Dat ook in de faculteit der „Philosophie” (I en II) de deelname der katholieken relatief gering is, is vermoedelijk te wijten aan het feit, dat de exacte wetenschappen hierin zijn opgenomen. De relatief grote belangstelling der katholieken voor theologie, recht, economie en medicijnen is eveneens in Nederland en Duitsland waargenomen.

OORZAKEN

De bovenstaande gegevens over de verschillen in bevolkingsstructuur tussen de katholieken en de protestanten van Zwitserland zijn vrijwel allen ontleend aan officiële statistieken. Dit vindt zijn oorzaak in het feit, dat speciale studies met betrekking tot dit onderwerp nagenoeg geheel ontbreken. De schaarste aan sociologische literatuur inzake de achterstand der Zwitserse katholieken in sociaal-economisch en intellectueel opzicht schijnt er op te wijzen, dat de aandacht der katholieke sociologen niet of nauwelijks op dit verschijnsel is gericht. Niettemin wordt het verschijnsel der achterstand door de weinige auteurs, die op deze algemene regel een uitzondering vormen, een brandend vraagstuk genoemd.

Met het voorgaande houdt verband, dat de achtergronden van dit verschijnsel nog vrijwel niet zijn onderzocht. Zo komt het ook, dat wij voor de vermelding van de oorzaken, die door de auteurs ter verklaring worden aangevoerd, met enkele summiere aanduidingen genoeg moeten nemen.

Zowel Signer als Lorenz wijzen ter verklaring op het feit, dat de katholieke kantons in hoofdzaak agrarisch zijn. Een noodzakelijke consequentie hiervan is, dat zij in het Zwitserse geestes- en intellectuele leven een secundaire betekenis hebben. Terecht vraagt Lorenz zich evenwel af, wat de achtergrond is van deze verschillen in economische structuur. Ten dele zijn deze, aldus Lorenz, toe te schrijven aan economische factoren (geografische ligging e.d.). Ten dele echter moet de oorzaak gezocht worden in een gebrekkige ondernemingsgeest van de katholieke Zwitsers

en in een afwijzende houding van de heersende kringen in katholiek Zwitserland t.o.v. de industrie¹. „Sie (d.i. de katholieke aristocratie) zogen es vor, auf oder von ihren Gütern zu leben und teilweise in beschaulicher Bequemlichkeit ihre Vermögen aufzuzehren“². De door Signer aangeduide factoren zijn met het voorgaande geheel in overeenstemming. Als oorzaken voor de achterstand der katholieken in welvaart en in intellectuele ontwikkeling worden door hem genoemd: een gebrekkige ondernemingsgeest, voortspruitend uit de defensieve houding van het katholicisme tegenover „Kulturkampf“ en Verlichting; organisatorische verstarring; zelfgenoegzaamheid en traditionalisme³.

4. ENGELAND

Een onderzoek naar de sociale positie der katholieken in Engeland gaat gepaard met grote moeilijkheden. Het behoort tot de eigenschappen van het Engelse volk het vragen naar iemands godsdienst als iets ongehoords te beschouwen. Dientengevolge ontbreekt in de officiële statistieken elk gegeven betreffende de godsdienst. Maar ook in de niet-officiële publicaties zoekt men deze gegevens tevergeefs. Zo komt het, dat wij bij de plaatsbepaling van de katholieken in het Engelse maatschappelijke leven aangewezen zijn op slechts enkele schaarse bronnen, vnl. bestaande uit katholieke werken over het Engelse katholicisme. Ook daarin treft men echter slechts vage aanduidingen, die bijna nergens met cijfers worden geadstrueerd.

De moeilijkheden beginnen reeds bij het vaststellen van de juiste getalsterkte der Engelse katholieken. De „Catholic Directory“ komt voor 1949 op grond van de kerkelijke statistiek tot een totaal van ca. 2.650.000 katholieken, d.i. ruim 6% van de bevolking. Er bestaan echter diverse aanwijzingen, dat hun werkelijk aantal veel hoger is. Recente onderzoekingen leidden tot de conclusie, dat ongeveer 10% van de Engelse bevolking katholiek moet zijn: 13% van de kinderen (hoge geboortecijfers) en 7 à 8% van de volwassenen. Onder deze cijfers zijn de bekeerlingen en de niet-practiserenden niet inbegrepen⁴. Met deze cijfers stemt het volgende gegeven overeen: van de in 1952 in Engeland en Wales gesloten huwelijken zijn 9,4% door een katholiek priester ingezegend⁵. Algemeen wordt in Engeland aangenomen, dat de katholieken ongeveer 10% van de bevolking uitmaken.

Voor een goed begrip van de positie der katholieken in de Engelse sa-

¹ J. LORENZ, t.a.p. blz. 320.

² idem blz. 326.

³ Dr LEUTFRIED SIGNER, t.a.p. blz. 312.

⁴ G. M. TRACY, *Le Catholicisme britannique sous la deuxième Elisabeth*, 1956, blz. 65.

⁵ *Katholiek Archief*, 1956, blz. 420.

menleving is het noodzakelijk een enkele blik in de geschiedenis van Engeland te werpen. Na de stichting der Anglicaanse kerk in de zestiende eeuw werd de uitoefening van de katholieke godsdienst vrijwel onmogelijk gemaakt. Tegen het einde van de achttiende eeuw vormden de katholieken nog niet 1% van de bevolking. Tot aan 1791 was de uitoefening van de katholieke godsdienst formeel verboden. In de daaropvolgende dertig jaren werden de meeste wettelijke bepalingen tegen de katholieken echter opgeheven. De „Emancipation-Bill” van 1829 maakte aan de wettelijke achterstelling der katholieken definitief een einde: van toen af stonden zowel het parlement als de meeste openbare ambten voor de katholieken open. Er volgde een snelle opbloei van het katholicisme, die in 1850 leidde tot het herstel der kerkelijke hiërarchie, dus bijna gelijktijdig met het herstel in ons land.

Kort voor deze belangrijke gebeurtenis werd het Engelse katholicisme zeer versterkt door een massale instroming van katholieke Ieren, die na de beruchte hongersnood in de jaren 1845-1849 in Engeland een heenkomen zochten. Na enkele jaren vormden de Ieren reeds de meerderheid der Engelse katholieken¹. Door deze instroming van arme Ieren, die in de Engelse industriesteden de onderste laag van de arbeidersbevolking gingen vormen, werd het sociale prestige van de katholieken niet versterkt. Het sociale prestige was tevoren reeds gering, omdat de katholieken, die evenals trouwens in andere protestantse landen, gedurende eeuwen van alle burgerlijke rechten verstoken waren geweest, een geringe beschaving toonden². Maar nu werd de anti-katholieke stemming nog versterkt, doordat het katholicisme spoedig in hoofdzaak gerepresenteerd werd door sociaal-zwakke elementen, die door hun drankzucht en hun onbeschaafd gedrag zelfs de weerzin van de katholieke bovenlaag wekten³; en deze elementen stamden dan nog van de in Engeland zo geminachte Ieren.

In deze omstandigheden kon het katholicisme omstreeks 1850 in Engeland moeilijk respect afdwingen. Indien het verwijt van de Nederlandse protestanten, die de katholieken een „niet-volk” noemden, dat tot de beschaving niets had bij te dragen, in die tijd ooit enige grond heeft gehad, hoeveel te meer zou het dan van toepassing zijn geweest op de Engelse katholieken. Hun sociale samenstelling was zeer eenzijdig. Sterk in aantal onder de laagste categorieën der arbeidersbevolking, ontbraken zij vrijwel geheel in de middenstand; in de hogere standen was een aanzienlijk aantal landlords katholiek. Maar deze laatsten voelden zich maar matig tot hun Ierse geloofsgenoten aangetrokken.

¹ P. H. HUGHES, *The coming Century in The English Catholics 1850-1950*, 1950, blz. 25.

² J. H. NEWMAN, *The Idea of a University*, blz. XV-XVI.

³ D. GWYNN, *The Irish Immigration in the English Catholics 1950*, blz. 270.

Gwynn merkt dienaangaande op: „they had nothing but the catholic faith in common.....”; en hij verhaalt van een katholieke dame, die op het verwijt van katholiek te zijn, antwoordde: „Yes, but an English Catholic, not an Irish one, which is all the difference in the world”¹.

Terzelfdertijd had in Engeland een andere gebeurtenis plaats, die de katholieke bovenlaag krachtig versterkte. In 1845 resulteerde de Oxford-beweging in het toetreden van Newman en velen van zijn volgelingen tot de katholieke kerk. Met hen ving een reeks van bekeringen aan, die tot nu toe nog steeds aanhoudt. De bekeerlingen van de Oxford-beweging legden zoal niet kwantitatief dan toch kwalitatief veel gewicht in de schaal: zij legden de grondslag voor een katholieke intellectuele bovenlaag. Hoewel er geen nauwkeurig cijfermateriaal bestaat, is er voldoende reden om aan te nemen, dat de Engelse katholieke intellectuelen voor een zeer belangrijk deel uit bekeringen zijn voortgekomen. Vele prominente katholieken in de tweede helft der negentiende eeuw waren bekeerlingen; onder hen zijn de kardinalen Newman en Manning als de belangrijkste te noemen. In de jaren 1871-1897 hebben volgens een door Grissell opgemaakte lijst ongeveer 130 personen in Oxford gestudeerd, die tijdens of na hun studie tot het katholicisme zijn overgegaan. Daar staan, in een ongeveer even lange periode (1867-1887) slechts ongeveer 150 geboren katholieken tegenover². Het aantal bekeerlingen is in de afgelopen eeuw voortdurend toegenomen en bedraagt nu jaarlijks ongeveer 12.000. De intellectuelen hebben hierin nog steeds een belangrijk aandeel, maar verreweg de meesten, nl. ongeveer 80% behoren tot de arbeidersstand³.

De katholieke bevolking van Engeland is dus in hoofdzaak uit twee groepen voortgekomen: de Ierse immigranten en de bekeerlingen. Een gevolg hiervan is, dat de katholieke bevolking sociaal zeer eenzijdig is samengesteld. Zij vindt haar zwaartepunt in de arbeidersbevolking en de groep der intellectuelen. Wat de laatstgenoemden betreft, zij komen hoofdzakelijk voor onder de juristen, de artsen en de literatoren⁴.

Uiteraard is deze samenstelling in de afgelopen eeuw als gevolg van vermenging van milieu's en sociale mobiliteit geleidelijk aan meer gedifferentieerd geworden. Door verscheidene katholieke auteurs wordt – zij het in vage bewoordingen en zonder zich te kunnen documenteren – op deze ontwikkeling gewezen. „Catholics are found in all sections of the professional and business worlds”⁵ en „There has been a deeper catholic

¹ D. GWYNN, in *The English Catholics*, blz. 270.

² H. O. EVENETT, *Catholics and the universities*, in *The English Catholics*, blz. 304.

³ *Encyclopaedie van het Katholicisme*, dl. I, blz. 934.

⁴ D. MATHEW, *Catholicism in England*, 1948, blz. 236.

⁵ idem, blz. 256.

penetration and influence in the middle-classes”¹. Niettegenstaande is er reden om aan te nemen, dat de katholieken nog steeds een onevenredig groot aandeel hebben in de „lower classes”. In de weinige studies van plaatselijke en regionale aard, waarin wij iets over de sociale samenstelling der katholieke bevolking konden vinden, wordt aan dit vermoeden grond gegeven. Een studie over een industriestreek vermeldt met betrekking tot de katholieken, dat zij vinden „their strength in the poorer areas”², een andere studie leidde tot de conclusie, dat zij voortkomen „almost exclusively from group C” (i.e. manual and routine non-manual weekly paid occupations)³.

Het bovenstaande wettigt het vermoeden, dat het aantal studerende katholieken op middelbaar en hoger niveau relatief gering zal zijn. Het ontbreken van betrouwbare statistieken maakt een nauwkeurige opname van de stand van zaken in dit opzicht onmogelijk. Betreffende de deelname van katholieken aan het middelbaar onderwijs kan zelfs niet bij benadering een schatting worden gemaakt. Weliswaar telt Engeland veel katholieke „grammarschools” (het equivalent van onze middelbare scholen), maar uit de leerlingenaantallen op deze scholen kan geen enkele conclusie worden afgeleid, enerzijds omdat op deze scholen vele niet-katholieken studeren, anderzijds omdat niet bekend is, hoeveel katholieken op een niet-katholieke school een opleiding ontvangen.

Men is geneigd uit het talrijke bezoek van niet-katholieken aan katholieke scholen – van de ca. 47.000 meisjes, die op katholieke scholen een opleiding ontvangen, is niet minder dan 43% niet-katholiek⁴ – af te leiden, dat de kwaliteit van het onderwijs op deze scholen zeer goed moet zijn. Niets is minder waar. De voorkeur voor de katholieke scholen is grotendeels toe te schrijven aan de liefde der Engelsen voor „convent-education”. Voorts wordt de aantrekkingskracht der katholieke scholen mede veroorzaakt door de „moral background”, waardoor deze zich van vele niet-katholieke scholen onderscheiden⁵.

Wat onderwijsniveau betreft schijnen de katholieke scholen eerder bij de niet-katholieke scholen achter te staan dan omgekeerd. Evenett deelt mee, dat het schoolprogramma op de katholieke „grammarschools” te weinig is afgestemd op de eisen van het hoger onderwijs. Hij constateert met name een laag onderwijsniveau op het gebied van de wis- en natuurkunde, vooral van de wiskunde. „Mathematical standards in Catholic

¹ G. A. BECK, *To-day and to-morrow*, in *The English Catholics*, blz. 603.

² H. E. NUSS, *Industrial Tyneside*, 1928, blz. 135.

³ D. V. GLASS, *Social Mobility in Britain*, 1954, blz. 360.

⁴ W. J. BATTERSBY, *Educational work of the religious orders of women 1850-1950*, in *The English Catholics*, blz. 360.

⁵ H. O. EVENETT, *The Catholic schools of England and Wales*, 1944, blz. 90.

schools are frankly low”¹. Een soortgelijke getuigenis geeft de la Bedoyere : „Dans les écoles catholiques, les facteurs moraux, sentimentaux et conformistes pèsent d’un poids plus lourd que les facteurs doctrinaux, intellectuels et surtout spirituels. Ils l’emportent aux dépens de ces derniers”².

Hoewel over het hoger onderwijs eveneens geen betrouwbare statistieken bestaan, is daarover toch iets meer bekend. Tot in de vijftiger jaren van de vorige eeuw was het bezoek aan universiteiten bij de wet voor katholieken verboden en het zou tot 1871 duren, eer de laatste wettelijke belemmeringen waren weggevallen. Nauwelijks was het wettelijk verbod opgeheven, of er trad van kerkelijke zijde – door toedoen van kardinaal Manning – voor katholieken een moreel verbod in om universitaire studies te volgen en wel vanwege de grote bezwaren, die voor het geloofsleven op de rationalistisch gezinde universiteiten dreigden. Slechts na een uitdrukkelijke bisschoppelijke toestemming kon een katholiek zich naar Oxford of Cambridge begeven. Het kerkelijk verbod duurde voor mannelijke leken tot 1895, voor geestelijken tot 1896 en voor meisjesstudenten tot 1907.

Dat daarna de katholieken zich niet onmiddellijk in groten getale naar de universiteiten begaven laat zich gemakkelijk verstaan. De katholieke middelbare scholen kenden nog geen universitaire traditie. Eerst in de dertiger jaren begonnen de abituriënten van de katholieke middelbare scholen de weg naar de universiteiten te vinden. Maar aan het einde van de tweede wereldoorlog constateert Evenett nog steeds een tekort aan katholieke universiteitsstudenten. „At Oxford and Cambridge catholics do not figure in proportion to their total numbers”³.

Blijkens opgaven, die ons op grond van schattingen door de „Newman Association” werden verstrekt, studeerden in 1956 aan de Engelse universiteiten ongeveer 8.300 katholieken. Een uiterst onzeker element in deze schatting vormt de universiteit van Londen, waar de meeste katholieken studeren, niet alleen omdat een betrouwbare raming van het aantal katholieken aldaar onmogelijk is, – men spreekt over een grootte-orde van 5000 – maar ook omdat onder hen zich zeer vele studenten van overzee bevinden (minstens 2000). Met iets grotere betrouwbaarheid wordt het aantal katholieken op de gezamenlijke overige universiteiten geraamd op 3325, d.i. 7% van het totaal. In de belangrijkste Engelse universiteiten Oxford en Cambridge (na Londen de grootste van het gchele land), bedraagt het aandeel der katholieken respectievelijk 7,4% en 4,7%.

Een nauwkeurig beeld van het aandeel der katholieken onder de

¹ H. O. EVENETT, *The Catholic Schools....*, blz. 88.

² geciteerd door G. M. TRACY, t.a.p. blz. 87.

³ H. O. EVENETT, *The Catholic Schools....*, blz. 98.

Engelse universiteitsstudenten is dus niet aan te geven. Baseert men zich op de verhoudingen in de universiteiten, waarover tamelijk betrouwbare gegevens bekend zijn (dus met weglating van de Londense universiteit) dan schijnt evenwel de conclusie gewettigd, dat het aantal katholieke studenten inderdaad relatief gering is.

Ook met betrekking tot de studierichtingen, die door de katholieken gekozen worden, moeten wij met vage aanduidingen volstaan. Uitgaande van het lage onderwijsniveau der katholieke middelbare scholen op gebied van de wis- en natuurkunde meent Evenett, dat het onwaarschijnlijk is, dat de katholieke studenten in deze faculteiten geen achterstand zouden vertonen¹. Een andere aanduiding hiervoor geeft hij in „The English Catholics”, waar hij vaststelt, dat van de katholieke studenten aan de Londense universiteit „the bias of their studies leans more heavily towards medicine, economics and law than towards either the humanities or pure science”². De katholieke studenten in Engeland hebben dus met hun geloofsgenoten van het Europese vasteland gemeen een geringe belangstelling voor de natuurwetenschappen.

Tenslotte kunnen wij voor de positie der katholieken in de Engelse intelligentia een aanduiding vinden in hun aandeel onder de hoogleraren. Volgens Evenett waren er in 1950 minstens 150 practiserende katholieke hoogleraren en lectoren aan de Britse universiteiten³. In 1951 waren er aan de Engelse universiteiten 5166 hoogleraren en lectoren verbonden⁴. De katholieken zouden hiervan dus nog geen 3% uitmaken. Zelfs als de schatting van Evenett te laag zou zijn, is het zeker te achten, dat de katholieken in het hooglerarencorps verre beneden hun aandeel in de totale bevolking blijven.

Hoe onbevredigend de bovenstaande analyse wegens het ontbreken van nauwkeurige gegevens ook is, toch kan er geen twijfel over bestaan, dat de katholieken van Engeland in sociaal en intellectueel opzicht bij hun niet-katholieke landgenoten achterstaan. Zelfs de niet onbelangrijke versterking, die zij op dit punt in de achter ons liggende honderd jaar voortdurend mochten ontvangen door de bekering van intellectuelen, heeft deze achterstand geenszins teniet kunnen doen.

5. DE VERENIGDE STATEN VAN NOORD-AMERIKA

Om het katholicisme in de Verenigde Staten in zijn sociaal-culturele configuratie te kunnen verstaan, is het gewenst zijn geschiedenis in het kort de revue te laten passeren. Voordat in de vorige eeuw de massale

¹ H. O. EVENETT, *The Catholic Schools of England and Wales*, 1944, blz. 88.

² idem, *Catholics and the Universities in The English Catholics*, blz. 317.

³ idem, blz. 320.

⁴ University Grants Committee, *university Development*, 1953, blz. 86.

immigratie in de Verenigde Staten een aanvang nam, werd het land bijna uitsluitend door protestanten bewoond. Aan het einde van de achttiende eeuw werd het aantal katholieken geschat op 40.000, d.i. 1% van de totale bevolking¹. In de eerste helft van de negentiende eeuw werd hun aandeel aanzienlijk versterkt door de eerste immigratiegolf, die o.a. bijna 2 miljoen Ieren binnen de Verenigde Staten bracht. De Ieren bleken wegbereiders te zijn voor miljoenen geloofsgenoten, want de massale immigratiebeweging, welke tot omstreeks 1920 voortduurde, omvatte steeds een zeer hoog percentage katholieken, afkomstig uit vele Europese landen vnl. uit Duitsland, Polen en Italië. Na 1880 waren de immigranten zelfs in meerderheid katholiek². De laatste decennia, toen de Europese immigratie reeds goeddeels geëindigd was, vestigden zich in de Verenigde Staten bijna uitsluitend katholieken, vnl. uit Mexico en Porto-Rico.

Hoewel wegens het ontbreken van officiële statistieken het juiste aantal katholieken in de Verenigde Staten thans niet bekend is, wordt op grond van talrijke opinie-onderzoekingen vrij algemeen aangenomen, dat hun aandeel ongeveer 20% van de totale bevolking bedraagt. „The Catholic Directory” vermeldt voor 1952 een aantal katholieken van bijna 30.500.000 op een totale bevolking van bijna 157.000.000, d.i. ruim 19%³.

Het late verschijnen van de katholieken in de Verenigde Staten heeft op hun sociale positie zeer sterk zijn stempel gedrukt. Zij waren van de aanvang af gehandicapt, doordat zij zich vestigden in een protestants land, dat reeds een lange ontwikkeling achter de rug had en waar het behoren tot een protestants kerkgenootschap een eerste vereiste was om tot maatschappelijke welstand te kunnen komen. Daarenboven vestigden zij zich als arme immigranten in de groeiende stedelijke centra, waar zij niets hadden aan te bieden dan hun werkwillige handen. Als gevolg van beide factoren genoten de katholieken lange tijd een gering maatschappelijk prestige. Dit heeft de aanpassingsmoeilijkheden der katholieke immigranten steeds in ernstige mate vergroot. Als aanhangers van een volgens Amerikaanse begrippen „vreemde godsdienst” werd door de protestanten op de katholieken neergezien als op een on-Amerikaanse bevolkingsgroep⁴.

Sedert de komst van de eerste groepen immigranten in de Verenigde

¹ W. HERBERG, *Protestant-Catholic-Jew*, 1955, blz. 151.

² L. POPE, *Religion and the Class Structure in The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, March 1948, blz. 84.

³ HOUTART merkt dienaangaande op, dat het werkelijke aantal ongetwijfeld hoger is. Zich baserend op het aantal katholiek gedoopten, in 1953 geboren enerzijds, op de resultaten van studies over het geboortecijfer onder katholieken anderzijds, raamt hij het aantal katholieken op ruim 28%. Fr. HOUTART. *A sociological study of the Evolution of the American Catholics*, in *Sociaal Kompas*, 1955, blz. 941.

⁴ Fr. HOUTART, t.a.p. blz. 202 en W. HERBERG, t.a.p. blz. 151.

Staten is thans meer dan een eeuw van geleidelijke adaptatie verlopen en van de oorspronkelijke spanningen is veel verdwenen, maar toch behoren de protestantse vooroordelen nog niet helemaal tot het verleden. „Some people like to think that the white protestants are the custodiens of all virtues and that nobody else could possible have so many brains or so much prestige and succes in the community”¹.

Het valt licht te verstaan, dat de katholieken, die dit vanouds protestants land binnenkwamen in het maatschappelijk leven voorlopig alleen ondergeschikte functies te vervullen kregen. Lange tijd was het katholicisme in de Verenigde Staten de godsdienst van „the lower classes”². Ook in dit opzicht is er in de loop van een eeuw veel veranderd, maar uit talrijke opinie-onderzoekingen, die in de Verenigde Staten zijn gehouden is komen vast te staan, dat de katholieken t.o.v. de protestanten nog steeds een aanzienlijke achterstand hebben in sociale positie. Een goed overzicht van de situatie geven de uitkomsten van een onderzoek in 1945/46 gedaan door „the Office of Public Opinion Research at Princeton”. Hieruit bleek, dat de drie godsdienstige groepen, waarin vrijwel het gehele Amerikaanse volk kan worden ondergebracht, protestanten, katholieken en joden, als volgt zijn samengesteld³:

	upper class	middle class	lower class
protestanten:	13,8%	32,6%	53,6%
katholieken :	8,7%	24,7%	66,6%
joden :	21,8%	32,0%	46,2%

Een verdere differentiatie van de protestantse groep toont aan, dat er tussen de afzonderlijke denominaties grote verschillen bestaan, maar vrijwel alle denominaties hebben een groter aandeel in de midden en hogere klassen dan de katholieken. Alleen de baptisten en de lutheranen staan met de katholieken ongeveer op één lijn.

Soortgelijke verschillen blijken uit de samenstelling naar beroepsgroepen. Van de katholieken is 7,1% werkzaam in de vrije beroepen, 23% in de nieuwe middenstand, 41,1% in de arbeidersstand. Bij de protestanten zijn deze verhoudingen respectievelijk 11,1% – 18,6% – 30,5%; en bij de joden 14,4% – 36,5% – 22,5%⁴.

Uit oogpunt van genoten schoolopleiding staat het katholieke volksdeel eveneens onderaan. Terwijl van de protestanten 49,1% een middelbare school („high school”) of meer doorlopen heeft, is dit bij de joden voor 63,1%, bij de katholieken voor 43,0% het geval⁵. Hetzelfde onder-

¹ E. HAVEMANN en P. S. WEST, *They went to college*, 1952, blz. 187.

² W. HERBERG, t.a.p. blz. 163.

³ idem, blz. 228.

⁴ idem, blz. 242. ⁵ idem, blz. 229.

zoek verschaft ons tevens gegevens over het aantal gegradueerden der colleges (te vergelijken met de propaedeuse op de Europese universiteiten). Van de gehele onderzochte groep bleek 11% gegradueerd te zijn. Met uitzondering van de katholieken (7%), de baptisten (6%) en de lutheranen (8%), bleken alle godsdienstige groepen ver boven het landelijke gemiddelde te liggen; het hoogst de presbyterianen (22%) en de episcopalianen (22%)¹.

Bovengenoemde cijfers met betrekking tot de klasse-samenstelling, de beroeps-samenstelling en het niveau van het genoten onderwijs laten er geen twijfel over bestaan, dat de katholieken in maatschappelijk opzicht tot de minst ontwikkelde groepen van de Verenigde Staten behoren. Toch geven deze cijfers de situatie nog maar ten dele aan. Wij kunnen nog iets dieper in de bestaande verhoudingen doordringen door de maatschappelijke positie van de gegradueerden der colleges te bestuderen. Dienaangaande zijn door Havemann en West belangwekkende gegevens verzameld aan de hand van een enquête onder 9000 gegradueerden der colleges. Zij hebben van dezen het beroep en het inkomen nagegaan en deze in tabellen verwerkt. Om het belang van deze gegevens mogen deze tabellen hier in extenso volgen. Omdat de inkomens in de grote steden en op het platteland met elkaar niet vergelijkbaar zijn, zijn de gegevens betreffende het inkomen gesplitst naar de grootte der woongemeente².

TABEL 10. *Verdeling van 9000 gegradueerden der colleges in de Verenigde Staten naar beroep en inkomen, onderscheiden naar kerkelijke gezindte²*

beroep der gegradueerden	joden	protestanten	katholieken
proprietors, managers, executives	33	34	26
non-teaching professionals	45	34	32
teachers	6	12	13
all types of white collar and manual workers and farmers	16	20	29

inkomen der gegradueerden in dollars	steden van 500.000 en meer inwoners			van 2500-25.000 inwoners		
	joden	protest.	r. k.	joden	protest.	r. k.
7.500 en meer	27	21	15	20	17	12
5.000 - 7.500	20	17	17	27	16	16
3.000 - 5.000	32	37	39	33	35	38
minder dan 3.000	21	25	29	20	32	34

¹ L. POPE, *Religion and the Class Structure in The Annals of the Academy of political and social science*, March 1948, blz. 87.

² E. HAVEMANN en P. S. WEST, *They went to college*, 1952, blz. 187, 189.

Zowel wat het beroep als wat het inkomen betreft nemen de joden relatief de hoogste en de katholieken relatief de laagste plaatsen in. „The catholics, by and large, wind up in poorer job and make the least money”¹. Dit verschijnsel doet des te merkwaardiger aan, daar, zoals door de schrijvers wordt opgemerkt, de katholieken als student ongeveer dezelfde economische mogelijkheden hadden als de andere groepen en ook evenwaardige diploma's hebben behaald, nl. A-graden: 14% der katholieken, 15% der protestanten, 15% der joden; B-graden: 62% der katholieken, 60% der protestanten, 63% der joden. Wat ook de verklaring moge zijn, zeker is, dat zelfs de meest ontwikkelde katholieken minder maatschappelijk en economisch „success” boeken dan hun gelijk ontwikkelde andersdenkende landgenoten.

Tenslotte kan men voor de intellectuele positie der katholieken in de Verenigde Staten een graadmeter vinden in hun deelname aan de wetenschapsbeoefening. Gegevens hieromtrent zijn verzameld door Knapp en Goodrich².

Van een sample van 18.000 „men of science” hebben zij het onderwijsinstituut nagegaan, waarop deze hun wetenschappelijke opleiding hebben ontvangen of beëindigd. Onder de 490 colleges en universiteiten, die aldus werden opgenomen, komen niet alleen zeer weinig katholieke instituten voor, maar bovendien blijken deze een zeer gering aantal wetenschapsbeoefenaars voort te brengen. Rangschikt men de instituten naar het aandeel der wetenschapsbeoefenaren in het totaal aantal gegradueerden van deze instituten, dan komen onder de eerste 440 instituten geen katholieke instituten voor. De katholieke instituten behoren „without exception among the least productive 10% of all institutions and constitute a singularly unproductive sample”³. De „production rate” (dit is aantal wetenschapsbeoefenaren per 100 gegradueerden) van de katholieke colleges en universiteiten is respectievelijk 2,8 en 1,7 tegen respectievelijk 17,1 en 13,8 der niet-katholieke instituten⁴.

Voor een beeldvorming van de structuur van de Amerikaanse katholieke intelligentia is een kennisname van de inhoud van de „American Catholic Who is Who” zeer instructief. Bij het doorlopen hiervan blijkt, dat de „eminent Catholics,” wier namen hierin zijn opgenomen, hoofdzakelijk in slechts enkele sectoren werkzaam zijn. „Catholics, who attain eminence..... are found mainly in three fields: religion, law and edu-

¹ E. HAVEMANN en P. S. WEST, t.a.p. blz. 189.

² *Origins of American Scientists*, 1952. Zie ook R. H. KNAPP en J. J. GREENBAUM *The Younger American Scholar*, 1953 en B. W. KUNKEL en D. B. PRENTICE *The Colleges in School and Society*, Vol. 50, blz. 1039.

³ R. H. KNAPP en H. B. GOODRICH, t.a.p. blz. 22.

⁴ *idem*. blz. 51.

cation”¹. Ook Kunkel constateert hetzelfde, wanneer hij er op wijst, dat „the production of lawyers from Catholic institutions is as phenomenally high as their production of scientists is low”².

Het komt ons voor, dat uit laatstgenoemde verschijnselen een geestesgesteldheid van de Amerikaanse katholieken valt af te leiden, overeenkomend met die van de Nederlandse, Duitse, Zwitserse en Engelse katholieken, nl. een eenzijdige gerichtheid op de geesteswetenschappen en een geringe belangstelling voor de natuurwetenschappen.

Met deze korte schets van een enkel facet van de Amerikaanse katholieke samenleving moge de bestaande intellectuele en culturele achterstand der katholieken van de Verenigde Staten voldoende zijn geïllustreerd. Evenals de Nederlandse, Zwitserse, Engelse en in zekere zin ook Duitse katholieken verkeren de Amerikaanse katholieken nog in een emancipatie-stadium. Hoever zij hierin gevorderd zijn, is wegens het ontbreken van officiële statistieken niet nauwkeurig aan te duiden, maar naar de mening van Kane, die het emancipatievraagstuk in „the American Catholic Sociological Review” aan de orde heeft gesteld, is er nog een lange weg af te leggen. „It seems that Catholics creep forward rather than stride forward in American society, and the position of American Catholics in the mid-twentieth century is better, but not so much better than it was a century ago”³.

OORZAKEN

Wanneer wij de oorzaken, die in de sociologische literatuur voor de maatschappelijke en culturele achterstand der Amerikaanse katholieken worden aangegeven, bestuderen, valt het op, dat daarin naast typisch Amerikaanse factoren ook enkele algemene factoren worden genoemd, die op de katholieken in de andere besproken landen eveneens van toepassing zijn geacht. Wij geven hieronder een opsomming van de door de auteurs genoemde oorzaken, zonder hieraan een critische beschouwing te wijden.

Met de structuur van de Amerikaanse samenleving samenhangende factoren

1. Een zeer voor de hand liggende verklaring is de late verschijning van de katholieken als arme immigranten in de Verenigde Staten op een moment, toen het land reeds een eeuwenlange en door protestanten geleide ontwikkeling achter de rug had. Door diverse auteurs wordt dan ook een eerste oorzaak voor de huidige maatschappelijke en intellectuele achterstand der katholieken in deze richting gezocht. Daar-

¹ J. J. KANE in *The American Catholic Sociological Review*, 1955, blz. 27-29.

² Geciteerd bij R. H. KNAPP en H. B. GOODRICH, t.a.p. blz. 51.

³ J. J. KANE, t.a.p. bl. 30.

bij wordt soms de nadruk gelegd op het late verschijnen van de katholieken in de Amerikaanse geschiedenis en op de grote armoede speciaal van de Ieren, Italianen en Polen¹, soms op de (deels daarmee samenhangende) vooringenomenheid der protestanten tegen de katholieke minderheid², soms op de herkomst uit Europese landen, die weinig tot de bloei van de moderne wetenschap hebben bijgedragen³.

2. Een tweede factor wordt door Houtart aangeduid als de sterke groeps- en milieubinding der katholieken in „the national parish”⁴. Het antwoord van de kerk op de gevaren, die voor de katholieke volksmassa’s uit de verplaatsing naar een nieuwe en vreemde wereld voortvloeiden, is geweest het in het leven roepen van „the national parish”, d.i. de parochie, die niet territoriaal, maar nationaal begrensd is. Lange tijd is aan het Amerikaanse katholicisme gestalte gegeven vanuit de Ierse, Italiaanse, Poolse en andere nationale parochies en ook nu nog zijn deze niet overal verdwenen. In deze parochies was (is) de groepsbinding zo sterk, dat er gedurende lange tijd een scherpe scheiding bestaan heeft tussen Polen, Ieren, Italianen enz. Het resultaat hiervan was, dat het katholicisme lange tijd beschouwd is als de godsdienst van niet-Amerikaanse minderheden. Doordat de nationale parochie de adaptatie der immigranten aan het Amerikaanse volksleven vertraagde, wekte het katholicisme tevens de indruk on-Amerikaans te zijn⁵.

Daarenboven, zo merkt Houtart op, heeft de nationale parochie ook maatschappelijk behoudend gewerkt. Gericht op het behoud van het geloof, heeft de nationale parochie de geografische mobiliteit en dus ook de sociale mobiliteit afgeremd. „The parish helped the people to react against cultural up-rooting”⁶.

3. Tenslotte wordt nog gewezen op een bijzondere uiting der vooringenomenheid van protestanten en onkerkelijken tegen de katholieken, nl. de bewuste achterstelling in het maatschappelijk leven. „Perhaps many business forms have a sort of quota on the number of Catholic executives, just as political parties are known to set a quota on the number of Catholics who shall appear on the light at any given election”⁷.

Factoren van levensbeschouwelijke aard

Verscheidene auteurs zijn van mening, dat de achterstand der katholieken niet een gevolg, of zeker niet uitsluitend een gevolg is van de toe-

¹ E. HAVEMANN en P. A. WEST, t.a.p. blz. 190.

² idem en Fr. HOUTART, t.a.p. blz. 198.

³ R. H. KNAPP en H. B. GOODRICH, t.a.p. blz. 288.

⁴ Fr. HOUTART, t.a.p. in *Sociaal Kompas*, blz. 196 c.v.

⁵ idem, blz. 198.

⁶ idem, blz. 199.

⁷ E. HAVEMANN en P. S. WEST, t.a.p. blz. 190.

vallige historische ontwikkeling in de Verenigde Staten, maar dat er diepere oorzaken zijn, die min of meer sterk verband houden met de maatschappij-opvatting der katholieken.

1. Houtart wijst op de sterke gezagsinvloed van de priester in de nationale parochie. „The priest, as the only educated man in the group, has an authority which reaches far beyond his spiritual mission”¹. Hij heeft daarbij meer de toestand in het verleden op het oog dan de huidige toestand. Maar dat dit ook nog op de tegenwoordige katholieken van toepassing is, wordt door Kane betoogd en als volgt kernachtig uitgedrukt: „It may also be that leadership, even outside the purely religious field, is still considered a clerical prerogative, and the same seems equally true of scholarship”².
2. Een tweede door sommige auteurs genoemde factor houdt verband met de levensbeschouwing van de katholiek, die meer op het behoud van het geloof en dus op het bovennatuurlijke is gericht dan op maatschappelijk succes. De katholieken zouden daardoor minder dan niet-katholieken streven naar stijging op de maatschappelijke ladder en o.m. genoegen nemen met een schoolopleiding, „that other families in similar circumstances would never attempt”³.
3. Een derde oorzaak, die vooral de geringe deelname der katholieken aan de natuurwetenschappen zou verklaren, wordt tenslotte door Knapp en Goodrich onderkend in de felle bestrijding door het katholicisme van het positivisme. De katholieken, aldus de auteurs, hebben zich daardoor gekeerd tegen een systeem, dat meer dan elk ander heeft bijgedragen tot de vooruitgang van de natuurwetenschappen⁴. Hiermee zou ook verklaard zijn, dat de katholieken relatief sterk vertegenwoordigd zijn in sommige takken der geesteswetenschappen, met name in de rechtswetenschap.

PARAGRAAF 3. INTERPRETATIE DER FEITEN IN HET LICHT DER CULTUUR-SOCIOLOGISCHE THEORIEËN

Een vergelijking van de situatie in de 5 besproken landen met een katholieke kwantitatieve minderheid voert tot de opmerkelijke conclusie, dat zich in hoofdzaak overal dezelfde problemen voordoen. Overal vertonen de katholieken een achterstand in de academische beroepen, overal spitst deze achterstand zich toe in de natuurwetenschappen en overal blijkt het tekort in de afgelopen decennia te zijn afgenomen, m.a.w.

¹ Fr. HOUTART, t.a.p. blz. 195.

² J. J. KANE, t.a.p. blz. 30.

³ E. HAVEMANN en P. S WEST, t.a.p. blz. 190 en J. J. KANE, t.a.p. blz. 30.

⁴ R. H. KNAPP en H. B. GOODRICH, t.a.p. blz. 288.

overal bevindt het katholieke volksdeel zich in een emancipatiepositie.

Toch is de concrete situatie, waarin de katholieken verkeren, nergens volkomen dezelfde. Integendeel, wanneer men naar een verklaring zoekt voor het ontstaan van de minderheidspositie, dan schijnt er bij globale beschouwing geen enkel verband te bestaan. Zo zijn voor ons land te noemen de wettelijke ongelijkheid van katholieken en protestanten in de periode ± 1600 – ± 1800 in het algemeen en de achterstelling van de katholieke generaliteitslanden in die periode in het bijzonder. Hieraan ligt ten grondslag het feit, dat als vrucht van de vrijheidsoorlog met Spanje ons land officieel tot protestants land werd verklaard; een eenmalige situatie dus, die tot toevallige consequentie had, dat de katholieken in het maatschappelijk leven een rol van het tweede plan kregen te vervullen.

Stelt men daartegenover b.v. Zwitserland, dan stoot men op een sterk afwijkende situatie. Hier waren de katholieken niet de overwonnenen, want vanaf het begin van de Hervorming concentreerden zij zich in de zgn. katholieke kantons, die autonoom waren. Van achterstelling is hier dus geen sprake geweest. De ongunstige omstandigheden, waarin de Zwitserse katholieken verkeerden, was geen andere, dan dat de cultuurcentra in de protestantse kantons gelegen waren. De katholieke kantons waren in hoofdzaak agrarisch. Ook hier kan men dus spreken van een eenmalige situatie, die tot toevallige consequentie had, dat de maatschappelijke invloed der katholieken ondergeschikt was aan die der protestanten.

Weer anders is de situatie in Duitsland. In zoverre bestaat daar overeenkomst met Zwitserland, dat er katholieke en protestantse „Länder” waren. Maar ten tijde van de Hervorming hadden de landen, die tot het protestantisme overgingen, geen economisch of cultureel overwicht. Dit is pas later ontstaan, doordat de kapitalistische ontwikkeling veel sneller en met veel meer succes verliep in de protestantse dan in de katholieke landen¹. Van achterstelling der katholieken is in de katholieke landen van Duitsland alleen sprake geweest tijdens de overheersing van het protestantse Pruisen in de negentiende eeuw.

De situatie in Engeland is enigszins te vergelijken met de situatie in ons land. In beide landen bestond een rechtsongelijkheid van katholieken en protestanten. Toch is deze gelijkenis voor een deel slechts schijn, daar er vanaf de Reformatie tot aan 1800 in Engeland zeer weinig katholieken waren. Als bevolkingsgroep van enige omvang deden de katholieken pas vanaf 1850, toen de rechtsgelijkheid door de „Emancipation-Bill” reeds 20 jaar gegarandeerd was, hun intrede in de moderne Engelse geschiedenis.

¹ A. MÜLLER-ARMACK, *Genealogie der Wirtschaftsstille*, 1941, blz. 145.

De ongunstige positie, waarin deze daarna verkeerden, was meer van ethische en sociale dan van godsdienstige oorsprong: het gros der katholieken werd gevormd door verpauperde Ieren. Zo is de positie der Engelse katholieken eveneens een gevolg van een eenmalige situatie.

Betreffende de situatie der Amerikaanse katholieken tenslotte is de conclusie eensluidend. De katholieken kwamen pas in enige omvang de Verenigde Staten binnen, toen het land reeds een ceuwenlange ontwikkeling van protestanten achter de rug had. Zij kwamen in een protestants land en vonden een werkring onder protestantse werkgevers, maar daar komt nog bij, dat zij overwegend afkomstig waren uit weinig welvarende landen (Italië, Polen, Ierland). Het is in deze omstandigheden volkomen plausibel, dat de katholieken gepraedisponoerd waren om gedurende lange tijd een maatschappelijke betekenis van het tweede plan te vervullen.

Zo zien wij, dat in alle besproken landen de katholieken als gevolg van een eenmalige situatie een ondergeschikte maatschappelijke betekenis hadden. Ogenschijnlijk bestaat er tussen al deze situaties geen enkel verband en toch bestaat er in de verschijningsvorm, waarin de minderheidsproblematiek zich manifesteert, zo'n sterke overeenstemming, dat men geneigd is naar een diepere verklaring te zoeken. Dit geldt te meer, daar er aanwijzingen bestaan, dat de genoemde problematiek zich ook in andere landen voordoet.

Via een artikel in „Sociaal Kompas” namen wij kennis van de situatie in een land, dat een sterke katholieke meerderheid bezit: Hongarije. De bevolking van dit land was in 1930 voor 65% katholiek. Niettemin lezen wij: „In den fuhrenden Schichten der Gesellschaft waren die Katholiken wesentlich schwacher vertreten als es ihren Gewicht in der ungarischen Bevolkerung entsprochen hatte”¹. Er zijn naar onze mening voldoende gronden voor de hypothese, dat de genoemde problematiek zich overal manifesteert, waar katholieken en protestanten samenwonen.

Een interessante illustratie bij deze hypothese is nog het materiaal, dat de Candolle vermeldt in zijn in 1885 verschenen „Histoire des sciences et des savants”. Hoewel Europa exclusief Frankrijk, aldus de Candolle, 107 millioen katholieken en 68 millioen protestanten telt, komen op de lijst van buitenlandse geleerden, die van 1866 tot 1883 geassocieerd zijn geweest met de Academie van Parijs, tegen 80 protestanten slechts 18 katholieken voor. Op deze lijst komt geen enkele representant voor van een belangrijk katholiek land als Oostenrijk. Zwitserland is vertegenwoordigd met 14 geleerden, maar hoewel dit land voor 40% katholiek is, bevindt zich hieronder geen enkele katholiek. Van Duitse zijde treft men weliswaar enige

¹ G. KALDI, *Die Kirche in Ungarn in Sociaal Kompas*, 1956, blz. 54.

katholieken, maar in verhouding tot de protestanten is hun aantal zeer gering. Om aan het bezwaar te ontkomen, dat het belangrijkste katholieke land van Europa, Frankrijk, buiten beschouwing zou blijven, heeft de Candolle tevens de lijst van buitenlandse leden van „the Royal Society of London” opgenomen in de twee jaren, waarin het aantal Franse leden het grootst was: 1829 en 1869. In het eerstgenoemde jaar was het aantal katholieken onder de buitenlandse leden even groot als het aantal protestanten; in het laatstgenoemde jaar overtroffen de protestanten de katholieken in aantal. Op het vasteland van Europa waren omstreeks 1870 echter 139¹/₂ miljoen katholieken tegen slechts 44 miljoen protestanten. Ofschoon dus de katholieke bevolking van Europa meer dan driemaal zo sterk was als de protestantse bevolking, waren er onder de buitenlandse geleerden van „the Royal Society of London” meer protestanten dan katholieken¹.

Hoewel wij niet geneigd zijn aan dit materiaal een doorslaggevende bewijskracht toe te kennen – met name kan men zich afvragen, of bij de benoeming der leden van deze vereniging niet discriminerend werd tewerk gegaan – vormt dit materiaal in combinatie met de vele gegevens, die in het bovenstaande met betrekking tot een aantal zeer belangrijke en toonaangevende landen zijn verwerkt een stevige basis voor de hypothese, dat de genoemde problematiek algemeen is.

Wij hebben hiermede aangetoond, dat de in paragraaf 1 besproken theorieën inderdaad steunen op een realiteit.

Nu doet zich echter het merkwaardige verschijnsel voor, dat in de tijd, toen vele sociologen zich voor deze problematiek gingen interesseren (nl. in de eerste decennia van deze eeuw), er reeds een kentering was ingetreden: de katholieken van de besproken landen bevinden zich sedert enige decennia in een emancipatiepositie.

Het hanteren van dit woord alleen reeds impliceert, dat de katholieke bevolkingsgroepen bezig zijn zich uit hun eeuwenoude achterstandspositie te verheffen. Hoewel ons in dit verband alleen de intellectuele emancipatie interesseert, moge er toch terloops op gewezen worden, dat op velerlei terreinen een herleving valt waar te nemen. Zo merkt Häring op, dat de katholieke sociale ethiek, die op de ontwikkeling van het moderne kapitalisme geen enkele invloed heeft uitgeoefend, in de laatste tijd op de ontwikkeling van het sociaal-ethisch denken sterk zijn stempel begint te drukken².

Het tijdstip, waarop deze kentering is ingetreden is voor Nederland vrij nauwkeurig aan te geven. In paragraaf 2 is betoogd, dat de eerste tekenen

¹ Geciteerd door R. K. MERTON in *Social Theory and Social Structure*, 1951, blz. 345-346.

² B. HÄRING, t.a.p. blz. 249.

van een kentering zich omstreeks 1870 manifesteren, dat deze kort na 1900 veelvuldiger en ook duidelijker merkbaar worden en dat vanaf omstreeks 1920 de intellectuele emancipatie snel voortgang maakt. Hoewel het tempo van de emancipatie niet overal gelijk is, doet zich in alle besproken landen een soortgelijke beweging voor en is in één dezer landen, nl. Duitsland, deze herleving thans zover gevorderd, dat de intellectuele emancipatie als bijna voltooid kan worden beschouwd.

De sterke parallel in de ontwikkeling der besproken landen wijst er op, dat er in de maatschappijbeschouwing der katholieken van de twintigste eeuw een element is gekomen, dat hen wezenlijk onderscheidt van die der katholieken in de voorafgaande eeuwen en dat de verandering niet aan een bepaald territorium gebonden is.

Als men naar de bron van deze verandering gaat zoeken, leiden de sporen duidelijk naar de H. Stoel. Het is niet voor twijfel vatbaar, dat het pontificaat van Leo XIII de nieuwe koers heeft ingeluid. Leo XIII was de eerste paus, die na de ondergang van de Kerkelijke Staat (in 1870) de H. Stoel besteeg en dus ook de eerste paus, die zich ongestoord aan zijn geestelijke taak kon wijden. „De Kerk”, zo merkt kardinaal De Jong op, „had sedert de achttiende eeuw bijna geheel buiten het openbare leven gestaan. Leo XIII vooral heeft er haar weer midden in geplaatst”¹.

Werd het door zijn voorgangers gevoerde beleid gekenmerkt door een defensief stelling nemen tegen de uitwassen van het moderne geestesleven, Leo XIII zocht zijn kracht in het positief leiding geven aan het ontwortelde geestesleven. Rogier typeert deze kentering als volgt: „toen bleef het bij afweer en nu was er ook opbouw”². Reeds in zijn eerste encycliciek „Ex Inscrutabili” (1878) over de sociale betekenis en de taak van kerk en pausschap heeft hij met klem gewezen op de band tussen kerk en cultuur en op de positieve taak, die de kerk heeft bij de genezing van de menselijke samenleving. Bekend is zijn positieve bijdrage aan de oplossing van het sociale vraagstuk met de encycliciek „Rerum Novarum” (1891). Krachtig werd door hem de studie van de wetenschap aanbevolen en de te volgen koers bepaald. Zo werden aan de beoefening van de wijsbegeerte (*Aeterni Patris*, 1881) en aan de bijbelstudie (*Providentissimus*, 1893) twee encyclieken gewijd. In 1883 werd het Vaticaan Archief voor historisch onderzoek geopend. Maar het sterkste bewijs voor de openheid, waarmee van nu af de Kerk de moderne beschaving tegemoet zou treden is zijn oproep tot beoefening van de tot nu toe gewantrouwde natuurwetenschappen³.

Dat het pontificaat van Leo XIII, gericht op het weer integreren van de

¹ Kardinaal De Jong, *Handboek der Kerkgeschiedenis*, dl. IV, 1949, blz. 222.

² L. J. ROGIER, *Denken uit Geloof en leven in de tijd*, blz. 35.

³ idem, blz. 36.

kerk in het maatschappelijk leven van de moderne tijd, geen kort intermezzo was, maar het begin van een nieuwe tijd, bewijzen de pontificaten, die na hem volgden. Het zijn vooral de pausen Benedictus XV en Pius XI geweest, die de koers van Leo XIII standvastig hebben voortgezet¹ en misschien moeten wij Pius XII, die geen gelegenheid ongebruikt laat om de katholieken van elke rang en stand tot positieve bijdragen aan het maatschappelijk leven aan te sporen, van deze koers de voorlopige bekroning noemen.

Zo vormen de intellectuele emancipatiebewegingen, die wij na 1870 onder de katholieken in alle onderzochte landen zien opkomen, een logisch pendant van de duidelijke koerswijziging, die van toen af de pauselijke pontificaten kenmerkten. Indien deze bewegingen zich zullen blijven voortzetten – en vele tekenen wijzen in die richting – dan beleven wij thans een tijd, die de katholieken in de gemengd confessionele landen van West-Europa en Amerika vanaf de Reformatie niet meer hebben gekend: nl. een doordringen in alle sectoren van het maatschappelijk leven, een mede leiding geven aan het maatschappelijk ontwikkelingsproces, een herwinnen van een maatschappelijke invloed, die in de protestantse landen vier eeuwen geleden verloren was gegaan.

Dat wij hiermee geenszins willen suggereren, dat de kansen tot een grotere beïnvloeding van de samenleving door het christendom thans groter zijn dan ooit, zal wellicht voor ieder duidelijk zijn. Een maatschappelijke en intellectuele herleving der katholieken en een invloedsvermeerdering van het christendom zijn twee grootheden, die niet vergelijkbaar zijn. Weliswaar kán een invloedsvermeerdering van de katholieken in de hoogste kringen leiden tot een invloedsvermeerdering van het christendom, maar of en in welke mate dit zal gebeuren, is mede afhankelijk van de wijze, waarop de christelijke waarden door katholieken in leidende posities worden uitgedragen. Maar in hoeverre dit laatste het geval is, valt buiten het kader van deze studie; dit kan trouwens door een cijfermatige analyse niet worden uitgemaakt.

Wij keren thans terug tot de vraag, die aan het slot van de inleiding tot deze studie werd gesteld: moet, gelet op de achtergronden der sociologische minderheidspositie, een voltooiing der intellectuele emancipatie der katholieken voor mogelijk worden gehouden? Wij hebben in dit hoofdstuk gepoogd aan te tonen, dat de maatschappijbeschouwing der katholieken, waaraan het ontstaan en het voortduren van deze minderheidspositie in hoofdzaak moet worden toegeschreven, in de laatste hon-

¹ Kardinaal De Jong, t.a.p. blz. 225 e.v.

derd jaar ingrijpende wijzigingen heeft ondergaan: van behoudend en defensief is zij vooruit-strevend en strijdbaar geworden. Nu de grondoorzaak voor het voortduren der minderheidspositie is weggenomen, lijkt een opheffing uit deze minderheidspositie ook alleszins mogelijk. In feite tekent zich onder de katholieken van vele – zo niet alle – landen gedurende de afgelopen decennia steeds krachtiger een intellectuele emancipatie af. Er is dan ook in beginsel geen enkele reden om aan te nemen, dat een voltooiing van de intellectuele emancipatie ondenkbaar zou zijn.

Na deze inleidende beschouwingen kan worden overgegaan tot de eigenlijke behandeling van ons onderwerp: een analyse van het ontwikkelingsstadium, dat het katholieke volksdeel van Nederland in zijn streven naar intellectuele emancipatie met name op het gebied van het middelbaar onderwijs heeft bereikt; een analyse van de factoren, die de snelheid van dit ontwikkelingsproces afremmen; een schets van de grondslagen van een ontwikkelingsplan, dat de noodzakelijke voorwaarden schept om dit proces verder te leiden.

Hoofdstuk II

HET MIDDELBAAR ONDERWIJS BIJ KATHOLIEKEN IN HET VERLEDEN EN HEDEN

PARAGRAAF I. OPKOMST EN GROEI VAN HET MODERNE MIDDELBAAR ONDERWIJS

De opkomst van het moderne middelbaar onderwijs dateert van de tweede helft van de negentiende eeuw. Het is in deze tijd, dat het economisch leven als gevolg van de opkomst van de moderne techniek en van de daardoor mogelijk geworden industrialisatie nieuwe wegen gaat. Dit brengt met zich mee, dat o.m. aan de industrieel en zijn steeds talrijker wordende medewerkers andere eisen worden gesteld, die een hogere ontwikkeling vragen. Daar komt nog bij, dat het liberalisme uit naam der democratie gelijke ontwikkelingskansen vraagt voor ieder. Weliswaar denkt men hierbij vooralsnog uitsluitend aan de burgerij, maar t.o.v. vroegere tijden, toen studeren aan een kleine bevoorrechte élite-klasse was voorbehouden, betekent dit een aanzienlijke verruiming.

Een en ander had tot resultaat, dat het verlangen naar ontwikkeling in steeds breder kringen begon levend te worden. Het middelbaar onderwijs, het aangewezen orgaan om de stroom van leergierigen op te vangen, was hierop evenwel niet ingesteld. De enig bestaande onderwijsvorm van enige betekenis was het gymnasium, voortgekomen uit de latijnse school, maar het gymnasium – wettelijk behorend tot het hoger onderwijs – had een beperkte functie, nl. voorbereidend onderwijs te geven aan toekomstige universiteitsstudenten. Daardoor bleef het gymnasium voorbehouden aan een betrekkelijk kleine élite. Daarnaast waren er nog verscheidene andere scholen, zgn. Franse scholen en kostscholen, waar onderwijs gegeven werd in de Franse taal, geschiedenis, aardrijkskunde e.d. In feite voleindigden de kinderen van kooplieden, fabrikanten, winkeliers e.d. op deze scholen hun opvoeding¹; maar deze – particuliere – scholen waren meestal zeer gebrekkig en konden niet voldoen aan de gestelde eisen². Wilde men een hogere ontwikkeling brengen aan een breder publiek, dan moest daartoe een nieuw schooltype in het leven worden geroepen. De vervulling van de nieuwe behoefte werd mogelijk door de oprichting van

¹ G. BOLKESTEIN, *De voorgeschiedenis van het middelbaar onderwijs 1796-1863*, 1914, blz. 111.

² idem, blz. 128.

de hogere burgerschool, een schepping van Thorbecke, die met zijn onderwijswet van 1863 aan het nieuwe schooltype vorm gaf.

De functie van de h.b.s. werd door Thorbecke als volgt samengevat: „Het hoofddoel is niet de wetenschap te bevorderen, maar voor de maatschappij in algemene praktische vaardigheid te bekwalimen”¹. Het studieprogramma was gericht op het bijbrengen van kennis der natuurwetenschappen en der moderne talen. Het h.b.s.-diploma gaf aanvankelijk dan ook geen recht van toegang tot de universiteit. Eerst in 1878 werd een gedeeltelijke toegang mogelijk, nl. tot de artsstudie (echter zonder het „ius promovendi”). In 1917 pas werd door de wet-Limburg aan het h.b.s.-diploma het recht verbonden van toelating tot de meeste faculteiten².

Het bovengenoemde op de tijdgeest afgestemde onderwijsschema moge de h.b.s. binnen de kortste tijd een grote populariteit gegeven hebben, door zijn intellectualistisch en naturalistisch karakter riep het onmiddellijk weerstanden op bij de katholieke voormannen. Zij critiseerden het utilistische van het leerprogramma, dat geen ruimte liet voor een ideële en godsdienstige vorming en vreesden, dat de h.b.s. het ongeloof zou doen toenemen. „Voortaan kon een priester niet meer het materialisme signaleren zonder boetepreek tegen de goddeloze h.b.s.”³. Deze kritiek was niet ongegrond, zeker niet in een tijd, toen het veldwinnend positivisme de katholieken met angst vervulde en hen naar middelen deed uitzien om een van de levensbeschouwing doordrongen onderwijs op de scholen veilig te stellen. Ook nu nog treft het verwijt van overdreven intellectualisme vooral de h.b.s., een verwijt, dat in alle kringen het verlangen naar onderwijsvernieuwing doet groeien. De katholieken hadden echter weinig oog voor de goede elementen, die in de h.b.s. onmiskenbaar aanwezig waren: het was het aangewezen schooltype om een breder publiek tot groter ontwikkeling te brengen⁴.

De afwijzende houding der katholieken tegen de h.b.s. heeft de intellectuele ontwikkeling van het katholieke volksdeel sterk afgeremd. Terwijl immers door de h.b.s. het aantal middelbare scholieren vanaf 1863 snel toenam, lieten de katholieken na dit middel tot opvoering der volksontwikkeling en tot inhalen van hun culturele achterstand te hanteren. In de gehele negentiende eeuw kwam slechts één katholieke h.b.s. tot stand, nl. te Rolduc. Onmiddellijk na de inwerkingtreding der wet in 1863 richtte Rolduc een driejarige h.b.s. op; deze werd in 1872 tot een vijfjarige h.b.s.

¹ Ontleend aan Dr ALPH. STEGER, *Het Middelbaar Onderwijs in Het Katholieke Nederland 1813-1913*, 1913, dl. III, blz. 259.

² A. BARTELS, *75 jaar middelbaar onderwijs 1863-1938*, 1947, blz. 140.

³ G. BROM, *Herleving . . .*, blz. 111.

⁴ Het is in dit verband opmerkelijk, dat de katholieke afgevaardigden in de Tweede Kamer bij de behandeling van de wet op het middelbaar onderwijs eenparig hun instemming hiermee hebben betuigd. A. BARTELS, t.a.p. blz. 15.

uitgebreid¹. Eerst in 1900 volgde de tweede, nl. op het Canisiuscollege te Nijmegen. In het gehele land waren toen reeds 41 hogere burgerscholen met vijfjarige cursus aanwezig, welke bijna 5900 leerlingen telden. Daarmee was de h.b.s. het gymnasium reeds voorbijgegroeid: er waren toen 36 gymnasia met 3050 leerlingen².

De tegenstand tegen de h.b.s. moge de intellectuele ontwikkeling der katholieken belangrijk hebben afgeremd, geheel tegengehouden is deze daardoor waarschijnlijk toch niet. Zo vermeldt Rogier, dat het in de grote steden van Holland, „reeds vóór 1900 op de openbare hogere burgerscholen van katholieke jongens bijna wemelde”³. In Noord-Brabant werden de rijks-h.b.s.’en te Den Bosch, Breda, Tilburg, Eindhoven en Helmond hoofdzakelijk door katholieken bezocht⁴. Ook in Limburg was dit het geval. De rijks-h.b.s. te Roermond, welke in 1865 was opgericht, trok onmiddellijk bijna vijfmaal zoveel leerlingen uit Roermond en omgeving als het bisschoppelijk college⁵.

De mogelijkheden tot het volgen van katholiek middelbaar onderwijs waren omstreeks 1900 groter in het gymnasium dan in de h.b.s., maar het aantal katholieke gymnasia was toch ook zeer beperkt. De oorzaken van de beperkte uitgroei van het katholieke gymnasiaal onderwijs waren evenwel van andere aard. Bij de hoger onderwijswet van 1876 werd het gymnasiaal onderwijs geregeld en werden de voorwaarden bepaald, volgens welke de abiturienten van het gymnasium tot het hoger onderwijs konden worden toegelaten. Er bestond toen een tamelijk groot aantal katholieke latijnse scholen, maar het merendeel van deze scholen deed geen moeite om door middel van een aanpassing van het onderwijs de wettelijke rechten van het gymnasium te verkrijgen. Dat hiertoe het verlangen niet bestond, hangt samen met het feit, dat de meeste leerlingen van de latijnse scholen geen academische loopbaan nastreefden, maar

¹ Dr A. STEGER, t.a.p. blz. 264.

² Centraal Bureau voor de Statistiek, *De ontwikkeling van het onderwijs in Nederland*, 1951, blz. 79 en 80.

³ L. J. ROGIER en N. DE ROOY, t.a.p. blz. 609.

⁴ idem, blz. 611. Wij moeten hierbij aantekenen, dat ROGIER helaas geen bronnen vermeldt, waaraan hij deze gegevens ontleent. Indien men bedenkt, dat het zelfs nu nog uiterst moeilijk is vast te stellen hoeveel katholieken een niet-katholieke middelbare school bezoeken (zie blz. 87-90), moet men zich de vraag stellen, hoe men er vóór 1900 in is geslaagd hierover betrouwbare gegevens te verzamelen. Voor wat Noord-Brabant betreft schijnt de mededeling van ROGIER in strijd te zijn met hetgeen VAN VELTHOVEN in *Stad en Meyerij van 's-Hertogenbosch* vermeldt (zie blz. 79 van deze studie).

⁵ Dr A. VAN RIJSWIJK, *Liberalen en Clericalen in hun strijd rond het bisschoppelijk college te Roermond*, in *Historische opstellen over Roermond e.o.*, Roermond, 1950, blz. 420.

zich voorbereidden op het priesterschap¹; en dit laatste is weer een gevolg van het in hoofdstuk I genoemde verschijnsel, dat voor het merendeel der katholieken het woord studeren identiek was aan priester worden.

Toen in 1900 een wet werd aangenomen, volgens welke bijzondere gymnasia bij aanwijzing het „ius promovendi” konden verkrijgen, waren er slechts 5 katholieke gymnasia, die voor aanwijzing in aanmerking kwamen: Rolduc, Roermond, Katwijk, Nijmegen en Amsterdam. Met de beide hogere burgerscholen te Rolduc en Nijmegen vormden deze inrichtingen het gehele katholieke apparaat voor middelbaar onderwijs.

In het eerste decennium van deze eeuw werden de voorwaarden aanzienlijk beter. In deze periode kwamen enige wetten tot stand, die voor het bijzonder onderwijs subsidiemogelijkheden openden: in 1905 voor de bijzondere gymnasia, in 1909 voor de bijzondere hogere burgerscholen. In de daarop volgende jaren werden de subsidiemogelijkheden meermaalen verruimd. Een belangrijke stap vooruit betekende de onderwijswet van 1922. Vanaf dat jaar kon aan de bijzondere gymnasia, hogere burgerscholen en middelbare scholen voor meisjes een subsidie worden toegekend ten bedrage van 75-90% der kosten (variërend voor verschillende categorieën van kosten)². In de afgelopen jaren is het subsidiebedrag nog verhoogd tot vrijwel 100% van de kosten. Hoewel deze regeling uit financieel oogpunt bijzonder gunstig is, kan zij aan de voorstanders van het bijzonder onderwijs geen volledige bevrediging schenken. Van een gelijkstelling tussen het openbaar en het bijzonder onderwijs is geen sprake, daar de bijzondere scholen geen *recht* op subsidie kunnen doen gelden: de subsidieregeling is voor elk geval afzonderlijk afhankelijk van een ministeriële beslissing.

Werd door het subsidiebeleid van de overheid in de eerste 20 jaren van deze eeuw een belangrijke rem voor de uitbouw van het katholieke middelbaar onderwijs weggenomen, ook de gecastestgesteldheid der katholieken, die tevoren getuigde van een grote terughoudendheid t.o.v. wetenschap en cultuur, onderging in die jaren een grote verandering. Het katholieke Réveil, waarover in het eerste hoofdstuk is gesproken, luidde ook op het gebied van het voortgezet onderwijs een nieuwe periode in. De achtste Diocesane Katholiekendag in 1912 te Tilburg gehouden, werd bijna geheel aan het probleem van het neutrale middelbaar onderwijs gewijd³. Daarop volgde in 1914 de oprichting van de vereniging „Ons Handelonderwijs in de provincie Noord-Brabant”, later omgedoopt tot „Ons Middelbaar Onderwijs . . .” en kortweg O.M.O. genoemd. Deze

¹ Dr C. J. VINKESTEIJN, in *Het Katholiek Nederland, 1813-1913*, 1913, deel II, blz. 270.

² A. BARTELS, t.a.p. blz. 209.

³ L. J. ROGIER en N. DE ROOY, t.a.p. blz. 611.

vereniging stelde zich tot doel in de provincie op ruime schaal katholieke middelbare scholen te vestigen.

Een belangrijke rem voor de vestiging van katholieke middelbare scholen bleef nog het gebrek aan bevoegde leerkrachten. Reeds in 1900 wees Poelhekke op het euvel, dat bij vacatures op gymnasia en hogere burgerscholen hoofdzakelijk niet-katholieke leerkrachten benoemd werden „om de eenvoudige reden, dat er geen katholieke sollicitanten waren”¹. Mgr. Parédis, die gedurende zijn gehele pontificaat ijverde om in Limburg het katholiek middelbaar onderwijs tot ontwikkeling te brengen, worstelde omstreeks 1870 reeds met dit probleem; hij zag zich door de nood gedwongen enkele seminaristen naar Holland te sturen om in I eiden hun akte van bekwaamheid te halen². In 1912 pakte Dr Moller het probleem grootscheeps aan door de stichting van de R.K. Leergangen ter opleiding voor de middelbare akten. Deze Leergangen, aanvankelijk gevestigd te Amsterdam, later via Den Bosch naar Tilburg overgeplaatst, voorzagen in een levensbehoefte van het katholiek middelbaar onderwijs.

Een ander initiatief tenslotte, dat eveneens van grote betekenis was voor de uitbreiding van het katholieke onderwijs, was de oprichting van het R.K. Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding, dat in 1921 op last van het Nederlands episcopaat te 's-Gravenhage zijn werkzaamheden begon.

Hiermee waren de belangrijkste voorwaarden vervuld, die een eerste golf van vestigingen mogelijk maakten. In de periode 1913-1925 steeg het aantal katholieke gymnasia, hogere burgerscholen, lycea en middelbare meisjesscholen van 8 tot 56. Maar dan begint de expansie te stagneren. De oorzaak van deze kentering is het inwerking treden van het zgn. „stopwetje”, dat de subsidiesluizen van de overheid voor de nieuwe schoolvestigingen nagenoeg dichtsloot. De onderwijswet van 1922 bevatte nl. een clause, ingevolge welke de overheid zich door de slechte toestand van 's lands financiën genoodzaakt zag de verdere subsidieverlening voorlopig voor één jaar stop te zetten. Na afloop van deze termijn werd de clause voor onbepaalde tijd verlengd en in een afzonderlijke wet, het zgn. „stopwetje” van 1924 verwerkt. In het „stopwetje” werd bepaald, dat de bijzondere scholen voor middelbaar onderwijs, die na 6 October 1921 waren of nog zouden worden opgericht, niet meer van de door de wet van 1922 gebrachte subsidieregeling zouden kunnen profiteren. In een bijzondere clause werd deze strenge bepaling enigermate verzacht: in bijzondere gevallen kan een uitzondering worden gemaakt³.

Het „stopwetje”, dat nog steeds van kracht is, werd aanvankelijk streng

¹ M. A. P. C. POELHEKKE, t.a.p. blz. 31.

² Dr A. VAN RIJSWIJK, t.a.p. blz. 425.

³ A. BARTELS, t.a.p. blz. 110.

toegepast. Eerst na de tweede wereldoorlog wordt aan de wet een minder strenge toepassing gegeven. Zo is het te verklaren, dat kort na het moment, waarop een bijzonder gunstige subsidieregeling tot stand was gekomen, de eerste uitbreidingsgolf van het katholiek middelbaar onderwijs tot een einde kwam.

Hoe de toestand in het katholiek middelbaar onderwijs op dat moment was, valt uit het volgende overzicht af te leiden (zie ook cartogram I)¹.

TABEL 11. *De stand van het katholiek middelbaar onderwijs 1925/26.*

schooltype	aantal scholen	aantal leerlingen		
		jongens	meisjes	totaal
gymnasium	10	1283	130	1413
h.b.s.	19	1857	493	2350
lyceum	12	1315	365	1680
hogere en middelbare handelsschool	12	413	56	469
m.m.s.	3		69	69
totaal	56	4868	1113	5981

Een blik op cartogram I is voldoende om te zien, dat de geografische spreiding van deze scholen eenzijdig was. Van de 53 inrichtingen (exclusief de middelbare meisjesscholen) waren er 36 in de zuidelijke provincies gelegen, nl. 17 in Noord-Brabant en 19 in Limburg. De 17 inrichtingen in de overige provincies waren bovendien geconcentreerd in slechts 11 gemeenten: Amsterdam, Bloemendaal, Katwijk, Den Haag, Rotterdam, Utrecht, Hilversum, Nijmegen, Arnhem, Oldenzaal en Hulst. De provincies Groningen, Friesland en Drente waren nog geheel, de provincies Overijssel, Gelderland en Utrecht bijna geheel van katholiek middelbaar onderwijs verstoken. Hoewel het aantal katholieke middelbare scholen in 1925 t.o.v. nauwelijks tien jaar geleden dus aanzienlijk was toegenomen, vertoonde de spreiding nog zeer grote leemten. Van een vooropgezet plan is dan ook geen sprake geweest. Een overmatig groot deel van de uitbreidingen was aan het zuiden ten goede gekomen.

Wat het zuiden betreft is er een opmerkelijk verschil tussen Noord-Brabant en Limburg. Omstreeks 1900 was Noord-Brabant op het gebied van het middelbaar onderwijs, zoals Brom het uitdrukte, een nog „maagdelijk gebied”, waar wel veel natuurlijk intellect aanwezig was, maar nog in het geheel niet gecultiveerd². Noord-Brabant beschikte toen over 6

¹ Ontleend aan het *Jaarboek van het onderwijs en de opvoeding der R.K. Jeugd in Nederland en Koloniën*, 1926.

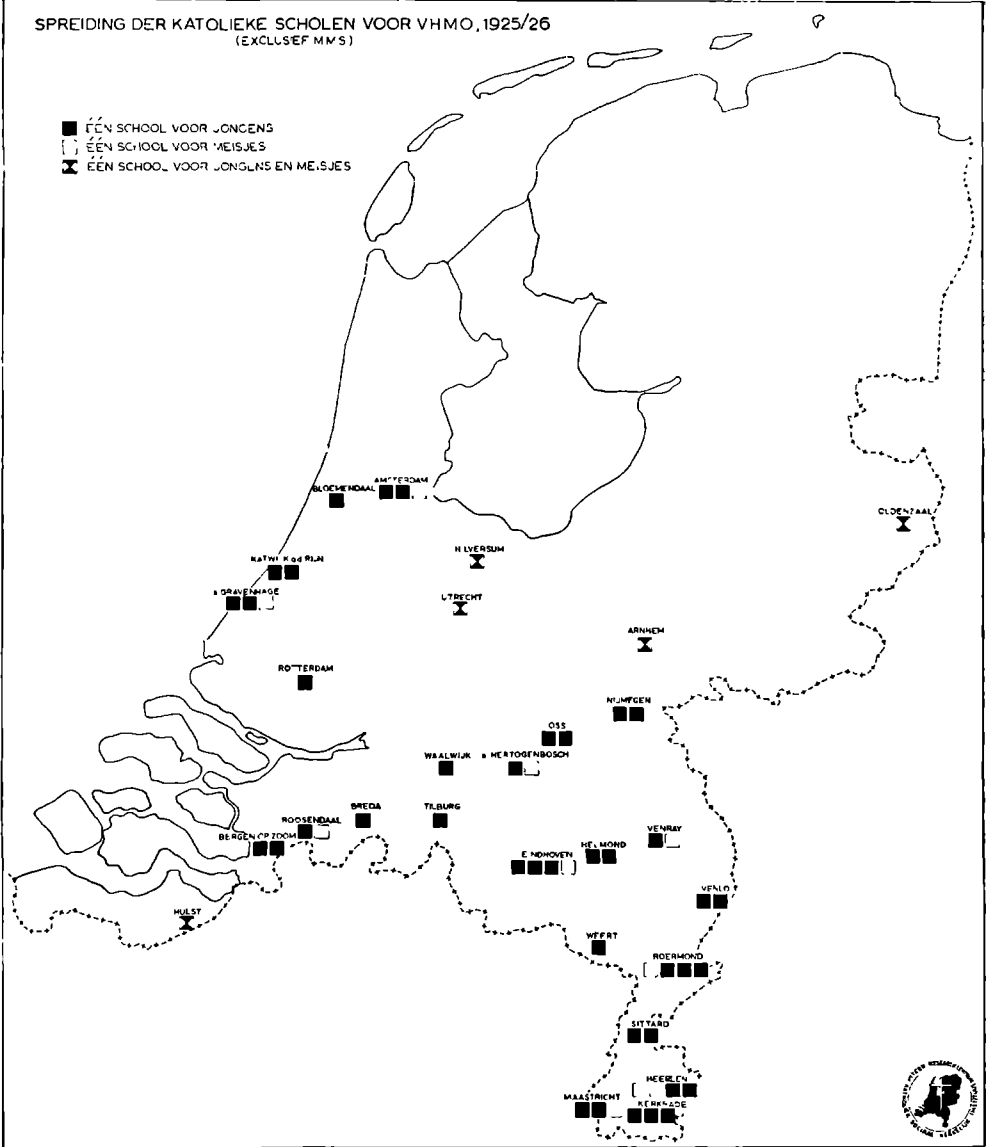
² G. BROM, *Herleving . . .*, blz. 251.

KARTOGRAM I

SPREIDING DER KATOLIEKE SCHOLEN VOOR VHMO, 1925/26
(EXCLUSIEF MMS)

- EEN SCHOOL VOOR JONGENS
- EEN SCHOOL VOOR MEISJES
- ⊠ EEN SCHOOL VOOR JONGENS EN MEISJES

middelbare scholen, maar deze waren alle neutraal; naar Van Velthoven meedeelt, oefenden zij daardoor op de katholieke bevolking weinig aantrekkingskracht uit¹. Gelegenheid tot het volgen van katholiek middelbaar onderwijs bestond alleen op de seminaries en op enkele overgebleven latijnse scholen, maar terwijl de seminaries hoofdzakelijk priesterstudenten telden, leidden de latijnse scholen een kwijnend bestaan.

Onder deze omstandigheden bleef het gewest zich gedurende de gehele negentiende eeuw door een laag ontwikkelingspeil kenmerken en toen omstreeks 1900 de eerste initiatieven voor de oprichting van katholieke middelbare scholen loskwamen, moest men van de grond af beginnen. In 1897 werd onder leiding van de fraters van Tilburg in deze stad een progymnasium geopend, een jaar later volgde een gymnasium van de paters Augustijnen in Eindhoven². Beide werden eerst later aangewezen. Het duurde echter tot 1912, alvorens het probleem van het katholiek middelbaar onderwijs de aandacht der leidinggevende katholieken trok. Reeds werd opgemerkt, dat de in dat jaar gehouden Diocesane Katholiekendag hieraan was gewijd. Daarna heeft men niet gedraald het probleem ter hand te nemen: het is vnl. aan de vereniging „Ons Middelbaar Onderwijs” – en meer in het bijzonder aan haar voorzitter Dr H. Moller – te danken geweest, dat na verloop van enkele jaren (in 1925) deze provincie over 17 katholieke middelbare scholen kon beschikken.

Was Noord-Brabant in 1900 (of zelfs nog in 1910) op het gebied van het middelbaar onderwijs nog een maagdelijk gebied, Limburg had toen reeds een onderwijs traditie, waarvan de oorsprong ver terug in de negentiende eeuw gezocht moet worden. Het is in deze eeuw, dat „de afgebroken draad van opgeheven latijnse scholen en kwijnende colleges” weer werd opgenomen³.

Historische vestigingsplaatsen van latijnse scholen waren Rolduc, Weert, Sittard, Venlo, Venray en Roermond. Het is vnl. aan de bezie lende en doortastende leiding van de eerste bisschop van Roermond, Mgr. Parédis, te danken geweest, dat in deze plaatsen in de negentiende eeuw weer bloeiende inrichtingen van onderwijs werden geopend, waarmee Limburg andere delen van ons land ver vóór was. Met grote kracht verzette hij zich tegen het neutrale onderwijs. „Alle colleges moeten confessioneel zijn”, was zijn onwrikbaar standpunt⁴. In 1843 werd door Mgr.

¹ Dr H. VAN VELTHOVEN, *Stad en Meijerij van 's Hertogenbosch*, deel II, 1938, blz. 280.

² idem, blz. 280.

³ E. JANSSEN, *Mgr. J. A. Parédis en het Middelbaar Onderwijs te Roermond tot en met 1841*, in *Historische Opstellen over Roermond e.o.*, Roermond, 1950, blz. 345.

⁴ idem, blz. 345.

Parédis, toen nog apostolisch administrator, de latijnse school te Rolduc aangewezen als klein-seminarie van het toekomstige bisdom, maar de school bleef tevens toegankelijk voor niet-priesterstudenten. In de daarop volgende jaren voerde hij een verbitterde strijd om het neutrale Koninklijk Kollegie te Roermond onder zijn beheer te krijgen. In 1851 werden zijn pogingen bekroond: het Koninklijk Kollegie werd omgezet in een bisschoppelijk college. Voorts waren er een latijnse school te Weert, een gymnasium der Franciscanen te Venray, een in 1850 door de Jezuïeten overgenomen college te Sittard (in 1900 als Canisiuscollege naar Nijmegen overgeplaatst) en openden de religieuze Ursulinen in 1832 een pensionaat voor meisjes te Roermond¹. Enkele jaren later volgde het St. Albertuscollege te Venlo. Zo beschikte Limburg omstreeks het midden der negentiende eeuw reeds over een groot aantal katholieke middelbare scholen, die, hoewel de meeste van hen na de inwerkingtreding van de wet op het hoger onderwijs in 1877 hun programma niet aan de door de wet gestelde eisen aanpasten, een soliede basis vormden, waarop in het begin van deze eeuw kon worden voortgebouwd.

Toen in de eerste decennia van deze eeuw vele katholieke middelbare scholen officieel werden „aangewezen”, behoefde in Limburg slechts een bestaande toestand te worden bekrachtigd. Bij de 5 eerst aangewezen katholieke instituten in 1901 waren 2 Limburgse: Rolduc en Roermond. Vóór 1920 volgden de meeste der andere bestaande instituten. Alleen Weert bleef achter: in 1925 werd het college aldaar nog slechts als handelsschool gesubsidieerd. Van de 19 in 1925 bestaande katholieke middelbare scholen in Limburg waren er slechts 6 na 1900 gesticht, nl. een 5-jarige h.b.s. voor jongens (1913) en een 3-jarige h.b.s. voor meisjes te Heerlen, een 5-jarige h.b.s. voor meisjes en een 5-jarige h.b.s. voor jongens (1920) te Maastricht, een 5-jarige h.b.s. te Sittard en een 3-jarige h.b.s. voor meisjes te Roermond (1919).

Uit de samenstelling van het katholieke apparaat voor middelbaar onderwijs in 1925 blijkt, dat met de opbloei van dit onderwijstype ook de gereserveerdheid tegenover de h.b.s. verdwenen was. Telt men de afdelingen der lycea mee, dan beschikte katholiek Nederland in 1925 over 29 hogere burgerscholen met 2676 leerlingen en 20 gymnasia met 1787 leerlingen. De hogere burgerschool was in dat jaar het gymnasium dus reeds voorbijgegroeid: zij trok 60% der leerlingen van beide onderwijstypen. Vergelijkt men deze verhoudingen echter met die bij het gehele Nederlandse middelbaar onderwijs, dan valt toch nog een relatief sterke belangstelling van het katholieke volksdeel voor het gymnasium te constateren. Het totale middelbaar onderwijs omvatte in 1925 nl. 154 hogere burger-

¹ Dr A. VAN RIJSWIJK, t.a.p. blz. 392.

scholen met volledige cursus tegen slechts 80 gymnasia; en van de leerlingen op beide onderwijstypen bezocht 77% de h.b.s.¹

Kon het enthousiasme, waarmee katholiek Nederland in het tweede decennium van deze eeuw aan de uitbouw van het middelbaar onderwijs werkte, dus geenszins de relatieve achterstand bij de h.b.s. teniet doen, nog veel minder was het in staat de algehele achterstand van het katholiek middelbaar onderwijs te doen verdwijnen. Het aantal leerlingen op de katholieke scholen was in 1925 weliswaar gegroeid tot 5912, maar het gehele Nederlandse middelbaar onderwijs (exclusief de middelbare meisjescholen) telde toen reeds 42.169 leerlingen. Het aandeel van het katholieke onderwijs hierin bedroeg slechts 14,0%. De emancipatie op het gebied van het middelbaar onderwijs was nog maar nauwelijks begonnen.

TABEL 12. *Ontwikkeling van het aantal middelbare scholen in de periode 1930-1956*².

	r.k.	prot.-christ.	overig bijzonder	openb.	totaal
1930	68	36	27	162	293
1940	69	37	31	150	287
1946	76	41	30	151	298
1948	100	51	33	153	337
1950	110	58	34	154	356
1952	112	63	37	153	365
1954	127	63	36	153	379
1956	139	76	34	162	411

TABEL 12A. *De leerlingenaantallen bij het middelbaar onderwijs in de periode 1930-1956, in procenten verdeeld over de verschillende richtingen van openbaar en bijzonder onderwijs*².

	r.k.	prot.-christ.	overig bijzonder	openb.	totaal
1930	17,5	13,1	8,9	60,5	100
1940	23,7	16,4	8,1	51,8	100
1946	26,1	18,6	7,8	47,5	100
1948	26,9	19,0	8,3	45,8	100
1950	28,5	19,3	8,7	43,5	100
1952	30,2	19,7	8,7	41,4	100
1954	32,1	20,1	8,3	39,5	100
1956	33,7	20,8	7,9	37,6	100

¹ Centraal Bureau voor de Statistiek, *Ontwikkeling van het onderwijs in Nederland*, 1951, blz. 79 en 80.

² Ontleend aan de *Mededelingen van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, Gegevens Dagscholen voor voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs* (jaarlijks uitgegeven).

Het aantal katholieke leerlingen bedroeg ongetwijfeld veel meer dan 14%, omdat vele katholieken de lessen volgden op de openbare scholen; zeker was dit het geval in de provincies benoorden de grote rivieren, waar weinig katholieke scholen stonden. Maar hadden de christelijke partijen niet meer dan een halve eeuw gestreden voor de rechten van het bijzonder onderwijs? Sedert het onderwijsmandement van 1868 was het streven der katholieken er op gericht hun jeugd op katholieke scholen te vormen. Er bleef na 1925 dan ook nog een grote taak te vervullen, maar hoewel in de daarop volgende jaren nog enkele katholieke scholen geopend werden, zou het tot na de Tweede Wereldoorlog duren, alvorens met de verwezenlijking van deze taak kon worden aangevangen.

Uit de *Mededelingen van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen* is het mogelijk de ontwikkeling van het middelbaar onderwijs in de diverse richtingen vanaf 1930 te volgen.

Uit deze gegevens blijkt, dat het aantal katholieke middelbare scholen in 1930 (68 scholen) t.o.v. 1925 nog aanzienlijk was gegroeid (56 scholen).

Van 1930 tot 1945 blijft het aantal katholieke middelbare scholen vrijwel constant (toename van 68 tot 73), maar daarna volgt een indrukwekkende groei: in 1956 bedraagt hun aantal reeds 139. Na de uitbreidingsgolf in de periode 1913-1924 is dus vanaf 1945 een tweede nog veel sterkere golf van nieuwe vestigingen over ons land gekomen en deze houdt nog steeds aan.

Ook bij het protestants-christelijk en het overig bijzonder onderwijs is de naoorlogse scholenbouw omvangrijk, maar deze is nergens zo groot als bij het katholieke onderwijs. Van de 113 scholen, waarmee het Nederlands middelbaar onderwijs in de periode 1946-1956 is uitgebreid, komen er 63, d.i. 56% op rekening van het katholieke onderwijs. Het openbaar onderwijs heeft relatief gezien in de laatste decennia voortdurend aan betekenis ingeboet. Bevonden de bijzondere scholen zich in 1930 nog in een minderheidspositie (45%), thans hebben zij de openbare scholen reeds verre overvleugeld (61%).

De ontwikkeling van het leerlingenaantal is ongeveer analoog aan die van het scholenaantal (zie ook grafiek 5). Zowel de verschuiving van het openbaar naar het bijzonder onderwijs, als de toenemende betekenis van het katholieke onderwijs binnen het bijzonder onderwijs treedt bij de ontwikkeling van de leerlingenaantallen in versterkte mate op. Van de 10%, waarmee het openbaar onderwijs sedert 1946 aan betekenis heeft ingeboet, zijn 8% aan het katholiek onderwijs ten goede gekomen. Beziet men de relatieve groei van het leerlingenaantal op de katholieke scholen over een langere periode, dan blijkt, hoezeker de intellectuele emancipatie der katholieken in de afgelopen 30 jaar is voortgeschreden.

In 1925 bezocht	14,0%	der middelbare schoolleerlingen een r.k. school.
1930	17,5%	
1940	23,7%	
1950	28,5%	
1956	33,7%	

Deze relatief sterke groei is mogelijk geworden, doordat met de uitbreiding van het scholenaantal ook de spreiding van het katholiek middelbaar onderwijs meer in overeenstemming is gebracht met de spreiding van de katholieke bevolking. Men vergelijkte daartoe de cartogrammen I, II en III, die respectievelijk voor 1925, 1946 en 1956 de spreiding der katholieke middelbare scholen weergeven. Het kleine aantal uitbreidingen in de periode 1925-1946 wordt in de cartogrammen duidelijk geïllustreerd. Alleen in de Randstad Holland zijn in deze periode nog enige scholen bijgekomen. De spreiding was daardoor in 1946 iets minder eenzijdig geworden, maar veel was er aan de toestand niet veranderd. De ontwikkeling van 1925 tot 1946 kan het best worden getypeerd als een verdere uitbouw van het katholiek middelbaar onderwijs in de gebieden, die in 1925 reeds enigermate waren voorzien. In de provincies Groningen, Friesland, Drente, Overijssel en Gelderland was er niets veranderd.

Ten opzichte van de 20-jarige periode vóór 1946, die door de traagheid der uitbreidingen bijna niets noemenswaardigs te zien geeft, heeft de periode van 10 jaar, die sedert 1946 is verstreken, een bijna revolutionair karakter. De vier noordelijke provincies en de Gelderse Achterhoek, die in 1946 nog slechts over 1 katholieke school konden beschikken, nl. te Oldenzaal, tellen in 1956 11 katholieke scholen. In Zuid-Holland is het aantal vestigingsplaatsen van katholieke middelbare scholen gestegen van 4 tot 11, in Noord-Holland van 4 tot 8, in Noord-Brabant van 10 tot 18, in Zeeland van 1 tot 3; en in de meeste plaatsen, waar in 1946 reeds een school aanwezig was, is het aantal onderwijstypen groter geworden; het aantal hogere burgerscholen respectievelijk -afdelingen b.v. is gestegen van 36 tot 77.

Het behoeft nauwelijks betoog, dat deze snelle uitbreiding van het apparaat voor katholiek middelbaar onderwijs de deelname door katholieken zeer stimuleert en daardoor de voltooiing der intellectuele emancipatie belangrijk zal bespoedigen. Hoever deze intussen is gevorderd, zal in de hierna volgende paragraaf onder ogen worden gezien.

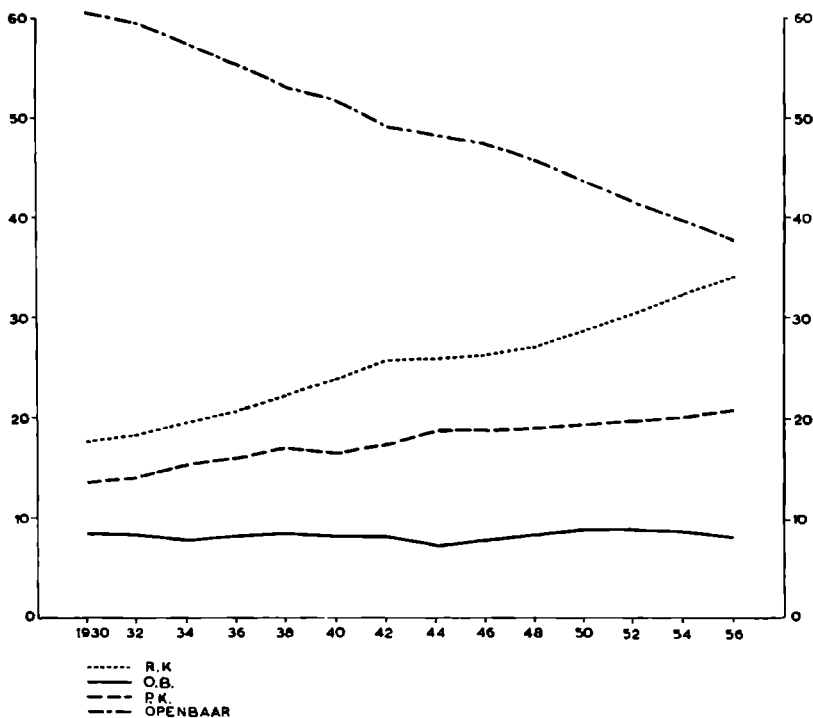
PARAGRAAF 2. RAMING VAN HET AANDEEL DER KATHOLIEKEN IN DE MIDDELBARE SCHOOLBEVOLKING

Uitgaande van de verhoudingen naar kerkelijke gezindte in de bevolking van Nederland bij de volkstelling van 1947 kan het percentage katho-

grafiek 5

DE LEERLINGENAANTALLEN BIJ HET MIDDELBAAR ONDERWIJS
IN DE PERIODE 1930-1956 IN PROCENTEN VERDEELD
OVER DE VERSCHILLENDE RICHTINGEN VAN OPENBAAR
EN BIJZONDER ONDERWIJS

liken onder de 12 t/m 20-jarigen – dit is de leeftijdsgroep, waaruit de meeste middelbare schoolleerlingen voortkomen – thans geraamd worden op ca. 45%. In vergelijking hiermee schijnt het leerlingenaantal op de katholieke middelbare scholen – nog geen 34% – te wijzen op het voortbestaan van een grote achterstand van het katholieke volksdeel.

Een dergelijke conclusie is evenwel voorbarig, zolang niet vaststaat hoeveel katholieken elders middelbaar onderwijs ontvangen. Wij denken hier aan twee groepen van leerlingen: de leerlingen der klein-seminaries en de katholieke leerlingen van niet-katholieke middelbare scholen.

1. De leerlingen der klein-seminaries

Wat de klein-seminaries betreft moet worden opgemerkt, dat de grote meerderheid geen wettelijk erkende diploma's afgeeft. Voorzover dit wel het geval is, zijn zij in de voorgaande beschouwingen reeds opgenomen.

Niettemin vertoont het onderwijs op deze seminaries zoveel overeenkomst met het middelbaar onderwijs, dat wij ons wat dit betreft gerechtigd achten de klein-seminaries en de middelbare scholen gelijkelijk te waarderen. De eventuele bezwaren tegen het gelijkelijk waarderen van beide opleidingen gelden minder de *aard* dan de niet geheel vergelijkbare *functie* van beide. Zoals in hoofdstuk III zal worden aangetoond, zijn de verschillen tussen beide opleidingen in dit opzicht evenwel te subtiel, dan dat wij ons genoodzaakt zouden zien beide opleidingen als onvergelijkbare grootheden te beschouwen. Vooruitlopend op het resultaat van onze beschouwingen in hoofdstuk III zullen wij de leerlingen der klein-seminaries in de hierna volgende berekeningen met de middelbare schoolleerlingen samenvoegen.

Door toevoeging van de seminaristen wordt het aantal katholieke leerlingen bij het middelbaar onderwijs aanzienlijk hoger dan men op grond van de leerlingenaantallen der katholieke middelbare scholen zou verwachten.

In het schooljaar 1955/56 bedraagt het aantal leerlingen op de niet-wettelijk erkende seminaries 5118. Voegt men dezen bij de leerlingen der erkende katholieke middelbare scholen, dan komt men op een totaal van 40.897 leerlingen. Het aandeel der katholieke leerlingen in de middelbare schoolbevolking in het schooljaar 1955/56 stijgt daardoor tot 35,9%.

2. Katholieke leerlingen op niet-katholieke middelbare scholen

Daarenboven tellen de niet-katholieke middelbare scholen een zeker aantal katholieke leerlingen, zoals er ook niet-katholieken katholiek onderwijs volgen. Welke aantallen hiermee gemoeid zijn, is niet nauwkeurig vast te stellen, omdat de godsdienst der leerlingen op de middelbare scholen niet officieel wordt geregistreerd. Wij zullen ter bepaling van deze aantallen daarom met een schatting moeten volstaan. De uitvoerige berekeningen, die hiervoor werden gemaakt, zullen hieronder in het kort worden weergegeven. Achtereenvolgens is een maximale en een minimale raming gemaakt. Door toevoeging van een aantal factoren, die in deze ramingen niet werden verdisconteerd, is tenslotte het waarschijnlijke aantal katholieken op niet-katholieke middelbare scholen binnen de beide limieten bepaald.

a. *Maximale raming.* Het Centraal Bureau voor de Statistiek heeft van de studenten, die in de periode 1950 t/m '52 tot het hoger onderwijs toetraden, zowel de kerkelijke gezindte als de middelbare school van herkomst geregistreerd. Door bestudering van deze gegevens konden wij vaststellen, dat 484 van de bijna 2700 katholieke eerstejaars-studenten, d.i. 18%, afkomstig zijn van een niet-katholieke middelbare school. Omgekeerd zijn van de studenten, die hun middelbare opleiding op een katholieke school ontvangen hebben, er 50, d.i. 2,3%, niet-katholiek. In de betrokken periode is het aantal katholieke eerstejaars-studenten dus

484 — 50 = 434 hoger dan het aantal eerstejaars-studenten, afkomstig van katholieke middelbare scholen. In verhoudingscijfers uitgedrukt bedraagt dit aantal 20%.

Zouden deze onder eerstejaars-studenten gevonden verhoudingen van toepassing zijn op de gehele middelbare schoolbevolking, dan zou het aantal katholieke middelbare scholieren 20% meer bedragen dan het aantal scholieren op de katholieke middelbare scholen.

Het is echter niet gewettigd uit de gegevens der eerstejaars-studenten een zo vergaande gevolgtrekking te maken. Deze gegevens (over de periode 1950-52) hebben in hoofdzaak betrekking op de leerlingen, die in 1944-47 met hun middelbare studies zijn begonnen. Maar toen was het aantal katholieke middelbare scholen nog veel kleiner dan nu: in 1945 beschikte Nederland over 73 katholieke middelbare scholen, in 1952 was dit aantal tot 112 aangegroeid. De mogelijkheden tot het volgen van katholiek middelbaar onderwijs zijn dus sedert 1945 heel wat groter geworden, anders gezegd: de noodzaak voor katholieken om niet-katholiek onderwijs te volgen is van jaar tot jaar kleiner geworden. Uit de gegevens betreffende de eerstejaars-studenten blijkt dan ook, dat er van de 484 katholieke abiturienten van niet-katholieke middelbare scholen 217 hun middelbare opleiding hebben voltooid in plaatsen, waar bij de aanvang van hun studie geen katholieke school gevestigd was. En van deze laatste zijn er weer 102 afkomstig van plaatsen, waar thans wel een katholieke school aanwezig is.

Op grond van deze overwegingen is de conclusie gewettigd, dat het aantal katholieken op niet-katholieke middelbare scholen op het ogenblik al beduidend minder is dan 20% van de leerlingen op de katholieke scholen.

b. Minimale raming. Hoever dit percentage ondertussen gedaald is, valt niet met zekerheid te zeggen. Theoretisch zou het mogelijk zijn van dit percentage een betrouwbare raming te maken door de leerlingen, die voor het eerst tot het middelbaar onderwijs worden toegelaten, naar de richting van de lagere school van herkomst uit te splitsen. Helaas zijn deze gegevens niet voorhanden en na overleg met het Centraal Bureau voor de Statistiek bleek het een kostbare onderneming te zijn ze voor elk jaar en voor heel het land te laten verzamelen en bewerken. Wij hebben ons daarom beperkt tot een steekproef, betrekking hebbend op leerlingen, die in 1949 voor het eerst tot een middelbare school werden toegelaten. De steekproef omvat de diasporaprovincie Groningen, de Randstadprovincie Zuid-Holland, de katholieke provincie Noord-Brabant en een deel van Oost-Nederland, nl. Twente. De steekproef is zo samengesteld, dat hij geacht kan worden representatief te zijn voor de verhoudingen in heel het land. Teneinde de representativiteit te toetsen, hebben wij het percentage katholieke eerstejaars-studenten, afkomstig van niet-katholieke middelbare scholen in dit deel van Nederland, afzonderlijk nagegaan. Dit bedroeg 20,6%; het wijkt dus weinig af van de landelijk gevonden verhoudingen (18,0%).

De uitkomsten van de genoemde bewerking zijn veel minder spectaculair dan van die der statistiek van de eerstejaars-studenten. Van de 1816 abiturienten van katholieke lagere scholen werden er 1713 toegelaten tot een katholieke en 96 tot een niet-katholieke middelbare school. Volgens deze bron bezocht niet meer dan 5,7% der katholieken een niet-katholieke middelbare school (eerste jaarsstatistiek 20,6%). Voor de vier bovenvermelde gebieden afzonderlijk bedragen deze cijfers:

Groningen	15,2%	(	eerstejaarsstatistiek	86,1%)
Twente	1,0%	(	„	8,2%)
Z-Holland	5,1%	(	„	26,4%)
N-Brabant	6,0%	(	„	11,8%)

c. *Meest waarschijnlijke raming.* Hoe zijn de grote verschillen tussen de maximale en de minimale raming te verklaren?

Op de eerste plaats denke men aan de reeds vermelde factor van scholenuitbreiding tussen 1944 en 1949. Zo is b.v. in Groningen het zeer grote verschil tussen beide cijfers hiertoe terug te brengen: de beide katholieke middelbare scholen, waarover Groningen thans beschikt, zijn respectievelijk in 1946 en 1947 tot stand gekomen. Dat de grote verschillen tussen beide ramingen evenwel niet uitsluitend tot deze factor zijn terug te brengen, blijkt, als men alleen die vestigingsplaatsen beschouwt, die vóór 1944 al over één of meer katholieke middelbare scholen beschikten. Dit geldt b.v. voor de Zuid-Hollandse steden Den Haag, Rotterdam en Leiden. Volgens de statistiek der eerstejaars-studenten bedraagt het aantal katholieke scholieren op niet-katholieke middelbare scholen 19,6%, volgens de statistiek der toegelatenen tot het middelbaar onderwijs 2,9%. Er moeten dus nog meer factoren in het spel zijn.

Een tweede factor is de volgende: uit de statistiek der toegelatenen tot het middelbaar onderwijs is niet de kerkelijke gezindte der leerlingen bekend, maar de richting van de lagere school van herkomst. Niet alle katholieke l.o.-leerlingen echter bezoeken een katholieke lagere school. Door vergelijking van het percentage katholieken in de jongste leeftijdsgroepen (*volkstelling 1947*) met het percentage leerlingen op katholieke lagere scholen kan dit aantal vrij nauwkeurig worden bepaald. In het gehele land bedroeg dit in 1949 6%, in de steden lag dit percentage over het algemeen iets hoger, in Den Haag b.v. was het 7%, in Rotterdam 9%. Dit heeft tot gevolg, dat de uitkomsten van de statistiek der toegelatenen tot het middelbaar onderwijs het bezoek van katholieken aan niet-katholieke middelbare scholen veel te laag voorstellen. Stellen wij het bezoek van katholieken aan niet-katholieke lagere scholen in de 4 betrokken landsdelen op 6%, dan zal het bezoek van katholieken aan niet-katholieke middelbare scholen aldaar niet 5,7%, maar ca. 12% bedragen. Voor de steden Den Haag, Rotterdam en Leiden tezamen wordt dit percentage 11% in plaats van 2,9%.

Tussen het aldus verkregen percentage en de uitkomst van de statistiek der eerstejaars-studenten bestaat nog een zodanig verschil, dat nog andere factoren ter verklaring zullen moeten worden aangevoerd. Gedeeltelijk zou het verschil tussen beide percentages verklaard kunnen worden door het leerlingenverloop tijdens de middelbare studie. Dit zou nl. tot gevolg kunnen hebben, dat leerlingen van katholieke middelbare scholen gedurende de opleiding van school veranderen en in een niet-katholieke school terecht komen. Het is echter onwaarschijnlijk, dat het verschil tussen beide percentages hierdoor geheel verklaard zou kunnen worden.

Er blijft tenslotte nog één factor ter verklaring over, nl. dat het bezoek van katholieken aan niet-katholieke middelbare scholen overwegend voorkomt onder hen, die na het verlaten der middelbare school hun studies bij het hoger onderwijs voortzetten. Hiervoor pleiten ook de bij detailonderzoekingen van het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut opgedane ervaringen, dat de katholieke leerlingen der niet-katholieke middelbare scholen overwegend uit de hogere standen voortkomen¹.

Komen wij dus op grond van bovenstaande analyse tot de conclusie, dat omstreeks 1950 in de provincies Groningen, Zuid-Holland, Noord-Brabant, alsmede in Twente naar alle waarschijnlijkheid bijna 12% der katholieke middelbare schoolleerlingen een niet-katholieke school bezoekt, dan rest nog de vraag, of dit

¹ Daar de onderzoekingen, waarin deze ervaringen werden opgedaan, een vertrouwelijk karakter dragen, kunnen zij niet met name worden genoemd.

percentage op geheel Nederland van toepassing kan worden geacht. Reeds is gewzen op het representatieve karakter van de steekproef: vermoedelijk is het percentage katholieken op niet-katholieke middelbare scholen in het gehele land iets lager dan in de steekproef.

Wij menen derhalve te kunnen stellen, dat omstreeks 1950 ongeveer 10% van de katholieke middelbare school-leerlingen in ons land een niet-katholieke school bezocht. Het behoeft geen betoog, dat dit percentage als een vrij globale raming is te beschouwen.

Daar het aantal katholieke middelbare scholen in de afgelopen jaren wederom aanzienlijk is uitgebreid, is dit percentage ondertussen waarschijnlijk weer wat gedaald. Wanneer wij wegens de praktische onmogelijkheid om de omvang van deze daling te peilen, het bezoek van katholieken aan niet-katholieke middelbare scholen thans op ca. 10% van de bevolking der katholieke middelbare scholen stellen, is deze raming ongetwijfeld aan de hoge kant. Zo is dus ook de in onderstaande tabel verwerkte raming van het aantal katholieke middelbare schoolleerlingen in het schooljaar 1955/56 als maximaal te beschouwen.

TABEL 13. *Raming van het aantal katholieke middelbare schoolleerlingen, absoluut en in % van het totaal, 1955/56.*

	absoluut	in %
1. leerlingen op r.k. middelbare scholen	35.799	33,0
2. als 1, inclusief de r.k. leerlingen op niet r.k. middelbare scholen	39.378	36,2
3. als 2, inclusief de klein-seminaristen	44.496	39,0
4. katholieken in de leeftijdsgroep van 12 t/m 20 jaar		44,4

Dit overzicht toont aan, dat de katholieken zelfs bij een maximale schatting van het aantal katholieke leerlingen en met inbegrip van de klein-seminaristen altijd nog een beduidend leerlingen-tekort hebben op het gebied van het middelbaar onderwijs.

PARAGRAAF 3. DE STRUCTUUR VAN HET KATHOLIEKE MIDDELBAAR ONDERWIJS

Met de bovenstaande vaststelling, dat het aantal katholieke leerlingen in het middelbaar onderwijs nog altijd niet die omvang heeft, die men op grond van het katholieke bevolkingsaandeel zou mogen verwachten, is de situatie nog onvoldoende getekend. Het middelbaar onderwijs is samengesteld uit verschillende onderwijstypen, die mede als gevolg van een ongelijkheid van rechten, aan de respectievelijke diploma's verbonden, niet alle op dezelfde wijze gewaardeerd kunnen worden. Zouden de katho-

lieken op een andere wijze aan de verschillende typen participeren dan de niet-katholieken, dan stelt het totaalcijfer voor het middelbaar onderwijs de positie der katholieken te gunstig, respectievelijk te ongunstig voor. Met het oog hierop is een verdere uitdieping van het beschikbare cijfermateriaal gewenst.

Daar de overgrote meerderheid van de katholieke middelbare schoolleerlingen een katholieke school bezoekt, kunnen wij in dit verband volstaan met een analyse van de structuur van het katholieke middelbaar onderwijs. Wij beperken ons daarbij tot een analyse van de nationale situatie en zien dus af van regionale verschillen, die zich wellicht voordoen. Een andere beperking is, dat deze structuuranalyse slechts op één schooljaar betrekking heeft. Het zou uiteraard bijzonder waardevol zijn een dergelijke analyse voor een aantal jaren weer te geven, daar eventuele verschuivingen in de structuur van het katholiek middelbaar onderwijs daardoor aan het licht zouden treden. Wij menen echter met een momentopname te kunnen volstaan, omdat het er ons in dit verband slechts om te doen is een meer genuanceerd beeld te krijgen van de huidige situatie. Daarenboven zullen eventuele verschuivingen in de structuur van het katholiek middelbaar onderwijs slechts zeer langzaam doorwerken, zodat een belangrijke wijziging in deze structuur eerst na een groot tijdsverloop kan optreden. De thans volgende analyse heeft betrekking op het schooljaar 1956/57.

Achtereenvolgens zullen het katholiek en het niet-katholiek middelbaar onderwijs op een drietal onderdelen met elkaar worden vergeleken:

- a. de mannelijke en vrouwelijke leerlingen;
- b. de verschillende onderwijstypen: gymnasium, h.b.s. enz.;
- c. de A (α)- en B (β)-afdelingen.

a. Jongens- en meisjesleerlingen

Is het katholiek middelbaar onderwijs over het geheel genomen pas laat tot ontwikkeling gekomen, dit geldt in het bijzonder voor het onderwijs aan meisjes. De 7 in 1901 wettelijk erkende katholieke middelbare scholen waren alle uitsluitend voor jongens bestemd. In 1920, het eerste jaar, waarover ons cijfers betreffende het geslacht van de leerlingen der katholieke middelbare scholen ter beschikking staan, waren er 473 meisjes- tegen 3136 jongensleerlingen¹. Dat er minder meisjes- dan jongensleerlingen waren, is sociologisch wel te verklaren. De maatschappelijke positie van de man werd (en wordt) in sterke mate bepaald door het onderwijs, dat hij heeft genoten. Voor de vrouw, die na

¹ J. J. W. BEUNS, R.K. *Middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs in Nederland*, 1930.

haar huwelijk doorgaans geen beroep meer uitoefent, is dit veel minder het geval. Daarenboven bedenke men, dat een vijftig jaar geleden het aantal plaatsen voor de vrouw in het maatschappelijk leven zeer beperkt was.

Bij het niet-katholiek middelbaar onderwijs is het aantal jongensleerlingen eveneens steeds groter geweest dan het aantal meisjesleerlingen. In 1930, het eerste jaar waarover in de statistiek van het middelbaar onderwijs een onderscheid naar jongens- en meisjesleerlingen werd gemaakt, behoorde 32% van de Nederlandse middelbare schoolleerlingen tot het vrouwelijk geslacht. Op de katholieke scholen was het aantal meisjes evenwel nog geringer, nl. 26%. Bij het tekort aan leerlingen bij het katholiek middelbaar onderwijs voegde zich voor wat de meisjes betreft nog een tekort extra. Beide verschijnselen zijn te beschouwen als een gevolg van het nog niet geëmancipeerd zijn van de katholieken. Het is immers begrijpelijk, dat de inspanningen van een intellectueel ontwakende groep in het aanvangsstadium hoofdzakelijk betrekking hebben op de jongens. Pas in een later stadium zullen ook de meisjes grotere kansen krijgen.

Na 1930 is de emancipatie van de katholieken voortgegaan en begonnen ook de meisjes hierin sterker te delen. Steeg het aantal leerlingen op de Nederlandse middelbare scholen, op de katholieke scholen steeg het nog sterker en weer sterker was de stijging van het aantal meisjes-leerlingen op deze scholen.

TABEL 14. *Aantal meisjes per 100 leerlingen bij het middelbaar onderwijs, onderscheiden naar de richting der scholen, 1956/57.*

katholieke scholen	36,8
protestantsc scholen	36,0
neutraal bijzondere scholen	47,2
openbare scholen	39,8
gezamenlijke scholen	38,6

Ook nu nog is het aantal meisjes veel geringer dan het aantal jongens: nationaal gezien bedraagt het aantal meisjes bijna 39% van het totaal. Het meest is de verhouding in evenwicht op de openbare scholen en op de relatief kleine groep van neutraal bijzondere scholen. De katholieke scholen staan met de protestantsc scholen beneden het gemiddelde, maar het verschil is niet groot meer. Een andere groepering der cijfers stelt de situatie nog duidelijker in het licht: terwijl van de mannelijke middelbare schoolleerlingen 34,7% een katholieke school bezoekt, is dit voor 32,2% der meisjes het geval.

b. De verschillende onderwijstypen

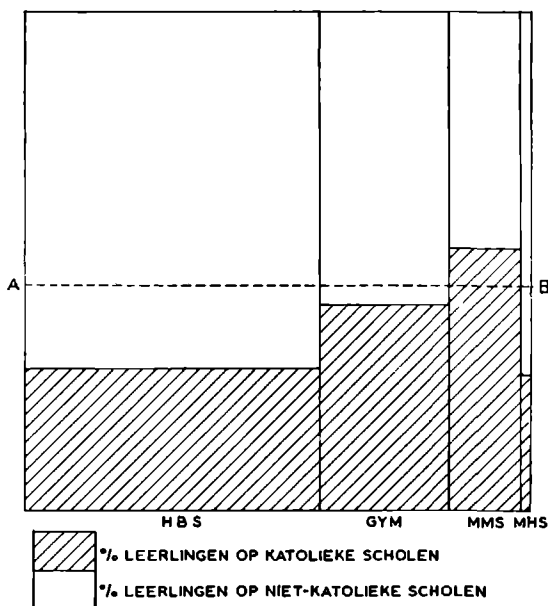
Het Nederlands middelbaar onderwijs valt in de volgende typen uiteen :

- gymnasium
- hogere burgerschool
- middelbare meisjesschool
- middelbare handelsschool.

Hierbij voegt zich nog een vijfde type, het lyceum, waarin twee of meer van bovenstaande typen door een gemeenschappelijke onderbouw aan elkaar verbonden zijn. Daar de leerlingen van het lyceum, na een één- of tweejarige onderbouw doorlopen te hebben, in een der vier bovengenoemde typen terechtkomen, kan in de hier volgende bespreking het lyceum gevoeglijk buiten beschouwing blijven. Het onderscheid tussen leerlingen, afkomstig van lycea enerzijds, van enkelvoudige gymnasia, hogere burgerscholen enz. anderzijds, wordt verder verwaarloosd.

grafiek 6

PROCENTUELE VERDELING DER V.H.M.O. LEERLINGEN
NAAR ONDERWIJSTYPE VOOR DE KATOLIEKE EN DE
NIET-KATOLIEKE SCHOLEN 1956-1957

De breedte der kolommen geeft het percentage leerlingen weer in elk der 4 onderwijstypen voor het totale v.h.m.o. De hoogte der gearceerde delen geeft de bijdrage weer, die de katholieke scholen aan elk schooltype leveren. De lijn A-B duidt het percentage der katholieke scholen aan bij een evenredige ver-tegenwoordiging.

Een overzicht van de leerlingenaantallen in elk der vier onderwijstypen,

onderscheiden naar katholieke, protestants-christelijke, neutraal bijzondere en openbare scholen vindt men in bijlage A; een soortgelijk overzicht, echter slechts onderscheiden naar katholieke en niet-katholieke scholen, is grafisch voorgesteld in grafiek 6. Hieruit blijkt, dat de structuur van het katholieke onderwijs afwijkt van die van het niet-katholieke onderwijs. In het katholieke onderwijs zijn het gymnasium en de middelbare meisjesschool relatief sterk vertegenwoordigd. Van de leerlingen in het middelbaar onderwijs voor meisjes bezoekt zelfs meer dan de helft (52%) een katholieke school. De middelbare meisjesschool vormt aldus het eerste en enige schooltype, waar de katholieken de gestelde norm van evenredige vertegenwoordiging hebben bereikt: de norm van 45%, zijnde het aandeel der katholieken in de leeftijdsgroep van 12 tot 20 jaar (in grafiek 6 voorgesteld door de lijn A-B) is zelfs aanzienlijk overschreden.

TABEL 15. *De leerlingen der middelbare scholen, onderscheiden naar type van onderwijs en naar richting der scholen 1956/57.*

	r.k.	p.c.	o.b.	openb.	totaal
h.b.s.	15.980	12.191	3.802	24.459	56.432 (58,3%)
gymnasium	9.859	4.925	1.761	8.053	24.598 (25,4%)
m.m.s.	7.276	1.975	1.527	3.169	13.947 (14,4%)
h.d.s.	489	133	124	1.075	1.821 (1,9%)
totaal, exclusief lyceum- onder- bouw	33.604	19.224	7.214	36.756	96.798 (100 %)
idem in %					
h.b.s.	28,3	21,6	6,7	43,4	100,0
gymnasium	40,1	20,0	7,2	32,7	100,0
m.m.s.	52,2	14,2	10,9	22,7	100,0
h.d.s.	26,8	7,3	6,8	59,1	100,0
totaal exclusief lyceum- onder- bouw	34,7	19,9	7,5	37,9	100,0

In geen der andere onderwijstypen wordt door het katholieke onderwijs de gestelde norm bereikt. Het tekort is het grootst in de h.b.s., het onderwijstype, dat kwantitatief gezien verreweg het grootst is: het wordt door 58% der Nederlandse middelbare schoolleerlingen bezocht.

Bestudeert men daarnaast de verhoudingen bij het niet-katholieke onderwijs (zie tabel 15), dan blijkt, dat zowel bij de beide overige richtingen

van bijzonder onderwijs als bij het openbaar onderwijs de kwantitatieve betekenis van de diverse onderwijstypen eveneens niet evenredig is. Zo is de m.m.s. bij het protestants-christelijke onderwijs relatief zwak, bij het neutraal bijzonder onderwijs relatief sterk vertegenwoordigd; maar de afwijkingen van het gemiddelde zijn bij beide richtingen niet groot. Anders ligt het bij het openbaar onderwijs. In vele opzichten vormt dit de tegenpool van het katholieke onderwijs: er is een relatief sterke bezetting van de h.b.s. en een relatief zwakke bezetting van het gymnasium en meer nog van de m.m.s.

Globaal genomen is er een tegenstelling tussen het katholieke en het niet-katholieke onderwijs, culminerend in een relatief geringe belangstelling der katholieken voor de h.b.s. en een relatief grote belangstelling der katholieken voor het gymnasium en (vooral) voor de m.m.s.

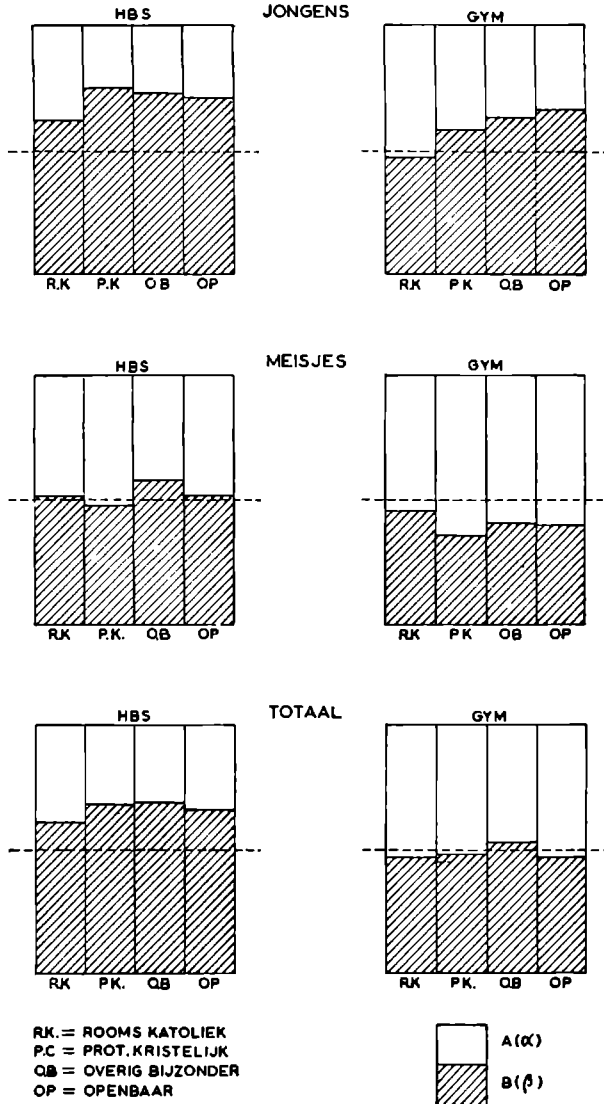
Moeten wij hieruit afleiden, dat de katholieke de bestaande typen van het middelbaar onderwijs in het algemeen anders waardeert dan de niet-katholieke? Het komt ons voor van wel, maar in het licht der historisch gegroeide verhoudingen is dit gemakkelijk te verklaren. De geringe waardering voor, of beter gezegd de klacht tegen het intellectualistisch en naturalistisch karakter van de h.b.s., die onze voorouders niet zonder resentment over de „godeloze h.b.s.” deedspreken (negatieve waardering), werkt onder de hedendaagse katholieken nog na in de vorm van een voorkeur voor sterk op de persoonlijkheidsvorming gericht onderwijs, met name het gymnasium en de m.m.s. (positieve waardering).

Gelet op het veldwinnend streven ook in niet-katholieke kringen naar meer persoonlijkheidsvorming bij het middelbaar onderwijs, is men geneigd te concluderen, dat de structuur van het katholieke middelbaar onderwijs gunstiger is dan die van het niet-katholieke middelbaar onderwijs. Uit dit oogpunt bezien is dit inderdaad het geval. Maar deze medaille heeft ook zijn keerzijde. Bedenkt men dat de h.b.s. meer in de richting van de beoefening der natuurwetenschappen stuwt dan het gymnasium – althans het gymnasium α – dan wordt het duidelijk, dat een onderbezetting in dit onderwijstype de katholieken tevens predisponeert om in de beoefening der natuurwetenschappen bij anderen achter te blijven, tenzij zou blijken, dat het aantal katholieke leerlingen op de β -afdeling van het gymnasium onevenredig groot is. Wij komen hierop later terug.

De sterke gerichtheid der katholieke meisjes op de m.m.s. roept eveneens enige bedenking op. Doordat het m.m.s.-diploma geen bevoegdheid geeft tot het volgen van een universitaire studie, wordt de kans, dat een evenredig groot aantal katholieke meisjes een universitaire studie volgt, gering. Dit geldt temeer, daar, zoals boven is aangetoond, het aantal katholieke meisjes bij het middelbaar onderwijs toch al gering is. Uiteraard be-

grafiek 7

PROCENTUELE VERDELING DER LEERLINGEN VAN GYMNASIUM EN HBS
OVER DE A(α)-EN B(β) AFDELINGEN,
ONDSCHIEDEN NAAR RICHTING DER SCHOLEN, 1956-1957

hoeft deze kans niet noodzakelijk werkelijkheid te worden. De abiturienten van de h.b.s. en het gymnasium gaan niet allen naar de universiteit. Indien

van de katholieke gediplomeerden van h.b.s. en gymnasium een relatief groot aantal meisjes een universitaire studie zou volgen, zou het nadelig effect van bovenomschreven situatie geheel teniet kunnen worden gedaan en misschien zelfs in een voordelig effect kunnen verkeren. Wij zullen in het voorlaatste hoofdstuk van deze studie nog gelegenheid hebben de verhoudingen in dit opzicht na te gaan.

c. A (α)- en B (β)-afdelingen van gymnasium en h.b.s.

Na de bovenstaande structuuranalyse van het middelbaar onderwijs is een verdere differentiatie gewenst naar de α - en β -afdelingen van het gymnasium en de A- en B-afdelingen van de h.b.s.

Blijkens de cijfers van tabel 16 (zie ook grafiek 7) is de verhouding in het aantal leerlingen van de α - en β -afdeling van het gymnasium volledig in evenwicht: van de mannelijke en vrouwelijke leerlingen tezamen bezoekt 50% de α -afdeling en 50% de β -afdeling. Daarentegen is de B-afdeling van de h.b.s. veel sterker bezet dan de A-afdeling: gemiddeld volgt twee derden der h.b.s.-leerlingen het B-programma.

Analyseren wij deze verhoudingen voor jongens en meisjes afzonderlijk, dan valt het op, dat zowel op het gymnasium als op de h.b.s. de meisjes minder belangstelling tonen voor de β (B)-richting dan de jongens. Onder de vrouwelijke h.b.s.-leerlingen vormen de diploma-B kandidaten nauwelijks de meerderheid (52%), onder de vrouwelijke gymnasiasten gaat de voorkeur zelfs duidelijk uit naar het α -diploma (59%). Het merendeel der meisjes volgt derhalve onderwijs in de A (α)-richting (52%); het merendeel der jongens daarentegen volgt onderwijs in de B (β)-richting (66%).

Bestuderen wij dezelfde verschijnselen voor de katholieke en de andere scholen, dan valt het op, dat de katholieke scholen voor wat de jongens betreft veel sterker op de A (α)-afdeling geïnteresseerd zijn dan de niet-katholieke scholen. Dit geldt zowel voor het gymnasium als voor de h.b.s. Terwijl bij de niet-katholieke scholen het accent in het gymnasium duidelijk op de β -richting ligt (varierend voor de drie schoolrichtingen tussen 58 en 66%), ligt dit in de katholieke scholen duidelijk op de α -richting (53%). Wij dienen hier evenwel aan toe te voegen, dat het overwicht van de α -afdelingen bij de katholieke scholen uitsluitend veroorzaakt wordt door de wettelijk erkende seminaries. Laat men deze buiten beschouwing, dan ligt het accent bij de katholieke scholen eveneens op de β -afdelingen, zij het minder sterk dan bij de niet-katholieke scholen (55%). In de h.b.s. ligt het zwaartepunt bij alle schoolrichtingen op de B-afdeling, maar bij de katholieke scholen is dit in veel mindere mate het geval (62%) dan bij de andere scholen (varierend tussen 71 en 75%). Bij de meisjes liggen de zaken merkwaardig genoeg juist andersom: zowel op het gymnasium als

TABEL 16. De leerlingen der middelbare scholen onderscheiden naar A (α)- en B (β)-afdelingen van gymnasium en h.b.s. en naar richting der scholen, 1956/57.

	h.b.s.						gymnasium					
	A			B			α			β		
	j	m	totaal	j	m	totaal	j	m	totaal	j	m	totaal
r.k.	1788	2298	2086	2964	319	3283	1000	348	1348	878	292	1170
p.c.	799	517	1316	2387	472	2859	409	316	725	495	176	671
o.b.	352	169	521	938	236	1174	119	155	274	204	108	312
openb.	1710	1108	2818	4258	1194	5452	404	613	917	783	409	1192
totaal	4649	2092	6741	10547	2221	12768	1932	1432	3364	2360	985	3345

idem in %: A + B en α + β op 100 gesteld

r.k.	38	48	39	62	52	61	53	54	53	47	46	47
p.c.	25	52	32	75	48	68	42	64	52	58	36	48
o.b.	27	42	31	73	58	69	37	59	47	63	41	53
openb.	29	48	34	71	52	66	34	60	43	66	40	47
totaal	31	48	35	69	52	65	45	59	50	55	41	50

op de h.b.s. gaat de belangstelling in de katholieke scholen sterker naar de B (β)-richting dan in elk der drie andere schoolrichtingen. De verschillen zijn hier echter niet zo groot als bij de jongens. Voor jongens en meisjes tezamen onderscheiden de katholieke scholen zich dan ook van de andere door een iets sterker accent op de A (α)-richting.

Bij nadere beschouwing is dit verschil tussen de belangstellingsrichting van jongens en meisjes op de katholieke scholen niet zo merkwaardig als het aanvankelijk schijnt. Reeds eerder is opgemerkt, dat van de katholieke vrouwelijke scholieren een relatief hoog percentage de m.m.s. bezoekt. Dit onderwijstype nu vertoont meer verwantschap met de A (α)-afdelingen dan met de B (β)-afdelingen. Zou men de leerlingen op de m.m.s. bij de leerlingen der A (α)-afdelingen voegen, dan ontstaat voor de meisjes op de katholieke scholen een soortgelijk beeld als voor de jongens, nl. een relatief sterke gerichtheid op de A (α)-afdelingen. Deze tendens blijkt dan voor de meisjes nog sterker op te gaan dan voor de jongens.

Het hier geconstateerde onderscheid tussen de katholieke en niet-katholieke scholen vertoont veel overeenkomst met het onder b. genoemde. Is het onderwijs op het gymnasium en de h.b.s. respectievelijk te karakteriseren als klassiek-humanistisch en natuurwetenschappelijk, het onderwijs op de A (α)- en B (β)-afdelingen is respectievelijk te karakteriseren als literair-economisch en natuurwetenschappelijk. Een voorkeur voor het gymasiaal onderwijs en een voorkeur voor de A (α)-afdelingen zullen daarom meestal samengaan. De in het katholieke volksdeel waargenomen voorkeur voor persoonlijkheidsvormend onderwijs (gymnasium en m.m.s.) wordt derhalve door de waargenomen voorkeur voor de A (α)-afdelingen bevestigd en versterkt.

Het nadelig effect, dat de zwakke gerichtheid van de katholieken op de h.b.s. heeft voor de kansen een hogere natuurwetenschappelijke studie te volgen, wordt dus niet ongedaan gemaakt door een onevenredig hoog percentage β -gymnasiasten; integendeel, door de relatief sterke gerichtheid der katholieke gymnasiasten op de α -afdeling worden deze kansen eerder nog verkleind.

Anderzijds kleeft aan de sterke gerichtheid op de h.b.s.-A hetzelfde bezwaar als aan de sterke gerichtheid op de m.m.s. De toegang tot de universiteit is met een h.b.s.-A-diploma weliswaar niet geheel gesloten, maar de mogelijkheden zijn toch zeer beperkt. Uit dit oogpunt gezien, is de relatief sterke gerichtheid op de A-afdeling van de h.b.s. een element, dat de structuur van het katholiek middelbaar onderwijs ongunstig maakt.

Conclusie

Na in dit hoofdstuk achtereenvolgens aan een beschouwing te hebben onderworpen het proces van opkomst en groei van het katholiek middel-

baar onderwijs, de deelname van de hedendaagse katholieken aan deze vorm van onderwijs en de structuur van het huidig katholiek middelbaar onderwijs, kan worden geconcludeerd, dat de intellectuele emancipatie van het katholieke volksdeel, voorzover deze in dit onderwijstype zijn neerslag vindt, na een ononderbroken stagnatie in de negentiende eeuw, in de eerste decennia van deze eeuw en meer nog na de Tweede Wereldoorlog zeer grote vorderingen heeft gemaakt. Niettemin is ook nu nog de intellectuele emancipatie in dit opzicht niet voltooid. Niet alleen hebben de katholieken in het middelbaar onderwijs, zelfs met inbegrip van de seminaristen, het met hun bevolkingsaandeel overeenkomstige aantal nog niet bereikt, maar ook is de structuur van het katholiek middelbaar onderwijs uit oogpunt van mogelijkheden tot doorstroming naar het hoger onderwijs ongunstig.

Men ontkomt dan ook niet aan de indruk, dat er nog altijd weerstanden bestaan, die het proces van de intellectuele emancipatie van het katholieke volksdeel vertragen.

Onze analyse dient derhalve verder te worden verdiept teneinde deze weerstanden op te sporen en zo mogelijk hun kwantitatieve betekenis te benaderen.

Alvorens hiertoe over te gaan, dient evenwel nog één aspect van het vraagstuk afzonderlijk te worden belicht, nl. de plaats van de geestelijkheid in het algemeen en van de priesteropleiding in het bijzonder in het proces der intellectuele emancipatie.

Hoofdstuk III

DE MAATSCHAPPELIJKE FUNCTIE VAN DE SEMINARIEOPLEIDING EN VAN HET MIDDELBAAR ONDERWIJS

PARAGRAAF I. WAARDERING VAN DE SEMINARIEOPLEIDING

T.O.V. HET MIDDELBAAR ONDERWIJS

In het voorgaande hoofdstuk zijn ter berekening van de achterstand der katholieken bij het middelbaar onderwijs de klein-seminaristen met de middelbare schoolleerlingen samengevoegd. Wij hebben thans te onderzoeken, in hoeverre deze handelwijze verantwoord is. Er zijn enige bedenkingen aan te voeren, die het gelijkelijk waarderen van beide schooltypen discutabel maken. Op de eerste plaats moet de vraag worden gesteld, of de schoolopleiding van beide uit oogpunt van intellectuele vorming aan dezelfde voorwaarden voldoet. Vervolgens valt te onderzoeken, of de maatschappelijke functie van beide niet zover uiteenloopt, dat een gelijke waardering ontoelaatbaar is.

Wat de eerste vraag aangaat kan worden opgemerkt, dat de grote meerderheid der klein-seminaries nog niet wettelijk is erkend. Van de 47 klein-seminaries zijn er in het schooljaar 1956/'57 nog slechts 14 als gymnasium „aangewezen”. Dit zijn de 5 klein-seminaries der seculieren, alsmede het St. Dominicuscollege en het St. Alphonsusseminarie te Nijmegen, het gymnasium der paters Franciscanen te Venray, het seminarie der paters Capucijnen te Oosterhout, het gymnasium van de priesters van het H. Hart te Bergen op Zoom, het college der Kruisheren te Uden, het seminarie der paters Carmelieten te Zenderen en het missiehuis der missionarissen van het H. Hart te Velsen.

Het feit, dat de overige klein-seminaries nog niet zijn erkend, impliceert overigens nog niet, dat het onderwijsniveau op deze scholen lager zou liggen. Naar Dellepoort meedeelt zijn „sinds de twintiger jaren vele seminaries hun leerprogramma gaan instellen op dat der gymnasia en begon men alvast met de opleiding voor het staatsexamen. Hierdoor kwam het gehele onderwijs op hoger peil”¹. Geleidelijk aan hebben alle, ook de thans nog niet erkende, klein-seminaries hun leerprogramma op gymnasiale leest geschoeid.

¹ Dr. J. J. DELLFOORT, *De priesterroepingen in Nederland*, 1955, blz. 132.

Dat het zo lang heeft geduurd alvorens de eerste klein-seminaries het „ius promovendi” verwierven, heeft verscheidene oorzaken. Als zodanig kan o.m. worden genoemd het feit, dat de wettelijke gelijkstelling van de zijde der seminaries gedurende lange tijd niet op prijs werd gesteld, eensdeels uit vrees voor een beïnvloeding van de seminarieopleiding door de overheid, anderdeels uit waardering voor de eigen sfeer van de priesteropleiding, die door een aanpassing van het leerprogramma aan de rijksnormen verloren dreigde te gaan. De seminaries hadden immers steeds veel aandacht besteed aan een gerichte persoonlijkheidsvorming, lange tijd zelfs ten koste van de intellectuele vorming. Met de verbetering van het onderwijspeil hebben zij er naar gestreefd deze eigen vorming volledig te handhaven. Men vreesde nu, dat bij een volledige aanpassing van het leerprogramma hiervan weinig zou overblijven. Dat dit gevaar niet denkbeeldig was – en is – zal niemand ontkennen, die kennis neemt van de vele bedenkingen, die de laatste jaren in onderwijskringen tegen de voor het middelbaar onderwijs geldende wettelijke normen worden gemaakt. De aandrang, waarmee daarbij om een ruimere persoonlijkheidsvorming wordt gevraagd, schijnt er zelfs op te wijzen, dat het middelbaar onderwijs in dit opzicht meer naar de seminarieopleiding moet toegroeien dan omgekeerd, zij het, dat de integrale persoonlijkheidsvorming, die op de middelbare scholen wordt voorgestaan, niet volledig identiek is aan de toch altijd meer gerichte persoonlijkheidsvorming op de seminaries¹.

Een andere factor is gelegen in het feit, dat de seminaries niet over voldoende wettelijk bevoegde leerkrachten beschikken om het „ius promovendi” te kunnen verwerven. Deze factor is echter van ondergeschikte betekenis; wanneer de seminaries eenmaal naar wettelijke erkenning gaan streven, is dit praktische bezwaar binnen korte tijd weg te nemen.

Wat nu dit laatste betreft, is er in de houding der seminarieleiding na de oorlog een verandering gekomen. Stond men vóór de oorlog algemeen afwijzend tegenover de gelijkstelling, tegenwoordig wordt in de meeste seminaries de gelijkstelling gewenst en ook nagestreefd. Dit wil niet zeggen, dat de vroeger gevoelde bezwaren hun gelding hebben verloren, maar men beschouwt de gelijkstelling thans als onvermijdelijk; niet alleen ten behoeve van de velen, die na een afgebroken priesteropleiding een universitaire opleiding wensen te volgen, maar ook als een tegemoetkoming aan de ouders, die anders aarzelen hun zoon aan het seminarie toe te vertrouwen, bevreesd als zij zijn, dat de belangstelling voor het priesterschap slechts tijdelijk zal zijn. Nog een andere reden is, dat

¹ J. VAN RENSWOUDE, *Het klein-seminarie in beweging*, in *De Nieuwe Mens*, Mei 1957, blz. 41 en G. WITLOX, *Het na-oorlogse seminarie*, idem, blz. 46.

een verhoging van het intellectuele peil op de klein-seminaries ook steeds meer noodzakelijk wordt voor een optimale vervulling van het priesterambt zelf. Wil een priester in onze tijd zijn ambt optimaal kunnen vervullen, dan wordt – normaliter – van hem een diep inzicht gevraagd in de ingewikkelde structuur van de moderne samenleving. Zonder dit inzicht zal hij – normaliter – niet de situaties kunnen doorzien, waarin de mens, in het bijzonder de mens in geestelijke nood, kan komen te verkeren. Met het oog hierop worden aan de priesteropleiding op de grootseminaries veel hogere eisen gesteld dan dit voorheen het geval was: naast de verzwaring van de traditionele vakken (theologie, moraal e.d.) vermeldt het studieprogramma enkele nieuwe vakken (psychologie, sociologie). Hiervoor nu vormt een gedegen middelbare opleiding een noodzakelijk substraat. Zo gezien is een aanpassing van het onderricht op de klein-seminaries aan het onderwijsniveau op de middelbare scholen niet minder dan een eis van deze tijd.

Wij wijzen tenslotte nog op één omstandigheid, die de genoemde aanpassing een positief gevolg kan doen hebben. Wij zullen later zien, dat in de aantalsverhouding tussen priester en ontwikkelde leek in onze tijd een ommekeer optreedt, die in het licht der historisch gegroeide verhoudingen spectaculair kan worden genoemd. De priester is niet langer vrijwel de enige representant van een geestelijke élite, die behalve door zijn wijding ook door zijn hogere intellectuele en culturele vorming respect afdwingt, hij is niet langer de onbetwiste natuurlijke leider in de katholieke groep. Niet zelden moet hij in intellectueel en cultureel opzicht de leek zelfs als zijn meerdere erkennen. Naarmate het middelbaar en het hoger onderwijs onder katholieken een grotere populariteit gaan genieten en het aantal gediplomeerden van deze onderwijstypen steeds verder toeneemt, zou bij een achterblijven van de priesteropleiding de kans groter worden, dat een belangrijk deel van de leken de priester in intellectueel en cultureel opzicht boven het hoofd gaat groeien. Een en ander zou de priester een zodanige daling in prestige kunnen bezorgen, dat het noodzakelijk fundament voor een effectieve zielzorg, vertrouwen en hoogachting, in vele gevallen zou gaan ontbreken. De priester zou daarvoor worden geremd in de uitoefening van zijn geestelijk leiderschap.

Al deze overwegingen hebben er toe bijgedragen, dat thans steeds meer seminaries er daadwerkelijk naar streven hun aantallen bevoegde leerkrachten op peil te brengen¹. Verwacht kan worden, dat de meeste thans nog niet erkende klein-seminaries binnen weinige jaren als gymnasium zullen worden „aangewezen”.

Het komt ons daarom verantwoord voor de klein-seminaries uit oog-

¹ G. WITLOX, t.a.p. blz. 46.

punt van niveau van intellectuele vorming met de middelbare scholen gelijk te stellen.

De tweede vraag, die wij hier hebben te onderzoeken is, of de maatschappelijke functie van beide opleidingen niet zover uiteenloopt, dat een gelijke waardering ontoelaatbaar is. Mocht het antwoord negatief zijn, dan zou er inderdaad bezwaar tegen bestaan de klein-seminaristen met de middelbare schoolleerlingen samen te voegen, omdat deze samenvoeging dan een deel van de achterstand der katholieken in intellectueel opzicht zou versluieren; in deze zin nl., dat de mogelijkheden voor de katholieken om in leidende functies te treden daardoor zouden worden overschat. Gaan wij er van uit, dat de intellectuele emancipatie der katholieken eerst als voltooid kan worden beschouwd, wanneer zij naar rato van hun aandeel in de bevolking in de leidende functies participeren, dan moeten functies, die uitsluitend bij katholieken voorkomen, als niet relevant buiten beschouwing worden gelaten.

De seminaries en de gymnasia hebben respectievelijk tot functie een vooropleiding te geven aan toekomstige priesters en aan toekomstige leken-academics. De vraag, of de maatschappelijke functies van beide onderwijsvormen met elkaar op één lijn zijn te stellen, komt derhalve neer op de vraag, of de maatschappelijke functie van de priester een gelijke waardering toelaat als die van de academicus in de Nederlandse samenleving.

Het komt ons voor, dat deze vraag in zijn algemeenheid bevestigend kan worden beantwoord. Alleen zal het feit, dat sommige door priesters beklede functies in groter frequentie voorkomen dan soortgelijke door niet-katholieken beklede functies tot praktische consequentie hebben, dat de katholieken, om het bovenomschreven doel te kunnen bereiken – een evenredige vertegenwoordiging in de leidende functies –, een zeker surplus aan middelbare scholieren (inclusief seminaristen) moeten opleveren.

Wij zullen dit standpunt in de navolgende uitvoerige beschouwingen adstrueren.

Allereerst dient wat de priesters betreft een onderscheid te worden gemaakt tussen diegenen, die in Nederland werkzaam zijn en diegenen, die als missionaris naar het buitenland worden gezonden. Deze laatsten hebben voor de Nederlandse samenleving niet *rechtstreeks* betekenis. Door hun vertrek verzwakken zij de maatschappelijke en culturele betekenis van het katholieke volksdeel, dat zich nl. een aantal potentiële intellectuelen ziet ontvallen.

Moet op grond hiervan de functie van de missionaris onvergelijkbaar worden geacht met die van de academicus in de Nederlandse samenleving?

Het komt ons voor, dat een dergelijke conclusie in onze tijd niet houdbaar is. Met het toenemen van de internationale betrekkingen neemt het aantal Nederlanders, dat ook op profaan gebied in het buitenland werkzaam is, eveneens toe. Naarmate de nationale grenzen meer vervagen, kan men de betekenis van een bepaalde groep hoe langer hoe minder van zuiver nationaal standpunt bezien. Dit is in het bijzonder het geval voor wat de onderontwikkelde gebieden betreft. De meer welvarende delen van de wereld gaan steeds meer interesse tonen voor de achtergebleven gebieden. En het zijn niet meer alleen de priesters en religieuzen – en zendelingen –, die in de onderontwikkelde gebieden werkzaam zijn. Bij hen voegen zich thans artsen, verplegers, maatschappelijk werkers, ingenieurs, economen e.d. Het uitzenden van mensen om hulp te brengen in de onderontwikkelde gebieden kan dan ook niet meer een bij uitstek katholieke en protestantse activiteit worden genoemd¹. Wel geloven wij, dat de katholieken door de uitzending van missionarissen bij de internationale hulpverlening kwantitatief de eerste plaats innemen. Wellicht doet dit feit ook enigermate afbreuk aan de opbouw van een intellectueel kader in het eigen land, maar dit is ons inziens geen reden om de missionarissen in dit verband als niet relevante groep buiten beschouwing te laten². De klein-seminaristen, die worden opgeleid voor de missie, vormen wel een aparte groep onder de middelbare schoolleerlingen, in zoverre zij de groep van potentiële katholieke leiders in het eigen land verkleinen, maar met het oog op hun toekomstige positie als leidinggevend kader – internationaal gezien – mogen zij niet buiten beschouwing worden gelaten.

De omvang van deze aparte groep kan aan de hand van het door Dellepoort verzamelde materiaal worden vastgesteld. Van alle leden der reguliere orden en congregaties tezamen (de oude orden, de gemengd-actieven en de missiecongregaties) verblijft 43% in de missie³. Van regulieren en seculieren samen is dit 30%.

Beschouwen wij vervolgens de positie der priesters, die in het eigen land werkzaam zijn. De door deze priesters uitgeoefende functies zijn

¹ Het feit, dat de doelstelling bij de uitzending van missionarissen (missionering) anders is dan de doelstelling, die aan de algemene hulpverlening ten grondslag ligt (het verlenen van technische bijstand), is in dit verband niet relevant.

² In dit verband zij gewezen op de door Zeegers uitgesproken mening, dat de missionarissen *op gronden van algemeen belang* aanspraak kunnen maken op een subsidiering van hun arbeid door de overheid. Deze aanspraak wordt o.m. gefundeerd op de stelling, dat de Nederlandse missionarissen „feitelijk op bijzondere wijze de Nederlandse cultuur in haar internationale gerichtheid hebben gepresenteerd”. G. H. L. Zeegers, *De Roeping van het Westen*, in *Katholiek Archief*, 12e jrg., no. 21, 24 Mei 1957.

³ DR J. J. DELLEPOORT, t.a.p. blz. 126.

in hoofdzaak tot drie groepen terug te brengen. Een eerste categorie van priesters oefent functies uit, die ook door leken en door niet-katholieken vervuld kunnen worden. Dit is b.v. het geval met de priesters, die leraar zijn aan een middelbare school. Een tweede categorie oefent functies uit, die bij katholieken niet door leken vervuld kunnen worden, maar welke functies onder niet-katholieken eveneens voorkomen. Dit is het geval met de geestelijke verzorgers in de breedste zin, zoals parochiegeestelijken, legeraalmoczeniers enz. Zij zijn te vergelijken met b.v. de hervormde en gereformeerde predikanten.

Tenslotte is er een categorie van priesters, die door hun wijze van leven en werken geheel buiten het normale maatschappelijke leven staan. Dit is het geval met de contemplatieven. Wat de contemplatieven betreft kan onmiddellijk worden vastgesteld, dat zij wegens het ontbreken van een expliciet maatschappelijke functie als niet vergelijkbaar moeten worden geelimineerd, althans voor zover zij zuiver contemplatief zijn. Wanneer b.v. een Benedictijner monnik zich wijdt aan de beoefening der wetenschap, vormt hij op deze regel een uitzondering, daar hij dan een functie uitoefent, die tot de normale maatschappelijke functies gerekend moet worden. Overigens heeft het elimineren van de contemplatieven in dit verband geen enkele praktische consequentie, want de contemplatieven hebben geen eigen klein-seminaries, behoudens de Cisterciënsers, maar hun aantal seminaristen is zeer klein (30 leerlingen in 1953)¹.

Alle overige door priesters uitgeoefende functies komen bij niet-katholieken eveneens voor, of zijn minstens met bij niet-katholieken voorkomende functies te vergelijken.

Hierbij dient evenwel nog een belangrijke restrictie te worden gemaakt. De functies, die door de priesters worden uitgeoefend, mogen dan alle ook onder niet-katholieken voorkomen, zeker is, dat de belangrijkste door hen uitgeoefende functies, nl. die van zielzorg, onder niet-katholieken in veel geringere frequentie voorkomen. Uit de cijfers van de volkstelling van 1947 valt af te leiden, dat het aantal zielzorgers onder katholieken relatief gezien bijna tweemaal zo hoog is als onder niet-katholieken.

Van de 8857 „bedienaren van de godsdienst” waren er 5394 katholiek. Hieronder zijn niet begrepen de rectoren. Bij het doorlopen van de lijst van de in Nederland werkzame priesters, opgenomen in de Pius-Almanak van 1947, bleek ons dat er in dat jaar in Nederland 395 rectoren waren. Voegt men dezen bij de bedienaren van de godsdienst uit de volkstelling, dan blijkt 63% van de bedienaren van de godsdienst katholiek te zijn. Van de gehele beroepsbevolking was slechts 37% katholiek. Met weglating van de onkerkelijken was nog altijd niet meer dan 46% der beroepsbevolking katholiek.

¹ *Jaarboek van het R. K. Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding*, 1954, dl. II, blz. 207.

Bovenstaande beschouwingen voeren tot de conclusie, dat alle door priesters (met uitzondering van de contemplatieven) uitgeoefende functies door leken of door niet-katholieken eveneens worden uitgeoefend. Voor de uitoefening van deze functies is normaliter minstens een middelbare schoolopleiding vereist. Het is dus verantwoord ook op grond van de maatschappelijke functie der priesters de seminaries met de middelbare scholen op één lijn te stellen.

Er is tenslotte nog een factor te noemen, die eens te meer voor het gelijkelijk waardenen van beide opleidingen pleit. Dellepoort heeft er in zijn proefschrift op gewezen, dat ca. 75% der seminaristen het seminarie vroegtijdig verlaat¹. Ook is reeds vermeld, dat verschillenden van hen hun studie op een middelbare school of een universiteit voortzetten. Voor dezen heeft het seminarie een rechtstreekse functie als middelbare school gehad. Hoe groot het aantal ex-seminaristen is, dat zijn studies voortzet, is niet bekend. Op grond van gegevens betreffende het Bredase klein-seminarie IJpelaar kan echter worden aangenomen, dat hun aantal aanzienlijk is. In een publicatie over genoemd seminarie is een lijst opgenomen van alle seminaristen, die sedert 1870 aldaar hebben gestudeerd met vermelding van hun later uitgeoefende functie². Van de 500 seminaristen, die van 1870 tot 1943 het seminarie vroegtijdig hebben verlaten, hebben er 35 ofwel 7% een universitaire opleiding genoten. Het vrij frequent doorstuderen aan een universiteit dateert echter pas van de laatste tijd. Van degenen, die zich vóór 1920 aan het seminarie hebben laten inschrijven, voltooiden er slechts 7 als leek een universitaire studie. Na 1930 levert het seminarie regelmatig studenten aan de universiteit. De opgaven gaan in de genoemde publicatie niet verder dan de schoolgeneratie 1937. Dank zij de welwillende hulp van Dr Dellepoort kon de lijst worden bijgewerkt tot en met de schoolgeneratie 1943. Zo kon worden vastgesteld, dat van de laatste tien schoolgeneraties (1934-43) 138 personen op het seminarie hebben gestudeerd, die later als leek in de wereld terugkeerden. Van dezen bezochten er 31, ofwel 22,5% een universiteit. Betreft men dezen op het totaal aantal studenten van de genoemde schoolgeneraties (dus inclusief degenen, die priester geworden zijn = 232 leerlingen), dan blijkt het seminarie in deze periode 13% van zijn studenten geheel of gedeeltelijk te hebben voorbereid op de universiteit.

Hoewel ons met betrekking tot andere seminaries geen cijfers ter beschikking staan, zegt dit ene voorbeeld genoeg omtrent de functie, die het klein-seminarie in onze tijd heeft voor de vorming van middelbare schoolleerlingen. De maatschappelijke functie der seminaries is klaar-

¹ DR J. J. DELLEPOORT, t.a.p. blz. 100.

² IJPELAAR *oud en nieuw*, Roosendaal, 1950, blz. 148 e.v.

blijkelijk niet beperkt tot de opleiding van toekomstige priesters, feitelijk dragen zij ook bij tot de vooropleiding van toekomstige leken-academici.

Intussen brengt de boven geadstrueerde stelling, dat verschillende door priesters uitgeoefende functies – nl. die van missionaris en die van zielzorger in het eigen land – bij katholieken in veel hogere frequentie voorkomen dan bij niet-katholieken, consequenties met zich mee voor de bezetting door katholieken van de overige intellectuele beroepen. De katholieken kunnen hierin alleen in gelijke mate participeren als de niet-katholieken, wanneer zij een zeker surplus aan middelbare scholieren opleveren. Inachtnemend enerzijds het feit, dat ongeveer 30% der klein-seminaristen tot vermoedelijke bestemming heeft het ambt van missionaris, anderzijds het feit, dat het ambt van zielzorger in het binnenland bij katholieken bijna tweemaal zo frequent voorkomt als bij niet-katholieken, zal dit surplus bijna 1% van het totale aantal middelbare schoolleerlingen moeten bedragen. De katholieken zullen dus, om in alle categorieën van leidende functies in gelijke mate te kunnen participeren als de niet-katholieken, niet 44,4% der middelbare schoolbevolking (inclusief seminaristen) moeten leveren, maar ruim 45%. Eerst wanneer dit surplus verwezenlijkt is, is de basis voor een volledige intellectuele emancipatie der katholieken gelegd. In hoofdstuk IV zal worden aangetoond, dat door de recruterings der klein-seminaries uit de lagere beroepen dit surplus inderdaad verwezenlijkt wordt.

Bij de berckening van het surplus à bijna 1% is als volgt te werk gegaan. De klein-seminaristen zijn globaal in te delen in twee groepen: aanstaande missionarissen (30%) en aanstaande priesters in het eigen land (70%). Aannemend dat het vereiste surplus gelijk is aan het aantal aanstaande missionarissen + de helft van het aantal aanstaande priesters in het eigen land (ter dekking van de vervangingsbehoefte aan zielzorgers, die bij de katholieken bijna tweemaal zo hoog is als bij de niet-katholieken), is dit surplus te stellen op $30\% + 35\% = 65\%$ der klein-seminaristen. In het schooljaar 1955/56 bedroeg het aantal klein-seminaristen 5118. Het vereiste surplus bedraagt dus 3330 leerlingen (d.i. 65% van 5118), dit is 1,6% van het aantal middelbare schoolleerlingen, dat er bij een evenredige vertegenwoordiging der katholieken in het middelbaar onderwijs (- 44,4%) in 1955/56 had moeten zijn. In feite bedraagt het vereiste surplus minder en wel om de volgende redenen:

1. Tegenover de missionarissen staan de zendelingen, die in eenzelfde positie verkeren als de missionarissen en die uit de niet-katholieke middelbare schoolleerlingen worden gerecruteerd. Het surplus aan seminaristen à 30% wordt hierdoor verminderd. (Het verdwijnt niet, daar kan worden aangenomen – cijfers ontbreken –, dat het aantal zendelingen relatief geringer is dan het aantal missionarissen).
2. Een zeker aantal priesters is buiten de zielzorg werkzaam.
3. Een zeker aantal seminaristen zet, na het seminarie vroegtijdig verlaten te hebben, zijn studies voort op een middelbare school respectievelijk universiteit.

Hoever de werking van deze drie factoren het geraamde surplus doet dalen, is niet te bepalen. Het gewenste aantal katholieke middelbare schoolleerlingen kan daarom slechts bij benadering worden aangegeven: het zal liggen tussen 44,4% en 46% in het schooljaar 1955/56. Wij fixeren onze schatting op het gemiddelde tussen deze beide limieten, nl. op ruim 45%.

PARAGRAAF 2. BETEKENIS VAN DE GEESTELIJKHEID IN HET EMANCIPATIEPROCES

Het behoort tot de traditie van de katholieke kerk, dat priesters, hoewel hun primaire taak ligt in de zielzorg, ook op andere terreinen van het maatschappelijk leven belangrijke posten bekleden. Alle eeuwen door zijn er priesters geweest, die door hun werkzaamheden hetzij op zuiver wetenschappelijk terrein, hetzij op politiek en staatkundig terrein, hetzij op sociaal-economisch terrein, hetzij op cultureel terrein zeer veel aan het maatschappelijk leven hebben bijgedragen.

In Nederland is de maatschappelijke betekenis van de geestelijkheid uitzonderlijk groot geweest, zolang er nog weinig intellectuelen onder de katholieke leken waren. Lange tijd waren de katholieke intellectuelen bijna uitsluitend priesters. In de emancipatie van de katholieken van ons land hebben zij dan ook een zeer grote betekenis gehad. Onder de grote emancipators van het eerste uur treffen wij vele geestelijken, zoals Broerc, Van Vree, Judocus Smits, Schaepman en Nolens. Onder de leden van de Klarenbeckse club, die bij de aanvang van de kwarteeuw der ontluiking zo'n belangrijke rol hebben gespeeld, treft men vooraanstaande priesters zoals Ariëns, Poels, Hoogveld, Molkenboer, Gisbert Brom. Ook de geestelijke vaders van het Thijmgenootschap waren priesters: De Groot O. P., Vogels S. J. en Vlaming¹. De eerste verwierf zich bovendien een grote faam bij katholieken en niet-katholieken als eerste katholieke hoogleraar aan de Amsterdamse universiteit. Ziel en inspirator van de St. Radboudstichting was de priester Keuller². En de ontwikkeling van het katholiek middelbaar onderwijs in Noord-Brabant is behalve aan de leek Dr Moller voornamelijk te danken geweest aan de priesters De Brouwer, Van Gils en Goossens³.

Deze opsomming van namen, die met nog vele andere zou kunnen worden uitgebreid, stelt de grote betekenis van de priesters in het emancipatieproces in het licht. Hieraan valt nog toe te voegen, dat de eerste vijf katholieke middelbare scholen, die in 1901 het „ius promovendi” kregen, alle door priesters geleid werden en dat in 1920 – Noord-Brabant, waar bijna alle katholieke middelbare scholen door de stich-

¹ L. J. ROGIER en N. DE ROOY, t.a.p. blz. 504.

² idem, blz. 509.

³ idem, blz. 611.

ting Ons Middelbaar Onderwijs waren opgericht en als zodanig leken-scholen waren, buiten beschouwing gelaten – 8 van de 9 katholieke gymnasia en 11 van de 13 katholieke hogere burgerscholen onder leiding van priesters of religieuzen stonden.

Zo zien wij, dat in de tijd, toen er nog zeer weinig intellectueel gevormde katholieke leken waren, de geestelijkheid in Nederland allerlei maatschappelijke functies vervulde en daardoor buiten het onmiddellijke terrein van de zielzorg een zeer grote invloed uitoefende. Zozeer was het gezag van de priesters buiten de normale proporties van de zielzorg uitgegroeid, dat men zich in sommige kringen, vooral op het platteland, ook voor profane aangelegenheden geheel op de priester verliet. „Voor de clericaal gezinden onder dit deel (d.i. de lagere volksklasse) der steeds op leiders steunende massa”, aldus Van Rijswijk, „was de mening van de kapelaan wet en dat niet alleen als hij het woord Gods verkondigde.”¹ En vervolgens: „Dit sterke gezag werd zelfs door de bestudeerde katholieke, tot hij in deze eeuw op eigen benen leerde staan, als vanzelfsprekende traditie geaccepteerd en door de massa slechts als een goed ervaren.” Alleen de anti-clericaal gezinde liberaal-katholieken kwamen ertegen in verzet.

Het zeer grote prestige van de priester is anderzijds een van de oorzaken geweest van de late intellectuele bewustwording van de katholieke leek. Het had nl. een miskennis van de wetenschap en van het intellectuele beroep tot gevolg. Hiermee wordt niet bedoeld, dat de geestelijkheid de intellectuele groei van de leek stelselmatig zou hebben tegengewerkt, maar dat de leek ontwikkeling en leiderschap lange tijd als een prerogatief van de geestelijkheid beschouwde. Reeds eerder is er op gewezen, dat studeren aan de universiteit door katholieken lange tijd uit den boze werd beschouwd. Bij de overgrote meerderheid van de katholieken betekende het woord studeren („op studie gaan”) uitsluitend priester worden². Deze opvatting, die na 1900 in steeds meer gezinnen werd prijs gegeven, heeft met name op het platteland nog lang standgehouden en wordt, zo is onze ervaring, in agrarische streken tegenwoordig nog wel aangetroffen.

Een factor, die de trek van de katholieke jeugd naar de seminaries heeft gestimuleerd, ook nog, nadat de schroom voor studeren aan middelbare scholen en universiteiten was verdwenen, is de concentratie van een groot aantal seminaries op een betrekkelijk klein gebied. Dit geldt voor Noord-Brabant en Limburg, waar in het begin van deze eeuw (1905) reeds ca. 20 klein-seminaries stonden, terwijl het katholiek middelbaar onderwijs een nog weinig ontgonnen gebied was. In Noord-

¹ DR A. VAN RIJSWIJK, t.a.p. blz. 378.

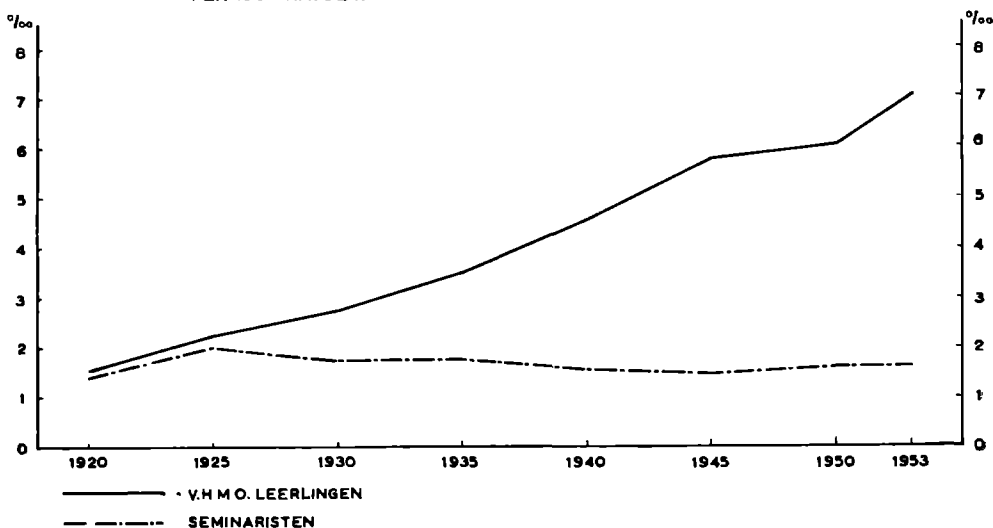
² G. BROM, *Herleving . . .*, blz. 120.

Brabant was toen geen enkele erkende katholieke middelbare school, in Limburg waren er twee. Ook in de twintiger jaren, toen reeds in vele plaatsen een katholieke h.b.s. en/of gymnasium gevestigd was, bleef de verhouding, zeker in Noord-Brabant, disproportioneel. In 1930 telde Noord-Brabant 10 katholieke middelbare scholen voor jongens (w.o. 7 in het bisdom Den Bosch) tegenover 21 klein-seminaries (w.o. 17 in het bisdom Den Bosch). Eerst na de laatste wereldoorlog komt er in deze verhouding een kentering. In 1956 beschikte Noord-Brabant over 18 katholieke middelbare scholen voor jongens en 21 seminaries. Het is daarom wellicht niet toevallig, dat blijkens de studie van Dellepoort, Oost-Brabant tot de gebieden met de meeste priesterstudenten behoort¹, terwijl het, zoals later nog zal worden aangetoond tot de armste gebieden aan middelbare schoolleerlingen moet worden gerekend.

Aan de andere kant mogen wij het verband tussen de priesterroepingen en de frequentie der katholieke middelbare schoolleerlingen ook niet overschatten. De grote waardering voor het priesterschap ten koste van de waardering voor de wetenschap is in het verleden ongetwijfeld een rem geweest voor de intellectuele emancipatie van de leek; in deze zin is het verband onloochenbaar. Maar dit verband gaat niet zover, dat de bewustwording van de leek, zich uitend in een toename van het

grafiek 8

LEERLINGENAANTALLEN OP DE KATHOLIEKE MIDDELBARE SCHOLEN EN OP DE KLEIN-SEMINARIE
PER 1000 KATHOLIEKEN VAN DE BEVOLKING VAN 1920 TOT 1953

¹ DR J. J. DFLLLPOORT, t.a.p. blz. 187.

aantal middelbare schoolleerlingen, ook een achteruitgang van het aantal priesterstudenten tot gevolg zou hebben. Dellepoort noemt de emancipatie van de leek wel een der oorzaken voor de relatieve achteruitgang van het aantal priesterroepingen in het tweede kwartaal van deze eeuw², maar als dit inderdaad een der oorzaken is geweest, dan is de betekenis daarvan toch zeer gering. Men vergelijkte slechts de ontwikkeling van de leerlingenaantallen der seminaries en der katholieke middelbare scholen van 1920 tot 1953 (zie ook grafiek 8).

TABEL 17. *Leerlingenaantallen op de katholieke middelbare scholen en op de seminaries per 1000 katholieken in de bevolking van 1920 tot 1953.*

jaar	middelbare scholen	seminaries
1920	1,55	1,39
1925	2,23	1,99
1930	2,76	1,73
1935	3,51	1,77
1940	4,56	1,58
1945	5,78	1,49
1950	6,05	1,63
1953	7,00	1,67

Gedurende de gehele onderzochte periode stijgt het percentage middelbare schoolleerlingen voortdurend en in een sterke mate. Het percentage seminaristen stijgt eveneens van 1920 tot 1925, daalt daarna tot 1945 en stijgt weer enigszins in de laatste jaren. Ten opzichte van de sterke stijging van het percentage middelbare schoolleerlingen is de daling van het percentage seminaristen tussen 1925 en 1945 zeer gering en vrijwel te verwaarlozen. De krachtige opkomst van het katholiek middelbaar onderwijs vanaf 1920 geschiedt bijna geheel zonder dat het percentage seminaristen noemenswaard daalt. De geringe schommelingen, die in de ontwikkeling van het percentage seminaristen vallen waar te nemen, wijzen er veeleer op, dat het katholieke volk ondanks een groeiende bewustwording van de leek, die zijn plaats ook in de hogere functies

¹ DR J. J. DELLEPOORT, t.a.p. blz. 130-132. „Onder de factoren, die *de trek naar* (cursivering van ons) de seminaries ongunstig hebben beïnvloed, komen verder in aanmerking het voortschrijden van de emancipatie en de ontwikkeling van het katholiek middelbaar en hoger onderwijs” blz. 130. Dellepoort stelt weliswaar vast, dat „de vermindering (van het aantal roepingen) ten dele (is) toe te schrijven aan de aanmeldingsaantallen, voor het merendeel echter aan het toenemend aantal uitvallers” (blz. 127), maar in zijn verdere betoog houdt hij dit onderscheid niet meer in het oog. Wellicht heeft hij daardoor de invloed van de opkomst van het katholiek middelbaar onderwijs overschat.

van het maatschappelijke leven gaat innemen, toch zijn contingent priesterstudenten blijft leveren.

Ondertussen valt uit tabel 17 en grafiek 8 ook af te lezen, dat de kwantitatieve verhouding tussen de priesters en de ontwikkelde leken in de afgelopen decennia sterk aan het veranderen is. In de beide eerstgenoemde jaren, 1920 en 1925, is deze verhouding nog vrijwel 1 : 1. In beide jaren overtreft het aantal middelbare schoolleerlingen dat der seminaristen nauwelijks. Hoewel over vroegere jaren geen cijfers bekend zijn, is het waarschijnlijk, dat de middelbare schoolleerlingen kort vóór 1920 de leiding van de seminaristen hebben overgenomen (vele der toen bestaande middelbare scholen zijn na 1915 opgericht). Maar na 1925 lopen de lijnen voor beide groepen steeds verder uiteen. In 1953 is de verhouding reeds 1 : 5.

Bij vergelijking van het aantal academisch gevormden met het aantal priesters in de volkstellingjaren 1930 en 1947 komt deze tendens eveneens tot uiting. Uit de cijfers der volkstellingen is het aantal katholieke academisch gevormden bekend, dit bedraagt voor beide jaren respectievelijk 3358 en 8149. Het aantal in Nederland werkzame priesters in 1930 verkregen wij door telling van de alfabetische naamlijst der geestelijken, behorende bij de Pius-Almanak van 1930. Voor 1947 konden wij terugvallen op de opgaven van het „Annuario Pontificio”, waarin voor dat jaar het aantal seculiere en reguliere geestelijken per bisdom is opgegeven. Helaas ontbreekt in deze opgave het aantal regulieren in het bisdom Utrecht, zodat wij voor dit laatste gegeven op een schatting waren aangewezen (geschat op 480). Aldus verkrijgen wij voor 1930 en 1947 respectievelijk aantallen van 4713 en 7160 in Nederland werkzame priesters. Het blijkt, dat de priesters in 1930 nog aanzienlijk talrijker waren dan de academisch gevormden (71 academisch gevormden tegen 100 priesters), maar dat in 1947 de verhouding was omgekeerd (114 academisch gevormden tegen 100 priesters). Uit deze cijfers blijkt, dat het zwaartepunt onder de katholieke intellectuelen zich geleidelijk aan verplaatst van de priester naar de leek. Deze cijfers illustreren deze ontwikkeling echter slechts ten dele, omdat ook onder de niet-academisch gevormde leken vele vooraanstaande en invloedrijke figuren zijn, die onder de ietwat vage term „intellectuelen” gerekend dienen te worden.

De ontwikkeling is daarom vermoedelijk reeds verder voortgeschreden dan uit bovenstaande cijfers blijkt.

Deze verschuiving heeft ook een verandering in de functies van de geestelijkheid tengevolge. Was de priester in een vroegere periode wel gedwongen zich vaak op specifiek maatschappelijk terrein te begeven, omdat intellectueel gevormde leken veelal ontbraken, thans kan de priester zich geleidelijk aan terugtrekken op die terreinen, die meer

direct de zielzorg aangaan. Dellepoort ziet deze functieverhuiving van de geestelijkheid terecht als een „functiezuivering”¹: zij stelt de geestelijkheid in staat zich vrij te maken voor de directe zielzorg. Voor de priester betekent deze functieverhuiving dus in wezen een functie-winst².

Welke de praktische consequenties van deze verhuiving zullen zijn, is niet nauwkeurig aan te geven en wel om twee redenen: het is niet precies bekend in welke functies de priesters in Nederland tegenwoordig werkzaam zijn; en een beredeneerde taakverdeling tussen priester en leek is, hoezeer deze thans ook de aandacht heeft³, nog niet gevonden. Het is trouwens de vraag, of een nauwkeurig afgebakende taakverdeling mogelijk respectievelijk wenselijk is.

Blijkens de resultaten van de volks- en beroepstelling waren er in 1947 in ons land 5394 katholieke bedienaren van de godsdienst. Tellen wij hierbij de 395 rectoren, dan komen wij tot een totaal van ca. 5800 in de zielzorg werkzame priesters. Een vergelijking van dit aantal met het eerder genoemde aantal in Nederland werkzame priesters, 7160, voert tot de conclusie, dat 20% ofwel 1 op elke 5 priesters een functie uitoefent buiten de zielzorg⁴. Zolang niet nauwkeurig is onderzocht, welke werkzaamheden door deze niet-zielzorgers worden uitgeoefend, kunnen wij de vraag, in hoeverre dezen voor leken zouden kunnen plaats maken, niet beantwoorden. Dit hangt bovendien nauw samen met het antwoord op de tweede genoemde vraag van de taakverdeling tussen priester en leek. Het komt ons voor, dat bij de behandeling van dit vraagstuk – dat verder buiten het kader van onze studie valt – een nauwkeurig onderzoek naar de maatschappelijke functies, waarin priesters werkzaam zijn, grote betekenis zou kunnen hebben.

Voor ons is het in dit verband voldoende op te merken, dat de priester in het maatschappelijk leven buiten het terrein van de onmiddellijke zielzorg nog een belangrijke invloed heeft. Deze invloed moge als gevolg van de groeiende intellectuele bewustwording van de leek relatief minder geworden zijn, het is zeker niet zo, dat de werkzaamheden van de priester daardoor geheel tot het specifieke terrein van de zielzorg zouden zijn beperkt.

¹ DR J. J. DELLEPOORT, t.a.p. blz. 131 en 147.

² idem, blz. 148.

³ idem, blz. 148.

⁴ Wij zien daarbij af van de vele maatschappelijke neven-functies, die door priester-zielzorgers worden uitgeoefend.

Hoofdstuk IV

ALGEMENE FACTOREN, DIE HET EMANCIPATIEPROCES DER KATHOLIEKEN BIJ HET MIDDELBAAR ONDERWIJS IN ONZE TIJD VERTRAGEN

INLEIDING

De in hoofdstuk II vervatte conclusie, dat het emancipatiestreven der katholieken op het gebied van het middelbaar onderwijs niettegenstaande de in de afgelopen decennia gemaakte vooruitgang nog steeds niet geheel gerealiseerd is, deed het vermoeden rijzen, dat er zekere weerstanden bestaan, die een snelle intellectuele groei van het katholieke volksdeel bemoeilijken. In het voorliggende hoofdstuk zullen enige componenten van de structuur der katholieke en der niet-katholieke bevolking, die voor de deelname aan het middelbaar onderwijs van betekenis zijn, aan een uitvoerige beschouwing worden onderworpen en zal worden nagegaan in hoeverre de gevonden structuurverschillen de achterstand der katholieken bij het middelbaar onderwijs kunnen verklaren.

Het is in het bijzonder in dit hoofdstuk, dat de toepassing van de statistisch-kwantitatieve methode haar vruchten afwerpt voor een meer exacte kennis van de sociale werkelijkheid. De eerder gestelde voorwaarde, dat hiertoe een zeer minutieuze en daardoor wellicht dorre en spitsvondig lijkende analyse noodzakelijk is, moge gelden als een excuus aan de lezer, die niet gewend is statistische maatstaven te hanteren bij de bestudering der sociale verschijnselen. Ten einde het betoog evenwel door de vele ingewikkelde berekeningen niet onoverzichtelijk te maken, is dit hoofdstuk in 2 paragrafen onderverdeeld. In paragraaf 1 zal worden nagegaan, of en in hoeverre de structuur van de katholieke bevolking in voor de deelneming aan het middelbaar onderwijs relevante opzichten van die der niet-katholieke bevolking afwijkt en zullen in algemene bewoordingen de consequenties hiervan voor de deelneming van de katholieken aan dit onderwijstype worden gereleveerd. In paragraaf 2 zal aan de hand van een minutieuze statistische analyse de kwantitatieve betekenis van de belemmerende factoren worden bepaald.

PARAGRAAF 1. VERSCHILLEN IN DE SOCIALE SAMENSTELLING DER KATHOLIEKE EN DER NIET-KATHOLIEKE BEVOLKING

a. De beroepsstructuur

Een der belangrijkste componenten, die de structuur van een volk of een volksdeel bepalen, is de sociale stratificatie. Bij het onderzoeken van de

sociale samenstelling van de katholieke bevolking van ons land dient hieraan dan ook ruime aandacht te worden geschonken. In overeenstemming met Van Heek en vele andere, ook buitenlandse auteurs¹ aanvaarden wij de beroepsstratificatie als maatstaf voor de sociale stratificatie. Deze benaderingswijze heeft tot voordeel, dat men de te onderscheiden sociale lagen scherp kan afgrenzen, omdat men gebruik maakt van objectieve criteria. In onze studie biedt een analyse van de beroepsamenstelling der katholieke en der niet-katholieke bevolking bovendien grote voordelen, omdat het beroepsniveau voor een belangrijk deel wordt medebepaald door het niveau van het genoten onderwijs.

Een moeilijkheid bij het bestuderen van de beroepsstratificatie vormt het opstellen van een bruikbare beroepenindeling. Voor de gegevens betreffende de beroepsamenstelling van de katholieke en de niet-katholieke bevolking zijn wij aangewezen op de resultaten van de volks- en beroepstelling in 1947. Dit heeft tot consequentie, dat wij niet vrij zijn in de keuze van de te onderscheiden beroepsgroepen, maar gebonden aan de beroepenindeling, die hierbij is gebruikt. Deze indeling – in 38 beroepsgroepen – vertoont sociologisch gezien grote onvolkomenheden. Het is met name niet mogelijk hieruit een beroepenladder te construeren, omdat de onderscheiden groepen te weinig gedifferentieerd zijn. Een enkel voorbeeld zal dit duidelijk maken. In de beroepenindeling van het Centraal Bureau voor de Statistiek komt de categorie „ambtenaren” voor. In deze categorie zijn alle personen ondergebracht, die enigerlei functie bij de overheid bekleden, onverschillig of zij de functie van b.v. portier, typiste, hoofdcommies of directeur-generaal uitoefenen.

Gezien deze omstandigheden is het slechts mogelijk enige globale beroepsgroepen samen te stellen, die min of meer karakteristiek zijn voor de sociale hoofdgroepen, waartoe het Nederlandse volk is terug te brengen, zonder dat deze in sociale rangstanden zijn onder te verdelen. Om misverstand te voorkomen, zal in het vervolg daarom van beroepsstructuur worden gesproken in plaats van beroepsstratificatie. Wij maken voor dit doel gebruik van de beroepencombinatie, die door Suverein² uit de gegevens der beroepstelling is samengesteld. Deze indeling bevat de volgende groepen³:

¹ Vergel. F. VAN HEEK, *Stijging en daling op de maatschappelijke ladder*, 1945. J. A. A. VAN DOORN, *Het probleem van de beroepsstratificatie in Sociologische Gids* 1955, blz. 88 e.v. Dr F. VAN HFFK e.a., *Sociale Stijging en Daling in Nederland*, 1958. W. L. WARNER, *Social Classes in America*, 1949. D. V. GLASS, *Social Mobility in Britain*, 1954, e.a.

² P. J. SUVEREIN, *Onderzoek naar de beroepsklassen in het Nederlandse volk en in de verschillende kerkgenootschappen*, in *Sociologisch Bulletin*, 1951, no 3, blz. 65 e.v.

³ *Industrielen: bedrijfshoofden in de nijverheid met personeel. Intellectuelen: vrije beroepen, leraren en hoogleraren, bedienaren van de godsdienst. Nieuwe mid-*

1. industriëlen
2. intellectuelen
3. nieuwe middenstand
4. oude middenstand
5. boeren
6. landarbeiders
7. overige arbeiders.

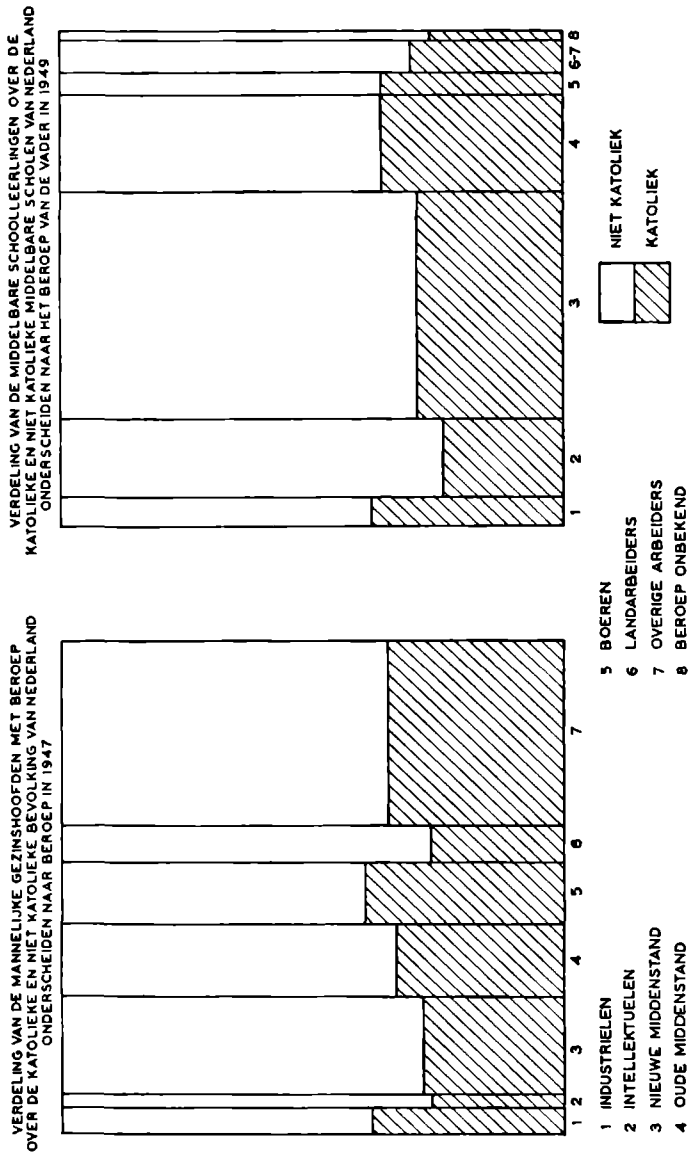
Een bron van eventueel misverstand vormt de benaming „intellectuelen” (groep 2). Verstaat men onder intellectuelen allen, die een academische opleiding hebben ontvangen, dan is de benaming van onze groep 2 niet juist. Deze groep omvat nl. de bedienaren van de godsdienst, de leraren en hoogleraren en de leden van de vrije beroepen. Het is alleszins verantwoord aan dezen de benaming „intellectuelen” te geven (al hebben niet allen een academische opleiding genoten), maar ook in andere beroepsgroepen treft men academisch gevormden aan, vooral in de nieuwe middenstand. Alleen al onder de ambtenaren (die van de nieuwe middenstand het leeuwenaandeel vormen) werden in 1947 30% der academisch gevormden aangetroffen¹. Dat de academisch gevormden niet als groep uit het materiaal konden worden gelicht, is een der tekorten van onze indeling. Dit tekort is des te storender daar onder de nieuwe middenstand ook de lagere functies der gesalarieerden zijn opgenomen. Wij moeten met dit tekort echter genoegen nemen, daar het statistisch materiaal, zoals het door het Centraal Bureau voor de Statistiek is gepresenteerd, een verdere scheiding niet toelaat. In het volgende overzicht zijn de mannelijke gezinshoofden met beroep (op 31 mei 1947) in deze beroepsgroepen onderverdeeld, respectievelijk voor katholieken en niet-katholieken. Wegens het ontbreken van recent materiaal moeten wij ons baseren op deze min of meer verouderde gegevens, maar gelet op het feit, dat de sociale structuur van grote volksgroepen in het algemeen slechts zeer langzaam verandert – men denke b.v. aan de uitermate geringe schommelingen in de godsdienstige samenstelling der Nederlandse bevolking in de laatste 100 jaar –, is het niet waarschijnlijk, dat de verhoudingen sedert 1947 belangrijk gewijzigd zijn.

denstand: bedrijfsleiders, meesterknechts, administratief personeel, ambtenaren, verzekeringsagenten, machinisten en stuurlieden bij de zeevaart, beroepsofficieren, onderwijzers, politie, brandweer, verplegend personeel, winkelbedienden, andere employé's. *Oude middenstand*: bedrijfshoofden nijverheid zonder personeel, winkeliers, andere bedrijfshoofden. *Landarbeiders*: land- en veenarbeiders, grondwerkers. *Overige arbeiders*: brievenbestellers, chauffeurs, voerlieden, Horecapersonnel, huisbedienden, loopknechts, bestellers, magazijn- en pakhuispersoneel, mijnwerkers, schippersknechts, sjouwers, haven- en transportarbeiders.

¹ Dr PH. J. IDENBURG, *De maatschappelijke positie der intellectuelen in De Intellectueel in de samenleving*, 1953, blz. 57.

grafiek 9

Het valt op, dat de katholieke bevolking relatief sterk vertegenwoordigd is bij de industriëlen, de boeren en de arbeiders en relatief zwak bij de intellectuelen en de nieuwe middenstand.

Ten einde te kunnen beoordelen of de katholieken door deze afwijking

TABEL 18. Mannelijke gezinshoofden naar beroep per 31 mei 1947.

beroepsgroep	katholieken		niet-katholieken		totale bevolking	
	absoluut	%	absoluut	%	absoluut	%
industrielen	38.309	6,4	63.653	5,3	101.962	5,7
intellectuelen	11.281	1,9	31.831	2,7	43.112	2,4
nieuwe middenstand	95.136	15,9	242.728	20,3	337.864	18,9
oude middenstand	87.636	14,6	173.986	14,6	261.622	14,6
boeren	85.075	14,2	128.900	10,8	213.975	11,9
landarbeiders	40.399	6,7	100.978	8,5	151.377	8,4
overige arbeiders	241.765	40,3	442.551	37,8	684.316	38,1
totaal	599.601	100,0	1.194.627	100,0	1.794.228	100,0

in beroepsstructuur al of niet geringe mogelijkheden hebben om een relatief gelijk aantal middelbare schoolleerlingen te leveren als niet-katholieken, is het noodzakelijk de belangstelling te kennen, die in elk van de bovengenoemde beroepsgroepen voor het middelbaar onderwijs bestaat. Deze kan worden afgeleid uit de gegevens, die door het Centraal Bureau voor de Statistiek konden worden verstrekt inzake de sociale herkomst van de leerlingen, die zich in 1949 voor het eerst bij het middelbaar onderwijs aanmeldde. Een vergelijking van de gegevens betreffende de sociale herkomst dezer leerlingen met de beroepsstructuur van de totale bevolking verschaft ons het uit tabel 19 af te lezen beeld¹. De beroepsgroepen landarbeiders en overige arbeiders zijn hierbij tot één categorie samengevoegd (zie ook grafiek 9).

De concentratiegetallen² laten zien, dat de belangstelling voor het middelbaar onderwijs in de onderscheiden beroepsgroepen sterk verschilt. Zij is verreweg het hoogst bij de intellectuelen (concentratiegetal 642) op

¹ Daar de huwelijksvruchtbaarheid – d.i. het aantal levendgeborenen per 100 bestaande huwelijken – in de onderscheiden beroepsgroepen verschillend zal zijn, is het gemiddelde kinderaantal per gezinshoofd niet overal gelijk. Globaal genomen is de huwelijksvruchtbaarheid het hoogst in de lagere sociale rangstanden en het laagst in de hogere sociale rangstanden. Wellicht zijn als gevolg hiervan de concentratiegetallen in de categorieën van arbeiders en boeren te hoog en in de categorieën van intellectuelen en nieuwe middenstand te laag.

² De concentratiegetallen geven de bijdrage weer, die elke beroepsgroep in de aanvoer van leerlingen heeft, gelet op haar aandeel in de gehele bevolking. Is de aanvoer van de leerlingen relatief sterk, dan is het concentratiegetal meer dan 100 en omgekeerd. Het concentratiegetal voor beroepsgroep 1 is als volgt bere-

$$\text{kend: } \frac{6,1}{5,7} \times 100 = 107.$$

TABEL 19. *Procentuele verdeling van de mannelijke gezinshoofden naar beroepsgroep (1947) en van de vmo-leerlingen naar sociale herkomst (1949).*

beroepsgroep	gezinshoofden	vmo-leerlingen	concentratiegetallen
industriëlen	5,7	6,1	107
intellectuelen	2,4	15,4	642
nieuwe middenstand	18,9	47,4	251
oude middenstand	14,6	19,5	133
boeren	11,9	4,3	36
arbeiders	46,5	5,9	13
onbekend	—,—	0,4	—
totaal	100,0	100,0	100

grote afstand gevolgd door de nieuwe middenstand (concentratiegetal 253). Beide groepen, die tezamen slechts 21,4% van alle gezinshoofden omvatten, leveren 62,8% der middelbare schoolleerlingen. Voor wat de intellectuelen betreft behoeft deze hoge belangstelling geen nadere verklaring. Gelet op het hoge ontwikkelingsniveau, dat zij zelf hebben bereikt, is het niet anders te verwachten dan dat hun kinderen dezelfde kansen krijgen. De hoge belangstelling voor het middelbaar onderwijs in de nieuwe middenstand is eveneens gemakkelijk te verklaren. Reeds werd gewezen op het groot aantal academisch gevormden onder de ambtenaren. Ook afgezien daarvan is het logisch, dat de nieuwe middenstand in ontwikkelingsniveau onmiddellijk op de intellectuelen volgt. Met een korte toelichting kan dit worden duidelijk gemaakt. Er is in onze tijd geen enkel beroep meer waar onderwijs en ontwikkeling voor het maken van carrière gemist kunnen worden. In de nijverheid en in de handel (oude middenstand) en in de landbouw echter vormt het onderwijsniveau slechts één der voorwaarden daartoe. De factor kapitaalbezit is van minstens even groot belang voor economisch en maatschappelijk succes. In de nieuwe middenstand liggen de zaken heel anders. Kapitaalbezit kan de nieuwe middenstander niet of zeer weinig van nut zijn om zich in het beroepsleven te doen gelden. Meer dan in elk ander beroepsmilieu is men in de nieuwe middenstand aangewezen op kennis en ontwikkeling. Deze vormt de belangrijkste om niet te zeggen de doorslaggevende voorwaarde voor opklimming in de beroepshierarchie. Het verlangen naar kennis en ontwikkeling zal daarom in de nieuwe middenstand – de groep der intellectuelen buiten beschouwing gelaten – sterker leven dan in elk der andere beroepsgroepen. Dit geldt zelfs voor de lagere administratieve functionarissen; dezen kunnen een opwaartse sociale mobiliteit slechts realiseren door hun ontwikkelingsniveau op te voeren. Om deze reden is het niet zo bezwaarlijk, dat de hogere en lagere functionarissen uit de nieuwe midden-

stand niet gesplitst konden worden. Sociologisch vormt de nieuwe middenstand ondanks de grote niveaoverschillen in zekere zin één groep¹.

Gezien de grote achterstand, die de katholieken blijkens de cijfers van tabel 18 in de nieuwe middenstand en in de groep der intellectuelen hebben, is de conclusie gewettigd dat de beroepsstructuur der katholieken een belangrijke belemmering vormt voor een snelle intellectuele emancipatie. Meer dan de niet-katholieken moeten zij hun kandidaten voor het middelbaar onderwijs recrutereren uit beroepsgroepen, waar kennis en ontwikkeling anders gewaardeerd worden. De in paragraaf 2 uitgevoerde berekeningen tonen aan, dat de belemmerende werking van de beroepsstructuur der katholieken inderdaad niet onbelangrijk is.

b. De gezinsgrootte

De katholieken van ons land onderscheiden zich van hun niet-katholieke landgenoten door een relatief hoog geboorteniveau. Volgens de gegevens der laatste volkstelling bedroeg het gemiddeld aantal levendgeborenen per 100 op 31 mei 1947 bestaande eerste huwelijken (met kinderen) bij de katholieken 432 tegen 353 in de totale bevolking en 262 bij de onkerkelijken². Als men de voltooide huwelijken met geëindigde vruchtbaarheidsduur tot uitgangspunt neemt, is het kindertal in een gemiddeld katholiek gezin 1,34 maal zo groot als in een gemiddeld Nederlands gezin. Neemt men de huwelijken, waaruit thans de meeste middelbare schoolleerlingen voortkomen tot uitgangspunt, dan heeft het gemiddelde katholieke gezin 1,23 maal zoveel kinderen als het gemiddelde Nederlandse gezin³. De vruchtbaarheidsduur was in deze gezinnen in 1947 echter nog niet geëindigd. In de daaropvolgende jaren is het overwicht van de katholieke kinderen in deze huwelijken ongetwijfeld nog toegenomen. Hoewel niet bekend is, in hoeverre dit het geval is, komt het ons verantwoord voor dit te stellen op het gemiddelde van beide genoemde cijfers. Wij nemen dus aan, dat de huwelijken, waaruit thans de meeste middelbare schoolleerlingen voortkomen, in de katholieke bevolking gemiddeld 1,28 maal zoveel kinderen hebben voortgebracht als in de gehele Nederlandse bevolking.

Naast de differentiele huwelijksvruchtbaarheid van katholieken en niet-katholieken bestaat er een differentiele huwelijksvruchtbaarheid in de verschillende beroepsgroepen. Met name de boeren hebben een relatief groot kinderaantal (463 per 100 bestaande eerste huwelijken met kinderen), terwijl de beoefenaren der vrije beroepen juist relatief weinig kin-

¹ P. J. SUVEREIN, t.a.p. blz. 68.

² 12e volkstelling 31 mei 1947, Serie A. Rijks- en Provinciale cijfers, deel IV, *Statistiek der bestaande huwelijken en van de vruchtbaarheid dezer huwelijken*, blz. 39.

³ idem, blz. 30.

deren hebben (279 per 100 bestaande eerste huwelijken met kinderen)¹.

Het is nu de vraag of de differentiële huwelijksvruchtbaarheid van katholieken en niet-katholieken voor alle beroepsgroepen geldt; en zo ja, of het kindertal van een gemiddeld katholiek gezin in alle beroepsgroepen dat van een gemiddeld Nederlands gezin in gelijke mate overtreft (nl. met 1,28). Het is van belang op deze vragen een antwoord te krijgen, omdat anders niet kan worden uitgemaakt, in hoeverre de differentiële huwelijksvruchtbaarheid een belemmering betekent voor de intellectuele emancipatie der katholieken.

Een nauwkeurig antwoord op deze vragen is niet te geven, daar in de huwelijksvruchtbaarheidsstatistiek van 1947 de huwelijksvruchtbaarheid wel voor de onderscheiden beroepsgroepen berekend is, maar niet bovendien gedifferentieerd naar kerkelijke gezindte. De gegevens der huwelijksvruchtbaarheid zijn evenwel ook per provincie verwerkt. Door nu de (overwegend katholieke) provincies Noord-Brabant en Limburg te stellen tegenover geheel Nederland, kan op bovengestelde vragen toch een betrouwbaar antwoord verkregen worden.

TABEL 20. Gemiddelde huwelijksvruchtbaarheid in 7 beroepsgroepen in Noord-Brabant + Limburg en in het rijk (1947)².

beroepsgroep	aantal kinderen per huwelijk		
	N.-Brabant + Limburg	rijk	N.-Brabant/Lim- burg in concen- tratiegetallen
industriëlen	3,9	3,0	130
intellectuelen	3,0	2,3	130
nieuwe middenstand	2,8	2,2	127
oude middenstand	3,8	3,0	127
boeren	5,3	4,1	129
landarbeiders	3,9	3,6	108
overige arbeiders	3,5	2,7	130
totaal	3,7	2,9	128

Het blijkt, dat de gemiddelde gezinsgrootte in Noord-Brabant en Limburg in 6 van de 7 beroepsgroepen 1,27-1,30 maal zo groot is als in het rijk. Alleen de landarbeiders vormen hierop een uitzondering; maar gezien hun geringe betekenis voor het middelbaar onderwijs kunnen wij hieraan voorbijgaan. De vraag is nu, of de verhoudingen in Noord-Brabant en Limburg als representatief beschouwd kunnen worden voor de verhou-

¹ idem, blz. 69.

² idem, blz. 127-134.

dingen in dit opzicht onder de katholieken van Nederland. Indien wij aan deze gegevens conclusies zouden ontleen met betrekking tot het absolute niveau van huwelijksvruchtbaarheid der katholieken, zou het antwoord ongetwijfeld ontkennend moeten zijn. In dat opzicht vormen de beide overwegend katholieke provincies een slechte steekproef, omdat de sociaal-culturele configuratie der zuidelijke provincies onmiskenbaar afwijkt van die der katholieken in andere delen van ons land, b.v. in de Randstad Holland en in de noordelijke diasporaprovincies¹. In dit verband is echter alleen de vraag aan de orde gesteld, of de verschillen in huwelijksvruchtbaarheid tussen katholieken en niet-katholieken, die in een bepaalde beroepsgroep bestaan, voor andere beroepsgroepen in gelijke mate gelden. In dat opzicht menen wij te mogen stellen, dat de verhoudingen in de beide zuidelijke provincies een zeer waardevolle indicatie zijn voor de verhoudingen onder de katholieken van het gehele land. Na kennis genomen te hebben van de verhoudingen in Noord-Brabant en Limburg achten wij het dan ook zeer waarschijnlijk, dat het verschil in huwelijksvruchtbaarheid tussen katholieken en niet-katholieken in de Randstad Holland in alle beroepsgroepen relatief gezien ongeveer even groot zal zijn. Het komt ons daarom verantwoord voor aan te nemen, dat het gemiddeld kinderaantal der katholieke gezinnen in alle beroepsgroepen dat der Nederlandse gezinnen met ongeveer 1,28 overtreft.

Of het relatief hoge geboorteniveau der katholieken een belemmering vormt voor de intellectuele emancipatie, is niet met een enkelvoudig ja of nee te beantwoorden. Het kan zowel een belemmering als een stimulans zijn. Dit hangt af van het sociale milieu, waartoe het grote gezin behoort. Een eenvoudig voorbeeld zal dit duidelijk maken. In een klein ambtenarengezin, dat in de beroepshierarchie beneden het gemiddelde ligt, zullen alle kinderen wellicht gelegenheid krijgen om middelbaar onderwijs te volgen, wanneer het aantal kinderen gering is, maar wanneer een zelfde gezin veel kinderen telt, is het heel goed mogelijk, dat geen van dezen tot het middelbaar onderwijs toegang krijgt. In dit geval vormt het grote gezin dus een duidelijke belemmering voor een hoge deelname aan het middelbaar onderwijs. Daarentegen zal in andere omstandigheden een relatief groot kindertal een positief gevolg hebben, b.v. in het geval van een arts, wiens 8 kinderen allen middelbaar onderwijs ontvangen.

Gezien het boven geconstateerde feit, dat de differentiële gezinsgrootte in de katholieke en de niet-katholieke bevolking voor alle beroepsgroepen evenzeer geldt, zal deze factor zowel belemmerend als stimulerend werken op de intellectuele emancipatie der katholieken: belemmerend in de

¹ Blijkens de volkstelling van 1947 zijn de verschillen in absolute huwelijksvruchtbaarheid tussen de katholieken der verschillende provincies overigens gering. 12e volkstelling 31 mei 1947, t.a.p. blz. 65.

lagere sociale milieus, stimulerend in de hogere milieus. Zoals in paragraaf 2 zal worden aangetoond, kunnen de consequenties van het relatief grote gezin der katholieken onder de intellectuelen voor het bezoek aan middelbare scholen niet nauwkeurig berekend worden. Er is echter reden om aan te nemen, dat de nadelige consequenties gering zijn. Daarentegen is de belemmerende werking van het relatief grote gezin zeer groot bij de boeren en de arbeiders. Over het geheel genomen beperkt de stimulerende werking de kracht van de remmende werking aanzienlijk, maar zij maakt deze niet ongedaan.

Geheel tegengesteld worden de verhoudingen, wanneer men de seminaristen aan de middelbare schoolleerlingen toevoegt. De intensieve recrutering der seminaries uit de groepen van boeren en arbeiders – waarop wij direct uitvoeriger ingaan – heeft tot gevolg, dat door de genoemde toevoeging het grote gezin der katholieken in deze groepen een duidelijk stimulerende werking krijgt.

Ook hierna blijft het saldo echter negatief. Onze conclusie moet dan ook zijn, dat de factor differentiële gezinsgrootte de intellectuele emancipatie der katholieken onmiskenbaar afremt, maar de kracht hiervan is veel geringer dan men aanvankelijk zou vermoeden.

c. De priesterroepingen

Aan deze factor behoeven wij na de uitvoerige bespreking in het voorgaande hoofdstuk nog slechts een korte beschouwing te wijden. Wij hebben er op gewezen, dat 30% van de priesterstudenten geacht kan worden na het bereiken van hun bestemming Nederland als missionaris te verlaten en dat van de overblijvende 70% een relatief groot deel (d.i. in vergelijking met niet-katholieken) in de actieve zielzorg werkzaam zal zijn. Het veelvuldig voorkomen van zielzorgers doet de beroepsstructuur der katholieken andermaal afwijken van die der niet-katholieken: bij het katholieke volksdeel komt een intellectueel beroep voor, dat door niet-katholieken in veel mindere mate wordt uitgeoefend. Dit betekent, dat de intelligente kinderen van de katholieken over een groter aantal intellectuele beroepen verdeeld moeten worden dan de intelligente kinderen van de niet-katholieken, m.a.w. dat er relatief weinig intelligente katholieken overblijven voor de niet-specifiek katholieke intellectuele beroepen. Zo beschouwd kan het priesterschap een belemmering vormen voor een snelle intellectuele emancipatie der katholieken. Wij voegen hier echter onmiddellijk aan toe, dat de belemmerende kracht van deze factor niet overschat moet worden. Bij vergelijking van de sociale herkomst der priesterstudenten met die der middelbare schoolleerlingen, blijken de seminaries een veel bredere basis te hebben voor hun recrutering dan de middelbare scholen. Om slechts een enkel globaal cijfer te noemen: ruim

46% der priesterstudenten komt voort uit boeren- en arbeidersgezinnen¹, terwijl volgens het materiaal uit onze eigen studie de boeren- en arbeidersgezinnen slechts ruim 10% der middelbare schoolleerlingen leveren. Daarentegen komen uit de beroepsgroepen der intellectuelen en der nieuwe middenstand, die tezamen 63% van de middelbare schoolleerlingen leveren, nog geen 25% der seminaristen voort. In paragraaf 2 zal worden aangetoond, dat de nadelige gevolgen, die het leveren van een groot contingent zielzorgers aan het binnen- en buitenland voor de intellectuele emancipatie der katholieken, *kwantitatief gezien*, zou kunnen hebben, door een bredere recrutering der priesterstudenten worden gecompenseerd. Het katholieke volksdeel, dat relatief zwaar is belast, doordat het naast een evenredig aantal hoog ontwikkelde leken ook nog een onevenredig groot aantal zielzorgers in het binnenland en in de missie heeft op te leveren, slaagt er op deze manier in de extra-belasting geheel af te wentelen.

Hiermede is naast de in hoofdstuk III genoemde factor een nieuwe factor onderkend, die de betekenis van de seminaries voor de vorming van een katholieke intelligentia in het licht stelt: door toedoen van de seminaries krijgen vele jongens uit milieus, waaruit nog zeer weinig middelbare schoolleerlingen voortkomen, een gymnasiale opleiding.

d. De intelligentie

In verschillende studies, waarin te onzent de sociale en intellectuele achterstand van de katholieken ter sprake is gebracht, is ter verklaring de intelligentie van het katholieke volksdeel in discussie gesteld². Daarbij is het vermoeden uitgesproken, dat het katholieke volksdeel gemiddeld minder intelligent zou zijn dan het niet-katholieke volksdeel.

Ten aanzien van dit vraagstuk dient onderscheid te worden gemaakt tussen de *intelligentie in aanleg* en de in het milieu meer of minder *ontwikkelde intelligentie*. Hoewel met name door Feber de mening is uitgesproken, dat de katholieken een relatief lage intelligentie bezitten – op grond van het feit, dat het verplichte coelibaat der priesters van geslacht op geslacht een aantal intelligente mannen van de voortplanting heeft uitgesloten, waardoor op de duur de gemiddelde begaafdheid van de katholieke bevolking gedaald zou zijn – is dit standpunt toch moeilijk houdbaar. Ook het in psychologische onderzoekingen herhaaldelijk geconstateerde feit, dat het gemiddelde intelligentieniveau in de lagere sociale milieus en in de grote gezinnen lager ligt dan in de hogere sociale milieus en in de kleine gezinnen – deze beide verschijnselen schijnen het

¹ Dr J. J. DELLEPOORT, t.a.p. blz. 208.

² Mr G. H. A. FEBER, *De criminaliteit der katholieken in Nederland*. 1933. J. M. DEN UYL, *Achterstand en Achterstelling in Socialisme en Democratie*, 1955, blz. 358 e.v.

intelligentiepotentieel der katholieken ongunstig te beïnvloeden – kunnen niet als bewijs voor de door bovengenoemde auteurs geponeerde stelling gelden. De „missing link” in de bewijsvoering is n.l., dat geen enkele intelligentietest volledig cultuurvrij is en derhalve niet de intelligentie in aanleg meet, maar zoals thans door de meeste psychologen en antropologen wordt gehouden, de op een erfelijk bepaald substraat van natuurlijke aanleg door milieuomstandigheden ontwikkelde intelligentie¹. Welke ook de waarde is van de verschillende hypothesen, die ook nu nog door de aanhangers van de aanleg- en de milieutheorie met betrekking tot de uitkomsten van de intelligentietests worden ontwikkeld, het feit dat de katholieken in de afgelopen decennia zeer grote vorderingen hebben gemaakt in de realisering van hun streven naar sociale en intellectuele opklimming, geeft voldoende steun aan de stelling, dat de katholieken niet de nodige *intelligentie in aanleg* missen om hun intellectuele achterstand in te halen. Het tegendeel zou trouwens ook nooit te bewijzen zijn. Wij zullen hierop dan ook niet nader ingaan.

Daarentegen is het wel gewenst in te gaan op de vraag, of de katholieken een relatief geringe *ontwikkelde intelligentie* bezitten. Zoals reeds kort is aangeduid verstaan wij hieronder de verstandelijke geschiktheid tot intellectuele prestaties, voorzover deze, beïnvloed door velerlei milieufactoren, door middel van intelligentietests direct gemeten wordt. Gelet op het reeds vermelde feit, dat òn de sociale structuur van een bepaalde bevolkingsgroep òn diens gemiddelde gezinsgrootte – naast velerlei an-

¹Hoewel thans vrijwel algemeen wordt erkend, dat de intelligentietest noch de zuivere aangeboren aanleg meet (in de Angelsaksische literatuur aangeduid als „nature”) noch de zuivere door milieuomstandigheden verworven bekwaamheid (in de Angelsaksische literatuur aangeduid als „nurture”), en dat dus noch de erfelijke aanleg, noch de milieuomstandigheden exclusief doorslaggevend zijn voor het intelligentieniveau, lopen de meningen ver uiteen over de intensiteit, waarmee elk der bepalende factoren het intelligentieniveau beïnvloedt. Naast auteurs, die de invloed van de erfelijk bepaalde aanleg beklemtonen, zijn er auteurs, die geneigd zijn de milieuomstandigheden een overheersende invloed toe te kennen. Ter illustratie moge hieronder twee citaten volgen, die in het licht stellen, hoe verschillend door deskundigen in dit opzicht wordt gedacht. Sprekend over de verschillen in de gemiddelde intelligentie van de kinderen uit verschillende sociale milieus zegt Muller: „die etwa zu findenden Gruppunterschiede sind dennoch in erster Linie auf durchschnittliche Unterschiede natürlicher Begabung, und nicht, wie es einer weitverbreiteten Meinung zufolge scheint, auf Gunst oder Ungunst des Milieus zurückzuführen”. (K. V. Muller, *Begabung und soziale Schichtung in der hochindustrialisierten Gesellschaft*, 1956, blz. 20). ELLS daarentegen zoekt de verklaring in precies tegenovergestelde richting: „Variations in opportunity for familiarity with specific words, objects, or processes required for answering the test item seem to the writer to appear . . . as the most adequate general explanation for most of the findings”. (K. ELLS, *Intelligence and cultural differences*, 1952, blz. 68).

dere milieufactoren – van invloed is op de ontwikkelde intelligentie, is het niet uitgesloten, dat de katholieken in dit opzicht achterstaan bij de niet-katholieken.

De resultaten van de recrutaanname in het leger, die door het Demologisch Instituut zijn verstrekt, stellen ons in staat de verschillen in ontwikkelde intelligentie tussen de recrutaanname van de diverse kerkelijke gezindten vast te stellen. In de eerste publicatie, die door het Demologisch Instituut aan dit materiaal is gewijd¹ – en die betrekking heeft op de dienstplichtigen uit de lichteningen 1947, 1948 en 1949 – zijn de gegevens niet naar kerkelijke gezindte gespecificeerd, maar in het (niet gepubliceerde) materiaal over de lichteningen 1951 en 1952 is een zodanige onderscheiding wel doorgevoerd. In het materiaal is o.m. een intelligentietest opgenomen, de zgn. Progressieve Matrixtest van Raven, die *de intelligentie in aanleg* beoogt te meten. Na hetgeen eerder is betoogd met betrekking tot de cultuurgebondenheid van elke intelligentietest, behoeven wij er nauwelijks nog op te wijzen, dat hier van een zuivere intelligentiemeting geen sprake kan zijn; wel zijn in deze non-verbale intelligentietest bepaalde milieu-invloeden zover mogelijk gereduceerd.

De resultaten van deze test zijn uitgedrukt in 6 testklassen, daarbij zijn de meest intelligenten ondergebracht in klasse 1 en de minst intelligenten in klasse 6. Het intelligentieklassegemiddelde bedraagt voor de gekeurden van de lichtening 1951: 3,50, voor de gekeurden van de lichtening 1952: 3,32, voor de gekeurden van beide lichteningen tezamen 3,42. De gemiddelde testresultaten van de recrutaanname der verschillende kerkelijke gezindten zijn de volgende².

TABEL 21. *Gemiddelde testresultaten van de recrutaanname der lichteningen 1951 en 1952, onderscheiden naar kerkelijke gezindte.*

kerkelijke gezindte	intelligentieklassegemiddelde 1951 en 1952
rooms katholieken	3,49
nederlands hervormden	3,43
onkerkelijken	3,34
gereformeerden	3,29
overigen	3,06
totaal	3,42

Wij gaan in dit verband niet en detail in op de verschillen, die tussen de onderscheiden gezindten bestaan. Wij constateren slechts, dat de katho-

¹ Demologisch Instituut, *Begaafdheidsonderzoek en Intelligentiespreiding*, 1951.

² Deze gegevens werden ons verstrekt door het Demologisch Instituut.

lieken in deze beide lichten tezamen het laagste intelligentiegemiddelde blijken te bezitten. In de lichte 1952 afzonderlijk is voor de nederlands hervormden een zelfde intelligentiegemiddelde genoteerd als voor de katholieken (3,37), maar daar aan de uitslagen van de tests over twee lichten ongetwijfeld een hogere waarde moet worden toegekend dan aan de uitslagen van de tests over één enkele lichte, schijnt de gemiddelde intelligentie der katholieken, volgens deze test gemeten, iets lager te zijn dan de gemiddelde intelligentie der niet-katholieken. De boven ontwikkelde stelling, dat de katholieken op grond van hun ongunstige milieusamenstelling en van hun relatief hoge geboortefrequentie een relatief lage ontwikkelde intelligentie hebben, schijnt dus door de leger-tests van deze beide lichten tezamen te worden bevestigd. De verschillen zijn overigens gering, althans tussen de twee grootste levensbeschouwelijke groepen van ons volk, de katholieken en de nederlands hervormden.

Intussen valt uit de resultaten der leger-tests nog iets anders af te leiden. Behalve de genoemde Matrixtest, waarin de milieu-invloeden zoveel mogelijk zijn geelimineerd, bevat de recrutaanname nog vier andere tests, die veeleer de ontwikkeling meten, waartoe de dienstplichtige gekomen is: een technisch inzichttest, een wiskundetest, een taaltest en een opdrachttest¹. Door de resultaten van de intelligentietest met die van de ontwikkelingstests te vergelijken, verkrijgt men een inzicht in de mate, waarin de ontwikkelde intelligentie schools is gevormd. Op grond van de regionale analyse van de verschillen tussen het intelligentieklassegemiddelde (I.K.) en het totaalklassegemiddelde (T.K., d.i. het klassegemiddelde van alle tests tezamen), die in de bovengenoemde publicatie van het Demologisch Instituut is opgenomen, moet het waarschijnlijk worden gedacht, dat van de ontwikkelde intelligentie door de katholieken in vergelijking tot de niet-katholieken slechts weinig gebruik wordt gemaakt. De provincies Noord-Brabant en Limburg, alsmede het oostelijk deel van Zeeuws-Vlaanderen – tezamen ongeveer 50% der katholieken omvattend – onderscheiden zich van de gehele rest van ons land door een uitzonderlijk grote divergentie tussen het I.K. en het T.K.². Aan de hand van de testresultaten van de lichte 1952, die door het Demologisch Instituut in zijn geheel naar godsdienst zijn verwerkt, kan expliciet bewezen worden, dat de katholieken hun ontwikkelde intelligentie niet zo doelmatig ontplooien als de niet-katholieken. Met het volgende overzicht kan dit worden aangetoond.

¹ *Begaafdheidsonderzoek en Intelligentiespreiding*, blz. 70-72 en cartogram 2.

² idem, blz. 25 en 26.

TABEL 22. *Verschillen tussen het I.K. en het T.K.
per kerkelijke gezindte, lichteing 1952.*

	I.K.	T.K.	T.K. in % van I.K.
rooms katholieken	3,37	3,53	1,05
nederlands hervormden	3,37	3,37	1,00
onkerkelijken	3,22	3,33	1,03
gereformeerden	3,26	3,20	0,98
overigen	3,03	2,96	0,98
totaal	3,32	3,40	1,02

Terwijl de ontwikkelde intelligentie der katholieken van deze lichteing even hoog is als die der nederlands hervormden blijft hun ontwikkeling, zoals deze tot uitdrukking komt in het T.K., ver bij die der nederlands hervormden achter. Het verschil tussen het I.K. en het T.K. is nergens zo groot als bij de katholieken. De katholieken, zo moeten wij uit het bovenstaande concluderen, hebben dus niet alleen een relatief lage ontwikkelde intelligentie, maar zij maken hiervan tevens een relatief gering gebruik.

Wij komen thans tot de conclusie van de in deze paragraaf ontwikkelde gedachten. De gronden, waarop bij oppervlakkige beschouwing tot een relatief geringe intelligentie in aanleg van het katholieke volksdeel zou worden geconcludeerd, blijken bij een kritisch doordenken van de mérites der gebruikelijke testmethoden weinig gefundeerd te zijn. Kan de relatief geringe intelligentie in aanleg van het katholieke volksdeel aldus niet worden bewezen, de toenemende intellectuele groei en de voortdurende sociale stijging der katholieken in de afgelopen decennia schijnt het tegendeel te bewijzen. Er is ons inziens dan ook geen reden om aan te nemen, dat de katholieken het noodzakelijke intelligentiepotentieel missen om de nog resterende achterstand in te halen. Uit de sociaal-structurele kenmerken van de katholieke bevolking kan echter wel worden afgeleid, dat de katholieken t.o.v. de niet-katholieken een iets geringere ontwikkelde intelligentie vertonen.

Deze situatie nu vormt een belangrijke rem voor een snelle voltooiing van het intellectuele emancipatieproces. De ontwikkelde intelligentie kan door een verbetering van de milieuomstandigheden weliswaar worden verhoogd, maar dit kan slechts langzaam geschieden. Een belangrijk medium tot het verhogen van deze intelligentie vormt de uitbreiding van het onderwijs en deze kan, mits krachtig gestimuleerd, in snel tempo verlopen. Daarnaast echter zijn er vele andere media, die veel moeilijker beïnvloed kunnen worden. De ontwikkelde intelligentie is binnen de marges

van de erfelijk bepaalde intelligentie van geen factor sterker afhankelijk dan van het gezinsmilieu. Daar immers brengt het kind de eerste, voor de ontwikkeling van de intelligentie zo belangrijke levensjaren door. De moeilijke beïnvloedbaarheid van het gezinsmilieu is een der belangrijkste belemmeringen voor een snelle verhoging van het intelligentieniveau. De relatief geringe ontwikkelde intelligentie vormt daarom wellicht de belangrijkste belemmering voor een snelle voltooiing van het intellectuele emancipatieproces der katholieken. Deze hangt echter nauw samen met de ongunstige beroepsamenstelling der katholieke bevolking en wellicht ook met zijn huwelijksvruchtbaarheid. De relatief geringe ontwikkelde intelligentie der katholieken is als belemmerende factor daarom niet te scheiden van de onder de punten a. en b. behandelde factoren. In paragraaf 2 zal op deze factor daarom niet worden teruggekomen.

PARAGRAAF 2. BETEKENIS VAN ELK DER BELEMNERENDE FACTOREN VOOR HET INTELLECTUELE EMANCIPATIEPROCES DER KATHOLIEKEN

In de voorgaande paragraaf is weliswaar een viertal factoren genoemd, die het intellectuele emancipatieproces der katholieken kunnen vertragen, maar de beschouwingen zijn min of meer van bespiegelende aard geweest. De vraag is thans, of de belemmerende werking van elk dezer factoren langs statistische weg ook bewezen kan worden. Daartoe zullen de verschillende factoren zoveel mogelijk van elkaar worden geïsoleerd.

Zoals in de voorgaande paragraaf reeds is opgemerkt, is een van deze factoren, nl. de relatief geringe ontwikkelde intelligentie en het verhoudingsgewijs ondoelmatig gebruik daarvan, zodanig met de andere factoren verweven, dat isolering niet mogelijk is. Er blijven derhalve in deze paragraaf slechts drie factoren ter bestudering over, nl. de invloed van de differentiële beroepsstructuur, van de differentiële gezinsgrootte en van de seminarieopleiding.

Onze berekeningen hebben betrekking op de aantallen eerste aanmeldingen voor het middelbaar onderwijs in 1949. De keuze is gevallen op deze peildatum, omdat het Centraal Bureau voor de Statistiek ons voor 1949 uitgebreide gegevens kon verstrekken.

Vooraf dient te worden berekend hoe groot het tekort aan katholieken onder de eerste aanmeldingen in de genoemde schoolgeneratie was. Wij voeren deze berekening uit voor de leerlingen der middelbare scholen, inclusief de seminaristen. In totaal telden de Nederlandse

middelbare scholen in 1949 15.056 eerste aanmeldingen¹. Hiervan kwamen er 4625 ten laste van de katholieke scholen. Het aantal katholieken op de niet-katholieke scholen kan geraamd worden op 460². Er waren dus 5085 eerste aanmeldingen van katholieken, d.i. 33,8% van het totaal. Het aantal eerste aanmeldingen op seminaries bedroeg in 1949 $\pm$ 1660³. Dit aantal moet verminderd worden met 130, zijnde de aantallen eerste aanmeldingen op de beide in 1949 reeds wettelijk erkende seminaries Rolduc en Venray, die nl. in de cijfers voor het middelbaar onderwijs zijn opgenomen. Voegen wij de 1530 seminaristen bij de aanmeldingen van katholieke middelbare schoolleerlingen, dan bedraagt het totale aantal eerste aanmeldingen van de katholieken 6615, d.i. 39,9%⁴.

Ons baserend op het percentage katholieken in de leeftijdsgroep van 12-13 jarigen in 1949 (berekend aan de hand van de gegevens der volkstelling van 1947) zou het percentage katholieken in de eerste aanmeldingen 44,3% moeten bedragen. In absolute aantallen is dit 7900. Dit voert ons tot de conclusie, dat er in 1949 $7900 - 6615 = 1285$ ofwel ca. 1300 katholieke eerste aanmeldingen te weinig waren. Zelfs met inbegrip van de eerste aanmeldingen op de klein-seminaries is er dus nog een aanzienlijk tekort. Hoe is dit tekort te verklaren?

Als uitgangspunt van onze beschouwingen kiezen wij de verschillen in belangstelling voor het middelbaar onderwijs tussen de diverse beroepsgroepen. De gegevens over de schoolgeneratie 1949 stellen ons in staat dienaangaande enig inzicht te verkrijgen. Wij drukken het aantal eerste aanmeldingen (in 1949) in elke beroepsgroep per 100 gezins-hoofden (in 1947) uit in een verhoudingscijfer, dat wij *beroepenindex* zullen noemen. Deze index geeft de verschillen in belangstelling voor het middelbaar onderwijs tussen de diverse beroepsgroepen niet nauwkeurig weer, omdat als basis voor de berekening niet het aantal per beroepsgroep aanwezige 12-13 jarigen gekozen wordt, maar het aantal gezins-hoofden. Gelet op de verschillen in geboorteniveau tussen de onderscheiden beroepsgroepen kan worden aangenomen, dat de berekende beroepenindices voor de groepen van intellectuele en nieuwe middenstand te laag zijn en voor de groepen van arbeiders en boeren te hoog. Daar het ons evenwel hoofdzakelijk te doen is om eventuele

¹ Deze en volgende gegevens het middelbaar onderwijs betreffende, werden door het Centraal Bureau voor de Statistiek verstrekt.

² Voor de verantwoording zie blz. 87 - 90 van deze studie.

³ DR J. J. DELLEPOORT, t.a.p. blz. 70.

⁴ Daar wij in deze paragraaf nu eens spreken over de leerlingen van het v.h.m.o., dan weer over de leerlingen van het v.h.m.o. en de seminaries tezamen, zullen wij voor beide groepen van leerlingen gemakshalve respectievelijk de benamingen *v.h.m.o.-leerlingen* en *middelbare scholieren* gebruiken.

verschillen in belangstelling tussen katholieken en niet-katholieken, vermindert deze onnauwkeurigheid de bruikbaarheid van de indices niet.

De berekening der beroepenindices van de katholieke en de niet-katholieke v.h.m.o.-leerlingen stuit op enige moeilijkheden. Weliswaar staan ons het aantal aanmeldingen per beroepsgroep bij het katholieke en het niet-katholieke v.h.m.o. ter beschikking, maar onder het laatste zijn ca. 460 katholieke leerlingen begrepen en het is niet bekend, hoe dezen over de 6 beroepsgroepen zijn verdeeld. Het is waarschijnlijk, dat een relatief groot deel van dezen uit de hogere beroepsgroepen voortkomt¹. Het is evenwel niet mogelijk op grond van deze waarschijnlijkheid een betrouwbare verdeling van de ca. 460 leerlingen over de 6 beroepsgroepen te maken. Wij brengen deze verdeling daarom aan op basis van evenredigheid, maar hebben er rekening mee te houden, dat de aldus verkregen indices voor de intellectuelen vermoedelijk enigszins te laag zijn. Met dit voorbehoud zien de beroepenindices bij katholieken en niet-katholieken er als volgt uit

TABEL 23. *Ongecorrigeerde² beroepenindices van katholieken en niet-katholieken bij het v.h.m.o. in 1949*

beroepsgroep	r. k.		niet-r. k.
	v.h.m.o.	v.h.m.o. + seminaries	v.h.m.o.
intellectuelen ³	6,61	7,18	5,24
nieuwe middenstand	2,38	2,71	2,01
industriëlen	0,98	1,21	0,85
oude middenstand	1,31		1,02
boeren	0,29	0,71	0,31
arbeiders	0,10	0,23	0,11

Dat de indices der katholieken voor bijna alle beroepsgroepen hoger zijn dan die der niet-katholieken, beantwoordt geheel aan de verwachting. Dit hangt samen met het relatief grote kinderaantal der katholieken. Wij vinden hierin de hypothese bevestigd, dat het hoge geboorteniveau der katholieken niet uitsluitend negatief werkt. Ware dit het geval, dan zouden de indices der katholieken lager zijn dan

¹ Zie daarvoor blz. 89 van deze studie.

² Ongecorrigeerd, d.w.z. afgezien van de differentiële gezinsgrootte; verderop wordt hierop nader ingegaan.

³ Uit de beroepsgroep der katholieke intellectuelen zijn de bedienaren van de godsdienst (pastoors) geëlimineerd, omdat zij als celibatair geen leerlingen aan het middelbaar onderwijs kunnen leveren.

die der niet-katholieken. Dit laatste doet zich voor bij de boeren en de arbeiders. Ondanks een relatief groot kinderaantal leveren de katholieke boeren en arbeiders *per gezin* dus minder v.h.m.o.-leerlingen dan hun niet-katholieke beroepsgenoten. Daar staat echter tegenover, dat in deze beide groepen het aantal seminaristen relatief groot is. Voegt men de seminaristen bij de katholieke v.h.m.o.-leerlingen, dan stijgt de index in alle beroepsgroepen; de stijging is het geringst bij de intellectuelen en de nieuwe middenstand (resp. 9% en 14%) en het grootst bij de boeren en arbeiders (resp. 145% en 130%). Het relatieve tekort aan leerlingen uit boeren- en arbeiderskringen wordt hierdoor ruimschoots gecompenseerd.

De conclusie van het bovenstaande is, dat de katholieken *per gezin* in elke beroepsgroep over het algemeen niet minder, maar zelfs meer v.h.m.o.-leerlingen voortbrengen dan de niet-katholieken. Met de seminaristen meegeteld hebben zij in alle beroepsgroepen zelfs een belangrijke voorsprong op de niet-katholieken.

Hieruit blijkt, dat de achterstand der katholieken bij het middelbaar onderwijs voor de meeste beroepsgroepen is terug te brengen tot verschillen in bevolkingsstructuur, met name tot de factoren differentiële beroepsstructuur en differentiële gezinsgrootte. Alleen de boeren en arbeiders vormen hierop, voor wat het v.h.m.o. betreft, een uitzondering. Wellicht moeten wij hierin een bevestiging zien voor de eerder uitgewerkte hypothese, dat het hoge geboorteniveau der katholieken in de lagere rangstanden een belemmering vormt voor deelname aan het v.h.m.o. Misschien echter moeten wij uit het feit, dat het aantal seminaristen in deze groepen groot is, afleiden dat de vroegere veel verbreide opvatting, dat studeren gelijk staat met priester worden, bij boeren en arbeiders nog voortleeft. Dit zou er op wijzen, dat het intellectuele bewustzijn bij de katholieken in deze groepen minder ver is voortgeschreden dan bij hun niet-katholieke beroepsgenoten.

Wij gaan thans in op de invloed van de eerder geschetste verschillen tussen katholieken en niet-katholieken op de aanvoer van middelbare scholieren.

1. *De invloed van de differentiële beroepsstructuur* van katholieken en niet-katholieken op de aanvoer van middelbare scholieren is vrij gemakkelijk te isoleren. Naast de feitelijke verdeling der katholieke gezinshoofden over de 6 beroepsgroepen stellen wij daartoe een fictieve verdeling overeenkomstig de feitelijke verdeling der niet-katholieke gezinshoofden. Door zowel op de fictieve als op de feitelijke beroepenverdeling de beroepenindices der niet-katholieken toe te passen, kan de invloed der differentiële beroepsstructuur worden gemeten. Bij de fictieve beroepenverdeling zou het aantal eerste aanmeldingen in 1949 4964

hebben bedragen en bij de feitelijke verdeling 4297. De differentiële beroepsstructuur der katholieken heeft er dus toe geleid, dat de katholieken in overigens gelijke omstandigheden in 1949 $4964 - 4297 =$ ongeveer 670 eerste aanmeldingen tekort zouden zijn gekomen. Het tekort van 1300 eerste aanmeldingen is hierdoor voor ongeveer de helft verklaard.

2. Het isoleren van *de invloed van de differentiële gezinsgrootte* bij katholieken en niet-katholieken gaat eveneens met weinig moeilijkheden gepaard. We behoeven daartoe slechts het gewenste aantal middelbare scholieren per beroepsgroep met een gezinsgroottecoëfficiënt te vermenigvuldigen. Onder de mannelijke gezinshoofden met beroep was in 1947 33,4% katholiek; daarentegen was in 1949 van de 12-13 jarigen, waaruit het gros der eerste aanmeldingen bij het middelbaar onderwijs voortkomt, 44,3% katholiek. Indien 33,4% der gezinshoofden 44,3% der middelbare schoolcandidaten voortbrengt, dan impliceert dit, dat het gemiddelde gezin van dezen 1,58 maal zo groot is als dat van de overige 76,6%. De gezinsgroottecoëfficiënt bedraagt dus 1,58. In paragraaf I is reeds aangetoond, dat de onderscheiden beroepsgroepen in dit opzicht geen noemenswaardige verschillen te zien geven. Dit vergemakkelijkt het bepalen der consequenties van de differentiële gezinsgrootte voor de aanvoer van katholieke middelbare scholieren aanzienlijk. Wij kunnen er nl. mee volstaan het gewenste aantal leerlingen ingeval van de bovengenoemde fictieve beroepenverdeling (4964) met 1,58 te vermenigvuldigen. Het gewenste aantal katholieke middelbare scholieren bedraagt dan ca. 7850 in plaats van 4964. De differentiële gezinsgrootte brengt dus met zich mee, dat de katholieken in 1949 ongeveer 2900 eerste aanmeldingen voor het middelbaar onderwijs extra hadden te leveren.

Deze factor legt dus veel meer gewicht in de schaal dan de factor differentiële beroepsstructuur. Daar staat tegenover, dat de differentiële beroepsstructuur uitsluitend remmend werkt op de aanvoer van katholieke leerlingen, terwijl de differentiële gezinsgrootte dit slechts gedeeltelijk doet. Behalve een remmende werking heeft deze laatste factor ook een stimulerende werking. Bovenstaande berekening toont aan, dat de stimulerende werking de kracht van de remmende werking aanzienlijk beperkt. Terwijl immers de extra-inspanning, die aan het katholieke volksdeel uit hoofde van zijn relatief hoog geboortenniveau is opgelegd in 1949 2900 eerste aanmeldingen bedraagt, is het totale leerlingentekort niet groter dan 1300.

In hoeverre de extra-belasting, die het grote gezin vormt, door de katholieken in de onderscheiden beroepsgroepen met succes wordt afgewenteld, blijkt uit onderstaand overzicht. In de daar opgenomen beroepenindices is de differentiële gezinsgrootte verdisconteerd.

TABEL. 24. *Gecorrigeerde beroepenindices van katholieke en niet-katholieke middelbare scholieren in 1949*

1	r.k.		niet-r.k.	kolom 2 in %	kolom 3 in %
	v.h.m.o.	v.h.m.o. + seminaries	v.h.m.o.	van kolom 4	van kolom 4
	2	3	4	5	6
intellectuelen	4,19	4,54	5,24	80	87
nieuwe middenstand	1,51	1,72	2,01	75	86
industrielen	0,62	0,99	0,85	73	101
oude middenstand	0,83		1,02	81	
boeren	0,19	0,45	0,31	61	145
arbeiders	0,06	0,15	0,11	55	136
totaal	0,54	0,70	0,83	65	84

Vooraf de cijfers in de kolommen 5 en 6 zijn zeer instructief, doordat zij in procenten weergeven, in hoeverre de gestelde normen, nl. de beroepenindices bij het niet-katholieke volksdeel, bereikt zijn of overschreden (in dit laatste geval is het percentage hoger dan 100).

Voor wat het v.h.m.o. betreft (kolom 5) is de gestelde norm in geen enkele beroepsgroep bereikt. Het gunstigst is de situatie bij de intellectuelen en de oude middenstand. In dit verband willen wij echter verwijzen naar het op blz. 132 uitgesproken vermoeden, dat deze cijfers niet geheel nauwkeurig zijn, omdat de op niet-katholieke scholen aanwezige katholieken waarschijnlijk ongelijkmatig over de onderscheiden beroepsgroepen verdeeld zijn. Vermoedelijk is een relatief groot deel van hen afkomstig uit de hogere beroepen. Waarschijnlijk zijn daarom de beroepenindices der katholieke intellectuelen en nieuwe middenstanders in bovenstaande tabel iets te laag en die der oude middenstanders iets te hoog.

Zal dit tot gevolg hebben, dat bij de intellectuelen de gestelde norm zeer sterk benaderd of misschien wel bereikt wordt, bij de boeren en meer nog bij de arbeiders is het relatieve tekort zeer groot. Dit stemt geheel overeen met het reeds eerder uitgesproken vermoeden, dat de remmende werking van het relatief grote kindertal vooral de lagere beroepen treft.

Voegt men nu aan de v.h.m.o.-leerlingen de seminaristen toe, dan ontstaan volkomen tegengestelde verhoudingen (zie kolom 6). De beroepsgroepen van intellectuelen en nieuwe middenstand, wier indices in vergelijking met die der andere beroepsgroepen tevoren relatief gunstig waren, staan in dit opzicht nu achteraan. De gestelde norm is in beide beroepsgroepen – onder het boven genoemde voorbehoud – nog niet bereikt, terwijl deze in de andere beroepsgroepen – in de groepen der

boeren en arbeiders zelfs zeer ver – overschreden is. Dit voert ons tot de bijna paradoxale conclusie, dat de stimulerende werking van het relatief hoge geboorteniveau der katholieken het sterkst is bij de boeren en de arbeiders. Dit merkwaardige verschijnsel is echter uitsluitend toe te schrijven aan het feit, dat de sociale herkomst der seminaristen sterk afwijkt van die der v.h.m.o.-leerlingen. Wij gaan daar aanstonds verder op in.

3. *De invloed van de seminarieopleiding.* In het bovenstaande zijn de seminaristen met de v.h.m.o.-leerlingen tot één groep samengevoegd. Dit was nodig om de factoren differentieële beroepsstructuur en differentieële gezinsgrootte te kunnen isoleren en hun invloed aldus te kunnen berekenen. In hoofdstuk III is evenwel aangetoond, dat de noodzaak om priesters voor het binnen- en buitenland voort te brengen, de katholieken in intellectueel opzicht relatief zwaar belast. Om met inachtneming van het groot aantal priesterroepingen toch de vereiste voorwaarden te scheppen voor een evenredige vertegenwoordiging der katholieken in de niet-typisch katholieke leidende beroepen, is het noodzakelijk dat de katholieken een zeker surplus aan middelbare scholieren leveren. Houdt men dit voor ogen, dan is het „tekort” aan katholieke middelbare scholieren in de schoolgeneratie 1949 veel groter dan boven berekend is (1300).

In dit „tekort” moeten nl. bovendien verdisconteerd worden de seminaristen, die voor het ambt van missionaris zijn voorbestemd en de seminaristen, die nodig zijn voor het surplus aan zielzorgers, dat de katholieken in het eigen land moeten opleveren. Ter voldoening aan dit tweevoudige surplus hadden de katholieken in 1949 niet 44,3%, maar maximaal 46,0% der eerste aanmeldingen moeten leveren. Het „tekort” wordt hierdoor maximaal 600 hoger dan oorspronkelijk berekend was en bedraagt dus 1900 in plaats van 1300 eerste aanmeldingen. Dit impliceert overigens niet, dat hiermee de remmende kracht van de seminarieopleiding voor de aanvoer van katholieke v.h.m.o.-leerlingen is bepaald. Gelet op de hoge concentratie der seminaristen in de beroepsgroepen van boeren en arbeiders kan nl. moeilijk worden staande gehouden, dat al dezen ook zonder hun roeping middelbaar onderwijs zouden ontvangen.

Hoevelen van hen in dat geval geen middelbaar onderwijs zouden ontvangen kan uiteraard niet exact worden berekend. Naar onze mening kan hun aantal echter wel bij benadering worden vastgesteld. Zoals uit tabel 24, kolom 6 blijkt, is in de beroepsgroepen der intellectuelen en nieuwe middenstand de beroepenindex der katholieken respectievelijk 13% en 14% lager dan die der niet-katholieken. Gelet op het feit, dat het hoge geboorteniveau der katholieken in deze beroepsgroepen de minst nadelige consequenties heeft voor de deelname aan het middelbaar onderwijs, kan worden aangenomen, dat bij afwezigheid van de semina-

rieopleiding het niveauverschil tussen de beroepenindices van katholieken en niet-katholieken in de 3 overige beroepsgroepen eerder groter dan kleiner dan 14% zou zijn; m.a.w. de indices der katholieken in de 3 betrokken beroepsgroepen zouden dan *maximaal* een hoogte bereiken van 86% van de indices der niet-katholieken. De situatie in de drie betrokken beroepsgroepen zou daardoor de volgende worden:

	beroepenindex		aantal leerlingen	
	inclusief seminaries	maximaal bij afwezigheid van seminaries	inclusief seminaries	maximaal bij afwezigheid van seminaries
industriëlen en oude middenstand	0,99	0,84	1973	1672
boeren	0,45	0,27	601	363
arbeiders	0,15	0,09	658	401
totaal			3232	2436

Het verschil tussen beide aantallen bedraagt 796. Dit wil zeggen, dat van de eerste aanmeldingen op de seminaries in 1949 er minimaal 800 nooit aan een middelbare schoolopleiding waren toegekomen, als zij zich niet tot het priesterschap aangetrokken hadden gevoeld.

Dit leidt tot het verrassende resultaat, dat de seminarieopleiding geen belemmering vormt voor de verwezenlijking van het intellectuele emancipatieproces der katholieken. Het aantal seminaristen, dat moet worden opgeleid voor het vervullen van functies, die bij het niet-katholieke volksdeel niet of in veel mindere mate voorkomen, wordt geheel geleverd door recrutering van leerlingen, die bij afwezigheid van die priesteropleiding geen toegang zouden krijgen tot het middelbaar onderwijs.

Na deze uitvoerige berekeningen blijven er slechts 2 eventueel 3 algemene factoren over, die tezamen verantwoordelijk zijn voor het gehele tekort der katholieken bij het middelbaar onderwijs: de differentiële beroepsstructuur, de differentiële gezinsgrootte en – daarmee samen gaand – een relatief geringe ontwikkelde intelligentie en een relatief ondoelmatig gebruik daarvan. Bij de eerste aanmeldingen voor het middelbaar onderwijs in 1949 bedroeg het totale „tekort” van katholieken, zoals wij dit tenslotte berekenden, maximaal 1900 leerlingen, hetgeen betekent, dat door het middelbaar onderwijs, waar zich 5800 katholieken aanmelden, voor tenminste 75% aan de „vraag” werd voldaan.

Conclusie

De in dit hoofdstuk verworven inzichten stellen ons tenslotte in staat de mogelijkheden om voor de toekomst in de bestaande tekorten te voor-

zien, te onderzoeken. De tekorten kunnen slechts ongedaan worden gemaakt, wanneer de katholieken hun achterstand in de beroepsstructuur en de nadelige gevolgen van hun hoog geboorteoverschot vermogen ongedaan te maken. Het behoeft wel geen betoog, dat dit een bijzonder zware opgave is, temeer omdat hiermee samenhangt een relatief geringe ontwikkelde intelligentie. Dit complexe geheel van belemmerende factoren heeft er toe geleid, dat de katholieken van Nederland hun intellectuele emancipatie nog steeds niet voltooid hebben. Een versnelling van het inhaalproces in de komende periode lijkt om dezelfde reden moeilijk te verwezenlijken.

Toch liggen in de huidige situatie enige mogelijkheden tot een versnelling van dit proces vervat. De relatief geringe ontwikkelde intelligentie der katholieken staat een stijging van het aantal studerende niet rechtstreeks in de weg. De uitkomsten van een onderzoek naar de stand van het lager onderwijs in Noord-Brabant tonen n.l. aan, dat ruim één derde (36,7%) van de kinderen met de beste l.o.-prestaties afkomstig is uit het werkmilieu¹. Gelet op het geringe aandeel van de kinderen uit werkgesinnen in het middelbaar onderwijs (zie blz. 120) valt hieruit af te leiden, dat er – en dit geldt zowel voor katholieken als niet-katholieken – nog een zeer grote reserve aan niet doelmatig benutte ontwikkelde intelligentie in de bevolking aanwezig is. Deze vaststelling impliceert, dat een versnelling van het inhaalproces mogelijk is via *een democratisering van het middelbaar onderwijs*. De toenemende democratisering, die de laatste jaren in het middelbaar onderwijs reeds merkbaar is, vormt de belangrijkste reden, waarom wij ten aanzien van de mogelijkheden van een versnelde intellectuele emancipatie der katholieken in de komende jaren optimistisch kunnen zijn. De vermindering van de financiële lasten voor de middelbare scholier, die in de afgelopen jaren een feit is geworden, betekent een belangrijke stap verder in deze richting. Willen de katholieken hun intellectuele emancipatie verder verwezenlijken, dan komt het er op aan, dat zij deze geboden kansen zo intensief mogelijk benutten.

Voorts zal het streven er op gericht dienen te zijn *de stimulerende werking van het relatief grote gezin der katholieken tot het uiterste op te voeren*. Het valt buiten het bestek van deze studie de middelen aan te geven, die hiertoe zullen moeten worden aangewend. Wij mogen volstaan met er op te wijzen, dat maatregelen van financieel-politieke aard, die een verstrekkende tegemoetkoming aan de financiële lasten van het grote gezin ten doel hebben, hierbij niet gemist kunnen worden.

¹ *Rapport over een onderzoek naar de stand van het Gewoon Lager Onderwijs in Noord-Brabant*, 1957, blz. 173.

Hoofdstuk V

DE DEELNAME VAN KATHOLIEKEN AAN HET MIDDELBAAR ONDERWIJS, REGIONAAL BEZIEN

Inleiding

In het voorgaande deel van deze studie is komen vast te staan, dat de katholieken nog steeds een achterstand hebben bij het middelbaar onderwijs en konden enige algemene factoren ter verklaring worden gevonden.

Er ontbreekt nog één schakel in de analyse van ons probleem, die evenwel van grote betekenis is om de tot nu toe verworven inzichten te kunnen toetsen en verder te verdiepen, nl. een nuancering volgens het geografisch criterium. Deze nuancering is noodzakelijk om te kunnen vaststellen, of de gewraakte achterstand een algemeen Nederlands verschijnsel is dan wel in bepaalde gebieden van ons land, b.v. de vroegere generaliteitslanden Noord-Brabant en Limburg, is gelocaliseerd. Een regionale analyse zal ons daarenboven in staat stellen eventuele bijzondere factoren, die de achterstand der katholieken bij het middelbaar onderwijs mede verklaren, op te sporen. In dit verband komt b.v. de vraag aan de orde, of de spreiding van de scholen aan de spreiding van de katholieke bevolking beantwoordt en of een eventuele ongunstige spreiding der scholen de deelname aan het middelbaar onderwijs in de benadeelde gebieden ongunstig beïnvloedt. Wellicht zal uit de analyse blijken, dat er in bepaalde gebieden geen of vrijwel geen achterstand bestaat. Hieruit kunnen dan weer conclusies worden getrokken met betrekking tot de voorwaarden, die geschapen dienen te worden om de achterstand in de meer achtergebleven gebieden te doen verdwijnen.

Aan de resultaten van een zeer gedetailleerde regionale analyse zijn de twee volgende hoofdstukken gewijd.

Alvorens tot de regionale bespreking over te gaan, is het wenselijk het hier gebruikte begrip achterstand nauwkeurig te omschrijven. In de voorgaande hoofdstukken is het begrip achterstand vele malen gehanteerd en vele malen werd hiermee een verschillend verschijnsel aangeduid. Dit kan ook niet anders omdat de achterstand vele aspecten heeft, terwijl deze voor een goed begrip van de realiteit toch alle onder het oog moeten worden gezien. Zo is gesproken over achterstand der katholieken bij het middelbaar onderwijs enerzijds, over achterstand van het katholiek middelbaar onderwijs anderzijds. Het verschil tussen beide is reeds ge-

noegzaam aangegeven. Voorts is het begrip achterstand der katholieken verschillend geïnterpreteerd in verband met de oorzaken van het verschijnsel: de achterstand bij het middelbaar onderwijs is voor een deel terug te brengen tot achterstand in de beroepsstructuur; hierdoor is een deel van de achterstand bij het middelbaar onderwijs verklaard als zijnde intrinsiek aan de samenstelling der katholieke bevolking. Wanneer men deze samenstelling als een invariabel gegeven aanvaardt, zou men kunnen zeggen, dat een deel van de genoemde achterstand fictief is, althans voor zover de intelligentie bij katholieken en niet-katholieken in eenzelfde beroepsgroep op dezelfde wijze wordt gebruikt. Dus, zou men kunnen zeggen, is er voor het betrokken deel van de achterstand geen reële achterstand bij het middelbaar onderwijs, maar in de beroepsstructuur. Naar gelang het standpunt, dat men in deze inneemt, zal men de achterstand bij het middelbaar onderwijs verschillend interpreteren.

Hetzelfde kan gezegd worden met betrekking tot de seminaristen; het begrip achterstand kan verschillend geïnterpreteerd worden, naargelang men dezen al of niet tot de middelbare schoolleerlingen rekent.

Op de derde plaats kan nog verwarring ontstaan over de norm, waaraan men de achterstand afmeet. Men kan zich op het standpunt stellen, dat er achterstand der katholieken is, zolang niet eenzelfde percentage katholieken middelbaar onderwijs ontvangt als geschiedt in die confessionele groep, die op dit punt het verst gevorderd is, b.v. de remonstranten. Het behoeft geen betoog, dat een dergelijk standpunt onhoudbaar is.

Tenslotte kan men, sprekend over de achterstand bij het middelbaar onderwijs, een verschillend materieel object op het oog hebben. Men kan daaronder verstaan een achterstand in het aantal aanmeldingen voor het middelbaar onderwijs, maar ook in het aantal gediplomeerden, of in het aantal op een bepaald moment aanwezige leerlingen. En men kan er nog onder verstaan een achterstand door een sterkere gerichtheid op diploma's van een lagere waarde zoals de m.m.s. of de h.b.s.-A.

Hiermee moge voldoende zijn aangetoond, dat het fenomeen der achterstand bij het middelbaar onderwijs zeer complex is. Een volledige studie van de situatie der katholieken bij het middelbaar onderwijs zou al deze aspecten moeten omvatten. Wij zullen ons te dien aanzien bij de regionale analyse moeten beperken. Wanneer wij hierna van achterstand spreken, bedoelen wij hiermee – tenzij anders wordt bepaald – het volgende: de kwantitatieve achterstand van het aanwezige leerlingenaantal bij het katholiek middelbaar onderwijs ten opzichte van dat bij het totale middelbaar onderwijs. Wij bepalen deze achterstand door een vergelijking der deelnemingspercentages van het katholieke en het totale middelbaar onderwijs. Deze percentages geven de verhouding weer tussen

het aantal aanwezige leerlingen en de omvang van de betrokken leeftijdsgroep. Dit laatste impliceert, dat wij in de analyse voorbijgaan aan de verschillen in beroepsstructuur, al zullen deze laatste bij de bespreking der mogelijkheden tot het inhalen van de achterstand niet over het hoofd gezien kunnen worden.

Wat de keuze van de gehanteerde norm betreft, nl. het leerlingenaantal bij het totale middelbaar onderwijs, deze geschiedt slechts uit praktische noodzaak. In theorie is het juist de deelname aan het katholiek middelbaar onderwijs te vergelijken met de deelname aan het niet-katholiek middelbaar onderwijs, maar daar de verhoudingen in het niet-katholiek middelbaar onderwijs, zoals later nog zal worden aangetoond, in de kleinere geografische eenheden hier en daar vertroebeld worden door het bezoek van katholieken aan niet-katholieke scholen, menen wij hiervan in de regionale analyse te moeten afzien. Strikt genomen zijn de percentages van het totale middelbaar onderwijs te laag om als norm te kunnen dienen, daar hierin de achterstand van de katholieken is verdisconteerd. Het aanvaarden van de deelnemingspercentages van het totale middelbaar onderwijs als norm impliceert derhalve, dat deze als minimale normen moeten worden geïnterpreteerd. Wij hebben er steeds rekening mee te houden, dat voor het inhalen van de achterstand het overschrijden van deze normen vereist is.

De analyse in dit en het volgende hoofdstuk heeft betrekking op het schooljaar 1952/53. Dit is het laatste jaar, waarover regionaal gespecificeerde gegevens (per gemeente) ter beschikking staan. Deze gegevens zijn ontleend aan het Centraal Bureau voor de Statistiek, dat in het genoemde jaar een uitvoerige studie over het gehele voortgezet onderwijs heeft gemaakt¹. In deze studie zijn de leerlingen van het voortgezet onderwijs naar de woongemeente van hun ouders ingedeeld, onverschillig of zij binnen of buiten de eigen gemeente onderwijs ontvangen. Het Centraal Bureau voor de Statistiek heeft met behulp van deze gegevens de relatieve deelneming (per 100 12 t/m 20 jarigen) aan de verschillende typen van voortgezet onderwijs berekend in alle Nederlandse gemeenten. De resultaten van dit onderzoek dienen tot uitgangspunt voor de thans volgende regionale analyse.

PARAGRAAF I. SPREIDING DER SCHOLEN EN DER LEERLINGEN
VAN HET KATHOLIEK MIDDELBAAR ONDERWIJS
PER PROVINCIE

Teneinde de belangstelling voor het middelbaar onderwijs per provincie te kunnen beoordelen, is het noodzakelijk deze in een verhoudingscijfer

¹ Zie ook Centraal Bureau voor de Statistiek, *Het voortgezet onderwijs, regionaal bezien*, 1953.

uit te drukken, zodat onderlinge vergelijking mogelijk is. Het meest nauwkeurige verhoudingscijfer verkrijgt men door het aantal middelbare schoolleerlingen te betrekken op het aantal in de bevolking aanwezige 12 t/m 20 jarigen, dat het lager onderwijs verlaten heeft; dit is nl. de groep waaruit vrijwel alle middelbare schoolleerlingen voortkomen. Op deze wijze ontstaat een verhoudingscijfer, dat wij deelnemingspercentages noemen. Deze berekeningsmethode is toegepast voor het gehele land en voor elke provincie afzonderlijk en wel voor het katholiek, het niet-katholiek en het totale middelbaar onderwijs. Het resultaat van deze berekeningen is neergelegd in bijlage A.

Deze berekeningsmethode vertoont enige onnauwkeurigheden. Het is niet geheel juist de leerlingen der katholieke middelbare scholen te betrekken op de katholieke 12 t/m 20 jarigen, omdat er ook op de niet-katholieke middelbare scholen katholieke leerlingen zijn. De verhoudingscijfers zijn daarom voor de katholieken te laag en voor de niet-katholieken te hoog. Voor het land als geheel is deze onnauwkeurigheid vrij scherp aan te duiden, althans wanneer wij de splitsing tussen mannelijke en vrouwelijke leerlingen buiten beschouwing laten. In hoofdstuk II is berekend, dat het aantal katholieke middelbare schoolleerlingen het leerlingenaantal der katholieke scholen met ca. 10% overtreft. Deze vaststelling staat ons toe de deelnemingspercentages van het katholiek en het niet-katholiek middelbaar onderwijs (respectievelijk 4,9 en 9,0) om te zetten in deelnemingspercentages van katholieken en niet-katholieken: deze bedragen respectievelijk 5,4 en 8,6. Voegt men aan de katholieke leerlingen tenslotte nog de seminaristen toe, dan ontstaat een deelnemingspercentage van 6,5, hetgeen altijd nog belangrijk lager is dan het deelnemingspercentage der niet-katholieken.

Het is niet mogelijk de deelnemingspercentages van katholieken en niet-katholieken voor de onderscheiden provincies afzonderlijk te berekenen, daar niet bekend is, hoe de katholieke leerlingen op niet-katholieke scholen over de provincies verdeeld zijn. Deze omstandigheid bemoeilijkt de beoordeling der deelnemingspercentages, zowel van het katholiek als van het niet-katholiek middelbaar onderwijs. Het is waarschijnlijk, dat de percentages van het katholieke onderwijs in alle provincies te laag zijn en die van het niet-katholieke onderwijs te hoog. Het sterkst geldt dit voor de percentages van het niet-katholieke onderwijs in Noord-Brabant en Limburg. Deze zijn de hoogste, die in het gehele land genoteerd werden, zij zijn meer dan tweemaal zo hoog als het landsgemiddelde. Het behoeft nauwelijks betoog, dat zij niet de situatie bij het niet-katholieke volksdeel weergeven. Wij moeten de oorzaak van deze hoge percentages zoeken in het veelvuldig bezoek van katholieken aan de openbare scholen. Daar de omvang van de niet-katholieke bevolkings-

groep in deze provincies zeer klein is, wordt het deelnemingspercentage van het niet-katholieke onderwijs hierdoor in hoge mate beïnvloed.

Gelet op de genoemde bezwaren menen wij ter beoordeling van de deelnemingspercentages van het katholieke middelbaar onderwijs beter de provinciale percentages van het totale middelbaar onderwijs als maatstaf te kunnen gebruiken. Zoals reeds is uiteengezet kleven ook hieraan bezwaren, maar hierdoor zijn in elk geval alle toevalsfactoren geëlimineerd.

Bezien wij na deze inleidende beschouwingen de deelnemingspercentages in de onderscheiden provincies, dan blijken hierin zowel voor het katholieke als voor het niet-katholieke, dus ook voor het totale middelbaar onderwijs grote verschillen te bestaan. Wat het katholieke onderwijs betreft is de situatie verreweg het gunstigst in Groningen (7,8) en Zeeland (7,0), gevolgd door Limburg (5,9), Zuid-Holland (5,7) en Noord-Holland (5,5). Alle andere provincies vertonen deelnemingspercentages beneden het landelijk gemiddelde der katholieke scholen. De deelnemingspercentages van het totale middelbaar onderwijs (a fortiori dus van het niet-katholieke middelbaar onderwijs) liggen in bijna alle provincies veel hoger. Alleen Zeeland, waar de percentages van het katholiek en van het totale middelbaar onderwijs vrijwel gelijk liggen, en Groningen, waar het katholieke onderwijs zelfs relatief sterk vertegenwoordigd is, vormen hierop een uitzondering. Met de eerder geopperde mogelijkheid, dat de achterstand van de katholieken bij het middelbaar onderwijs geheel of vrijwel geheel in enkele delen van ons land gelocaliseerd zou zijn, is hierdoor op overtuigende wijze afgerekend.

Het algemene beeld, dat het totale middelbaar onderwijs te zien geeft, wijkt voorts aanzienlijk af van dat van het katholieke middelbaar onderwijs. De verschillen tussen beide tekenen zich het sterkst af in de provincies Noord-Holland, Utrecht en Zuid-Holland, dit zijn dus de delen van de Randstad Holland. Het is niet uitgesloten, dat het deelnemingspercentage van het katholieke middelbaar onderwijs in deze provincies belangrijk gedrukt wordt door een talrijk bezoek van katholieken aan niet-katholieke scholen (zie de zeer hoge percentages van het niet-katholieke onderwijs in Utrecht en Noord-Holland), maar hierdoor wordt het probleem slechts verlegd. In elk geval doen deze cijfers het vermoeden rijzen, dat de uitbouw van het apparaat voor katholiek middelbaar onderwijs in de Randstad Holland grote leemten vertoont. Ditzelfde geldt trouwens voor Drente, terwijl ook in de provincies Gelderland en Overijssel de toestand problematisch lijkt.

In dit verband past een nadere bestudering van de spreiding der scholen.

TABEL 25. *Spreiding van de middelbare scholen en hun leerlingen per provincie op 1-1-1953, uitgedrukt in concentratiegetallen¹*

provincie	r. k.		totaal	
	leerlingen	scholen	leerlingen	scholen
Groningen	158	258	96	105
Friesland	65	93	72	94
Drente	5	0	57	63
Overijssel	63	78	69	84
Gelderland	75	81	81	92
Utrecht	84	76	138	134
Noord-Holland	112	59	139	106
Zuid-Holland	116	85	111	94
Zeeland	142	176	100	143
Noord-Brabant	94	93	76	99
Limburg	120	172	90	110
totaal	100	100	100	100

Bezien wij eerst de laatste twee kolommen van tabel 25, betrekking hebbend op het totale middelbaar onderwijs. In grote lijnen bestaat er een zekere overeenkomst tussen het leerlingen- en het scholental per provincie. Opvallend is, dat de concentratie der scholen in de drie provincies van de Randstad Holland kleiner is dan die der leerlingen, in de beide Hollanden zelfs veel kleiner, terwijl in alle overige provincies de verhoudingen juist omgekeerd zijn. Dit verschijnsel is niet moeilijk te verklaren: in de steden treft men vaak zeer grote scholen, welke alleen mogelijk zijn door het geconcentreerd wonen der stedelijke bevolking; in minder geurbaniseerde gebieden speelt de afstand een veel grotere rol. De grote afstanden maken vele (en dus kleinere scholen) noodzakelijk. Het sterkst geldt dit voor de versnipperde en dun bevolkte provincie Zeeland, waar het hoogste concentratiegetal voor scholen wordt aangetroffen.

Het beeld, dat het katholieke middelbaar onderwijs te zien geeft, wijkt in verscheidene opzichten af van het beeld, dat het totale middelbaar onderwijs kenmerkt. De concentratiegetallen der scholen liggen er veel verder uiteen (0-258). Hieruit blijkt, dat de spreiding der scholen onregelmatig is en men kan vermoeden, dat deze niet overal evenredig is aan de behoeften. Uiteraard dient bij de beoordeling van deze situatie in het oog te worden gehouden, dat een optimale spreiding van het katholiek middelbaar onderwijs veel moeilijker te verwezenlijken is dan

¹ Het concentratiegetal = 100 betekent: spreiding overeenkomstig het gemiddelde van heel het land (dit is evenveel leerlingen, respectievelijk scholen per 100 t/m 20 jarigen). Boven 100 betekent: relatief dichte spreiding; beneden 100 betekent: relatief dunne spreiding.

die van het totale middelbaar onderwijs, omdat de katholieke bevolking zelf zeer onregelmatig over het land is verspreid. Deze moeilijkheid treft vooral de diasoraprovincies: gelet op de kleine aantallen katholieken stuit de vestiging van één katholieke school soms reeds op moeilijkheden (Drente), terwijl de vestiging van twee scholen een zeer hoge concentratie betekent (Groningen). Zo is ook het hoge concentratiegetal van Zeeland te verklaren (drie scholen).

Maar ook als men de diasoraprovincies buiten beschouwing laat, vertoont het spreidingsbeeld der katholieke scholen grote onregelmatigheden. Enerzijds schijnen de drie provincies van de Randstad Holland een groot tekort aan katholieke middelbare scholen te hebben (Noord-Holland heeft zelfs een concentratiegetal 59), anderzijds onderscheidt de provincie Limburg zich door een zeer hoog concentratiegetal (172). Ofschoon Limburg slechts 21% van de katholieke middelbare schoolleerlingen levert, liggen in deze provincie 30% der katholieke middelbare scholen. Anderzijds beschikken de provincies Noord- en Zuid-Holland, die 32% van de leerlingen leveren, slechts over 20,5% der scholen. Nog anders uitgedrukt: inachtnemend het aantal leerlingen dat uit Limburg enerzijds, uit Noord- en Zuid-Holland anderzijds voortkomt, tellen de Limburgse scholen gemiddeld 160 leerlingen, de Hollandse scholen gemiddeld 364 leerlingen. In feite is het aantal leerlingen op de Limburgse scholen groter, omdat er vele internaten zijn, die hun leerlingen van buiten de provincie aantrekken. In deze studie zal de aandacht daarom minder behoeven uit te gaan naar de eventuele overbezetting van Limburg dan wel naar de onderbezetting in de Randstad Holland.

Blijkens bovenstaande analyse bestaat er een nauwe samenhang tussen de leerlingenaantallen bij het middelbaar onderwijs en de aantallen aanwezig scholen. In de hierna volgende paragraaf zal het verband tussen de deelname aan het middelbaar onderwijs en de afstand tot de scholen nader worden bestudeerd.

PARAGRAAF 2. LEERLINGENAANTALLEN BIJ HET KATHOLIEK MIDDELBAAR ONDERWIJS IN VERBAND MET DE AFSTAND TOT DE SCHOLEN

In de voorgaande paragraaf is de belangstelling per provincie voor het middelbaar onderwijs in deelnemingspercentages uitgedrukt. Deze gaven de verhouding weer tussen het aantal leerlingen en het aantal 12 t/m 20 jarigen. Wanneer wij de analyse in kleinere regionale eenheden wensen voort te zetten, kan van dit verhoudingscijfer geen gebruik worden gemaakt, omdat betreffende het aantal 12 t/m 20 jarigen (althans gesplitst naar katholieken en niet-katholieken) geen betrouwbare gegevens ter be-

schikking staan. In plaats daarvan gaan wij bij de berekening van de deelnemingspercentages in het vervolg uit van de aanwezige leerlingen bij het lager onderwijs¹. Deze berekeningsmethode is minder exact dan de tot nu toe gevolgde methode, omdat de l.o.-leerlingen uit een andere leeftijdsgroep voortkomen dan de middelbare schoolleerlingen, maar o.i. toch volledig aanvaardbaar. De hierna te gebruiken deelnemingspercentages drukken dus uit het aantal middelbare schoolleerlingen per 100 l.o.-leerlingen. Het op deze wijze berekende deelnemingspercentage bedraagt voor het katholieke middelbaar onderwijs gemiddeld 4,7, voor het totale middelbaar onderwijs 6,7. Deze cijfers wijken zeer weinig af van de deelnemingspercentages, berekend per 100 12 t/m 20 jarigen: deze bedragen 4,9 voor het katholieke middelbaar onderwijs, 7,2 voor het totale middelbaar onderwijs.

Van hoe groot belang een gunstige ligging der middelbare scholen is voor de deelname aan dit onderwijstype blijkt, indien men het aantal leerlingen in verband met de afstand tot de school bestudeert (voor gedetailleerde cijfers per provincie zie bijlage C).

TABEL 26. *Deelname aan het katholieke middelbaar onderwijs in verband met de afstand tot de scholen, per 1-1-1953*

	l.o.-leerl.	v.h.m.o.-leerl.	in %
gemeenten met r.k. v.h.m.o.-school	244.327	17.085	7,0
overige gemeenten binnen 1/2 uur-grens	259.499	8.287	3,2
gemeenten buiten 1/2 uur-grens ²	39.598	483	1,2
totaal	543.424	25.855	4,7

Bovenstaande cijfers illustreren op overtuigende wijze het verband dat tussen de afstand tot de school en de deelname aan het middelbaar onderwijs bestaat. De gemeenten, die over een katholieke middelbare school beschikken, onderscheiden zich door een relatief zeer sterke deelname aan deze vorm van onderwijs. Door een andere groepering der cijfers komt dit mogelijk nog sterker tot uiting: ofschoon in deze gemeenten niet meer dan 45% der lagere schoolleerlingen gevestigd zijn, leveren zij 66% der leerlingen van het katholieke middelbaar onderwijs.

¹ De aantallen l.o.-leerlingen zijn per kerkdorp ontleend aan de *Adreslijst van het lager onderwijs*, Thieme, 1952.

² Hieronder wordt verstaan de grens waarbinnen men in minder dan een half uur tijds per openbaar vervoermiddel de vestigingsplaats der school kan bereiken.

Men zal kunnen tegenwerpen, dat de hoge deelname aan het middelbaar onderwijs geen gevolg is van de aanwezigheid ener school, maar oorzaak, m.a.w. dat de relatief hoge deelname juist aanleiding is geworden tot de vestiging van een school. Deze redenering is ongetwijfeld plausibel: de scholen worden vnl. gevestigd in de steden, waar een groot leerlingenreservoir aanwezig is en waar de belangstelling voor het middelbaar onderwijs van nature relatief groot is.

De waarheid ligt in het midden; er bestaat een interdependentie tussen beide verschijnselen: een school wordt bij voorkeur gevestigd in een centrum, waar van nature een grote belangstelling voor het middelbaar onderwijs bestaat, maar door de aanwezigheid van de school wordt de belangstelling nog eens opgevoerd.

Deze stelling kan met het ons ter beschikking staande materiaal bewezen worden. Van de 112 katholieke middelbare scholen, die ons land in het schooljaar 1952/53 telde, stonden er 88 in steden met meer dan 20.000 inwoners en 24 in kleinere plaatsen. Echter lang niet alle steden met meer dan 20.000 inwoners beschikten over een katholieke middelbare school: van de 79 steden met meer dan 20.000 inwoners waren er niet minder dan 42 waar geen katholieke middelbare school gevestigd was. Door de deelname aan het katholieke middelbaar onderwijs in de steden met en zonder een katholieke middelbare school met elkaar te vergelijken, kan de betekenis van de aanwezigheid ener school worden geïllustreerd. Ditzelfde kan trouwens gebeuren met de kleinere gemeenten. Daartoe stellen wij de gemeenten beneden 20.000 inwoners met een katholieke middelbare school (met externaat) tegenover 25 willekeurig gekozen gemeenten met 10.000 tot 20.000 inwoners zonder een katholieke middelbare school. De resultaten van deze bewerking, weergegeven in onderstaand overzicht, spreken voor zichzelf.

TABEL 27. *Deelname aan het katholieke middelbaar onderwijs in enige groepen van gemeenten, per 1-1-1953*

gemeenten	aantal gemeenten	l.o.-leerlingen	v.h.m.o.-leerlingen	in %
boven 20.000 inw. met r.k. v.h.m.o.-school	37	222.441	15.783	7,1
boven 20.000 inw. zonder r.k. v.h.m.o.-school	42	38.839	1.727	4,4
beneden 20.000 inw. met r.k. v.h.m.o.-school	16	21.886	1.302	5,9
10.000-20.000 inw. zonder r.k. v.h.m.o.-school	25	24.565	668	2,7

Het feit, dat in beide gemeentegroepen de gemeenten met een katholieke

school een veel hoger deelnemingspercentage te zien geven dan de gemeenten zonder een katholieke school, terwijl bovendien de kleinere gemeenten met een school de grotere gemeenten zonder een school in deelneming aan het katholieke middelbaar onderwijs aanzienlijk overtreffen, illustreert voldoende de werfkracht, die van een nabijgelegen school uitgaat.

Uit de beschikbare cijfers – zie daarvoor weer tabel 26 – blijkt verder, dat in de gemeenten, die de vestigingsplaats van een katholieke middelbare school omgeven, de deelneming onmiddellijk een stuk lager ligt dan in de vestigingsplaatsen zelf. Weliswaar dient men met de interpretatie hiervan voorzichtigheid te betrachten; van de 257.522 l.o.-leerlingen, die buiten de vestigingsplaats van een school, maar binnen de half uur-grens wonen, is slechts 13% woonachtig in steden met meer dan 20.000 inwoners. We hebben hier dus in hoofdzaak te doen met plattelandsgemeenten, waar, zoals in paragraaf 3 zal worden aangetoond, de behoefte aan middelbaar onderwijs minder sterk is.

De afstand tot de school wordt echter een ernstig bezwaar voor de m.o.-candidaten, die meer dan een half uur van de school verwijderd wonen. Het zeer lage deelnemingspercentage (1,2) duidt er op, dat het bezoek aan een katholieke middelbare school voor deze kandidaten zeer moeilijk is. Het spreekt vanzelf, dat de moeilijkheden voor alle kandidaten, die buiten de half uur-grens wonen niet even groot zijn: hoe groter de afstand is, des te groter ook de moeilijkheden. Zo is voor Vlissingen, dat juist op een half uur afstand van Goes ligt, een deelnemingspercentage 5,6 genoteerd; en Leeuwarden, op een half uur afstand van Bolsward verwijderd (echter via een moeilijke verbinding), komt tot 2,7. Daartegenover staan steden, die op veel groter afstand van een katholieke middelbare school gelegen zijn, met een te verwaarlozen aantal leerlingen op katholieke middelbare scholen. Zo bezochten uit Den Helder en Emmen, welke steden meer dan 40.000 inwoners tellen, bij een totaal van respectievelijk 916 en 2152 katholieke l.o.-leerlingen, niet meer dan 2 en 4 leerlingen een katholieke middelbare school.

Over het algemeen kan men stellen, dat uit plaatsen, die op meer dan een half uur afstand van een katholieke middelbare school gelegen zijn, het bezoek aan een katholieke school slechts praktisch realiseerbaar is door opname in een internaat. Deze mogelijkheid is echter wegens de daaraan verbonden hoge kosten slechts voor weinigen weggelegd. In vele gevallen zal de enige mogelijkheid tot het volgen van middelbaar onderwijs bestaan in het bezoek aan niet-katholieke scholen. Dat dit in feite ook gebeurt, is in hoofdstuk II aangetoond. Ter illustratie moge de ontwikkeling in Groningen worden vermeld. Het St. Maartenscollege is in 1947 geopend en leverde dus in 1953 de eerste gediplomeerden af. Uit de

statistiek der eerstejaarsstudenten (over de jaren 1950/51 t/m 1952/53) blijkt, dat in de betrokken jaren achtereenvolgens 7,8 en 1 katholieke student(en) een niet-katholieke middelbare school en 0,0 en 5 een katholieke middelbare school te Groningen verlieten. De invloed van de afwezigheid van een katholieke school aanvankelijk, van de aanwezigheid, dezer school later, valt hieruit duidelijk af te lezen. Evenzeer valt deze af te leiden uit het feit, dat van de 36 katholieke studenten die in deze jaren een middelbare school in de provincie Groningen verlieten, er 31 afkomstig waren van een niet-katholieke school, terwijl van de 42 leerlingen, die in 1949 een katholieke lagere school met bestemming middelbaar onderwijs verlieten, er slechts 7 naar een niet-katholieke middelbare school vertrokken.

Het cartogram IV duidt de gebieden aan, die wegens hun verwijderde ligging t.o.v. een katholieke middelbare school in een ongunstige positie verkeren, respectievelijk in 1952/53 verkeerden. De gebieden, die buiten de half uur-grens liggen, zijn door arcering aangeduid. Hierbij is onderscheid gemaakt tussen gebieden, die zowel voor jongens als voor meisjes buiten de invloedssfeer van een katholieke middelbare school gelegen zijn en gebieden, waar dit alleen voor jongens of voor meisjes geldt. Zo maakt de m.m.s. te Veldhoven het volgen van middelbaar onderwijs in een groot deel van de Kempen mogelijk voor de meisjes, niet voor de jongens. Dergelijke gebieden zijn op het cartogram door een afzonderlijke arcering aangeduid. Voor het totale middelbare onderwijs is hetzelfde op cartogram V geschied.

Bij bestudering van cartogram V blijkt, dat de spreiding der middelbare scholen in Nederland in 1952/53 zodanig was, dat er maar weinig gebieden meer waren, waar het volgen van middelbaar onderwijs op moeilijkheden stuitte. Weliswaar treft men in alle provincies nog „probleemgebieden” aan, maar deze zijn nergens omvangrijk. Steeds zijn het agrarische gebieden, die zeer geïsoleerd liggen en op grote afstand van steden van enige omvang.

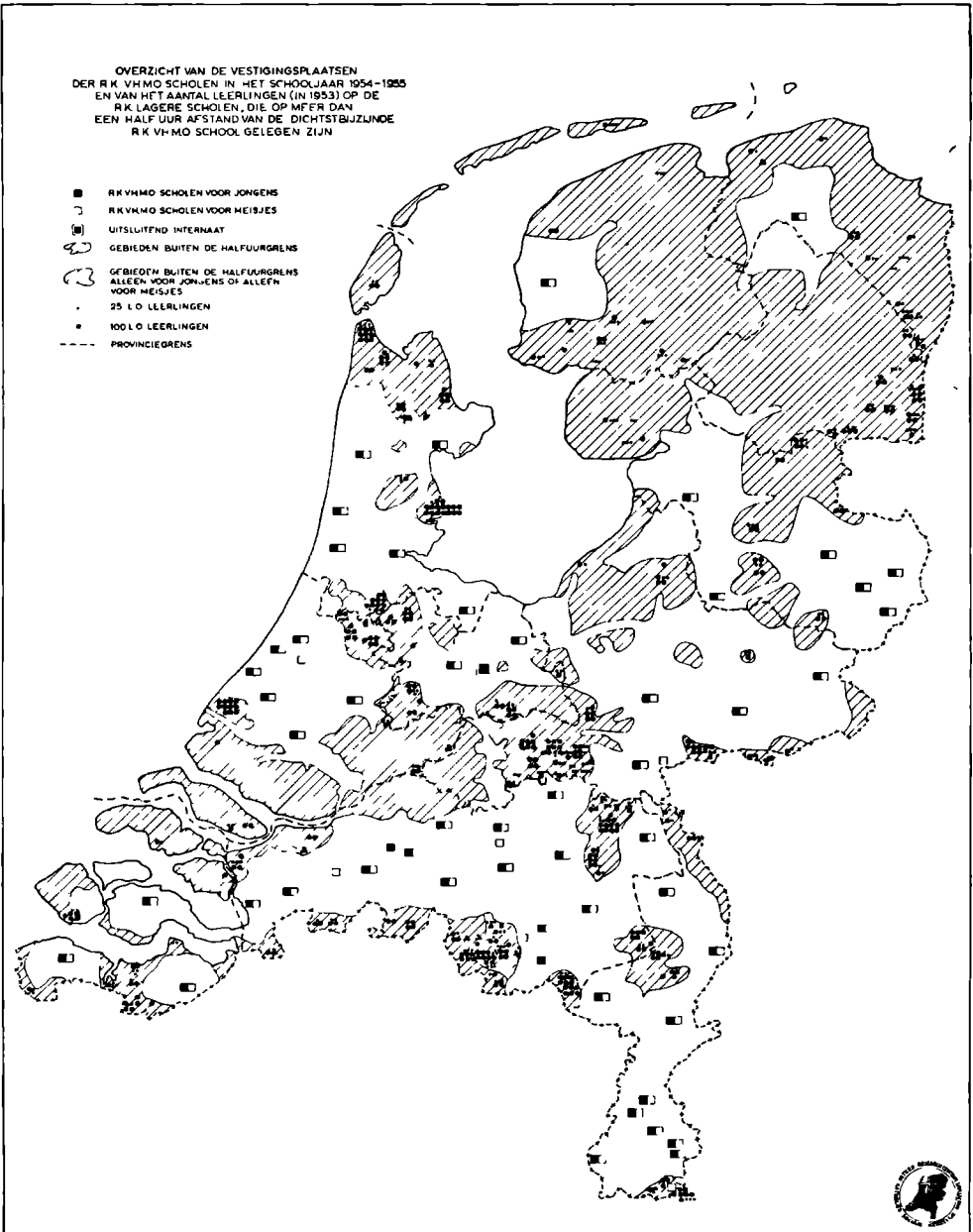
Beziet men daarentegen cartogram IV, dan blijkt de spreiding der katholieke scholen in hetzelfde schooljaar veel eenzijdiger te zijn. Grote delen van Nederland, waaronder bijna de gehele provincies Groningen, Friesland en Drente, alsook de Zuid-Hollandse en een deel der Zeeuwse eilanden lagen buiten de invloedssfeer van een katholieke middelbare school. Dit impliceert overigens niet, dat in al deze gebieden de vestiging van een katholieke middelbare school noodzakelijk moet worden geacht. Dit hangt af van het aantal katholieke kandidaten voor het middelbaar onderwijs, dat in elk van deze gebieden woonachtig is. De gebieden, die buiten de half uur-grens gelegen zijn, vallen in grote lijnen samen met de „diaspora-gordel”, die van noord-oost Nederland diagonaal door ons

KARTOGRAM IV

OVERZICHT VAN DE VESTIGINGSPLAATSEN
 DER R.K. V.H.M.O. SCHOLEN IN HET SCHOOLJAAR 1954-1955
 EN VAN HET AANTAL LEERLINGEN (IN 1953) OP DE
 R.K. LAGERE SCHOLEN, DIE OP MÍFER DAN
 EEN HALF UUR AFSTAND VAN DE DICHTSTBIJZUNDE
 R.K. V.H.M.O. SCHOOL GELEGEN ZIJN

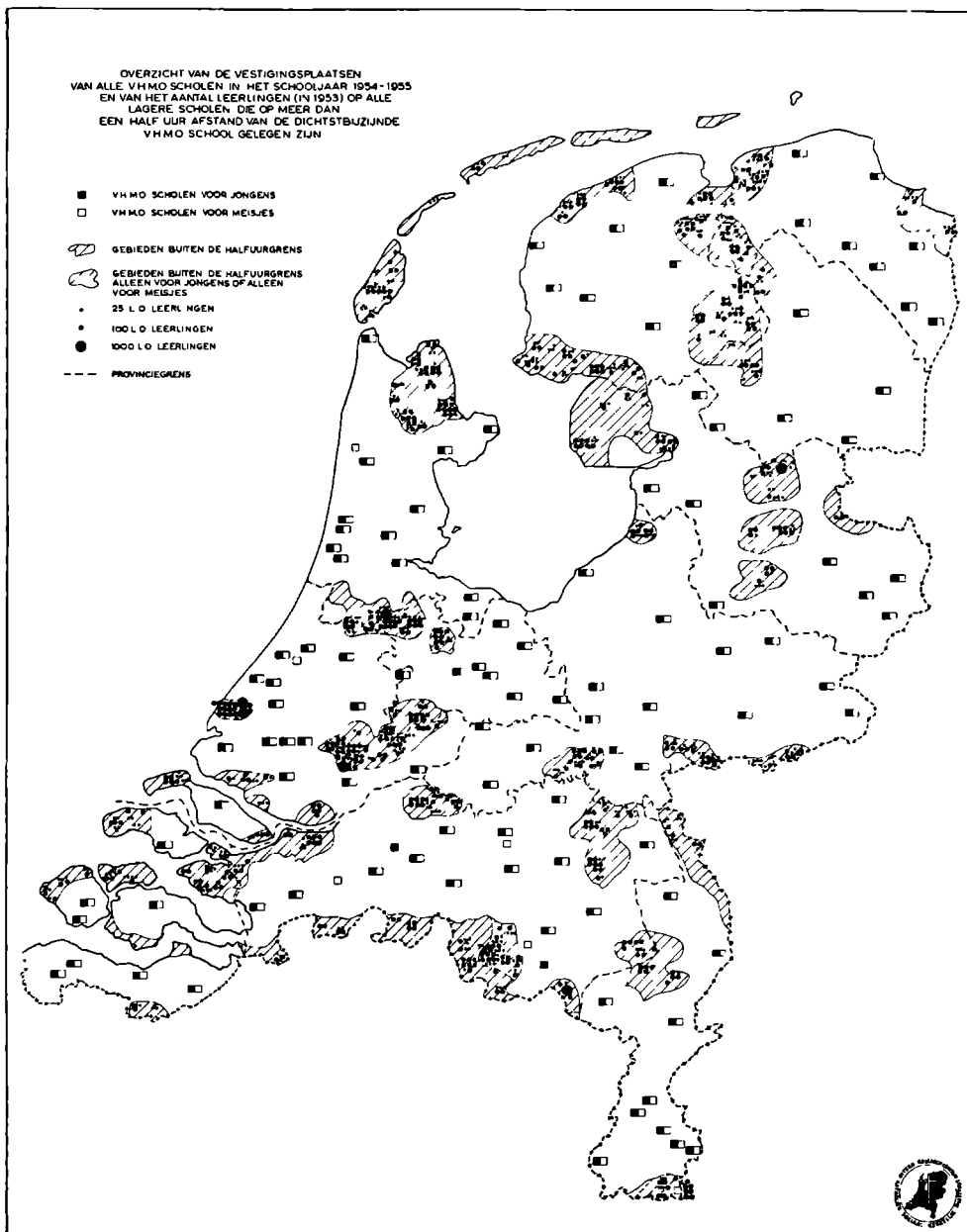
- R.K. V.H.M.O. SCHOLEN VOOR JONGENS
- R.K. V.H.M.O. SCHOLEN VOOR MEISJES
- ⌈ UITSLUITEND INTERNAAT
- ⌋ GEBIEDEN BUITEN DE HALFUURGRENS
- ⌌ GEBIEDEN BUITEN DE HALFUURGRENS ALLEEN VOOR JONGENS OF ALLEEN VOOR MEISJES
- 25 L.O. LEERLINGEN
- 100 L.O. LEERLINGEN
- - - - - PROVINCIEGRENS

KARTOGRAM V

OVERZICHT VAN DE VESTIGINGSPLAATSEN
 VAN ALLE V.H.M.O. SCHOLEN IN HET SCHOOLJAAR 1954-1955
 EN VAN HET AANTAL LEERLINGEN (IN 1953) OP ALLE
 LAGERE SCHOLEN, DIE OP MEER DAN
 EEN HALF UUR AFSTAND VAN DE DICHTSTBUIJNDE
 V.H.M.O. SCHOOL GELEGEN ZIJN

- V.H.M.O. SCHOLEN VOOR JONGENS
- V.H.M.O. SCHOLEN VOOR MEISJES
- ▨ GEBIEDEN BUITEN DE HALFUURGRENSEN
- ▩ GEBIEDEN BUITEN DE HALFUURGRENSEN ALLEEN VOOR JONGENS OF ALLEEN VOOR MEISJES
- 25 L.O. LEERLINGEN
- 100 L.O. LEERLINGEN
- 1000 L.O. LEERLINGEN
- - - - - PROVINCIEGRENSEN

land naar het zuid-westen loopt¹. De afwezigheid van katholieke scholen vormt daarom in de meeste betrokken streken geen probleem; er wonen immers bijna geen katholieken.

Om een voorstelling te krijgen van het aantal katholieke kandidaten voor middelbaar onderwijs in alle gebieden buiten de half uur-grens, zijn in de gearceerde gebieden van cartogram IV per kerkdorp de aantallen leerlingen op katholieke lagere scholen ingetekend. Deze aantallen blijken niet bijzonder groot te zijn: van de 543.424 katholieke lagere schoolleerlingen in Nederland (in 1952) bezochten er 39.598 een katholieke lagere school in de gebieden buiten de half uur-grens, d.i. 7,2%². Zouden dezen bijeenwonen, dan zou er, uitgaande van het gemiddelde deelnemingspercentage van het katholiek middelbaar onderwijs, plaats zijn voor 5 katholieke middelbare scholen met elk 400 leerlingen. Deze l.o.-leerlingen wonen echter over geheel Nederland verspreid, zodat de reële mogelijkheden om door middel van nieuwe schoolvestigingen de situatie voor de kinderen in de „probleemgebieden” te verbeteren veel beperkter zijn dan de bovengenoemde aantallen kunnen doen vermoeden. Bij bestudering van cartogram IV blijkt, dat er slechts enkele gebieden zijn, waar een betrekkelijk sterke concentratie van katholieke l.o.-leerlingen bestaat, nl. de Kempen (ca. 3500 leerlingen), het land van Maas en Waal (ca. 3000 leerlingen), Zuid-Oost Drente (ca. 3000 leerlingen) en het Hollandse merengebied (ca. 2800 leerlingen).

Wij menen hieruit te mogen afleiden, dat de spreiding van het scholennet voor katholiek middelbaar onderwijs *uit oogpunt van geografische spreiding* – althans globaal gezien – in 1953 weinig meer te wensen overliet.

PARAGRAAF 3. LEERLINGENAANTALLEN BIJ HET MIDDELBAAR ONDERWIJS IN VERBAND MET HET SOCIAAL-ECONOMISCH MILIEU

Met het aantonen van een verband tussen de deelname aan het middelbaar onderwijs en de afstand tot de scholen is nog slechts één facet van de regionale differentiatie belicht. Gelet op de verschillen in belangstelling voor het middelbaar onderwijs, die in hoofdstuk IV in de verschillende beroepsgroepen werden waargenomen, is de hypothese gewettigd, dat de sociaal-economische structuur van een gebied de in de bevolking aanwezige behoefte aan middelbaar onderwijs in hoge mate zal medebepalen. Vanuit deze hypothese redenerend zal men in gemeenten met een verschillende sociaal-economische structuur ook een verschillend deelnemingspercentage voor het middelbaar onderwijs kunnen verwachten;

¹ Zie *Sociaal Kompas*, 2e jrg. no. 3, cartogram III, blz. 93.

² De grenzen, die zowel voor jongens als meisjes gelden, tot uitgangspunt nemend.

omgekeerd zullen gemeenten met een ongeveer gelijke sociaal-economische structuur wellicht ook ongeveer gelijke deelnemingspercentages vertonen. Indien deze hypothese juist is, zal door samenvoeging van alle gemeenten van een bepaald sociaal-economisch type een gemiddeld deelnemingspercentage berekend kunnen worden, hetwelk voor het betrokken gemeentetype als normaal kan worden beschouwd. Wij zullen in deze paragraaf trachten voor onze hypothese een bevestiging te vinden.

Het behoeft geen betoog, dat de praktische bruikbaarheid van de hier ontworpen methode staat of valt met de mogelijkheid tot het opstellen van een deugdelijke typologie van de Nederlandse gemeenten. Een dergelijke typologie is niet gemakkelijk tot stand te brengen. Men vindt in Nederland maar weinige gemeenten, die in sociaal-economisch opzicht elkaars evenbeeld zijn. Het opstellen van een typologie van gemeenten impliceert derhalve steeds, dat nuanceverschillen tussen de gemeenten worden veronachtzaamd. Naarmate het aantal onderscheiden typen kleiner is, zullen meer nuanceverschillen veronachtzaamd worden. Anderzijds stuit het onderscheiden van een groot aantal typen eveneens op grote bezwaren, daar het gemiddelde deelnemingspercentage dan zijn normatief karakter verliest (de term normatief is hier in vergelijkende zin gebruikt). Het gaat er dus om het juiste midden te vinden: de ontwikkelde typologie zal zodanig moeten zijn, dat enerzijds de grote structurele verschillen tussen de Nederlandse gemeenten in de typologie tot uiting komen en anderzijds kleine nuanceverschillen worden genivelleerd.

De indeling, welke Platenburg van Nederland heeft gemaakt, voldoet o.i. ondanks enkele tekortkomingen aan deze voorwaarden¹. Deze indeling is gebaseerd op de sociale en economische functie, welke de verschillende gemeenten in de Nederlandse samenleving hebben. De groeperingen, die hij daarbij onderscheidt, zijn tot stand gekomen op grond van relevante verschillen in sociaal-economisch milieu, zoals deze tot uiting kwamen bij de volks- en beroepstelling van 1947. De hoofdgroepen A, B en C vormen een oplopende schaal van urbanisatie. Bij de toetsing van de boven gestelde hypothese zal van de indeling van Platenburg worden uitgegaan, maar wij brengen er één kleine wijziging in aan. Wij missen in deze indeling één groep van gemeenten, die zich als recruteringsgebied van middelbare schoolleerlingen scherp van andere gemeenten onderscheidt en daarom als een afzonderlijk type dient te worden beschouwd, nl. de woongemeenten van beter gesitueerden, forensengemeenten. Wij voegen deze als afzonderlijke groep toe aan de overwegend niet-agrarische gemeenten.

De indeling omvat de volgende gemeentegroepen:

¹ Zie ook Dr J. J. DELLEPOORT, *De Priesterroepingen in Nederland*. 1955, blz. 162-165.

- A. Overwegend agrarische gemeenten: (399 gemeenten)
1. zeekleigebieden met akkerbouw en gemengd bedrijf (128 gemeenten)
  2. rivierkleigebieden met gemengd bedrijf (46 gemeenten)
  3. weidegebieden (86 gemeenten)
  4. zandgebieden (102 gemeenten)
  5. veenkoloniale gebieden (5 gemeenten)
  6. tuinbouwgebieden (32 gemeenten)
- B. Niet-overwegend agrarische gemeenten (overgangsgemeenten: 515 gemeenten)
1. met agrarisch karakter (340 gemeenten)
  2. industriedorpen met plattelandskarakter (99 gemeenten)
  3. mijndorpen (28 gemeenten)
  4. plattelandsvverzorgende centra (48 gemeenten)
- C. Overwegend niet-agrarische gemeenten (de steden: 98 gemeenten)
1. steden met 100.000 en minder inwoners (69 gemeenten)
  2. steden met meer dan 100.000 inwoners (11 gemeenten)
  3. forensengemeenten (18 gemeenten)

De deelnemingspercentages, die in elk van deze gemeentetypen voor het katholieke en het totale middelbaar onderwijs berekend konden worden, zijn in onderstaande tabel afgedrukt (voor de geografische spreiding der gemeentetypen, zie cartogram VI).

TABEL 28. Middelbare schoolleerlingen per 100 l.o.-leerlingen bij het katholieke en het totale onderwijs, per 1-1-1953

	r.k. onderwijs	totaal onderwijs
A. 1. zeekleigebieden	4,4	3,3
2. rivierkleigebieden	2,1	2,8
3. weidegebieden	1,6	2,6
4. zandgebieden	2,1	2,3
5. veenkoloniale gebieden	—	2,6
6. tuinbouwgebieden	1,8	2,3
totaal agrarische gebieden	2,1	2,6
B. 1. overgangsgemeenten met agrarisch karakter	2,6	3,6
2. industriedorpen met plattelandskarakter	2,9	4,0
3. mijndorpen	3,0	3,1
4. plattelandsvverzorgende centra	3,6	6,4
totaal overgangsgebieden	2,8	4,1
C. 1. steden tot 100.000 inwoners	6,0	7,5
2. steden boven 100.000 inwoners	7,0	9,7
3. forensengemeenten	8,0	16,2
totaal stedelijke gebieden	6,6	9,4
totaal generaal	4,7	6,7

Uit de cijfers van deze tabel blijkt, dat de mate van urbanisatie van grote invloed is op de deelname aan het middelbaar onderwijs. Dit blijkt uit de deelnemingspercentages voor de groepen A, B en C. Laat men de agrarische gebieden, die uit oogpunt van urbanisatie alle min of meer op één lijn zijn te stellen, buiten beschouwing, dan valt deze tendens eveneens waar te nemen in de subgroepen van de B- en C-gebieden. Met uitzondering van de groep mijndorpen (B.3.) omvat elke volgende groep in de serie B.1. tot C.3. meer geurbaniseerde gebieden, hetgeen in steeds stijgende percentages tot uiting komt. Deze duidelijke tendens van toenemende belangstelling voor het middelbaar onderwijs bij toenemende urbanisatie treedt zowel bij het katholiek als het totale middelbaar onderwijs op.

Afgezien van deze algemene tendensen geeft tabel 28 nog enige interessante bijzonderheden te zien. Zo valt het op, dat uit de weide- en tuinbouwgebieden, wat het katholieke onderwijs betreft, zeer weinig middelbare schoolleerlingen voortkomen. Daartegenover staat een relatief groot aantal middelbare schoolleerlingen in de zeeleigebieden. In het katholieke onderwijs is dit aantal zo groot, dat het (relatief gezien) het aantal leerlingen uit de overgangengebieden ruimschoots overtreft. Het betreft hier vnl. de welvarende gemeenten in Groningen en Zeeland.

Tenslotte zij in dit verband de aandacht gevestigd op het grote verschil tussen het deelnemingspercentage van het katholieke en het totale middelbaar onderwijs in de forensengebieden. Het percentage van het totale middelbaar onderwijs is meer dan tweemaal zo hoog als dat van het katholieke middelbaar onderwijs. Vermoedelijk spelen hierbij twee factoren een rol: de achterstand der katholieken in sociale positie en het relatief talrijke bezoek van katholieken aan niet-katholieke scholen.

De belangrijkste conclusie, die uit de cijfers van het bovenstaande overzicht te trekken valt, is, dat men bij het onderzoeken van de bestaansmogelijkheden van een middelbare school in een bepaald gebied nooit zal kunnen uitgaan van het landelijk gemiddelde. Steeds zal men daarbij hebben na te gaan met wat voor streck men te doen heeft en op welk een belangstelling voor het middelbaar onderwijs men dus zal kunnen rekenen.

Wijzen wij tenslotte nog op één belangrijk verschijnsel, dat door de cijfers van tabel 28 aan het licht wordt gebracht: in 12 van de 13 gemeentetypen zijn de percentages voor het katholieke onderwijs aanzienlijk lager dan die voor het totale onderwijs. Dit wil dus zeggen, dat de achterstand der katholieken bij het middelbaar onderwijs voor vrijwel alle typen van gemeenten geldt. Kon reeds eerder worden aangetoond, dat de achterstand niet scherp valt te localiseren uit geografisch oogpunt, thans valt hieraan toe te voegen, dat hetzelfde geldt uit typologisch oogpunt.

De boven waargenomen feiten schijnen de hypothese te bevestigen, dat de in het voorgaande hoofdstuk genoemde algemene factoren de belangrijkste verklaring vormen voor het voortduren der achterstand van de katholieken in de huidige tijd. Uit de regionale analyse is tot dusverre gebleken, dat hieraan slechts één bijzondere verklarende factor moet worden toegevoegd, nl. de spreiding der katholieke middelbare scholen: in de onvoldoende voorziene streken is de deelname van katholieken aan het middelbaar onderwijs zeer gering.

Wat de werkelijke betekenis is van laatstgenoemde factor is in de vrij globale analyse van paragraaf 2 evenwel nog onvoldoende aan het licht getreden. Deze zal pas duidelijk worden bij de zeer gedetailleerde regionale analyse, welke in het volgende hoofdstuk wordt uitgevoerd.

Hoofdstuk VI

ANALYSE DER STATISTISCHE TEKORTEN AAN LEERLINGEN BIJ HET KATHOLIEK MIDDELBAAR ONDERWIJS IN DE VERZORGINGSGEBIEDEN DER BESTAANDE SCHOLEN

PARAGRAAF I. OMSCHRIJVING VAN DE GEBRUIKTE METHODE EN EERSTE OVERZICHT VAN DE UITKOMSTEN

De regionale analyse heeft tot dusverre o.a. geresulteerd in het opstellen van een aantal criteria, die ons in staat stellen de bestaande deelnemingspercentages van het katholiek middelbaar onderwijs tot in elk gewenst regionaal onderdeel kritisch te beoordelen. Hiertoe maken wij gebruik van de zgn. *analogiemethode*. Deze bestaat hierin, dat de deelnemingspercentages per gemeentetype, die in het voorgaande hoofdstuk berekend zijn, tot *norm* worden gesteld voor het deelnameniveau, dat men in soortgelijke gemeenten zal kunnen verwachten; m.a.w. het bereikbare niveau van deelname aan het middelbaar onderwijs in een bepaalde gemeente wordt gemeten aan de hand van het gemiddelde deelnemingspercentage, dat in de analoge Nederlandse gemeenten gevonden is. Eventuele afwijkingen naar boven of naar beneden worden gewaardeerd als een statistisch overschot of een statistisch tekort aan leerlingen.

De analogiemethode heeft uiteraard een beperkte waarde. In de eerste plaats zij er op gewezen, dat het hanteren van de termen overschot en tekort geen waardeoordeel inhoudt met betrekking tot de vraag, of in de betrokken gemeente al of niet voldaan wordt aan de objectieve behoefte aan middelbare schoolleerlingen. In de inleiding tot deze studie hebben wij reeds uitdrukkelijk vastgesteld, dat het vraagstuk van de objectieve behoefte buiten het kader van dit boek valt. De analogiemethode is ook een ondeugdelijke methode als het er om gaat de objectieve behoefte vast te stellen. Men kan geen norm ontleenen aan de feiten, tenzij bewezen is (dus met andere middelen), dat de feitelijke situatie optimaal is. De termen overschot en tekort worden uitsluitend in statistische zin gebruikt: als zodanig duiden zij alleen aan of er een afwijking naar boven of naar beneden van het gemiddelde is. Dit neemt niet weg, dat de analogiemethode in deze studie een grote waarde heeft. Zij stelt ons nl. in staat om ook in de regionale onderdelen het deelnameniveau aan te duiden, dat voor het inhalen van de achterstand van het katholiek middelbaar onderwijs gerealiseerd zal moeten worden.

Ook in dit opzicht is de waarde van de analogiemethode evenwel niet onbeperkt. Bij het toelichten van de gebruikte typologie van gemeenten in het voorgaande hoofdstuk hebben wij er op gewezen, dat in een typologie noodzakelijkerwijze nuance-verschillen tussen de gemeenten worden veronachtzaamd. Het terugbrengen van alle Nederlandse gemeenten tot 13 typen is een simplificatie, waardoor aan de rijke nuancering van de realiteit enigermate geweld wordt aangedaan. Om een voorbeeld te noemen: tot de C.1.-gemeenten behoren de steden beneden 100.000 inwoners. Deze steden vertonen evenwel onderling grote verschillen; zo heeft de industriestad Zaandam een heel ander karakter dan Amersfoort, dat zelfs enigermate forensenstad is.

Dit voor ogen houdend zal het hanteren van het gemiddelde deelnemingspercentage van een bepaald gemeentetype als norm voor een willekeurige gemeente uit die groep niet altijd zonder bezwaar zijn. Een dergelijke werkwijze zal dan ook slechts betekenis hebben als oriëntatie. Voor het trekken van praktische conclusies zal steeds het eigen karakter van de betrokken gemeente onder het oog worden gezien. Daarbij zal echter vooropgesteld mogen worden, dat de analogiemethode aan waarde wint, naarmate het aantal gemeenten, waarop zij wordt toegepast, groter is; wanneer in een bepaalde streek een aaneengesloten groep van gemeenten op ongeveer gelijke wijze van de gestelde norm afwijkt, is het onwaarschijnlijk te achten, dat deze afwijking verklaard kan worden door een irrelevantie van de gebruikte norm.

Het is vooral deze overweging, die ons er toe heeft gebracht de resultaten van de navolgende regionale analyse – de berekeningen zijn voor alle gemeenten afzonderlijk uitgevoerd – naar grotere regionale eenheden samen te vatten.

Alvorens tot een bespreking van deze resultaten over te gaan, moge een verantwoording volgen van de toegepaste technieken.

Als *regionale eenheid* is gekozen het natuurlijke verzorgingsgebied, dat vanuit de vestigingsplaats van een of meer katholieke middelbare scholen kan worden bestreken. Onder vestigingsplaats wordt verstaan elke stad of dorp, waar in het schooljaar 1955/56 een katholieke middelbare school (te weten een externaat) gevestigd was.

Bij de keuze van deze regionale indeling heeft behalve de reeds genoemde overweging nog als overweging gegolden, dat de vestigingsplaats der katholieke middelbare scholen meestal dezelfde is als de plaats, die ook op ander terrein een regionale verzorgingsfunctie vervult. Deze indeling heeft daardoor tot voordeel, dat zij zoveel mogelijk aansluit bij de sociaal-geografische regionale eenheden, hetgeen een logische ordening der gegevens waarborgt.

Een andere overweging is geweest, dat vanuit alle aldus samengevoegde

gemeenten een katholieke middelbare school betrekkelijk gemakkelijk bereikbaar is, zodat de factor afstand nergens ernstige afbreuk doet aan de vergelijkbaarheid.

Tenslotte heeft de gekozen indeling uit planologisch oogpunt grote waarde, omdat men bij eventuele vestiging van nieuwe scholen steeds van de bestaande verzorgingsgebieden zal moeten uitgaan.

Voor de begrenzing van de verzorgingsgebieden is, overeenkomstig de in het voorgaande hoofdstuk verworven inzichten, over het algemeen de half uur-grens aangehouden. Waar de vestigingsplaatsen op minder dan een uur afstand van elkaar gelegen zijn (en de half uur-grenzen van beide plaatsen elkaar dus overlappen), is de halve afstand tussen beide plaatsen als scheiding tussen de verzorgingsgebieden aangehouden.

In sommige gebieden liggen de vestigingsplaatsen zo dicht opeen, dat het zelfs onmogelijk is tussen beide gebieden een scheiding aan te brengen, daar de afstand een ondergeschikte rol is gaan spelen (b.v. de Haagse agglomeratie en Delft). In deze gevallen zijn de onderscheiden vestigingsplaatsen (b.v. Den Haag - Wassenaar - Voorburg - Rijswijk - Delft) tot één verzorgingsgebied gecombineerd.

Wat de *norm* betreft, waarnaar de deelnemingspercentages voor het katholieke middelbaar onderwijs per gemeente worden beoordeeld, hiertoe worden de deelnemingspercentages gehanteerd, welke in het voorgaande hoofdstuk in de 13 typen van gemeenten voor het *totale* middelbaar onderwijs gevonden zijn. De motieven voor deze keuze zijn in de inleiding tot hoofdstuk V bij de omschrijving van het begrip achterstand reeds uiteengezet. Wij willen in dit verband alleen nog herhalen, dat deze norm als minimale norm moet worden geïnterpreteerd.

Bij de praktische uitwerking van de boven omschreven methode is als volgt te werk gegaan (zie bijlage B). In elk verzorgingsgebied (kolom 1) is het aantal katholieke middelbare scholen in het schooljaar 1955/56 (kolom 2) opgenomen, alsmede het aantal leerlingen in het schooljaar 1952/53 op de toen bestaande scholen (kolom 3). Vervolgens is in elk verzorgingsgebied het aantal leerlingen in 1952 op de katholieke lagere scholen samengevoegd (kolom 4). Hetzelfde is gebeurd met de leerlingen van katholieke middelbare scholen, die op 1 januari 1953 in het verzorgingsgebied woonachtig waren, inclusief de leerlingen, die buiten het verzorgingsgebied, b.v. in internaten, middelbaar onderwijs ontvingen (kolom 6). Daarnaast is met behulp van de deelnemingspercentages van het totale middelbaar onderwijs per gemeentetype het gewenste aantal katholieke middelbare schoolleerlingen berekend. Optelling van de aldus verkregen aantallen leerlingen der onderscheiden gemeenten verschaft het gewenste aantal katholieke middelbare schoolleerlingen per verzorgingsgebied (kolom 5). Door tenslotte het feitelijk aantal leerlin-

gen op het gewenste aantal leerlingen te betrekken, ontstaat een verhoudingscijfer, *evenredigheidsindex* genoemd, die aangeeft, in hoeverre het aantal leerlingen aan de gestelde voorwaarden voldoet: is de evenredigheidsindex hoger dan 100 (=positief), dan betekent dit, dat er een onevenredig groot aantal leerlingen is; is hij lager dan 100 (=negatief), dan is er een onevenredig klein aantal leerlingen (kolom 7).

Een overzicht van deze gegevens in de 42 verzorgingsgebieden treft men aan in bijlage B. De verzorgingsgebieden zijn hierin aangeduid met de naam van de vestigingsplaats van een of meer katholieke middelbare scholen. In de navolgende beschouwingen zullen deze benamingen worden aangehouden. De verschillen tussen de indices van de onderscheiden verzorgingsgebieden zijn grafisch voorgesteld in cartogram VII.

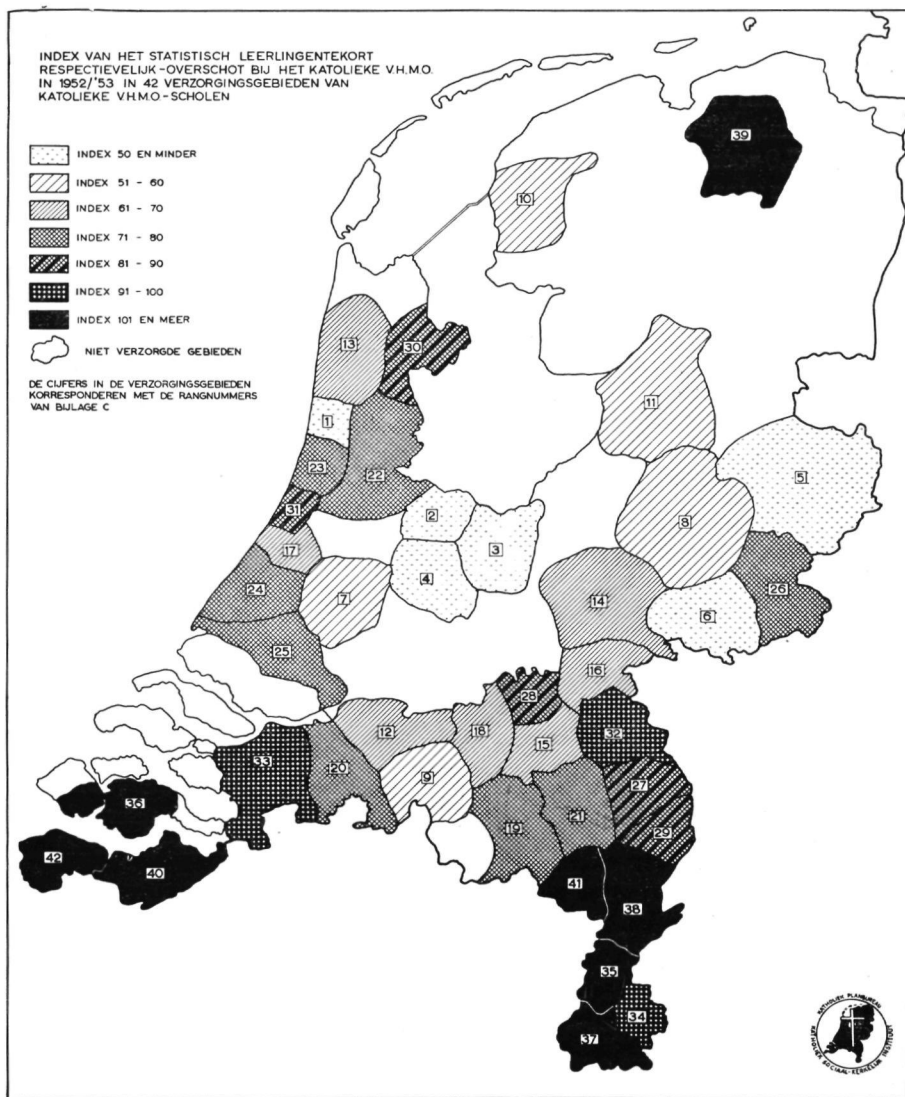
De meest opmerkelijke conclusie, waartoe men bij de bestudering der evenredigheidsindices van bijlage B (kolom 7) komt, is, dat de gestelde norm in 34 van de 42 verzorgingsgebieden niet bereikt is. Het probleem van de achterstand van het katholieke middelbaar onderwijs is hiermee nogmaals geïllustreerd. Daarenboven blijkt uit de evenredigheidsindices, dat de achterstand in sommige streken uitermate groot is. In 5 verzorgingsgebieden is het aantal leerlingen van het katholiek middelbaar onderwijs nog niet de helft van het gewenste aantal en in 14 verzorgingsgebieden, d.i. een derde van het totale aantal, is de gestelde norm voor minder dan $\frac{2}{3}$ gerealiseerd. Onder deze verzorgingsgebieden bevinden zich belangrijke concentratiegebieden van katholieken. Zo treffen wij onder de vijf laagst gerangschikte schoolrayons de verzorgingsgebieden Hilversum, Amersfoort en Utrecht, die tezamen geheel centraal Nederland omvatten, en Twente, waarbinnen het gros der Oost-Nederlandse katholieken woonachtig is. Onder de veertien laagst geklasseerde streken komen voorts de grote steden Tilburg en Arnhem, alsmede de Noord-Brabantse Langstraat voor. Uitgaande van het aantal leerlingen op de katholieke lagere scholen woont in deze veertien gebieden ruim een vierde van de Nederlandse katholieken.

PARAGRAAF 2. ANALYSE VAN DE SITUATIE IN DE GEBIEDEN MET EEN POSITIEVE EVENREDIGHEIDSINDEX

De acht verzorgingsgebieden, die zich door een positieve evenredigheidsindex onderscheiden, zijn alle gelegen in de provincies Groningen, Zeeland en Limburg.

Bij nadere bestudering valt het oog allereerst op Zeeuws-Vlaanderen. De beide verzorgingsgebieden Schoondijke en Hulst, die bijna de gehele oppervlakte van dit geïsoleerde deel van ons land bestrijken, steken met hun hoge evenredigheidsindex scherp af tegen vrijwel de gehele rest van

KARTOGRAM VII

ons land. Dit geldt in het bijzonder voor het verzorgingsgebied *Schoondijke*, dat met een evenredigheidsindex 258 onbedreigd de kroon spant. Hoewel het deelnemingspercentage in dit gebied volgens de gestelde normen dooreengenomen 4,2 zou moeten bedragen, is deze in feite niet minder dan 10,8; dat wil zeggen, dat het verzorgingsgebied Schoondijke een aanzienlijk hoger deelnemingspercentage heeft dan de stad Amsterdam (7,9 voor het katholieke middelbaar onderwijs) en in het algemeen als norm voor de steden boven 100.000 inwoners is gesteld (9,7).

Voor dit opmerkelijke feit is nochtans gemakkelijk een verklaring te vinden. Het is nl. zo, dat noch de factor differentiële gezinsgrootte, noch de factor differentiële sociale structuur in dit gebied een belemmerende werking uitoefenen. Integendeel. Uit cijfers, die door Van Heek in zijn studie over het geboortenniveau der Nederlandse katholieken zijn gepubliceerd, kan worden afgeleid, dat de Zeeuws-Vlaamse gemeenten, zowel uit het westelijk als uit het oostelijk deel tot de gemeenten met de laagste huwelijksvruchtbaarheid van ons land behoren. De katholieke gemeenten onderscheiden zich in dit opzicht nauwelijks van de protestantse gemeenten¹. Daarenboven kenmerkt West-Zeeuws-Vlaanderen zich door een grote welvaart. Uitgaande van de gegevens der inkomens- en vermogensverdeling in 1950 is West-Zeeuws-Vlaanderen een der meest welvarende streken van ons land te noemen; deze streek volgt in dit opzicht onmiddellijk op de uitgesproken „rijke” gebieden, zoals de forensengebieden, het Gooi, Wassenaar e.d.². De beide hoofdoorzaken voor het tekort aan katholieke middelbare schoolleerlingen elders in het land werken in dit gebied dus juist ten gunste van het katholieke middelbaar onderwijs. Wellicht speelt ook de armoede aan priesterroepingen, waardoor West-Zeeuws-Vlaanderen wordt gekenmerkt, een rol van betekenis³. Daar komt tenslotte nog een vierde factor bij, die tezamen met de drie andere de uitermate hoge evenredigheidsindex in West-Zeeuws-Vlaanderen geheel verklaarbaar maakt: dit verzorgingsgebied beschikt niet over een katholieke u.l.o.-school. Voor de katholieke West-Zeeuws-Vlaming is de h.b.s. te Schoondijke daarom, mede door de geïsoleerde ligging, praktisch de enige mogelijkheid tot het volgen van voortgezet algemeen vormend onderwijs.

Bij het waarnemen van een zo hoge deelname aan het katholieke middelbaar onderwijs in dit agrarisch gebied dringt de vraag zich op, of hier wellicht sprake is van een hypertrophie. Hoewel nog weinig bekend is over de maximale limiet, die wat de relatieve deelname betreft in het middelbaar onderwijs bereikt kan worden, kan er geen twijfel over be-

¹ Dr F. VAN HEEK, *Het geboorte-niveau der Nederlandse Rooms-Katholieken*, 1954, blz. 58 en bijlage 3.

² Cebuco, *Inkomensverdeling van de Nederlandse bevolking*, 1954, blz. 26-27.

³ Dr J. J. DELLEPOORT, t.a.p. blz. 188 en bijlage 3.

staan, dat in verband met de intelligentiespreiding der bevolking ergens een plafond bestaat, waarboven men met het aantrekken van leerlingen op de middelbare school niet ongestraft kan uitgaan. Het zou, mede met het oog op een betere kennis van de mogelijkheden, die in dit opzicht bestaan, niet onbelangrijk zijn na te gaan, of dit plafond in het verzorgingsgebied Schoondijke bereikt of wellicht reeds overschreden is. Een nauwkeurige bestudering van het rendement der h.b.s. te Schoondijke over een aantal jaargeneraties zou in dit opzicht zeer verhelderend kunnen zijn.

Hierna kost het weinig moeite om ook de hoge evenredigheidsindex in het verzorgingsgebied *Hulst* te verklaren. Dit verzorgingsgebied beschikt wel over een katholieke u.l.o.-school, nl. te Hulst en ook is de welvaart er minder groot; dit verklaart waarom de evenredigheidsindex van dit gebied ver beneden die van West-Zeeuws-Vlaanderen blijft. Dat deze anderzijds toch nog ruimschoots boven het gemiddelde ligt (nl. 163) vindt een genoegzame verklaring in de lage huwelijksvruchtbaarheid en in de armoede aan priesterroepingen, welke kenmerken Oost-Zeeuws-Vlaanderen met West-Zeeuws-Vlaanderen gemeen heeft.

Het derde Zeeuwse verzorgingsgebied, nl. dat van *Goes* levert, getuige de evenredigheidsindex 104, een praktisch „normaal” aantal katholieke middelbare schoolleerlingen. De relatief gunstige positie van het rayon Goes t.o.v. het merendeel der verzorgingsgebieden van katholieke scholen wordt vermoedelijk veroorzaakt door de gebrekkige concurrentiepositie van het u.l.o. (de enige u.l.o.-school in dit gebied, eveneens te Goes, is uitsluitend opengesteld voor meisjes) en door de armoede aan priesterroepingen, die in het dekenaat Middelburg te constateren valt¹.

Bijzonder gunstig is de positie ook van het verzorgingsgebied *Groningen* (evenredigheidsindex 138). Een gedetailleerde analyse brengt aan het licht, dat de gunstige positie uitsluitend te danken is aan de stad Groningen, die het merendeel der leerlingen (228 van de 250) levert. In de buitengemeenten bestaat een gering statistisch tekort. Voor de stad Groningen is een deelnemingspercentage 14,6 genoteerd (norm 9,7; het percentage van het niet-katholieke middelbaar onderwijs te Groningen bedraagt 11,1). De verklaring voor dit hoge deelnemingspercentage vormt de gunstige sociale structuur van de katholieke bevolking te Groningen: ofschoon 44,5 van de gehele Groningse bevolking tot de arbeidersklasse behoort, geldt dit slechts voor 38,9% der katholieke bevolking. Anderzijds is 33,3% der katholieke bevolking ingedeeld bij de intellectuelen en nieuwe middenstand; hoe gunstig deze structuur is, wordt duidelijk, als men bedenkt dat in Den Haag, het administratieve centrum van ons land, niet meer dan 32,1% der katholieke bevolking tot deze beide groe-

¹ Dr J. J. DELLEPOORT, t.a.p. blz. 188 en bijlage 3.

pen moet worden gerekend. Het komt ons voor, dat de sociale samenstelling der katholieke bevolking te Groningen een genoegzame verklaring vormt voor het relatief grote aantal katholieke middelbare schoolleerlingen, dat uit deze stad voortkomt.

De vier overblijvende verzorgingsgebieden met een positieve evenredigheidsindex liggen alle in de provincie *Limburg*. Hieraan is zonder enig bezwaar toe te voegen het gecombineerde verzorgingsgebied Heerlen-Hoensbroek-Kerkrade, dat met een evenredigheidsindex 97 vrijwel aan de gestelde normen voldoet. Er blijven dan nog twee verzorgingsgebieden in Limburg over, die een negatieve evenredigheidsindex hebben, nl. Venlo met index 84 en Venray met index 82. Wat Venlo betreft valt hierbij op te merken, dat de index 84 de situatie onjuist weergeeft. Volgens de gestelde normen zouden per 1 januari 1953 uit dit gebied 718 katholieke middelbare schoolleerlingen moeten voortkomen. In werkelijkheid leverde het gebied 603 leerlingen aan het katholieke middelbaar onderwijs; er zou dus een tekort van 115 leerlingen zijn. Beziet men evenwel het deelnemingspercentage van het niet-katholieke middelbaar onderwijs, dan wordt de oorsprong van het „tekort” meteen duidelijk: deze is 72,3. Het spreekt vanzelf, dat geen enkele bevolkingsgroep, hoe gunstig zijn samenstelling ook is, een zo hoog deelnemingspercentage kan realiseren. Er kan geen twijfel over bestaan, dat het niet-katholieke middelbaar onderwijs, met name de rijks-h.b.s. te Venlo, hoofdzakelijk door katholieken bezocht wordt. Hoe groot hun aantal precies is, is niet bekend. Wel blijkt uit de eerder geraadpleegde statistiek der eerstejaarsstudenten over de periode 1950-52, dat de eerstejaarsstudenten, afkomstig van de rijks-h.b.s. te Venlo, bijna allen katholiek zijn. De overgrote meerderheid der 189 leerlingen van de rijks-h.b.s. (op 1-1-1953) is dus katholiek. Het tekort van 115 katholieke middelbare schoolleerlingen, zo blijkt hieruit, is volkomen fictief. De gecorrigeerde evenredigheidsindex zal ongetwijfeld positief zijn.

Dit voert tot de conclusie, dat de gestelde norm in zes van de zeven Limburgse verzorgingsgebieden bereikt of (hier en daar zelfs verre) overschreden is. De katholieken van de provincie Limburg onderscheiden zich dus, wat de deelname aan het middelbaar onderwijs betreft scherp van de overige Nederlandse katholieken: de waargenomen achterstand der katholieken geldt niet voor Limburg.

De algemeenheid van het verschijnsel – het verzorgingsgebied Venray, dat deel uitmaakt van het in velerlei opzicht minder ontwikkelde Peelgebied, kan hier gevoeglijk buiten beschouwing blijven – duidt er op, dat hier niet van toevallige omstandigheden sprake kan zijn, maar dat het een structureel karakter draagt. De verklaring moet gezocht worden in de met betrekking tot het middelbaar onderwijs bevoorrechte positie,

waarin Limburg sedert het optreden van Mgr. Parédis in de vorige eeuw verkeert. In hoofdstuk II, paragraaf 1, is zijn standpunt met betrekking tot het katholieke onderwijs uitvoerig besproken. Het is met name aan zijn schepping van de bisschoppelijke colleges te danken, dat het Limburgse volk zeer vroeg met het middelbaar onderwijs vertrouwd is geraakt. Vermoedelijk heeft het feit, dat de bisschoppelijke colleges tot voor kort zowel voor priester- als voor niet-priesterstudenten waren opgesteld, hiertoe veel bijgedragen. De schroom, die de meeste katholieken er lange tijd van weerhouden heeft om kinderen, die niet voor het priesterschap waren voorbestemd, te laten studeren, heeft hierdoor in Limburg minder sterke gevolgen gehad.

Een andere verklarende factor voor de relatief talrijke deelname van Limburgse katholieken aan het middelbaar onderwijs is de dichte spreiding van de middelbare scholen. Limburg is de enige provincie in ons land, waar bijna geen enkel dorp buiten de onmiddellijke invloedssfeer van een katholieke middelbare school (buiten de half uur-grens) ligt. Bovendien is de frequentie der scholen zeer groot (concentratiegetal 172)¹. Deze factor draagt er toe bij, dat het middelbaar onderwijs binnen de belangstellingsfeer van een zo groot mogelijk aantal gezinnen wordt gebracht.

De belangrijkste les, die uit het voorgaande valt te trekken, is, dat het katholieke volksdeel ongetwijfeld de mogelijkheden in zich draagt om de achterstand bij het middelbaar onderwijs ongedaan te maken. Het komt er slechts op aan gunstige voorwaarden te scheppen om de mogelijkheden tot ontplooiing te brengen.

PARAGRAAF 3. ANALYSE VAN DE SITUATIE IN DE GEBIEDEN MET EEN NEGATIEVE EVENREDIGHEIDSINDEX

Wij komen thans tot een meer gedetailleerde beschouwing van de 32 verzorgingsgebieden, die wegens hun negatieve evenredigheidsindex bijzondere aandacht verdienen. Achtereenvolgens is de situatie in elk van deze gebieden aan een uitvoerige analyse onderworpen, daarbij steeds lettend op aanwijsbare oorzaken voor de achterstand en op eventuele voorwaarden, die het inhalen van deze achterstand mogelijk maken. In elk van deze gebieden (en zo nodig ook in de afzonderlijke gemeenten) zijn de volgende factoren in studie genomen:

1. De beroepsstructuur van de katholieken t.o.v. de totale bevolking.
2. Het bezoek van katholieken aan niet-katholieke scholen.
3. De omvang van het bestaande apparaat voor katholiek middelbaar onderwijs.

¹ Zie ook blz. 144.

4. De structuur van het bestaande apparaat voor katholiek middelbaar onderwijs.
5. De bestaansduur van de katholieke middelbare scholen.

Wij zijn er ons van bewust, dat het aantal verklarende factoren hiermee niet uitgeput is. Behalve de hier genoemde kunnen er nog andere factoren in het spel zijn, die de deelname aan het katholieke middelbaar onderwijs eveneens beïnvloeden. Enkele van deze factoren zijn: het bezoek aan andere vormen van voortgezet onderwijs (de seminarieopleiding) en een gebrekkige culturele en intellectuele traditie. Aan deze en andere factoren kan evenwel geen aandacht worden geschonken, hetzij wegens het ontbreken van betrouwbaar statistisch materiaal, hetzij wegens de ontoereikendheid der in deze studie gehanteerde statistische methode. Een en ander heeft tot consequentie, dat door de analyse van bovengenoemde factoren het leerlingentekort van het katholieke middelbaar onderwijs niet in alle verzorgingsgebieden geheel verklaard kan worden.

Wat het verloop en de resultaten van de genoemde werkmethode betreft, het is niet doenlijk deze voor elk verzorgingsgebied afzonderlijk uitvoerig te schetsen. Wij kunnen in deze studie volstaan met de belangrijkste resultaten volgens de boven onderscheiden factoren te groeperen en in deze vorm voor het voetlicht te brengen. Deze methode van categoriaal doorlichten der onderscheiden verzorgingsgebieden heeft tot nadcel, dat de samenhang in de problemen binnen een verzorgingsgebied niet voldoende tot zijn recht kan komen. De situatie, waarin een bepaald gebied zich met betrekking tot het middelbaar onderwijs bevindt, is immers vaak de resultante van de werking van een veelheid van factoren, die elkaar wederzijds beïnvloeden. Zo gaat een veelvuldig bezoek van katholieken aan niet-katholieke middelbare scholen zeer vaak gepaard met leemten in het apparaat voor katholiek middelbaar onderwijs. Om aan dit euvel enigszins tegemoet te komen, zal, waar mogelijk, op de onderlinge samenhang worden gewezen.

1. De invloed van de factor beroepsstructuur

De gegevens hiervoor zijn ontleend aan de volks- en beroepstelling 1947 en deze zijn op dezelfde wijze gegroepeerd als bij de analyse van de sociale positie der Nederlandse katholieken in hoofdstuk IV is geschied, nl. volgens het schema van Suvercin. Met deze analyse werd in het bijzonder beoogd na te gaan, in hoeverre de achterstand van het katholieke middelbaar onderwijs kan worden teruggevoerd tot een afwijking in de beroepsstructuur. Deze afwijking kan bestaan in een achterstand t.o.v. het niet-katholieke volksdeel, ofwel in een eenzijdige sociale structuur van de gehele bevolking, zoals die b.v. wordt aangetroffen in gemeen-

ten met een relatief hoog percentage arbeiders in de beroepsbevolking.

Dat de achterstand der katholieken in beroepsstructuur, welke voor ons land is geconstateerd, niet voor alle onderdelen gelijkelijk geldt, is reeds gebleken bij de bespreking van het verzorgingsgebied Groningen. Een gunstige of tenminste niet ongunstige structuur kan voorts worden waargenomen in een aantal gebieden, die om het grote aantal aldaar wonende katholieken in dit verband van veel meer belang zijn. In de twee grootste steden, nl. *Amsterdam* en *Rotterdam*, wijkt de beroepsstructuur der katholieken, voorzover dit statistisch is waar te nemen, vrijwel niet af van die der niet-katholieken. Een soortgelijke situatie kan ook worden waargenomen in een aantal kleinere centra zoals *Leiden*, *Deventer* en *Zutphen*.

Deze steden zijn evenwel uitzonderingen op de algemene regel. In de meeste verzorgingsgebieden boven de grote rivieren, waarin steden gelegen zijn, is de beroepsstructuur der katholieke bevolking ongunstig t.o.v. die der niet-katholieke bevolking. Op grond hiervan is – althans gedeeltelijk – de lage evenredigheidsindex van het katholieke middelbaar onderwijs te verklaren in de verzorgingsgebieden *Hilversum* en *Amersfoort*, waar met name in de forensenplaatsen de katholieken relatief sterk vertegenwoordigd zijn onder de autochtone, dus niet-forense bevolking, alsmede in de verzorgingsgebieden *Utrecht*, *Nijmegen* en *Alkmaar*. In andere stedelijke agglomeraties bestaat het probleem niet zozeker in een achterstand t.o.v. de niet-katholieke bevolking, maar in een eenzijdige sociale structuur van de gehele bevolking. Op grond hiervan is – eveneens gedeeltelijk – de lage evenredigheidsindex van het katholieke middelbaar onderwijs te verklaren in de verzorgingsgebieden *Twente*, *Tilburg*, *Oss* en in het verzorgingsgebied Amsterdam voorzover het de *Zaanstreek* betreft. Merkwaardig genoeg kenmerkt de laatstgenoemde streek zich door een uitermate hoog deelnemingspercentage bij het niet-katholieke middelbaar onderwijs. In *Zaandam*, waarvoor een deelnemingscoëfficiënt 7,5 tot norm is gesteld, wordt deze bij het niet-katholieke volksdeel ruimschoots overschreden (10,5; de coëfficiënt voor het katholieke middelbaar onderwijs bedraagt 2,0). Gezien het relatief grote aantal industriearbeiders in deze stad (circa 55% tegen circa 40% in het rijk) zou men eerder het tegendeel verwachten. Wat de achtergrond van dit belangwekkend verschijnsel is, kan uiteraard niet met statistische middelen worden achterhaald. Wellicht bestaat er een verband tussen de hoge belangstelling voor het middelbaar onderwijs en het typische volkskarakter van de Zaanse bevolking, die volgens J. P. Kruyt gekenmerkt wordt door een „niet bij de pakken neerzitten, de grote werkwijzer der industriearbeiders en fabrikanten, de vele gevallen van sociale opstijging, de arbeidersbeweging en het drukke verenigings-

leven”¹. Overigens geeft de Zaanstreek een sprekend bewijs voor de stelling, dat de sociale structuur niet van doorslaggevende betekenis behoeft te zijn voor het niveau der relatieve deelname aan het middelbaar onderwijs. Een relatief hoge deelname kan klaarblijkelijk samenhangen met een ongunstige beroepsstructuur.

Een derde categorie tenslotte wordt gevormd door gebieden, waar de katholieken weliswaar een achterstand hebben in beroepsstructuur t.o.v. niet-katholieken, maar waar deze structuur toch zodanig is, dat de gestelde norm gemakkelijk bereikbaar moet worden geacht. Dit geldt in de eerste plaats voor de stad *'s-Gravenhage*, waar ruim 32% der katholieken tot de intellectuelen en nieuwe middenstand behoort (het landsgemiddelde bedraagt voor de totale bevolking 18%), een percentage, dat buiten de forensengebieden vrijwel nergens voorkomt. Andere steden, waarop dit ook van toepassing is, zijn *Haarlem* en *Zwolle*.

In de overige verzorgingsgebieden, voorzover deze hoven de grote rivieren gelegen zijn, hebben de katholieken bijna overal eveneens een achterstand in beroepsstructuur, maar deze is vooral in de plattelandsgebieden zo gering, dat de consequenties voor de recruteringsmogelijkheden van het middelbaar onderwijs te verwaarlozen zijn. In de provincie Noord-Brabant getuigt de samenstelling van de niet-katholieke bevolking bijna overal van een relatief hoog beroepsniveau, maar de omvang van de niet-katholieke groep is overal zo gering, dat de sociale structuur toch hoofdzakelijk bepaald wordt door de katholieke bevolking. In deze provincie kan de beroepsstructuur dan ook niet als verklaringgrond voor het tekort aan middelbare schoolleerlingen worden beschouwd.

2. De invloed van het bezoek van katholieken aan niet-katholieke scholen

In de gebieden, waar vele katholieke leerlingen niet-katholieke middelbare scholen bezoeken, geeft het deelnemingspercentage van het katholieke middelbaar onderwijs een onjuist beeld van de relatieve deelname der katholieken aan dit onderwijstype: het tekort aan katholieke middelbare schoolleerlingen is feitelijk minder groot dan door de evenredigheidsindex wordt gesuggereerd. Wij zullen trachten deze gebieden te localiseren.

Volgens de in hoofdstuk II gemaakte schatting bezoekt ca. 10% der katholieke middelbare schoolleerlingen een niet-katholieke school. Dit percentage loopt in de diverse verzorgingsgebieden evenwel zeer uiteen. Op de eerste plaats valt een belangrijk onderscheid te maken tussen de verzorgingsgebieden in de beide zuidelijke provincies en die in de rest

¹ Geciteerd door C. S. KRUYT, *De Zaanstreek in Handboek Pastorale Sociologie*, dl. II, 1955, blz. 30 en 31.

van ons land. In de katholieke provincies, vooral in Noord-Brabant, worden de openbare middelbare scholen door vele katholieken bezocht. Naar wij uit verspreide mededelingen vernamen, hangt dit in verschillende steden samen met het feit, dat de katholieke middelbare scholen ter plaatse een grote omvang hebben bereikt. Verscheidene ouders zouden vrezen, dat hun kinderen aldaar in de grote massa verloren gaan, hetgeen hen er toe beweegt hun kinderen aan de kleinere niet-katholieke scholen toe te vertrouwen. Verscheidene van deze scholen dragen door de samenstelling van het lerarencorps ook een min of meer katholieke signatuur. Hoe groot het aantal katholieke leerlingen op elk van deze scholen is, kon met de ons ter beschikking staande middelen nergens worden achterhaald, maar op grond van de statistiek van de eerstejaarsstudenten 1950 t/m 1952, de statistiek der voor het eerst tot het middelbaar onderwijs toegelatenen in 1949 en op grond van de deelnemingspercentages van het niet-katholieke middelbaar onderwijs kon wel een betrouwbare schatting worden gemaakt. Corrigeren wij aan de hand hiervan de evenredigheidsindices, dan is het resultaat voor de onderscheiden verzorgingsgebieden zeer verschillend. In de verzorgingsgebieden *Eindhoven* en *Bergen op Zoom* ondergaat de index er vrijwel geen verandering door. De index voor *Tilburg* stijgt enigszins (van 52 tot 57), maar het leerlingentekort blijft na deze correctie zeer groot. Van meer betekenis is de correctie voor de verzorgingsgebieden *'s-Hertogenbosch* (stijging van 70 tot 78), *Helmond* (van 76 tot 83) en *Breda* (van 77 tot 88), maar in al deze verzorgingsgebieden blijft er ook na de correctie een tekort aan katholieke middelbare schoolleerlingen bestaan.

In de gemengd confessionele gebieden komt het bezoek van katholieken aan niet-katholieke scholen over het algemeen veel minder voor. De gebieden, waar dit voor zover wij konden nagaan wel het geval is, vertonen onderling sterke overeenkomst in hun bevolkingssamenstelling. Het zijn in hoofdzaak agglomeraties met een stedelijke bevolking en meer in het bijzonder de woongebieden van beter gesitueerden: het verzorgingsgebied *Utrecht* (waarvoor de evenredigheidsindex na correctie stijgt van 49 tot ca. 55), *Amersfoort* (van 48 tot ca. 60), *Hilversum* (van 47 tot ca. 65), *Nijmegen* (van 68 tot ca. 75), *Arnhem* (van 65 tot ca. 80), *Amsterdam* (van 77 tot ca. 85), *Haarlem* (van 77 tot ca. 85) en *Den Haag* (van 79 tot ca. 95). Vergelijkt men de respectievelijke evenredigheidsindices voor en na de correctie – de correctie der indices berust ook hier op een schatting – dan blijkt het bezoek van katholieken aan niet-katholieke scholen het meest frequent te zijn in de verzorgingsgebieden Hilversum, Den Haag, Arnhem en Amersfoort. In Den Haag is de frequentie zelfs zo groot, dat het statistisch tekort aan katholieke middelbare schoolleerlingen er bijna ongedaan door wordt gemaakt. Het is overigens nauwelijks voor twijfel vatbaar, dat

uit hoofde van de gunstige beroepsstructuur der Haagse bevolking de norm 9,7 overschreden moet kunnen worden (voor het niet-katholieke middelbaar onderwijs is in deze stad een deelnemingspercentage 14,2 genoteerd).

In alle andere verzorgingsgebieden blijft het tekort ook na de correctie aanzienlijk. Voor wat Hilversum en Amersfoort betreft, dienen wij er echter rekening mee te houden, dat de gestelde norm wegens een ongunstige beroepsamenstelling voorlopig onbruikbaar moet worden geacht.

Dat andere verzorgingsgebieden in dit verband niet worden genoemd, impliceert niet, dat het bezoek van katholieken aan niet-katholieke middelbare scholen uitsluitend tot de genoemde verzorgingsgebieden beperkt blijft. Vermoedelijk zullen in alle delen van ons land de niet-katholieke middelbare scholen katholieken onder hun leerlingen tellen. Maar hun aantal is waarschijnlijk zo gering, dat de evenredigheidsindex er weinig of niet door zal worden beïnvloed.

Voor een verklaring van de grote frequentie der katholieke leerlingen op niet-katholieke middelbare scholen in de eerder genoemde steden denke men in de eerste plaats aan de door het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut bij plaatselijke onderzoeken opgedane ervaring, dat het genoemd verschijnsel vnl. onder beter gesitueerden voorkomt. Hiervoor pleit ook de omstandigheid, dat alle belangrijke forensenplaatsen binnen de genoemde verzorgingsgebieden gelegen zijn. Uiteraard is hiermee geen verklaring gegeven voor het talrijke bezoek van katholieken aan niet-katholieke scholen. Het probleem is hierdoor slechts verlegd en kan als volgt geformuleerd worden: wat is er oorzaak van, dat vele katholieke beter gesitueerden hun kinderen naar niet-katholieke scholen zenden? Spreekt hieruit een gebrek aan vertrouwen bij een deel der katholieke intelligentia in het katholieke onderwijs? Het spreekt vanzelf, dat een statistische analyse ontoereikend is om het antwoord op deze vraag te kunnen geven. Het is nochtans reeds belangrijk het probleem te signaleren. Wij mogen slechts de wenselijkheid onderstrepen, dat dit probleem met geëigende methoden wordt onderzocht.

De genoemde factor vormt evenwel niet de enige verklaringsgrond voor het talrijke bezoek van katholieken aan niet-katholieke scholen. Een minstens evenzeer belangrijke factor is de omvang van het katholieke apparaat voor middelbaar onderwijs in de betrokken gebieden. Hiermee komen wij aan de volgende factor.

3. De invloed van het tekort aan katholieke middelbare scholen¹.

Weliswaar bestaat in elk verzorgingsgebied gelegenheid tot het volgen van katholiek middelbaar onderwijs, maar het kan zijn, dat de aanwezigte

¹ Wij vestigen er nog eens de aandacht op, dat de regionale analyse betrekking

schoolvoorziening, respectievelijk voorzieningen, hetzij door een eenzijdige structuur, hetzij door een beperkte accommodatie niet in de behoeften voorzien. De laatste omstandigheid kan zich hoofdzakelijk voordoen in de verzorgingsgebieden met een omvangrijk aantal katholieken, in het bijzonder in de stedelijke agglomeraties. Het is in de grote steden uiterst moeilijk zich een juist beeld te vormen van de gewenste schoolvoorzieningen, omdat door de onoverzichtelijkheid van de grote stad het aantal middelbare schoolcandidaten moeilijk te peilen is. Wanneer men met het stichten van nieuwe scholen wacht, totdat de bestaande school, respectievelijk scholen, de aanvoer van leerlingen niet meer kunnen verwerken, maakt men een grote kans achter de feiten aan te lopen. Slechts door een planmatige ontwikkeling op grond van een nauwkeurige analyse van de feiten kan men deze kans ontlopen.

De vraag of in een bepaald gebied een tekort aan katholieke middelbare scholen bestaat, hangt nauw samen met de vraag, wat de optimale grootte van een middelbare school is. Voorts speelt ook de spreiding van de katholieke bevolking binnen het verzorgingsgebied een rol van betekenis. Laten wij de laatst genoemde factor een ogenblik buiten beschouwing, dan zou in principe het standpunt verdedigbaar zijn, dat er nooit een tekort aan schoolruimte zal zijn, mits de bestaande school tijdig wordt uitgebreid. Wellicht zal niemand dit standpunt het zijne willen noemen. Niemand zal immers de logische consequentie aanvaarden, dat er uit paedagogische, organisatorische en financiële overwegingen geen grenzen zouden zijn te stellen aan de aantalsontwikkeling der leerlingen van een school.

Moelijker wordt het echter als het er om gaat vast te stellen, waar deze grenzen liggen, m.a.w. wanneer een school zijn maximale grootte heeft bereikt, of beter, welke de optimale grootte is van een middelbare school. Voor zover wij konden nagaan, is dit vraagstuk in de omvangrijke literatuur, die aangaande de organisatie en inrichting van het middelbaar onderwijs in ons land is verschenen, nog vrijwel niet ter sprake gekomen. Dit is des te merkwaardiger, omdat bij de sterke uitgroei, die het middelbaar onderwijs in ons land na de oorlog beleefd, dit vraagstuk toch zeer urgent is geworden. Vele scholen immers kampen als gevolg van de

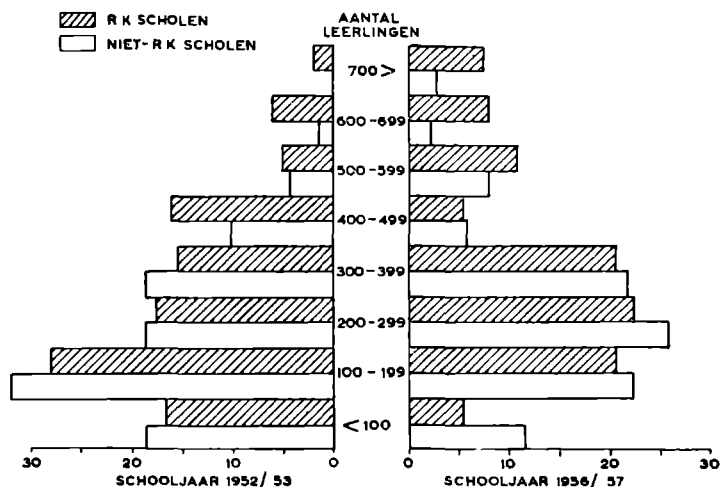
heeft op het schooljaar 1952/53. In verschillende gebieden, waar in dat schooljaar een tekort aan katholieke middelbare scholen moest worden geconstateerd, zijn nadien nieuwe voorzieningen getroffen. Daar het er in deze analyse om te doen is factoren op te sporen, die het statistische tekort aan leerlingen kunnen verklaren, kan aan het feit, dat de leemten in de apparatuur nadien in verschillende gebieden zijn ongedaan gemaakt, in deze analyse worden voorbijgegaan. Wij zullen daarenboven onder de punten 4 en 5 van deze paragraaf gelegenheid hebben om de uitbreiding van de apparatuur in de afgelopen jaren in de beschouwingen op te nemen.

aanvoer van steeds groeiende schoolgeneraties met een tekort aan schoolruimte. In die omstandigheden kan de vraag naar de maximale grootte van een school niet uitblijven. Gaat men, veronderstellend, dat de ervaring een wijze raadgeefster is, af op de mening van verscheidene rectoren van lycea, wier oordeel wij gevraagd hebben, dan is men geneigd de grens bij ongeveer 500 a 600 leerlingen te leggen. Overigens bestaat hierover geen „communis opinio”. Sommigen achten een school van 500 leerlingen reeds te groot, anderen daarentegen zien geen bezwaren tegen de uitgroei van een school tot 800 leerlingen. Een gefundeerd inzicht in de optimale schoolgrootte blijkt overal te ontbreken. Wij zullen in het laatste hoofdstuk hierop nog terugkomen. In de hierna volgende beschouwing zullen wij, om enig houvast te hebben, ons aansluiten bij de blijkens onze ervaring meest gangbare opvatting, volgens welke het grotelijks overschrijden van de 500 leerlingen bij handhaving van de huidige organisatievorm als minder gewenst moet worden beschouwd.

Bezien wij hierna wat uitvoeriger de spreiding der scholen naar leerlingenaantallen bij het katholieke en het niet-katholieke middelbaar onderwijs. Wij baseren ons daarbij op de verhoudingen in het schooljaar 1952/53, maar voegen, in verband met de grote toeloop van leerlingen in de laatste jaren de verhoudingen in het schooljaar 1956/57 daaraan toe (zie ook grafiek 10).

grafiek 10

PROCENTUELE VERDELING DER KATHOLIEKE EN NIET-KATHOLIEKE MIDDENBARE SCHOLEN NAAR GEKORRIGEEERDE SCHOOLGROOTTE IN 1952/'53 EN 1956/'57

TABEL 29. Katholieke en niet-katholieke middelbare scholen naar leerlingenaantallen in 1952/53 en 1956/57

aantal leerlingen	schooljaar 1952/53				schooljaar 1956/57			
	niet-r.k. v.h.m.o.		r.k. v.h.m.o.		niet-r.k. v.h.m.o.		r.k. v.h.m.o.	
	1	2	1	2	1	2	1	2 ¹
< 100	33	30	21	16	26	25	16	6
100-199	76	75	36	27	60	60	31	23
200-299	70	71	21	17	72	70	36	25
300-399	39	39	21	15	49	50	30	23
400-499	23	23	6	8	29	28	8	6
500-599	11	11	5	5	23	23	11	12
600-699	1	1	2	6	10	11	3	9
700 en meer	-	-	-	2	3	3	4	8
totaal	253	250	112	96	272	270	139	112

¹ 1. ongecorrigeerd 2 = gecorrigeerd

	idem in %							
< 100	13,1	12,0	18,8	16,7	9,5	9,3	11,5	5,4
100-199	30,0	30,0	32,1	28,1	22,1	22,2	22,3	20,5
200-299	27,7	28,4	18,8	17,7	26,5	25,9	25,9	22,3
300-399	15,4	15,6	18,8	15,6	18,0	18,5	21,6	20,5
400-499	9,1	9,2	5,4	8,4	10,7	10,4	5,7	5,4
500-599	4,3	4,4	4,4	5,2	8,4	8,5	7,9	10,7
600-699	0,4	0,4	1,7	6,2	3,7	4,1	2,2	8,0
700 en meer	-	-	-	2,1	1,1	1,1	2,9	7,2
totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Een inventarisatie van de leerlingenaantallen der officieel onderscheiden scholen bleek niet voldoende om een juist inzicht in de bestaande verhoudingen te verwerven. Het komt nl. vrij veelvuldig voor, dat gymnasia en hogere burgerscholen als afzonderlijke scholen zijn geregistreerd, ofschoon zij slechts - zij het min of meer autonome - afdelingen zijn van één college, meermalen zelfs onder de leiding van éénzelfde rector. Zo zijn, om slechts een voorbeeld te noemen, de gymnasium- en h.b.s.-afdeling van het St. Canisiuscollege te Nijmegen als twee afzonderlijke scholen genoteerd, maar toch vormen zij tezamen het ene St. Canisiuscollege. Een dergelijke combinatie van twee afdelingen tot één college komt bij het niet-katholieke onderwijs heel weinig voor (slechts tweemaal), bij het katholieke onderwijs daarentegen vrij veelvuldig (14 maal in 1952, 20 maal in 1956). Zo komt het, dat de aldus gecorrigeerde cijfers in de verhoudingen bij het niet-katholieke onderwijs vrijwel geen wijzigingen

brengen, maar bij het katholieke onderwijs verandert het totaalbeeld aanzienlijk.

Voor het schooljaar 1952/53 zijn de verschillen tussen de katholieke en niet-katholieke scholen in de niet gecorrigeerde cijfers niet bijzonder groot. Bij de katholieke scholen valt een lichte neiging naar de uitersten te constateren; er zijn relatief veel kleine en veel grote scholen. Van groter belang evenwel zijn de gecorrigeerde cijfers. Bij de zeer kleine scholen blijft een zeker overwicht der katholieke scholen te constateren, maar de relatief grote frequentie van zeer grote scholen is veel pregnanter geworden: tegen 1 niet-katholieke school met meer dan 600 leerlingen staan 8 katholieke scholen met meer dan 600 leerlingen. In procenten is het overwicht der katholieke scholen in de categorie der zeer grote scholen uiteraard nog veel duidelijker (0,4% - 8,3%).

Ten zichte van 1952/53 zijn zowel de niet-katholieke als de katholieke middelbare scholen in 1956/57 gemiddeld groter geworden; ons basierend op de ongecorrigeerde aantallen daalde het percentage kleine scholen (d.i. beneden de 300 leerlingen) bij het niet-katholieke middelbaar onderwijs van 71 tot 58, bij het katholieke middelbaar onderwijs van 70 tot 60. Omgekeerd steeg het percentage grote scholen (d.i. boven 500 leerlingen) van 5 tot 13 bij het niet-katholieke middelbare onderwijs, van 6 tot 13 bij het katholieke middelbaar onderwijs. Volgens de ongecorrigeerde aantallen is de spreiding naar schoolgrootte bij het katholieke en het niet-katholieke middelbaar onderwijs in 1956 vrijwel gelijk. Volgens de gecorrigeerde aantallen is het percentage grote en zeer grote scholen bij het katholieke onderwijs evenwel evenals in 1952 aanzienlijk hoger dan bij het niet-katholieke onderwijs: bij het niet-katholieke onderwijs telt 14% der scholen meer dan 500 leerlingen en 5% meer dan 600 leerlingen; bij het katholieke onderwijs geldt dit voor respectievelijk 26% en 15%.

Er is reden om de zeer snelle groei der middelbare scholen met zorg gade te slaan. Men hoeft geen paedagogisch deskundige te zijn om zich ernstig af te vragen, of de individuele leerling in de grote massa nog wel die vorming kan krijgen, die hij behoeft. Het is voor de leraren in deze situatie immers vrijwel onmogelijk de ontwikkeling van iedere leerling afzonderlijk te volgen. Wat er ook van zij, er bestaat voldoende reden om aan te nemen, dat vele ouders t.o.v. deze zeer grote scholen met enig wantrouwen zijn vervuld. In onderzoeken van het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut is bij herhaling geconstateerd, dat katholieke ouders in de steden hun kinderen naar niet-katholieke scholen sturen, omdat zij geen vertrouwen hebben in de zeer grote katholieke scholen, die veelal als „fabrieken” worden gekwalificeerd.

Afgezien van de paedagogische nadelen, die in de vigerende organisatie-

vorm aan zeer grote scholen zijn verbonden, is er nog een ander bezwaar tegen in te brengen, nl. dat van een geringe geografische spreiding der scholen. Vooral in grote stedelijke agglomeraties, die slechts over enkele katholieke middelbare scholen beschikken – die vaak alle in of nabij het centrum gelegen zijn – kan het katholieke middelbaar onderwijs voor de meer perifeer wonende katholieken er zijn aantrekkelijkheid door verliezen, te meer, daar de spreiding der niet-katholieke scholen vaak beter is. Als voorbeeld moge hier de situatie in de Haagse agglomeratie worden aangehaald. In het schooljaar 1952/53 beschikte de Haagse agglomeratie (Den Haag, Rijswijk, Voorburg en Wassenaar) over slechts 3 katholieke middelbare scholen tegenover niet minder dan 26 niet-katholieke middelbare scholen. Naar rato van het percentage katholieken in de bevolking hadden er op 26 niet-katholieke scholen 11 à 12 katholieke scholen moeten zijn. Er kan geen twijfel over bestaan, dat het bezoek van katholieken aan niet-katholieke scholen door deze situatie sterk wordt gestimuleerd.

De zeer grote katholieke middelbare scholen (in 1952/53) zijn de volgende:

Nijmegen: St. Canisiuscollege (903 leerlingen);

Den Haag: St. Aloysiuscollege (708 leerlingen);

Eindhoven: St. Joriscollege (695 leerlingen);

Amsterdam: Ignatiuscollege (647 leerlingen) en meisjeslyceum (590 leerlingen);

Breda: O.L. Vrouwelyceum (634 leerlingen);

Utrecht: St. Bonifaciuslyceum (622 leerlingen);

Rotterdam: St. Franciscuscollege (613 leerlingen);

Tilburg: St. Odolphuslyceum (575 leerlingen).

Met uitzondering van Rotterdam en Eindhoven bezoekt in al deze plaatsen – voorzover uit onze gegevens valt af te leiden – een aanzienlijk aantal katholieke leerlingen een niet-katholieke school.

Het komt ons daarom voor, dat het bestaande apparaat voor het katholieke middelbaar onderwijs – voorzover hierin na 1952 althans geen grondige wijziging is gekomen – in alle genoemde plaatsen ontoereikend is. Veelal zullen de betrokken colleges en lycea, omdat zij het groeiende aantal aanmeldingen niet meer kunnen verwerken, bij de toelating een zeer zware selectie moeten toepassen en op deze wijze wordt het tekort aan studerende katholieken in de hand gewerkt. Maar zelfs als dit niet het geval is, worden vele ouders door de grote omvang van de school afgeschrikt: zij zenden hun kinderen naar een niet-katholieke school of, wanneer zij hiertegen overwegende bezwaren hebben, kiezen zij voor hun kinderen een andere – lagere – onderwijsvorm. De ontoereikendheid van het apparaat voor het katholieke middelbaar onderwijs vormt aldus een belangrijke rem voor het inhalen van de intellectuele achterstand der katholieken.

In ons onderzoek is komen vast te staan, dat ook in niet-stedelijke gebieden met een talrijke katholieke bevolking het katholieke apparaat voor middelbaar onderwijs in 1952/53 onvoldoende was gedecentraliseerd. Dit is b.v. het geval met het *Noord-Brabantse platteland binnen de driehoek Tilburg-Eindhoven-'s-Hertogenbosch*. Dit gebied, waartoe ook de Kempen gerekend is, telde in 1952 een katholieke lagere schoolbevolking van 19.500 leerlingen, dit is evenveel als het verzorgingsgebied Maastricht-Vaals. Terwijl dit verzorgingsgebied echter 6 katholieke middelbare scholen telde, stonden binnen de genoemde driehoek slechts 2 katholieke middelbare scholen. Deze zijn bovendien beide aan de rand van het betrokken gebied gevestigd, nl. te Boxtel. Het statistisch tekort aan katholieke middelbare schoolleerlingen in dit gebied is zeer groot: het gehele gebied leverde in genoemd schooljaar slechts 417 middelbare schoolleerlingen, terwijl er volgens de gehanteerde normen ca. 725 hadden kunnen zijn. De ontoereikendheid van het apparaat voor middelbaar onderwijs is hier evident.

Soortgelijke leemten in het apparaat voor katholiek middelbaar onderwijs moesten worden geconstateerd in: het *industriegebied rond de stad Eindhoven*, de *Zuid-Oostelijke Peel*, het gebied tussen Roosendaal en Breda (bekend als het *ontwikkelingsgebied Z.-W.Brabant*) en *Apeldoorn* met omgeving; vervolgens bestaan resp. bestonden dezelfde problemen in de randgebieden van sommige stedelijke agglomeraties, met name *ten noorden en ten zuiden van Amsterdam* en ten oosten van Utrecht (de *Utrechtse heuvelrug*).

4. De invloed van de eenzijdige structuur van het katholieke apparaat voor middelbaar onderwijs

In tegenstelling tot de onder 3. genoemde factor, die vnl. in de stedelijke agglomeraties wordt aangetroffen, is een zekere eenzijdigheid in de structuur van het katholieke middelbaar onderwijs vrijwel uitsluitend van toepassing op scholen in de kleinere verzorgingsgebieden. Het betrekkelijk kleine aantal aldaar wonende katholieken is er oorzaak van, dat de uitbouw van het katholieke middelbaar onderwijs in al zijn vertakkingen niet zonder risico is. Een lyceum met een gymnasiale, h.b.s.- en m.m.s.-afdeling vraagt nu eenmaal een groter leerlingenpotentieel dan een h.b.s. of gymnasium. In de zeer kleine verzorgingsgebieden zijn de ontwikkelingsmogelijkheden van het middelbaar onderwijs beperkt tot één enkel schooltype, waarvoor dan de h.b.s. het meest in aanmerking komt. De noodzakelijke consequentie van de beperkte keuzemogelijkheid is echter, dat een optimale deelname aan het middelbaar onderwijs er door wordt bemocilijkt. Hoe groot het leerlingenpotentieel moet zijn om tot afsplitsing in meerdere typen te kunnen overgaan, is in zijn algemeenheid moeilijk te zeggen; dit hangt mede af van de structuur van het gebied. Het

komt ons evenwel voor, dat afsplitsing niet verantwoord is, wanneer het bereikbare aantal leerlingen niet de 250 overschrijdt¹.

In het schooljaar 1952/53 waren er verscheidene verzorgingsgebieden, waarin het vereiste aantal leerlingen de 250 – soms verre – te boven ging, terwijl toch het katholieke middelbaar onderwijs door slechts één schooltype vertegenwoordigd was. In bijna al deze verzorgingsgebieden moest een aanzienlijk tekort aan leerlingen worden geconstateerd. Het betreft hier de verzorgingsgebieden:

Oosterhout (gewenst aantal leerlingen 365, evenredigheidsindex 34);

Amersfoort (idem 480-48);

Doetinchem (idem 375-52);

Veghel (idem 330-67);

Boxmeer (idem 250-92);

Voorts is er nog een viertal gebieden, waar het vereiste aantal leerlingen beneden 250 lag en waar eveneens een groot leerlingentekort werd waargenomen:

Valkenswaard (idem 240-62);

Bolsward (idem 186-55);

Zwolle (idem 188-55);

Groenlo (idem 194-80).

De eenzijdigheid in het onderwijs had niet overal eenzelfde karakter. Het grootst was deze in de verzorgingsgebieden Boxmeer, Groenlo, Veghel, Oosterhout en Valkenswaard; in al deze gebieden stond een katholieke h.b.s., maar deze was uitsluitend toegankelijk voor jongens. Een duidelijke wanverhouding in het aantal jongens- en meisjesleerlingen was hiervan het gevolg. Terwijl de gemiddelde verhouding in ons land 17 (jongens) : 10 (meisjes) bedraagt, was de verhouding in de 5 gebieden respectievelijk 70 : 10, 50 : 10, 45 : 10, 26 : 10 en 33 : 10. De betrekkelijk gunstige verhouding te Oosterhout is te danken aan de nabije ligging van de m.m.s. te Dongen.

Vervolgens is er een aantal gebieden, dat eveneens uitsluitend over een katholieke h.b.s. beschikt, maar die zowel voor jongens als voor meisjes toegankelijk was. Daar de h.b.s. voor meisjes de minst aantrekkelijke vorm van middelbaar onderwijs is, is in bijna al deze gebieden eveneens een groot tekort aan meisjesleerlingen te constateren, al is dit meestal kleiner dan in de bovengenoemde gebieden. Tot deze categorie behoren de gebieden:

¹ Een steekproef over een aantal katholieke lycea met een h.b.s.-, gymnasium- en m.m.s.-afdeling wees uit, dat de aantalsverhouding tussen de drie afdelingen op 100 leerlingen in de bovenbouw gemiddeld ongeveer 45-30-25 bedroeg. Gaat men er van uit, dat een afdeling minstens 100 leerlingen moet tellen om zich te kunnen ontplooiën, dan zal tot splitsing in 2 afdelingen kunnen worden overgegaan bij 250 à 300 leerlingen en in 3 afdelingen bij ± 400 leerlingen.

Doetinchem (verhouding jongens: meisjes 24: 10);

Deventer (idem 22: 10);

Gouda (idem 55: 10);

Bolsward (idem 42: 10);

Zwolle (idem 30: 10).

In het overblijvende gebied, nl. Amersfoort was de eenzijdigheid minder groot: het gebied beschikte over gymnasiaal onderwijs voor jongens en voor meisjes en tevens over een m.m.s. De eenzijdigheid was hier dus gelegen in het ontbreken van een h.b.s.

Hoever het tekort aan katholieke middelbare schoolicering door deze eenzijdigheid in de hand wordt gewerkt, blijkt uit de ontwikkeling die de verzorgingsgebieden, waarin de eenzijdigheid na 1952 ongedaan of verminderd is, in de afgelopen jaren hebben doorgemaakt. Een zuivere vergelijking van de huidige situatie met die in 1952 is helaas onmogelijk, daar wij voor 1956 niet zoals voor 1952 over de leerlingenaantallen naar woongemeenten beschikken. De ontwikkeling van de leerlingenaantallen op de betrokken scholen geven echter eveneens enig – zij het een minder exact – inzicht in de huidige verhoudingen. In 1953 werd het Amersfoortse Collegium Constantinianum uitgebreid met een h.b.s.-afdeling en werden de h.b.s.'en in Boxmeer en Groenlo ook voor meisjes opengesteld. In het daarop volgende schooljaar werden de h.b.s.'en te Veghel en Gouda uitgebreid met een afdeling m.m.s. Hoewel geen van deze uitbreidingen in het schooljaar 1956/57 reeds tot in de hoogste klassen heeft doorgewerkt, is in vrijwel al deze scholen de invloed daarvan in de recrutering der leerlingen merkbaar geworden. Het Amersfoortse Collegium Constantinianum zag zijn leerlingenaantal in de afgelopen 4 jaar toenemen van 135 tot 395. Het leerlingenaantal op het gymnasium onderging door de stichting van de h.b.s. geen vermindering, maar nam integendeel op normale wijze toe.

Hoever de in de andere scholen aangebrachte verruiming een gunstige ontwikkeling hebben bevorderd, kan blijken uit het volgende overzicht:

	<i>verhouding jongens : meisjes</i>	
	<i>1952</i>	<i>1956</i>
	<i>(verzorgingsgebied)</i>	<i>(school)</i>
<i>Boxmeer</i>	70 : 10	57 : 10
<i>Groenlo</i>	50 : 10	24 : 10
<i>Gouda</i>	55 : 10	24 : 10
<i>Veghel</i>	45 : 10	27 : 10

Met uitzondering van Boxmeer, waar de h.b.s. de belangstelling der meisjes klaarblijkelijk niet erg stimuleert, hebben de genoemde uitbreidingen onmiddellijk succes afgeworpen.

De remmende invloed van een eenzijdige structuur van het katholieke

middelbaar onderwijs op de deelname van katholieken aan dit onderwijs-type is hiermee voldoende bewezen.

5. *De invloed van het nog korte bestaan van sommige katholieke middelbare scholen*

In hoofdstuk II is gewezen op de grote uitbreiding, die het katholieke middelbaar onderwijs in de periode 1945–56 heeft ondergaan. In 1952/53, het basisjaar, waarop onze berekeningen betrekking hebben, was het aantal katholieke middelbare scholen t.o.v. het schooljaar 1946/47 met niet minder dan 36 toegenomen. De meeste van deze scholen hadden in het schooljaar 1952/53 nog geen volledig leerprogramma; deze scholen bevonden zich in dat jaar nog volop in het groeistadium en bijgevolg waren hun leerlingenaantallen nog beneden normaal. In de verzorgingsgebieden, waar dit het geval was, geven de evenredigheidsindices een onjuist beeld van de werkelijkheid, m.a.w. zij zijn inmiddels weer sterk verouderd. Berekeningen, die aan de hand van verouderde gegevens zijn uitgevoerd, mogen doorgaans hun waarde voor een belangrijk deel verloren hebben, in dit geval zijn zij bijzonder waardevol, omdat zij ons in staat stellen de gevolgen van een schoolvestiging op de voet te volgen. De ontwikkeling van het leerlingenaantal der scholen, die in het schooljaar 1952/53 nauwelijks begonnen waren of nog geen volledig leerprogramma hadden, is in de daarop volgende jaren tot aan het schooljaar 1956/57 gevolgd. Op één uitzondering na blijkt de deelname aan het katholieke middelbaar onderwijs overal aanzienlijk te zijn toegenomen.

In tabel 30 wordt een overzicht gegeven van de betrokken verzorgingsgebieden, alsmede van de ontwikkeling van het katholieke apparaat voor middelbaar onderwijs en van het aantal aldaar ingeschreven leerlingen.

Een onderlinge vergelijking van de cijfers in de kolommen 4, 5 en 6 maakt duidelijk, dat de zeer grote tekorten, die in de meeste gebieden in 1952 moesten worden waargenomen, gedurende de laatste jaren aanzienlijk zijn gekrompen. De groei van het leerlingenaantal van het katholieke middelbaar onderwijs is in bijna alle betrokken gebieden indrukwekkend te noemen. Dit geldt in de eerste plaats voor *Beverwijk*, waar het lyceum na een driejarig bestaan, dus nu het leerprogramma nog maar voor $\frac{3}{5}$ is gerealiseerd, het in 1952 gewenste leerlingenaantal reeds sterk benadert. Dit geldt ook voor *Twente*, waar de uitbreiding met twee nog onvolledige scholen een zodanige stijging van het leerlingental tot gevolg heeft gehad, dat de voor 1952 geldende norm reeds overschreden is. Weliswaar hebben wij er rekening mee te houden, dat in verband met de voortdurende uitbreiding van de jeugdige leeftijdsgroepen enerzijds en van de algemene belangstelling voor het middelbaar onderwijs anderzijds, de gewenste leerlingenaantallen sedert 1952 weer gestegen zullen zijn, maar gelet op

TABEL 30. *Ontwikkeling van de leerlingenaantallen der katholieke middelbare scholen van 1952 t/m 1956 in enige verzorgingsgebieden, waar de apparatuur voor katholiek middelbaar onderwijs in de tussenliggende jaren is uitgebreid*

verzorgingsgebied	omvang v.h. apparaat voor r.k. v.h.m.o. ¹		aantal ingeschreven leerlingen		vereist aantal leerlingen 1952/53
	1952/53	1956/57	1952/53	1956/57	
(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Beverwijk	–	lyc. Beverwijk (3)	–	203	250
Twente	h.b.s. Hengelo (5)	lyc. Hengelo (5)	657	1472	1376
	lyc. Oldenzaal (6)	lyc. Oldenzaal (6)			
		h.b.s. Almelo (3)			
Doetinchem	h.b.s. Doetinchem (3)	h.b.s. Enschede (4)	110	230	400
		h.b.s. Doetinchem (5)			
		m.m.s. Doetinchem (2)			
Deventer	h.b.s. Deventer (4)	h.b.s. Deventer (5)	170	262	375
Gouda	h.b.s. Gouda (3)	h.b.s. Gouda (5)	115	316	315
		m.m.s. Gouda (2)			
		lyc. Zwolle (5)			
Zwolle	h.b.s. Zwolle (3)	lyc. Zwolle (5)	104	292	190
Hoorn	lyc. Hoorn (5)	lyc. Hoorn (6)	197	329	250
Den Haag-Voorburg- Rijswijk-Wassenaar Delft	3 lyc. Den Haag (6)	3 lyc. Den Haag (6)	1743	2892	2810
		m.m.s. Den Haag (5)			
		lyc. Delft (6)			
		lyc. Wassenaar (3)			
		lyc. Voorburg (2)			
Tilburg	2 lyc. Tilburg (6)	lyc. Rijswijk (4)	815	1438	1920
		2 lyc. Tilburg (6)			
		h.b.s. Tilburg (4)			
Oosterhout	–	h.b.s. Oosterhout (4)	–	212	365
Valkenswaard	h.b.s. Valkenswaard (3)	h.b.s. Valkenswaard (5)	98	303	285
		m.m.s. Valkenswaard (1)			

¹ De tussen haakjes vermelde cijfers hebben betrekking op het aantal leerjaren van deze scholen.

de ontwikkeling gedurende de afgelopen jaren is het te verwachten, dat de voor 1952 gestelde normen in de beide bovengenoemde gebieden binnen korte tijd ruimschoots overschreden zullen worden. Als gevolg van de uitbreiding van apparatuur worden de tekorten hier met grote schreden ingehaald. Hetzelfde geldt voor de verzorgingsgebieden *Den Haag e.o., Gouda, Valkenswaard, Zwolle en Hoorn.*

In de vier overgebleven gebieden zijn de effecten van de uitbreiding van het apparaat voor middelbaar onderwijs minder spectaculair. Zo heeft het feit, dat het leerprogramma op de scholen te *Deventer en Doetinchem* volledig is geworden, het leerlingetekort wel verkleind, maar het verwachte resultaat is niet bereikt. In *Oosterhout* en *Tilburg* tenslotte zijn de uitbreidingen nog niet voltooid, maar reeds valt te voorzien, dat er aanzienlijke tekorten zullen blijven bestaan. Wij kunnen hieruit slechts afleiden, dat in deze gebieden nog meer oorzaken voor het tekort bestaan; onder de eerder besproken factoren zijn zij dan ook alle reeds genoemd.

Conclusie

In het voorgaande is komen vast te staan, dat er behalve de algemene oorzaken voor de achterstand van de katholieken bij het middelbaar onderwijs, met name de differentiële beroepsstructuur en de differentiële gezinsgrootte van katholieken en niet-katholieken, nog diverse bijzondere oorzaken zijn aan te wijzen, die de deelname van katholieken aan het middelbaar onderwijs in bepaalde delen van ons land ongunstig beïnvloeden. Deze zijn de volgende:

1. het ontbreken van (voldoende) katholieke scholen;
2. een onvoldoende decentralisatie der scholen;
3. samenhangend met 1 en 2: de aanwezigheid van veel te grote scholen, waardoor de recrutering der leerlingen wordt afgeremd;
4. een eenzijdige structuur van het apparaat voor katholiek middelbaar onderwijs;
5. de korte bestaansduur der scholen.

Feitelijk kunnen al deze factoren tot één enkele factor worden teruggebracht: een onvoldoende uitbouw van de apparatuur. Het zijn vooral deze factoren, die het voorwaardelijk karakter van de achterstand der katholieken bij het middelbaar onderwijs duidelijk in het licht stellen: wanneer de leemten, die in de apparatuur voorkomen aangevuld zullen zijn, is de belangrijkste voorwaarde vervuld om deze achterstand geheel te doen verdwijnen. Voor deze stelling pleit de ontwikkeling der afgelopen jaren in die gebieden, waar sinds kort katholieke middelbare scholen zijn gesticht. De relatief hoge deelnemingspercentages in de provincie Limburg, die reeds decennia lang van voldoende katholieke middelbare scholen is voorzien, vormt voor deze stelling andermaal een bewijs.

De talrijke initiatieven, die in de jaren na de Tweede Wereldoorlog uit de katholieke bevolking in alle delen van ons land zijn voortgekomen en die hebben geleid tot een snelle uitbreiding van het katholieke apparaat voor middelbaar onderwijs, wijzen er op, dat de katholieke bevolking zich steeds meer bewust is geworden van de intellectuele potentie, waarover zij beschikt. Uit het feit, dat deze nieuwe scholen van jaar tot jaar hun leerlingental met sprongen zagen stijgen, valt af te leiden, dat de katholieke bevolking overal waar haar de kans geboden wordt, haar intellectueel potentieel ook onmiddellijk gaat activeren. Dit alles wettigt de verwachting, dat in de gebieden, waar thans nog leemten in de apparatuur bestaan, de belangstelling voor het katholieke middelbaar onderwijs manifest zal worden, zodra in deze leemten zal zijn voorzien.

Wij nemen thans de stelling weer op, die wij aan het slot van het eerste hoofdstuk aldus formuleerden: de basis voor de intellectuele emancipatie der katholieken ligt in een evenredige vertegenwoordiging der katholieke jeugd onder de middelbare schoolbevolking. Wanneer deze zal zijn bereikt, is de belangrijkste voorwaarde voor de voltooiing der intellectuele emancipatie vervuld. Er is alle reden om aan te nemen, dat de katholieken er binnen korte tijd in zullen slagen deze voorwaarde inderdaad in vervulling te doen gaan.

Hiermee is het vraagstuk van de intellectuele groei van het katholieke volksdeel, naar zijn kwantitatieve zijde beschouwd, evenwel niet uitgeput. De eerste voorwaarde is, dat een evenredig aantal katholieke kinderen tot het middelbaar onderwijs toegang krijgt. Hierop sluit echter onmiddellijk aan een tweede voorwaarde, nl. dat een evenredig aantal katholieke leerlingen het middelbaar onderwijs ook met succes voltooit en daarna naar het hoger onderwijs overgaat. In hoeverre aan deze voorwaarde wordt voldaan zal in het volgende hoofdstuk onder het oog worden gezien.

INTERN EN EXTERN RENDEMENT VAN HET KATHOLIEKE MIDDELBAAR ONDERWIJS

De analyses en beschouwingen in de voorgaande hoofdstukken hebben aan het licht gebracht, dat de katholieken nog niet in die mate aan het middelbaar onderwijs deelnemen als men op grond van hun aandeel in de bevolking zou mogen verwachten: relatief studeren er te weinig katholieken aan een middelbare school. Nochtans kon worden aangetoond, dat het katholieke volksdeel de laatste jaren in snel tempo de achterstand inloopt.

Hiermee is echter de fase, waarin de intellectuele emancipatie van het katholieke volksdeel thans gekomen is, nog onvoldoende getekend. Aan het begin van deze studie hebben wij het standpunt gehuldigd, dat het middelbaar onderwijs de basis vormt, waarop de intellectuele emancipatie moet worden gegrondvest. Met nadruk spreken wij hier van de basis. Wil deze emancipatie volledig gerealiseerd worden, dan is daarenboven vereist, dat een evenredig aantal katholieken het middelbaar onderwijs met goed gevolg verlaat en vervolgens naar het hoger onderwijs overgaat.

In hoeverre aan deze beide voorwaarden door katholieken voldaan wordt, zal achtereenvolgens in twee paragrafen worden onderzocht.

PARAGRAAF I. HET INTERN RENDEMENT VAN HET KATHOLIEKE MIDDELBAAR ONDERWIJS

Onder het *intern rendement* (i.r.) van het middelbaar onderwijs verstaan wij de verhouding tussen het aantal leerlingen, dat tot de eerste klas van het middelbaar onderwijs wordt toegelaten (een zgn. generatie) en het aantal leerlingen, dat al dan niet zonder vertraging het diploma behaalt.

Het meten van het i.r. vereist een langdurige periode van zorgvuldige registratie. Een hoog percentage leerlingen wordt eerst na één- of meermalen gedoubleerd te hebben in het bezit van het eindexamen gesteld. Er verstrijkt daardoor een periode van minstens 9 jaar, alvorens het i.r. van een generatie kan worden bepaald. De registratie, die hieraan voorafgaat, wordt in hoge mate gecompliceerd doordat vele leerlingen tijdens de studieperiode van de ene school op de andere overgaan, terwijl eveneens een aantal leerlingen van studierichting verandert, b.v. van gymnasium naar m.m.s.

De moeilijkheden, die aan het bepalen van het i.r. verbonden zijn ver-

klaren, waarom het door het Centraal Bureau voor de Statistiek tot nu toe slechts enkele malen is gemeten, nl. bij de generaties 1930 en 1931, 1946 en 1949. De periode van registratie is voor de generatie 1949 nog niet afgesloten, zodat de meest recente gegevens betrekking hebben op de generatie 1946.

Het Centraal Bureau voor de Statistiek heeft ons de op deze generatie betrekking hebbende rendementcijfers verstrekt, gesplitst naar katholieke en niet-katholieke scholen. Voor de berekening van het i.r. der katholieke scholen zijn alle leerlingen meegeteld, die hun middelbare studie op een katholieke school zijn begonnen, onverschillig of deze tijdens de studie al dan niet naar een niet-katholieke school zijn overgegaan. Teneinde eventuele regionale verschillen in het i.r. te kunnen vaststellen, zijn de gegevens bovendien naar enige grotere gebieden uitgesplitst.

In verband met het betrekkelijk kleine aantal katholieke scholen in de noordelijke helft van ons land, is de gewestelijke indeling beperkt tot 4 groepen, te weten:

1. Groningen, Friesland, Drente, Overijssel, Gelderland;
2. Utrecht, Noord-Holland, Zuid-Holland, Zeeland;
3. Noord-Brabant;
4. Limburg.

Voorts zijn de rendementcijfers afzonderlijk berekend voor gymnasia, h.b.s.-en, lycea en overige scholen. Tot de overige scholen zijn gerekend de middelbare scholen voor meisjes, de handelsdagscholen en de zgn. onzuivere scholen, d.w.z. de scholen, die sedert 1946 van structuur zijn veranderd (bv. gymnasia, die in lycea zijn omgezet).

De totaalcijfers voor het katholieke en het niet-katholieke middelbaar onderwijs zijn in onderstaande tabel opgenomen.

TABEL 31. *Het intern rendement van de generatie 1946 in het middelbaar onderwijs, in %*

	jongens		meisjes		totaal	
	r.k. scholen	niet-r.k. scholen	r.k. scholen	niet-r.k. scholen	r.k. scholen	niet-r.k. scholen
totaal toegelaten in 1946 (absoluut)	3025	7507	1404	4488	4429	11.995
gediplomeerden	45,6	48,8	49,5	47,0	46,9	48,1
<i>w.o. zonder vertraging</i>	<i>19,1</i>	<i>20,7</i>	<i>26,9</i>	<i>24,1</i>	<i>21,6</i>	<i>22,0</i>
<i>met vertr. van 1 jaar</i>	<i>16,1</i>	<i>17,3</i>	<i>17,3</i>	<i>17,4</i>	<i>16,5</i>	<i>17,4</i>
" " " 2 "	8,4	8,8	5,1	5,0	7,3	7,4
" " " 3 "	2,1	1,9	0,2	0,4	1,5	1,4
vertrek zonder diplom. na 3 jaar vertraging nog aanwezig	53,1	50,4	50,1	52,8	52,2	51,3
	1,3	0,8	0,4	0,2	1,0	0,6

Door deze cijfers wordt op dwingende wijze gedemonstreerd, hoe urgent het rendementsvraagstuk over het geheel genomen is: nauwelijks meer dan een vijfde der leerlingen behaalt binnen de normale tijd het eind-diploma en meer dan de helft der leerlingen krijgt dit diploma helemaal niet. Wij gaan op dit vraagstuk later verder in.

De verschillen tussen de katholieke en de niet-katholieke scholen zijn niet groot, voor jongens en meisjes tezamen zelfs verwaarloosbaar. Het percentage leerlingen, dat zonder vertraging het diploma behaalt, is op de katholieke scholen wat de meisjes betreft iets hoger dan op de niet-katholieke scholen. Voegt men de geslaagden met 1 tot 3 jaar vertraging daar aan toe, dan is de positie der katholieke scholen voor meisjes iets minder gunstig geworden, maar zij is altijd nog relatief gunstig; voor de jongens is deze nog iets ongunstiger geworden: in totaal is het aantal geslaagden op de katholieke scholen voor de meisjes 5% hoger en voor de jongens 7% lager dan op de niet-katholieke scholen.

De bovengenoemde cijfers laten evenwel niet toe reeds definitieve conclusies te trekken ten aanzien van de verschillen in het i.r. tussen het katholieke en het niet-katholieke onderwijs. Deze cijfers – betrekking hebbend op het gehele middelbaar onderwijs – zijn gemiddelden en als zodanig moeilijk voor interpretatie vatbaar.

Daartoe moet in de eerste plaats onderscheid worden gemaakt tussen de verschillende typen van middelbaar onderwijs. In de onderstaande tabel, waarin de resultaten van deze differentiatie zijn verwerkt, zijn uitsluitend de definitieve rendementscijfers weergegeven.

TABEL 32. *Het intern rendement van de generatie 1946 in het middelbaar onderwijs, onderscheiden naar schooltype*

	totaal toegelaten (absoluut)				totaal geslaagden (in %)			
	jongens		meisjes		jongens		meisjes	
	r.k. scholen	niet-r.k. scholen	r.k. scholen	niet-r.k. scholen	r.k. scholen	niet-r.k. scholen	r.k. scholen	niet-r.k. scholen
gymn.	672	872	14	670	53,4	68,5	78,6	65,1
h.b.s.	1142	2657	—	977	42,6	41,8	—	36,8
lyceum	373	1008	112	606	44,5	50,9	42,9	47,0
rest	838	2970	1278	2235	44,2	48,6	49,7	46,0
totaal	3025	7507	1404	4488	45,6	48,8	49,5	47,0

Wat de jongens betreft valt uit dit overzicht af te leiden, dat de katholieke h.b.s.-'en niet delen in het relatief lage i.r. der katholieke scholen. Het i.r. der katholieke h.b.s.-'en is zelfs nog iets hoger dan dat der niet-katholieke h.b.s.-'en. In alle overige onderscheiden categorieën van

scholen is het i.r. van het katholieke onderwijs relatief laag. Dit geldt het sterkst voor het gymnasium. Beperken wij ons tot de beide hoofdtypen van het middelbaar onderwijs, de h.b.s. en het gymnasium (de overige onderscheiden categorieën zijn gemengd van samenstelling, waardoor de bestaande verhoudingen moeilijk interpreteerbaar zijn), dan blijken er tussen beide over het geheel genomen zeer grote verschillen te bestaan in het i.r.: in het gymnasium bedraagt dit 62%, in de h.b.s. 42%. Het bovenstaand overzicht toont aan, dat de verschillen in i.r. tussen het katholieke en het niet-katholieke onderwijs het grootst zijn in het gymnasium: in de katholieke gymnasia heeft nauwelijks de helft (53,4%) der toegelatenen het diploma behaald, in de niet-katholieke gymnasia daarentegen meer dan twee derde (68,5%). Het relatief lage i.r. der katholieke middelbare scholen voor jongens komt dus in sterke mate op rekening van de gymnasia.

Bij de meisjes levert een differentiatie naar schooltype weinig tastbare resultaten op. De meeste katholieke meisjesscholen voor middelbaar onderwijs bevatten uitsluitend een m.m.s. of zijn na 1946 van structuur veranderd. Als gevolg hiervan is 90% van de leerlingen der katholieke meisjesscholen bij de restgroep ingedeeld en zijn de leerlingenaantallen van de overige onderscheiden categorieën zo gering, dat de berekende rendementcijfers niet voor interpretatie vatbaar zijn. De restgroep heeft hierdoor echter een zo heterogene samenstelling gekregen, dat het rendementcijfer hiervan eveneens geen inzicht verschaft in eventueel bestaande verschillen. Helaas is het i.r. van de m.m.s. niet afzonderlijk berekend. Gelet op het feit, dat de eisen voor het verkrijgen van een m.m.s.-diploma lager zijn dan voor het verkrijgen van een h.b.s.- of gymnasium-diploma, is het waarschijnlijk te achten, dat dit schooltype een relatief hoog i.r. heeft. Koppelen wij hieraan het feit, dat de m.m.s. nergens zo sterk vertegenwoordigd is als in het katholieke onderwijs, dan is hiermee wellicht een verklaring gegeven van het relatief hoge i.r. van het katholieke middelbaar onderwijs voor meisjes: vermoedelijk is dit een rechtstreeks gevolg van de sterke ontwikkeling van de m.m.s.

Een regionale differentiatie van de rendementcijfers levert eveneens enkele belangrijke resultaten op. In verband met de kleine aantallen laten wij het niet-katholieke onderwijs in Limburg buiten beschouwing.

Wat de jongens betreft kan worden opgemerkt, dat de katholieke scholen in het noorden en oosten van ons land (te Nijmegen, Arnhem en Oldenzaal) een relatief hoog i.r. te zien geven. De achterstand van het katholieke onderwijs komt vnl. op rekening van de scholen in de Randstad Holland en – meer nog – in Noord-Brabant. Het is opmerkelijk, dat de katholieke meisjesscholen in Noord-Brabant juist door een relatief hoog i.r. gekenmerkt worden. Overigens moet ook in dit verband worden

TABEL 33. *Het intern rendement van de generatie 1946 in het middelbaar onderwijs, regionaal bezien*

	totaal toegelaten (absoluut)				totaal geslaagden (in %)			
	jongens		meisjes		jongens		meisjes	
	r.k. scholen	niet-r.k. scholen	r.k. scholen	niet-r.k. scholen	r.k. scholen	niet-r.k. scholen	r.k. scholen	niet-r.k. scholen
Noord- en Oost-Nederl.	406	2154	151	1182	53,0	49,2	45,0	41,6
Midden- en West-Nederl.	1018	4979	536	3093	44,3	49,5	48,7	48,8
Noord-Brabant	720	236	410	164	43,3	47,0	52,4	51,8
Limburg	881	138	307	49	45,6	18,8	49,2	40,8
totaal	3025	7507	1404	4488	45,6	48,8	49,5	47,0

opgemerkt, dat de rendementcijfers van het katholieke onderwijs voor meisjes moeilijk interpreteerbaar zijn.

De algemene conclusie, die uit het bovenstaande valt af te leiden is, dat het katholieke middelbaar onderwijs in vergelijking tot het niet-katholieke middelbaar onderwijs een laag i.r. heeft. Met uitzondering van het gymnasium voor jongens en van het gehele middelbaar onderwijs voor jongens in Noord-Brabant en de Randstad Holland, zijn de verschillen met het niet-katholieke onderwijs weliswaar niet groot, maar zij zijn doorgaans toch te groot om aan de werking van toevallige factoren te kunnen worden toegeschreven.

Bij het zoeken naar een verklaring voor dit verschijnsel gaan de gedachten uit naar de factoren, die het lage i.r. van het middelbaar onderwijs in het algemeen bewerkstelligen. Wellicht vloeit de achterstand van het katholieke onderwijs in dit opzicht voort uit het feit, dat deze factoren bij het katholieke onderwijs in bijzonder sterke mate werkzaam zijn.

De oorzaken van het geringe i.r. van het middelbaar onderwijs worden, voor zover uit de talrijke artikelen in de onderwijsperiodieken over dit vraagstuk valt op te maken, hoofdzakelijk in twee richtingen gezocht. 1. *Het gehalte van de leerlingen.* Velen zijn van mening, dat de slechte onderwijsresultaten voortspuiten uit een onvoldoende selectie bij de toelating. De normen, die bij de toelating worden gehanteerd (met name het toelatingsexamen), zouden ontoereikend zijn om de ongeschikte kandidaten aan te wijzen. Daardoor zouden vele leerlingen tot het middelbaar onderwijs worden toegelaten, die de vereiste capaciteiten niet bezitten. De nadelige gevolgen hiervan zouden in onze tijd des te sterker

naar voren treden, daar als gevolg van de democratisering van het middelbaar onderwijs de toevloed van leerlingen steeds toeneemt¹.

Het laatste deel van deze hypothese, nl. de nadelige invloed van de democratisering van het middelbaar onderwijs op de onderwijsresultaten, kan langs statistische weg getoetst worden. Indien deze inderdaad aanwezig is, dan zullen de scholen, die het sterkst gedemocratiseerd zijn, het laagste rendement hebben. Wij hebben in deze studie kunnen aantonen, dat enerzijds het katholieke volksdeel relatief sterk is vertegenwoordigd in de lagere sociale milieus, maar dat anderzijds de deelname uit deze milieus aan het middelbaar onderwijs bij katholieken geringer is dan bij niet-katholieken. Welke consequenties vloeien hieruit voort voor de sociale samenstelling van de leerlingen der katholieke en der niet-katholieke middelbare scholen? Van de leerlingen der generatie 1946 is de sociale herkomst bekend naar drie categoriën: hoger, middelbaar en lager milieu. Op de katholieke scholen was 16,8% der leerlingen uit de lagere milieus afkomstig tegen 20,1% op de niet-katholieke scholen. Voor de herkomst uit de hogere milieus waren deze verhoudingen 26,1% op de katholieke en 27,8% op de niet-katholieke scholen.

Op de niet-katholieke scholen zijn de leerlingen uit de hogere milieus nauwelijks sterker, uit de lagere milieus veel sterker vertegenwoordigd dan op de katholieke scholen, m.a.w. op de niet-katholieke scholen is de democratisering het sterkst gerealiseerd. De bovengenoemde hypothese vindt in ons statistisch materiaal dus geen steun. Integendeel: de groep van scholen, die blijkens de sociale herkomst der leerlingen het sterkst gedemocratiseerd is, heeft de beste onderwijsresultaten. De hypothese van de nadelige werking van de toenemende democratisering kan nog op een andere wijze worden gelogenstraft. Reeds is opgemerkt dat de oudste generatiestatistieken dateren van 1930/1931. Tussen 1930 en 1946 is het leerlingenaantal van het middelbaar onderwijs toegenomen van 45.500 tot 84.450, dit is bijna een verdubbeling. Ondanks de voortschrijdende democratisering van het middelbaar onderwijs in de tussenliggende periode is het i.r. vrijwel niet gewijzigd. Het percentage leerlingen, dat zonder vertraging het eindexamen behaalde, bedroeg in 1930/31 en 1946 respectievelijk 24 en 27 in het gymnasium; en 22 en 19 in de h.b.s.² Ten opzichte van 1930/31 is er in de schoolgeneratie 1946 dus deels achteruitgang (h.b.s.), deels vooruitgang (gymnasium). Ofschoon de definitieve uitkomsten van het generatieonderzoek 1949 eerst over enige jaren zullen kunnen worden opgemaakt, wijzen de tot nu toe ver-

¹ Dr H. W. F. STELLWAG, *Selectie en selectiemethoden*, 1955. A. DE GRAAF, *Enkele hoofdoorzaken van de daling van het prestatievermogen van leerlingen op de middelbare school*, in *Psychologische achtergronden*, no. 15/16, 1951, blz. 24 e.a.

² Centraal Bureau voor de Statistiek, *Statistiek van het v.h.m.o.*, 1954/55, blz. 22.

kregen resultaten er reeds op, dat er t.o.v. 1946 weer een verbetering is ingetreden. Na vijf jaar was van de generatie 1946 nog 59% in het middelbaar onderwijs aanwezig tegen 64% van de generatie 1949¹. Dit voert ons tot de conclusie, dat het rendement van het middelbaar onderwijs in de afgelopen 20 jaar ondanks de sterk voortschrijdende democratisering geen of vrijwel geen verandering heeft ondergaan.

Hoewel het selectieargument als zodanig door deze cijfers niet is weerlegd², verliest het er toch door aan overtuigingskracht. In elk geval wordt het probleem van het relatief lage i.r. der katholieke scholen er niet door tot klaarheid gebracht.

2 *Het systeem van het onderwijs.* Anderen zijn van mening, dat de hoofdoorzaak voor de slechte onderwijsresultaten niet gezocht moet worden bij de leerlingen, maar bij het onderwijssysteem. Zij wijzen op de artificiële structuur, die aan het middelbaar onderwijs door de regeling van boven af is opgelegd. Gelet op de grote verscheidenheid van aanleg en karakter der leerlingen moet de gebondenheid aan enkele strak omgrensde leerprogramma's noodzakelijk tot vele mislukkingen leiden. In de huidige situatie zijn de zaken aldus op hun kop gezet: het onderwijs is niet aangepast aan de capaciteiten van de leerling, de leerling moet trachten zich aan te passen aan het gegeven onderwijs.

Zolang hierin geen verandering komt, zo menen zij, baat het weinig de selectie-methode bij de toelating te verbeteren; alleen een grotere differentiatie van het onderwijs, gericht op de geconstateerde aanleg der leerlingen, kan het rendementsprobleem tot een oplossing brengen³.

Het ligt niet voor de hand, dat deze factor het relatief lage i.r. van het katholieke middelbaar onderwijs kan verklaren. De kritiek richt zich tegen de wettelijke normen en deze zijn uiteraard voor het katholieke

¹ Centraal Bureau voor de Statistiek, *Statistiek van het v.h.m.o.*, 1954, blz. 22.

² Zie W. H. BROUWER, *Selectie en Schoolsucces*, 1951 en de reacties daarop van I. F. A. GROND, *Is het probleem van het zitten blijven onoplosbaar?* in het *Tijdschrift voor Ziekunde en Opvoedingsleer*, 1952, blz. 66-74. Door vergelijking van het percentage zittenblijvers onder grote groepen h.b.s.-ers in geheel verschillende perioden (o.a. 1865 en 1930) toont Brouwer aan, dat het percentage zittenblijvers niet noemenswaardig aan veranderingen onderhevig is. Hij leidt hier uit af, dat wijzigingen in de selectie weinig of geen invloed schijnen te hebben op het percentage zittenblijvers (blz. 15). Grond merkt dienaangaande op, dat deze conclusie niet verantwoord is, daar met de selectie ook de leerstof veranderd is; de invloed van de gewijzigde selectie, aldus Grond, kan daarom niet worden vastgesteld (blz. 71 en 72).

³ Dr C. JANSEN, *Vernieuwing van het middelbaar onderwijs mede tot oplossing van het selectieprobleem*, in *K. C. T. Streven*, 1952/53, dl. I, blz. 28-36. W. H. BROUWER, *Selectie en Schoolsucces*, 1951. Dr A. D. DE GROOT, *Selectieproblemen in de Schoolorganisatie*, in *Heroriëntering bij het middelbaar onderwijs*, 1953, blz. 37-40 e.a.

en het niet-katholieke onderwijs hetzelfde. Toch zou het simplistisch zijn deze zaak hiermee als afgedaan te beschouwen. Het onderwijs is inderdaad aan een groot aantal wettelijke bepalingen gebonden; mogelijkheden tot ingrijpende veranderingen in de vormgeving zijn dan ook niet aanwezig. Dit neemt echter niet weg, dat in de concrete vormgeving enige speelruimte bestaat. Op verscheidene scholen wordt naar een daadwerkelijke vernieuwing van de methodiek van het onderwijs gestreefd: met name wordt hier en daar het klassieke schoolsysteem doorbroken en wordt met nieuwe onderwijsmethoden (Dalton, Montessori e.d.) geëxperimenteerd om het onderwijs meer aan de behoeften van de individuele leerling aan te passen.

Of dergelijke vernieuwingspogingen op katholieke middelbare scholen minder doorgang vinden dan op niet-katholieke scholen is ons niet bekend. Een gedocumenteerd overzicht van de omvang en intensiteit der werkzaamheden ontbreekt; het zou ook moeilijk zijn hiervan een inventaris op te maken, daar de experimenten nog te weinig vaste vormen hebben aangenomen om ze op een gemakkelijke wijze te registreren. En zelfs als er op de katholieke scholen minder geëxperimenteerd zou worden, impliceert dit nog niet, dat het relatief lage i.r. der katholieke middelbare scholen hieraan zou moeten worden toegeschreven: tot nu toe kon nog niet worden vastgesteld, of de experimenteerscholen al dan niet gunstige resultaten opleveren.

Het komt ons onwaarschijnlijk voor, dat het relatief lage rendement van bepaalde categorieën van het katholieke middelbaar onderwijs aan de werking van een der bovengenoemde factoren moet worden toegeschreven. Niets wijst er op, dat deze aan de huidige organisatie van het middelbaar onderwijs eigen factoren (— makro-factoren) het katholieke onderwijs anders beïnvloeden dan het niet-katholieke onderwijs.

Het is o.i. meer waarschijnlijk, dat de oorzaak van dit verschijnsel gezocht moet worden in de mikro-situatie, waarin vele katholieke scholen verkeren. In vergelijking met het niet-katholieke middelbaar onderwijs is het katholieke middelbaar onderwijs jong. Dit is de noodzakelijke consequentie van de voortschrijding der intellectuele emancipatie. Wanneer een middelbare school voor het eerst in een bepaalde streek gevestigd wordt, is het „klimaat” noch in de bevolking noch in de school gunstig voor een hoog i.r. Het onderwijs op de lagere scholen is nog niet aangepast aan de eisen, die het middelbaar onderwijs stelt, evenmin is dit het geval met de culturele habitus van de gezinnen, waaruit de meeste middelbare schoolleerlingen voortkomen. De middelbare school zelf beschikt nog over een jong en innerlijk zwak gestructureerd lerarencorps (vele leraren zijn tegelijkertijd nog aan een andere middelbare school verbonden) en tenslotte zal de middelbare school in het aan-

vangsstadium dikwijls niet streng selecteren, om zodoende zijn leerlingenaantal op peil te brengen. Dit zijn wellicht onvermijdelijke verschijnselen, die iedere middelbare school in zijn eerste groeistadium begeleiden. Bij de katholieke scholen treden deze verschijnselen waarschijnlijk in sterker mate op, daar het katholieke volksdeel in het huidige emancipatiestadium een zwakke intellectuele traditie heeft.

Het zou van belang zijn, ter toetsing van de hier ontwikkelde hypothesen, het i.r. afzonderlijk na te gaan van jonge en oude scholen. Dit is des te meer van belang, daar in de naoorlogse periode zovele middelbare scholen zijn opgericht en nog steeds worden opgericht.

Wij mogen deze paragraaf besluiten met de opmerking, dat het relatief lage i.r. van het katholieke middelbaar onderwijs ons in het licht van de bovenstaande hypothese volkomen begrijpelijk voorkomt. Een laag i.r. van het middelbaar onderwijs is wellicht de tol, die het katholieke volksdeel betalen moet voor de snelle voortgang, die het thans in deelneming aan dit onderwijstype maakt. Het zou ons daarom niet verwonderen, dat de achterstand in het i.r. van het katholieke middelbaar onderwijs sedert 1946 (op welke jaargeneratie onze gegevens betrekking hebben) nog groter is geworden. Sindsdien is het aantal katholieke middelbare scholen immers gestegen van 76 tot 138, een stijging, die door geen enkele der andere schoolrichtingen wordt geevenaard. Hieraan is een belangrijke consequentie te verbinden voor de katholieke onderwijsresearch. De algemeen slechte schoolresultaten in het middelbaar onderwijs mogen een ernstig appèl zijn aan de wetenschapsbeoefenaars, die zich met onderwijsproblemen bezighouden; voor de katholieken onder hen geldt dit appèl dubbel zo sterk, omdat het rendementsprobleem in het katholieke middelbaar onderwijs nog ernstiger vormen heeft aangenomen en wellicht nog steeds ernstiger wordt. Het is mede met het oog op de voltooiing der intellectuele emancipatie gewenst, dat aan het vraagstuk van de selectie en doorstroming bij het middelbaar onderwijs in de katholieke onderwijsresearch grote aandacht wordt besteed.

PARAGRAAF 2. HET EXTERN RENDEMENT VAN HET KATHOLIEKE MIDDELBAAR ONDERWIJS

Wanneer de abiturient van de middelbare school zich in het bezit van het eindexamen ziet gesteld, liggen er voor hem – althans voor de abiturient van de h.b.s. en het gymnasium – in hoofdzaak twee wegen open: de ene leidt meestal rechtstreeks naar een functie op middelbaar niveau in het economische leven, de andere leidt naar de universiteit of hogeschool. Voor hen, die de tweede weg kiezen, opent zich het perspectief van de persoonlijke vorming nog enige jaren ongestoord te kunnen voort-

zetten, totdat deze in het doctoraal examen een voorlopig hoogtepunt heeft bereikt. Voor hen, die deze laatste weg hebben afgelegd, staan in het economische leven – althans theoretisch – alle poorten open. Daarom geldt voor de persoon, die de universiteit binnentreedt, dat in haar alle voorwaarden worden vervuld, die – althans theoretisch – een maximum aan maatschappelijke invloed in het latere leven waarborgen. Ditzelfde is a fortiori van toepassing op de bevolkingsgroep, die zijn zonen en dochters in groten getale tot het universitaire milieu kan laten doordringen.

Een en ander voert tot de stelling, dat het katholieke middelbaar onderwijs slechts dan zijn functie van vorming van toekomstige leiders der maatschappij volledig vervult, wanneer uit haar midden een relatief voldoende aantal universiteits- en hogeschoolstudenten voortkomt.

Teneinde een inzicht te verwerven in de vraag, hoe het met het katholieke middelbaar onderwijs in dit opzicht gesteld is, hebben wij voor de jaren 1951, 1952 en 1953 het aantal gediplomeerden van h.b.s. en gymnasium per school nagegaan alsmede het percentage diergenen, die naar het hoger onderwijs zijn overgegaan¹. Dit onderzoek had betrekking op bijna 25.000 gediplomeerden van het middelbaar onderwijs en 9800 eerstejaarsstudenten. In deze aantallen zijn niet begrepen de gediplomeerden van de wettelijk erkende klein-seminaries en de bezitters van een staatsexamendiploma. De gevallen, die aldus bij dit onderzoek betrokken zijn, zijn talrijk genoeg om eventuele toevalsfactoren uit te schakelen. Het is derhalve ten volle verantwoord deze drie jaren omvattende steekproef als representatief te beschouwen: wij kunnen de tendenzen, die uit dit materiaal voor het katholieke middelbaar onderwijs spreken, veilig doortrekken tot het gehele katholieke middelbaar onderwijs in de naoorlogse periode.

Door deze eerstejaarsstudenten (9794) te betrekken op de gediplomeerden van de middelbare scholen in de voornoemde jaren (24.853), ontstaat een verhoudingscijfer dat aangeeft, hoeveel per 100 gediplomeerden van het middelbaar onderwijs in de drie genoemde jaren bij het hoger onderwijs zijn ingeschreven; dit verhoudingscijfer bedraagt 43,1 voor jongens, 29,3 voor meisjes en 39,4 voor jongens en meisjes tezamen. Wij duiden deze verhouding, die dus aangeeft het aantal eerstejaarsstudenten per 100 v.h.m.o.-gediplomeerden, aan met de term *extern rendement* (c.r.). Het beschikbare materiaal laat tevens toe het c.r. afzonderlijk te berekenen voor elke vestigingsplaats van middelbare scholen en wel gesplitst naar richting der scholen. Het e.r. naar richting der scholen is in onderstaand overzicht opgenomen.

¹ Het cijfermateriaal is op verzoek van het Katholiek Sociaal-Kerkelijk Instituut door het Centraal Bureau voor de Statistiek uitgewerkt en aan ons ter beschikking gesteld.

TABEL 34. *Het extern rendement der gezamenlijke generaties 1950/51, 1951/52 en 1952/53 per richting der middelbare scholen*

richting der middelbare scholen	extern rendement			concentratiegetal		
	j.	m.	totaal	j.	m.	totaal
rooms-katholiek	38,6	32,9	37,5	90	112	95
protestants-christelijk	45,9	26,7	40,9	106	91	104
andere	44,1	29,3	39,7	102	100	101
totaal	43,1	29,3	39,4	100	100	100

Hoe het e.r. van elk der onderscheiden richtingen zich verhoudt tot het landelijke e.r. laat zich het best aflezen uit de laatste drie kolommen, die deze verhoudingen in concentratiegetallen weergeven. Daaruit blijkt, dat voor de jongens- en meisjesstudenten tezamen alleen de katholieken beneden het landelijk niveau blijven en zelfs niet onaanzienlijk.

Vergelijkt men het gemiddelde van de katholieke scholen met dat der niet-katholieke scholen in plaats van met het gemiddelde van alle scholen – waarin ook het gemiddelde der katholieke scholen is verdisconteerd –, dan wordt de situatie nog veel ongunstiger. Wat de jongens betreft bedraagt het concentratiegetal dan 85 in plaats van 90. Dit betekent dus, dat er op iedere 100 mannelijke eerstejaarsstudenten, afkomstig van katholieke middelbare scholen, 15 te weinig zijn. In absolute aantallen bedraagt dit tekort over de genoemde drie jaren 295, ofwel bijna 100 mannelijke studenten per jaar.

Wordt dit tekort aan mannelijke studenten door een overschot van vrouwelijke studenten gecompenseerd? Hoewel het concentratiegetal 112 dit schijnt te bevestigen, is de werkelijkheid voor de meisjes nog ongunstiger dan voor de jongens. Wat is nl. het geval? Als men de gediplomeerden van het middelbaar onderwijs in de betrokken jaren op de aard van het diploma bestudeert, blijkt 58% van de meisjes bij het katholieke middelbaar onderwijs een m.m.s.-diploma te hebben ontvangen. Voor de protestants-christelijke scholen en de andere (neutraal-bijzondere en openbare) scholen bedraagt het percentage van de m.m.s. respectievelijk 16 en 25. Terwijl dus van de vrouwelijke gediplomeerden op de katholieke scholen slechts 42% het recht op toegang tot de universiteit bezit, geldt dit recht voor niet minder dan respectievelijk 84% en 75% van de vrouwelijke gediplomeerden der protestants-christelijke en andere scholen. Op de katholieke middelbare scholen heeft dus reeds tijdens de middelbare studies een zeer belangrijke selectie plaats gevonden, die een groot aantal vrouwelijke middelbare scholieren van toelating tot het hoger onderwijs uitsluit. Dat hierna van de kandidaten voor het hoger onderwijs een relatief hoog percentage ook werkelijk naar de uni-

versiteit gaat, is van het voorgaande de logische consequentie. Het is op dezelfde wijze te verklaren, dat van de gediplomeerde meisjes der protestants-christelijke scholen – geheel in tegenstelling tot de jongens van deze scholen – een relatief laag percentage naar de universiteit gaat; het percentage m.m.s.-gediplomeerden is op deze scholen juist bijzonder klein.

Bijgevolg geven de concentratiegetallen voor de meisjes uit tabel 34 een onjuist beeld van de werkelijkheid. Aan dit bezwaar kan worden ontkomen door het aantal eerstejaarsstudenten te berekenen per 100 *v.h.m.o.*-gediplomeerden in plaats van per 100 *v.h.v.*-gediplomeerden. De verhoudingen in e.r. komen daardoor juist omgekeerd te liggen: het concentratiegetal voor de katholieke scholen bedraagt dan 68, tegen 117 voor de protestants-christelijke en 110 voor de overige scholen. Berekent men het concentratiegetal op basis van de verhoudingen in de niet-katholieke scholen in plaats van de verhoudingen in de katholieke en de niet-katholieke scholen tezamen, dan bedraagt het concentratiegetal van het e.r. der katholieke scholen zelfs niet meer dan 62. In absolute aantallen omgerekend, betekent dit over de betrokken drie jaren een tekort van 130 vrouwelijke eerstejaarsstudenten, ofwel ruim 40 per jaar.

Wij komen derhalve tot de weinig rooskleurige conclusie, dat van de abiturienten der katholieke middelbare scholen relatief gezien een veel te laag percentage in het hoger onderwijs verder studeert. Als gevolg van deze achterstand leverden de katholieke middelbare scholen over de betrokken jaren jaarlijks ca. 140 studenten te weinig aan het hoger onderwijs, nl. ca. 100 mannelijke en ca. 40 vrouwelijke studenten. Op een jaarlijks contingent van 730 studenten betekent dit een tekort van bijna 20%.

Wij hebben er naar gestreefd het inzicht in het vraagstuk van het lage e.r. der katholieke middelbare scholen nog te verdiepen door de verschillen tussen de katholieke scholen onderling aan een kritische beschouwing te onderwerpen. Bij ampele beschouwing blijkt nl., dat bepaalde scholen een zeer hoog e.r. vertonen, terwijl andere scholen in dit opzicht zeer laag geklasseerd moeten worden.

Achtereenvolgens zijn de scholen gerangschikt naar de volgende criteria: geografische ligging;
scholen geleid door religieuzen en door leken;
percentage gediplomeerden van gymnasium en h.b.s.;
oprichtingsjaar der scholen;
bestuursvorm der scholen.

De meeste van deze beweringen leverden geen bijzondere resultaten op. Een bewerking volgens het geografische criterium bracht aan het licht, dat de provincies Utrecht en Gelderland een zeer hoog e.r. vertonen (concentratiegetal respectievelijk 140 en 132), terwijl de provincie Overijssel met een concentratiegetal 77 veruit onderaan staat. De overige pro-

vincies vertonen onderling geen noemenswaardige verschillen. De hoge rendementcijfers voor Utrecht en Gelderland komen evenwel hoofdzakelijk op rekening van het St. Canisiuscollege te Nijmegen, het gymnasium Katwijk te Zeist en het gymnasium O.L. Vrouw ter Eem te Amersfoort en dit zijn alle inrichtingen, die zeer vele internaatsleerlingen tellen. Het hoge e.r. is dus niet zozeer te danken aan de geografische ligging dezer scholen alswel aan het feit, dat de leerlingen dezer scholen, die uit alle delen van het land afkomstig zijn, naar sociale herkomst een zeer geselecteerde groep vormen.

Ook een analyse van het verband tussen de ligging der katholieke middelbare scholen en der instellingen voor hoger onderwijs levert weinig tastbare resultaten op. In de jaren 1950 t/m 1952, de jaren waarop onze analyse betrekking heeft, waren katholieke middelbare scholen met een volledig leerprogramma gevestigd in de universiteitssteden Amsterdam, Utrecht, Leiden, Nijmegen en Tilburg. Uitgedrukt in concentratiegetallen bedroeg het e.r. van het katholieke middelbaar onderwijs in deze steden respectievelijk 92, 118, 82, 141 en 97. Alleen Nijmegen en Utrecht liggen dus boven het landelijk gemiddelde, boven het gemiddelde der katholieke scholen (concentratiegetal 95) ligt bovendien Tilburg. De katholieke middelbare scholen te Amsterdam en Leiden hebben zelfs voor katholieke verhoudingen een laag e.r. Is het hoge e.r. der katholieke middelbare scholen te Nijmegen en Utrecht wellicht te danken aan de nabije ligging der universiteiten, het feit, dat er in de overige genoemde steden geen aanwijsbaar verband bestaat, maakt de hypothese, dat de nabije ligging van een universiteit of hogeschool de deelname der katholieken aan het hoger onderwijs bevordert, minstens twijfelachtig.

Belangrijke verschillen in het e.r. komen wel tot uiting, wanneer men de katholieke middelbare scholen rangschikt in twee groepen, nl. scholen geleid door religieuzen en scholen geleid door leken (hierna te noemen religieuzen- en leken scholen). Een globaal overzicht van de situatie vindt men in tabel 35.

Wat de mannelijke eerstejaarsstudenten betreft valt het op, dat het zwaartepunt bij de religieuzenscholen uitgesproken in groep 1 ligt, terwijl bij de leken scholen de spreiding tamelijk gelijkmatig is. Dit komt het sterkst tot uiting, indien men zowel de religieuzen- als de leken scholen in twee groepen verdeelt, nl. in scholen met een concentratiegetal respectievelijk boven en beneden 100. Van de eerstejaarsstudenten, die hun middelbare opleiding op een religieuzenschool voltooid hebben, blijkt 73% afkomstig te zijn van scholen met een relatief hoog e.r.; daarentegen geldt dit-zelfde slechts voor 32% van de abiturienten van leken scholen. Daar komt nog bij, dat de religieuzenscholen, die in groep 3 en 4 zijn ondergebracht

TABEL 35. *Het extern rendement der katholieke middelbare scholen, gesplitst naar religieuzen- en lekenscholen*

concentratiegetal	mannelijke eerstejaarsstudenten, afkomstig van			
	religieuzenscholen		lekenscholen	
	absoluut	e.r.	absoluut	e.r.
100 en meer	932	46	186	43
90 -- 99	129	37	162	38
80 -- 89	119	33	83	31
79 en minder	91	28	145	24
totaal	1271	42	576	36
	vrouwelijke eerstejaarsstudenten, afkomstig van			
	religieuzenscholen		lekenscholen	
	absoluut	e.r.	absoluut	e.r.
100 en meer	139	45	88	44
90 -- 99	43	28	---	---
80 -- 89	—	—	21	25
79 en minder	46	17	6	22
totaal	228	31	115	36

– en die dus een zeer laag e.r. vertonen – toch altijd nog hogere rendementcijfers te zien geven dan de lekenscholen in dezelfde groepen.

Over het geheel genomen is de bijdrage van de religieuzenscholen aan het hoger onderwijs dus beduidend hoger dan die van de lekenscholen. Nochtans blijft het e.r. van de religieuzenscholen (42) gemiddeld nog enigszins achter bij dat der gezamenlijke niet-katholieke v.h.o.-scholen (45).

Beziet men vervolgens de herkomst van de vrouwelijke eerstejaarsstudenten, dan komt men tot geheel andere conclusies. Hier zijn het de lekenscholen, die een relatief gunstig e.r. hebben. Terwijl zowel bij alle richtingen tezamen als bij de katholieke scholen het e.r. der vrouwelijke v.h.o.-gediplomeerden aanzienlijk beneden dat der mannelijke gediplomeerden blijft (respectievelijk 43 en 29), is het e.r. der katholieke mannelijke en vrouwelijke v.h.o.-scholen onder leiding van leken precies even hoog, nl. 36. Daarentegen is het e.r. der vrouwelijke religieuzenscholen aanzienlijk lager (31), zij het altijd nog hoger dan het landelijk gemiddelde (29). Er is echter onder de vrouwelijke religieuzenscholen één categorie, die een zeer hoog e.r. heeft, nl. de 8 scholen, waaraan een internaat verbonden is. Het gemiddelde e.r. van deze scholen bedraagt 44. De overige 7 scholen die dus uitsluitend een externaatfunctie vervullen, vertonen

slechts een e.r. van 24. Bij de meisjesscholen, die door religieuzen geleid worden, dient men dus duidelijk twee groepen te onderscheiden: de externaten en de scholen, die (tevens) een internaatsfunctie vervullen. De relatief ongunstige situatie van de vrouwelijke religieuzenscholen komt uitsluitend en geheel op rekening van de externaten.

De verschillen in het e.r. tussen de religieuzen- en de lekenscholen valt overigens voor een belangrijk deel samen met de verschillen in dit opzicht tussen gymnasiaal en h.b.s.-onderwijs. Groepeert men de katholieke middelbare scholen naar het percentage gymnasiasten onder de v.h.o.-gediplomeerden, dan ontstaat het volgende beeld:

TABEL 36. *Extern rendement van de katholieke v.h.o.-scholen in correlatie met het percentage gymnasiasten onder de gediplomeerden*

% gymnasiasten	religieuzenscholen		lekenscholen		totaal	
	1e jaars- studenten	e.r.	1e jaars- studenten	e.r.	1e jaars- studenten	e.r.
<i>jongens</i>						
< 20%	22	33	108	26	130	27
20 – 29%	255	36	64	38	419	36
30 – 39%	386	41	224	34	610	37
40% en meer	345	55	126	45	471	52
<i>meisjes</i>						
< 30%	38	19	–	–	38	19
30 – 39%	43	28	15	25	58	27
40 – 49%	37	39	–	–	37	39
50% en meer	55	38	56	38	111	38

Hoe hoger het percentage gymnasiasten onder de gediplomeerden is, des te hoger is ook het e.r. Het relatief hoge e.r. der mannelijke religieuzenscholen blijft ook na deze uitsplitsing van kracht, het relatief lage e.r. der vrouwelijke religieuzenscholen is evenwel geheel verdwenen. Over het geheel genomen blijkt het verschil tussen religieuzen- en lekenscholen ondergeschikt te zijn aan het verschil tussen gymnasium en h.b.s.

Een differentiatie van de externe rendementcijfers naar oprichtingsjaar der scholen steunde op de hypothese, dat in streken, waar het katholieke middelbaar onderwijs reeds lange tijd is ingeburgerd, een hoger e.r. te verwachten is. Deze hypothese kon met het ter beschikking staande materiaal niet bevestigd worden.

Zowel onder de oude als jonge scholen komen hoge en lage rendementcijfers voor. Wij dienen hieraan evenwel toe te voegen, dat het aantal zeer jonge scholen in ons materiaal zeer beperkt is: de meeste na de oor-

log opgerichte scholen hadden in de periode 1950 t/m 1952 nog geen volledig leerprogramma.

Een rangschikking der katholieke middelbare scholen volgens de bestuursvorm leidde voor bepaalde categorieën tot een interessant resultaat. Zo bleek, dat de vijf Jezuïetencollege's¹ en de drie Limburgse bisschoppelijke colleges een zeer hoog e.r. vertonen. Het gemiddelde e.r. van deze scholen bedraagt 45 (het landelijk gemiddelde voor jongens bedraagt 43). Tezamen leveren deze acht colleges, die toch een kleine minderheid vormen van de 36 katholieke v.h.o.-scholen voor jongens, 36% der katholieke mannelijke eerstejaarsstudenten. Daarentegen behaalde de kwantitatief belangrijkste groep lekscholen, nl. de zes scholen van de Noord-Brabantse vereniging „Ons Middelbaar Onderwijs” een e.r. van slechts 30 (concentratiegetal 70).

Het voorgaande resumerend moeten wij concluderen, dat de grote verschillen in het e.r., die tussen de katholieke middelbare scholen bestaan, bij een voortgezette analyse niet veel licht werpen op de achtergronden van het lage e.r. van het katholieke middelbaar onderwijs. De waargenomen verschillen schijnen hoofdzakelijk aan de werking van plaatselijke factoren te moeten worden toegeschreven. Het blijkt met de ons ter beschikking staande middelen niet mogelijk een antwoord te geven op de vraag, welke de oorzaken kunnen zijn van de geringe doorstroming der katholieken van het middelbaar naar het hoger onderwijs. Slechts een uitvoerige enquête onder de ouders van gediplomeerden, zowel van het katholieke als het niet-katholieke middelbaar onderwijs, zou een exact antwoord mogelijk maken.

Wij hebben het niet nodig geoordeeld een dergelijke kostbare enquête te houden, daar de uitkomst zonder grote risico's te voorspellen zal zijn. Het komt ons nl. voor, dat de oorzaken grotendeels dezelfde zullen zijn als die, welke de relatief geringe deelname aan het middelbaar onderwijs verklaren, een achterstand der katholieken in de beroepsstructuur, een relatief hoog geboorteniveau en een achterstand in intellectuele traditie. De katholieken worden in hun intellectuele ontplooiing door de werking dezer factoren steeds afgeremd en wel zodanig, dat bij elke hogere trap van voortgezet onderwijs de selectie bij de katholieken sterker is dan bij andere groepen. Zo wordt de relatieve deelname der katholieken aan elke hogere vorm van voortgezet onderwijs geringer, met de onvermijdelijke consequentie, dat het percentage katholieken onder de universiteitsstudenten – en dus ook onder de academisch gevormden – ver achterblijft bij het percentage katholieken in de gehele bevolking. Het gecompliceerde van deze situatie is, dat men in een vicieuze cirkel

¹ Het jongste Jezuïetencollege, het St. Maartenscollege te Groningen, is in deze statistiek nog niet opgenomen.

verkeert. De katholieken kunnen niet in voldoende mate aan de hogere vormen van onderwijs deelnemen, omdat zij o.a. een achterstand in sociale structuur vertonen en zij behouden hun achterstand in sociale structuur, omdat zij nog steeds te weinig hoog ontwikkelden aan de maatschappij afleveren. Dat desondanks de achterstand van de katholieken bij het middelbaar onderwijs de laatste jaren voortdurend kleiner wordt, – zoals in deze studie is aangetoond – mag gelden als een bewijs, dat het katholieke volksdeel zich in de huidige tijd meer dan gewone krachtsinspanningen getroost om de vicieuze cirkel te doorbreken.

Vooralsnog is deze gunstige wending niet in het hoger onderwijs merkbaar. Niet alleen is de achterstand der katholieken in het hoger onderwijs, zoals in het bovenstaande gebleken is, nog groot, maar ook is het groeitempo traag: in de periode 1947 t/m 1954 is het percentage katholieken in het hoger onderwijs slechts van 25% tot 27% gestegen¹. In dezelfde periode nam het aantal leerlingen in het katholieke middelbaar onderwijs toe van 26% tot 32% (en dit is in de twee daarop volgende jaren reeds tot 34% gestegen). De snelle relatieve groei van het katholiek middelbaar onderwijs gaat dus niet gepaard met een even snelle relatieve groei van het aantal katholieken bij het hoger onderwijs. Er ligt boven het middelbaar onderwijs klaarblijkelijk nog een barrière, die ook blijft bestaan, nu de barrière vóór het middelbaar onderwijs zo goed als verdwenen is.

Dit feit kan overigens niet in het minst verwondering wekken. Als men zich realiseert, welke krachtsinspanningen het katholieke volksdeel zich moet getroosten om de vicieuze cirkel in het middelbaar onderwijs te doorbreken, dan laat het zich gemakkelijk verstaan, dat de voltooiing van de intellectuele emancipatie slechts trapsgewijze kan geschieden. In de voorgaande paragraaf is gebleken, dat de snelle ontwikkeling van het katholieke middelbaar onderwijs zich wrekt in een relatief laag intern rendement. Deze zal zich a fortiori moeten wreken in een relatief laag extern rendement. Vereist een vruchtbare studie in het middelbaar onderwijs reeds gunstige milieuomstandigheden in het ouderlijk gezin en in de (lagere en middelbare) school, zoveel te meer geldt dit voor het hoger onderwijs, waar de student zich – zonder veel persoonlijke leiding – moet ontwikkelen tot een evenwichtige en intellectuele all-round persoonlijkheid (zonder nog te spreken van de financiële offers, die het volgen van hoger onderwijs altijd nog vergt). In dit licht bezien is het wellicht verklaarbaar, dat de religieuzescholen – vooral de Jezuïetencolleges en de bisschoppelijke colleges –, die reeds over een zeer oude onderwijs traditie beschikken, hogere extern rendementscijfers te zien geven dan de lekerscholen, waaronder zich veel meer jonge scholen bevinden.

¹ Centraal bureau voor de Statistiek, *Statistiek van het hoger onderwijs 1954/55–1955/56*, blz. 27.

Hoofdstuk VIII

SYNTHESE

Wanneer wij een samenvatting en synthese trachten te geven van de in deze studie ontwikkelde beschouwingen, gaan de gedachten in de eerste plaats terug naar de door Weber en anderen geformuleerde theorieën over de verschillen in de maatschappijbeschouwing tussen het katholicisme en het oorspronkelijke protestantisme. Het zijn deze verschillen, aldus de auteurs, die in wisselwerking met geografische en economisch-politieke factoren een verklaring vormen voor de sociologische minderheidspositie, waarin de katholieken van West-Europa sedert de Reformatie hebben verkeerd. Het in hoofdstuk I geconstateerde feit, dat de historische sociologische minderheidspositie niet alleen op de katholieken van ons land van toepassing is, maar ook van verscheidene andere belangrijke landen zoals Duitsland, Zwitserland, Engeland en de Verenigde Staten – wellicht op de katholieken van alle landen der westerse cultuurkring – vormt inderdaad een belangrijke indicatie voor de juistheid van de stelling der sociologen, die voor dit verschijnsel een verklaring hebben gezocht in de verschillen in maatschappij beschouwing van katholieken en protestanten.

Anderzijds valt uit het feit, dat in ons land bijna tegelijkertijd met de andere besproken landen de emancipatie der katholieken is ingezet, af te leiden, dat de maatschappijbeschouwing der katholieken in de laatste honderd jaar ingrijpende wijzigingen heeft ondergaan: van behoudend en defensief is zij vooruit-strevend en strijdbaar geworden.

Onder de katholieken van alle besproken landen tekent zich in de afgelopen decennia onder meer een steeds krachtiger wordende intellectuele emancipatie af. Wij hebben in hoofdstuk I gemeend op grond hiervan de stelling te mogen poneren, dat in de maatschappijbeschouwing der hedendaagse katholieken geen elementen meer aanwezig zijn, die een voltooiing van de intellectuele emancipatie in de weg staan.

Wat het middelbaar onderwijs betreft, heeft de uitvoerige analyse waarvan de resultaten in deze studie zijn beschreven, onze stelling bevestigd. De katholieken van ons land hebben uit oogpunt van deelneming aan het middelbaar onderwijs nog steeds een achterstand t.o.v. de niet-katholieken, maar vooral in de jaren na de Tweede Wereldoorlog is het groeitempo van het katholieke middelbaar onderwijs zo sterk – het aantal leerlingen op de katholieke middelbare scholen stijgt t.o.v. dat der niet-katholieke

middelbare scholen jaarlijks met bijna 1% – dat het inhalen van de achterstand binnen enkele jaren verwacht kan worden.

Deze verwachting is mede gebaseerd op de resultaten van de regionale analyse. Hierin is aan het licht gekomen, dat het leerlingenaantal van het katholieke middelbaar onderwijs bijna overal, waar de vereiste apparatuur geschapen wordt, met sprongen omhooggaat. Dit wijst er op, dat de katholieke bevolking zich in de afgelopen jaren steeds meer bewust is geworden van haar intellectuele potentie; waar haar de vereiste apparatuur geboden wordt, gaat zij haar intellectueel potentieel ook onmiddellijk activeren. M.a.w. het vraagstuk van de achterstand der katholieken bij het middelbaar onderwijs is in onze tijd gereduceerd tot een tekort aan voldoende apparatuur, een uitsluitend praktisch vraagstuk dus. In de gebieden, waar in dit tekort is voorzien, is ook de achterstand verdwenen, of staat zij op het punt te verdwijnen.

Deze snelle voortgang van het intellectuele emancipatieproces der katholieken is des te opmerkelijker, daar de structuur van de katholieke bevolking in verschillende opzichten ongunstig is. In het desbetreffende hoofdstuk is aangetoond, dat deze structuur verscheidene elementen bevat, die het inhalen van de achterstand in ernstige mate bemoeilijken:

1. een onderbezetting van de katholieke bevolking in de beroepen, waarin een gunstig klimaat aanwezig is voor het volgen van middelbaar en hoger onderwijs (intellectuele beroepen, nieuwe middenstand);
2. een relatief hoge huwelijksvruchtbaarheid, die het gemiddelde katholieke gezin financieel zwaarder belast dan het gemiddelde niet-katholieke gezin;
3. deels met de beide voorgaande factoren samenvallend: een relatief geringe ontwikkelde intelligentie (wel te onderscheiden van de intelligentie in aanleg), die met zich meebrengt, dat het volgen van middelbaar onderwijs bij de katholieken met groter moeilijkheden gepaard gaat dan bij de niet-katholieken.

Dat de achterstand van het katholieke volksdeel in het middelbaar onderwijs desondanks van jaar tot jaar kleiner wordt, wijst er op, dat het katholieke volksdeel in zijn intellectuele ontplooiing geenszins meer geremd wordt door factoren van levensbeschouwelijke aard. Integendeel, uit het feit, dat de katholieken zich los weten te maken uit de vicieuze cirkel, waarin zij zich door de werking der bovengenoemde remmende factoren bevinden, valt af te leiden, dat zij zich meer dan gewone krachtsinspanningen getroosten om hun intellectueel ontwikkelingspeil te verhogen.

Het kan niet anders, of de bovenbeschreven snelle groei heeft ook zijn negatieve zijden. De ongunstige milieu-omstandigheden zijn te sterk, dan dat deze groei zich niet ergens zou wreken.

Een der negatieve zijden is, dat de structuur van het katholieke middelbaar onderwijs van die van het niet-katholieke middelbaar onderwijs afwijkt en wel zodanig, dat de kansen op een evenredige vertegenwoordiging der katholieken onder de academisch gevormden er door worden verminderd. Sterker dan bij het niet-katholieke middelbaar onderwijs vindt men bij het katholieke middelbaar onderwijs die onderwijstypen vertegenwoordigd, aan welker diploma's de minste rechten verbonden zijn: de h.b.s.-A en de m.m.s. Dit geldt het sterkst voor de m.m.s., welks diploma geen recht van toegang verleent tot het hoger onderwijs: terwijl van de vrouwelijke gediplomeerden op de protestants-christelijke en de neutrale (openbare + bijzondere) scholen slechts respectievelijk 16% en 25% een m.m.s.-diploma heeft, geldt dit voor niet minder dan 58% der vrouwelijke gediplomeerden der katholieke middelbare scholen.

Naast een relatief geringe belangstelling voor het h.b.s.-B-diploma bestaat op de katholieke middelbare scholen een relatief geringe belangstelling voor het gymnasium- β -diploma. Dit brengt met zich mee, dat de katholieke gediplomeerden der middelbare scholen gepraedisponeerd zijn om relatief weinig studenten te leveren aan de B-faculteiten in het hoger onderwijs. Gelet op de grote betekenis, die aan de natuurwetenschappen in de hedendaagse maatschappij moet worden toegekend, is deze praedispositie een factor, die de invloed der katholieken in de leidende functies andermaal verzwakt.

De eenzijdigheid in de structuur van het katholieke middelbaar onderwijs vormt aldus een factor, die de intellectuele emancipatie van het katholieke volksdeel ook in onze tijd blijft afremmen.

Een tweede negatieve zijde is, dat het katholieke middelbaar onderwijs t.o.v. het niet-katholieke middelbaar onderwijs een laag intern rendement heeft. Wij hebben in het desbetreffende hoofdstuk opgemerkt, dat de situatie in dit opzicht thans wellicht nog ernstiger is dan uit de beschikbare cijfers blijkt. Een laag intern rendement, zo is ter plaatse opgemerkt, is wellicht ook de tol, die het katholieke volksdeel betalen moet voor de snelle voortgang, die het thans in de deelneming aan dit onderwijstype maakt. De ongunstige milieu-omstandigheden, die de structuur van de katholieke bevolking kenmerken, mogen in de huidige tijd hun betekenis verliezen voor het aantal aanmeldingen bij het middelbaar onderwijs, zij blijven voorlopig hun betekenis behouden voor het succes, dat de katholieke leerlingen hierin behalen.

Het is vermoedelijk aan dezelfde oorzaken toe te schrijven – naast de eenzijdige structuur van het katholieke middelbaar onderwijs –, dat ook het extern rendement van het katholieke middelbaar onderwijs relatief laag is. In deze studie kon worden aangetoond, dat van de katholieke mannelijke en vrouwelijke middelbare school-gediplomeerden respec-

tievelijk 15% en 38% minder hoger onderwijs volgt dan van de niet-katholieke middelbare school-ge-diplomeerden.

De eindconclusie van de studie moet derhalve zijn, dat het inhalen van de achterstand in het middelbaar onderwijs – hetgeen binnen afzienbare tijd kan worden tegemoet gezien – niet automatisch de voltooiing van de intellectuele emancipatie der katholieken tot gevolg heeft. Er blijven daarna nog ernstige problemen bestaan, die voor een belangrijk deel door de huidige snelle ontwikkeling zelf worden opgeroepen.

Men zou het zo kunnen stellen, dat het vraagstuk van de intellectuele emancipatie geleidelijk aan een ander zwaartepunt krijgt. Tot nu toe kon dit vraagstuk voornamelijk gezien worden als een kwantitatief vraagstuk, waarbij het in de eerste plaats ging om de aantallen katholieke studenten. Nu dit doel voor wat het middelbaar onderwijs betreft ten naaste bij gerealiseerd is, komen andere problemen naar voren en deze liggen in de kwalitatieve orde.

Daar de oplossing van deze vraagstukken wezenlijk is voor de voltooiing van de intellectuele emancipatie, mogen wij op straffe van ons schuldig te maken aan een eenzijdige tekening van de emancipatie-problematiek, deze studie niet besluiten zonder hierop de aandacht te vestigen. Wij kunnen in deze synthese hieraan uiteraard slechts een korte beschouwing wijden. Het gaat er slechts om de in deze studie besproken problematiek in zijn ware dimensie te plaatsen. De opsomming van de vraagstukken, die wij hier laten volgen, dient vooral gezien te worden als een program, voor de verwezenlijking waarvan de katholieken op het gebied van het middelbaar onderwijs zijn gesteld, ter voltooiing van de intellectuele emancipatie. Ten overvloede zij opgemerkt, dat wij in deze opsomming voorbij gaan aan de talrijke vraagstukken van het katholieke middelbaar onderwijs, die niet rechtstreeks verband houden met de problematiek, die van deze studie het voorwerp is¹.

I. *Het vraagstuk van het intern rendement*

Hierop behoeft in dit hoofdstuk niet uitvoerig meer te worden ingegaan. In hoofdstuk VII is het vraagstuk reeds in grote lijnen geschetst. Wij willen op deze plaats nog slechts twee punten onder de aandacht brengen.

Het eerste is, dat het rendementsvraagstuk, een vraagstuk dat wegens de ernstige vormen die het heeft aangenomen, dringend de aandacht vraagt van allen, die zich met onderwijsvraagstukken bezighouden, voor de katholieke deskundigen een nog veel grotere urgentie heeft. Het rendementsvraagstuk vormt thans een der meest wezenlijke onderdelen van de

¹ Een goed overzicht van deze vraagstukken treft men aan in de brochure van C. J. M. H. SOUREN en E. PELOSI, *Hedendaagse vraagstukken van opvoeding en onderwijs*, 1958.

problematiek der intellectuele emancipatie, omdat, zoals is uiteengezet, de stijging van het relatieve aantal katholieke middelbare school-gediplomeerden ernstig wordt belemmerd – wellicht ernstiger dan uit de aangehaalde cijfers blijkt – door een onevenredig laag intern rendement van het katholieke middelbaar onderwijs. Talrijk zijn de katholieke kinderen, die, alhoewel zij over voldoende verstandelijke capaciteiten beschikken, zich in het middelbaar onderwijs onvoldoende kunnen ontplooiën wegens een gemis aan culturele en intellectuele traditie in het ouderlijk gezin. Er zal naar middelen moeten worden gezocht om deze kinderen in hun moeilijkheden te steunen. De vraag dient onder ogen te worden gezien, of de huidige schoolorganisatie in de vaak zeer grote scholen voldoende mogelijkheden biedt om aan de concrete behoeften van het kind tegemoet te komen. Wellicht worden daardoor intelligente kinderen, die om welke reden dan ook met leermoeilijkheden te kampen hebben, als „ongeschikt” van de school verwijderd.

Een tweede opmerking is van onderzoek-methodische aard. Het komt ons voor, dat men het rendementsvraagstuk te eenzijdig vanuit paedagogisch-didactisch gezichtspunt benadert en te weinig gebruik maakt van sociologische onderzoeksmethoden. Geen van beide onderzoeksmethoden is toereikend om het rendementsvraagstuk tot een oplossing te brengen. Slechts door een integrale samenwerking van paedagogen, sociologen en psychologen kan een wezenlijke bijdrage tot de oplossing van dit vraagstuk worden verwacht.

Langs de weg van sociologisch onderzoek zou het bijv. mogelijk zijn ongeveer de hoogte te bepalen, waartoe het rendement maximaal kan stijgen. Het is voor geen twijfel vatbaar, dat een rendement van 100% een volledige utopie is. Zekere groepen van leerlingen verlaten het middelbaar onderwijs om redenen, die met het onderwijs zelve niets te maken hebben, zoals emigratie, langdurige ziekte, financiële omstandigheden e.d. Anderen vertrekken zonder diploma uit de middelbare school, omdat zij aan enige jaren middelbaar onderwijs voldoende hebben om tot andere opleidingen te worden toegelaten: kweekschool, m.t.s. en dergelijke. Een onderzoek op een middelbare school te Hilversum heeft aangetoond, dat van de leerlingen uit de jaarklassen 1947 t/m 1951, die tot aan 1952 het middelbaar onderwijs vroegtijdig verlaten hadden, minstens 30% om bovengenoemde redenen vertrok¹.

Dergelijke onderzoeken, op ruime schaal toegepast, kunnen het inzicht in het rendementsvraagstuk zeer verdiepen. Het spreekt vanzelf, dat men daarin niet mag blijven staan bij een eenvoudige inventarisatie van de beweegredenen, die tot het stopzetten van de studie hebben geleid (al mag men de betekenis hiervan, zoals het bovenstaande voorbeeld

¹ Dr H. TURKSTRA, *Toelating tot en selectie op de M.S.*, 1952, blz. 34.

leert, niet onderschatten). Wil men voor de practijk werkelijk vruchtbare resultaten verkrijgen, dan zullen systematisch opgezette onderzoekingen over een groot aantal concrete gevallen nodig zijn, waarin allerlei factoren zoals het karakter en de aanleg van het kind, de sociaal-economische positie en de sociaal-paedagogische situatie van het ouderlijk gezin, de in de school gebruikte onderwijsmethoden (en meer nog de toepassing daarvan) e.d. in verband worden gebracht met de directe aanleiding tot het stopzetten van de studie.

Het komt ons voor, dat aan dergelijke onderzoekingen dringend behoefte bestaat. Al te lang is er geschreven en gediscussieerd over de oorzaken van het grote aantal mislukkingen in het middelbaar onderwijs, daarbij uitgaande van oncontroleerbare indrukken en vage gissingen. Men late de feiten zelf spreken.

2. *Het vraagstuk van de persoonlijkheidsvorming*

Het vraagstuk van de persoonlijkheidsvorming op de middelbare scholen (zoals ook bij andere vormen van onderwijs) is als vraagstuk reeds zozeer gemeengoed geworden, dat het een gemeenplaats is het in zijn algemeenheid te stellen. Algemeen is het inzicht gerijpt, dat de leerlingen in de middelbare school wel de vereiste kennis en vaardigheid opdoen, maar dat niet voldoende aandacht wordt gegeven aan de integrale mensvorming, die voor de harmonische uitbouw van de persoonlijkheid vereist is¹.

Om slechts enkele aspecten van de ingewikkelde problematiek, waaraan de middelbare scholen in onze tijd het hoofd te bieden hebben, te noemen: de straffe eenvormigheid van het leerprogramma, waaraan alle leerlingen zich, ongeacht de verschillen in aanleg- en karakterstructuur, onder een opgelegd tempo moeten onderwerpen; de „atomisering” van de leerstof, d.w.z. de gebrekkige samenhang, die de leerlingen onderkennen in het grote aantal gelijkwaardig gestelde „vakken”, waarin zij zich hebben te bekwamen; de zakelijke bindingen, die, – zoals overal in de samenleving – ook in het schoolverband de overhand krijgen over de persoonlijke bindingen (vooral in de grote scholen) en die het persoonlijk contact tussen leraar en leerling, tussen opvoeder en opvoedeling al langer hoe meer doet vervagen tot een oppervlakkig en incidenteel samentreffen².

Wij behoeven hierop niet verder in te gaan. Er zij in dit verband slechts op gewezen, dat deze vraagstukken, die voor ons gehele volk een grote urgentie hebben, het katholieke volksdeel in bijzondere mate betreffen. Een der oorzaken voor de gesignaleerde moeilijkheden is nl. gelegen in het

¹ Zie o.a. *Nota betreffende onderwijsvoorzieningen* (de Nota Rutten), Handelingen der Staten Generaal, Bijlagen 1950–1951, 2233, blz. 2.

² Dr N. PERQUIN, *Menselijke verhoudingen in de School*, in *Menselijke verhoudingen*, 1955, blz. 155-167.

feit, dat de intellectuele en culturele vorming, die de school geacht wordt te geven, in onze tijd moeilijker dan enige decennia geleden te verwezenlijken is, omdat de leerlingen uit steeds breder wordende sociale groepen worden gerecrueteerd. Voor de leerlingen uit de lagere sociale groepen doet zich de moeilijkheid voor, dat hetgeen aan kennis en vaardigheid in de school wordt geleerd, niet die vruchtbare voedingsbodem vindt, die aanwezig is bij de leerlingen, die in een cultureel hoog ontwikkelde omgeving zijn opgegroeid. De taak van de school wordt hierdoor aanmerkelijk verzwaard: deze moet met de intellectuele vorming ook een groot deel van de culturele vorming voor haar rekening nemen. Zeer terecht merkt Idenburg dienaangaande op, „dat ons onderwijs de consequenties van de wijziging der maatschappelijke structuur nog zal moeten trekken. In het verleden kon het bij zijn leerlingen een zeker overgeleverd cultuuroed veronderstellen, een zekere oriëntatie ook in het zedelijke en maatschappelijke leven. Thans zal het zijn intellectuele vorming moeten plaatsen in een breed kader van algemene mensvorming”¹.

Dit vraagstuk doet zich in het katholieke volksdeel nog veel sterker voor, omdat diens culturele basis relatief smal is. Nu de katholieken in een geforceerd tempo hun achterstand in het middelbaar onderwijs verkleinen, wordt dit vraagstuk uitermate urgent. Van jaar tot jaar wordt de basis, waaruit de katholieke middelbare school-leerlingen voortkomen, breder. Het vraagstuk van de culturele vorming zal in de katholieke middelbare scholen daarom nu meer dan ooit een intensieve aandacht behoeven.

In dit verband stelt zich tevens het vraagstuk van de optimale grootte der middelbare school. Hoe groter de school is, des te moeilijker wordt het ook voor het lerarencorps aan de leerlingen die persoonlijke leiding te geven, die zij behoeven. Wij hebben op dit facet van het probleem in deze studie reeds de aandacht gevestigd. Wij mogen thans volstaan met er op te wijzen, dat het vraagstuk van de optimale schoolgrootte een wetenschappelijk gefundeerde benadering behoeft. De ervaring blijkt in dit opzicht n.l. een onbetrouwbare raadgeefster te zijn. In de kringen van het onderwijs hoort men zeer uiteenlopende opvattingen. Sommigen zijn van mening, dat het optimum beneden de 500 leerlingen ligt; anderen noemen een leerlingenaantal van 600 tot 700 optimaal. In overheidskringen neigt men zelfs tot het standpunt, dat eerst bij 1000 leerlingen tot splitsing moet worden overgegaan. Een onderzoek naar de concrete moeilijkheden, waarmee de grote scholen te kampen hebben – een inventarisatie van de problemen – zou reeds zeer instructief kunnen zijn als basis en uitgangspunt voor verdere detailonderzoekingen.

¹ Dr PH. J. IDENBURG, *De Maatschappelijke positie der intellectuelen*, in *De intellectueel in de samenleving*, 1953, blz. 71.

3. *Het vraagstuk van de levensbeschouwelijke vorming*

Het is onnodig te zeggen dat een integratie van de intellectuele ontwikkeling der katholieken in hun levensbeschouwing een eerste voorwaarde is voor de vorming van een katholieke intelligentia.

In de negentiende eeuw werd het studeren door katholieken als een onmiddellijke bedreiging van het geloof beschouwd. In onze tijd wordt algemeen aanvaard, dat een hoge intellectuele ontwikkeling zeer goed te combineren valt met een hoog ontwikkeld godsdienstig leven. In zoverre hebben de katholieken van Nederland in de laatste vijftig jaar een sterke evolutie doorgemaakt.

Toch dient de vraag te worden gesteld, of de praktijk van heden een overtuigend argument vormt voor de onjuistheid van de stelling, die door onze voorouders werd gehuldigd. De grote frequentie van onkerkelijkheid onder de academici schijnt het vermoeden te wettigen, dat het ontvangen van een academische opleiding nog steeds de geloofsafval in de hand werkt. Moet het onderwijs op de middelbare school hiervoor verantwoordelijk worden gesteld?

Dat de middelbare school bij de levensbeschouwelijke vorming een belangrijke taak vervult, is algemeen erkend. De bijzondere scholen, waarvoor in ons land zo langdurig gestreden is, danken daaraan hun reden van bestaan.

De vraag is evenwel gewettigd, of de middelbare school er ook in slaagt deze taak met succes te vervullen. Kan men van de abiturient van de katholieke middelbare scholen zeggen, dat zijn intellectuele vorming geschraagd wordt door een aangepaste godsdienstige vorming? Een gefundeerd antwoord op deze vraag is niet mogelijk, daar een systematisch onderzoek dienaangaande nog niet heeft plaats gehad. Een enkele proef onder eerstejaarsstudenten van de Utrechtse Universiteit in 1953 leidde evenwel tot een weinig geruststellend resultaat. „Minstens de helft van deze aankomende studenten”, zo lezen wij in een verslag in *De Bazuin*, „waarvan verreweg de meesten een paar maanden geleden nog op een katholieke middelbare school zaten, kende niet de juiste formulering van de laatste drie van de Tien Geboden . . . over de geoorloofdheid van liegen en onwaarheid spreken heerst de grootste begripsverwarring. Over de plicht van het bewaren van geheimen wist bijna niemand iets behoorlijks te zeggen. De Evangelische Raden bleken voor velen iets totaal onbekends te zijn . . .”¹.

Uiteraard heeft de hier genoemde proef uit wetenschappelijk oogpunt weinig waarde. De omstandigheden, waaronder de proef plaats vond, alsook de wijze, waarop deze geschiedde, vervult ons te dien aanzien met

¹ *Ontstellend gebrek aan godsdienstkennis bij afgestudeerde M.O.-jeugd*, in *De Bazuin*, 1953, 37ste jrg., no 3.

de grootste reserves. Dit wordt ook door de toenmalige studentenkapelaan N. Vendrik erkend. „Maar daar staat tegenover”, zo deelt hij in hetzelfde nummer van *De Bazuin* mee, „dat deze antwoorden kloppen met onze ervaringen. Ook anderszins blijkt, dat de parate godsdienstkennis van hen die de middelbare school verlaten, méér dan bedroevend is”.

Meer nog dan de resultaten van deze (weinig volmaakte) proef bevatten de ervaringen van kapelaan Vendrik een vingerwijzing, die tot nadenken noopt. Zij stemmen in elk geval overeen met de onrustgevoelens, die in dit opzicht ook bij katholieke onderwijsdeskundigen leven. In meerdere kringen vraagt men zich af, of het katholieke onderwijs zich wezenlijk onderscheidt van het neutrale onderwijs en „of het eigen karakter van ons onderwijs voldoende gestalte heeft gekregen”. De bijzondere school, aldus Dr C. Jansen in *De Tijd*, heeft zich ontwikkeld uit de openbare school en zij vertoonde daarmee van de aanvang af tot nu toe een sterke gelijkenis: „Godsdienstleer en enkele godsdienstige praktijken werden *toegevoegd* aan een schoolprogramma, dat in hoofdzaak gelijk was aan dat van *het* gymnasium of *de* hogere burgerschool, d.i. het openbaar gymnasium of de openbare hogere burgerschool”. Hij verwijt aan het katholieke middelbaar onderwijs deze „slaafse volgzzaamheid” en voegt daaraan toe, „dat daarbij vrijheden en mogelijkheden om eigen opvattingen bij het onderwijs méér tot haar recht te doen komen voor een deel nog ongebruikt bleven”¹.

Deze korte beschouwing moge voldoende zijn als introductie van een belangrijk aspect van het vraagstuk der intellectuele emancipatie der katholieken. Wij willen ook de bespreking van dit punt besluiten met de wenselijkheid van wetenschappelijk onderzoek te betogen. Wanneer een kleine en oppervlakkige proef als die van Vendrik reeds tot zulke onrustbarende conclusies noopt, behoeft de noodzaak van wetenschappelijk gefundeerde onderzoekingen o.i. niet meer te worden aangetoond.

4. *Het docentenvraagstuk*

Een der meest brandende vraagstukken, waarmee het onderwijs in Nederland heden ten dage wordt geconfronteerd, is het tekort aan docenten. In tijdschriften en rapporten worden de tekorten in de meest alarmerende bewoordingen afgeschilderd en worden prognoses gemaakt, die zeer sombere vooruitzichten geven voor de komende jaren².

De moeilijkheden doen zich bij alle vormen van onderwijs voor en niet

¹ Dr C. JANSEN *Vernieuwing van het katholiek VHMO*, in *De Tijd*, 6 October 1954.

² Zie o.a. Dr J. GODEFROY, *De Toekomstige behoefte aan docenten bij het katholiek onderwijs in Nederland*, in *Sociaal Kompas*, 1954/55, blz. 168-182.

het minst bij het middelbaar onderwijs, dat wegens de snelle groei der leerlingenaantallen van jaar tot jaar meer docenten nodig heeft. Het behoeft nauwelijks betoog, dat de moeilijkheden in dit opzicht nergens groter zijn dan bij het katholieke middelbaar onderwijs. Enerzijds neemt het katholieke middelbaar onderwijs als gevolg van de toenemende intellectuele emancipatie van het katholieke volksdeel het leeuwendeel van de uitbreidingen voor zijn rekening, anderzijds is de aanvoer van bevoegde katholieke leraren, althans voor zover het academisch gevormden betreft, als gevolg van de trage groei van het aantal universiteitsstudenten relatief gering.

Maar met het kwantitatieve aspect is het docentenvraagstuk bij het katholieke middelbaar onderwijs niet uitgeput. De accentverlegging in het onderwijs van de intellectuele vorming naar de persoonlijkheids- en levensbeschouwelijke vorming brengt een aanzienlijke verzwaring van de taak van de leraar met zich mee. Zijn taak beperkt zich steeds minder tot het overdragen van kennis, steeds meer komt zijn taak als opvoeder op de voorgrond te staan.

Tegenover de verzwaring van de taak van de leraar staat een vermindering van de kwaliteit van het lerarencorps – o.m. tot uitdrukking komend in een stijging van het percentage „onbevoegde” leerkrachten –, die een bijna noodzakelijke consequentie is van de snelle uitbreiding van dit corps. In het dringende tekort aan bevoegde leerkrachten kan immers slechts worden voorzien door een minder scherpe selectie der leraren. Opvoering van de kwantiteit betekent hier bijna noodzakelijk een verlies van kwaliteit.

Wij zien dus, dat in een tijd, waarin het middelbaar onderwijs beter gevormde en paedagogisch krachtiger leraren behoeft, het juist beroep moet doen op meer onbevoegde en paedagogisch minder geschikte krachten. Het is deze omstandigheid, die het docentenvraagstuk vanuit kwalitatief oogpunt bezien in onze tijd uitermate urgent maakt. Wil de intellectuele emancipatie der katholieken ten volle slagen, dan zal aan dit vraagstuk grote aandacht moeten worden besteed.

ALGEMENE CONCLUSIE

Bij de wetenschappelijke analyse van het vraagstuk van de intellectuele emancipatie der katholieken is in deze studie gebruik gemaakt van de kwantitatieve methode. Teneinde de ontwikkelingstendenzen in het katholieke middelbaar onderwijs – de basis voor de intellectuele emancipatie – te leren kennen, werd de procentuele verhouding tussen het katholieke en het niet-katholieke middelbaar onderwijs, zowel in het verleden als in het heden, zowel nationaal als regionaal, geanalyseerd. Hoe belangrijk een

dergelijke benaderingswijze ook is om de betekenis van het katholieke volksdeel in intellectueel opzicht te leren kennen – een evenredige vertegenwoordiging in het middelbaar onderwijs is een onmisbare *voorwaarde* voor de voltooiing der intellectuele emancipatie –, de beschouwingen in dit laatste hoofdstuk mogen hebben aangetoond, dat de voltooiing der emancipatie uiteindelijk geen kwestie is van „neuzentellen”.

Kwantitatief gezien mogen de vooruitzichten bijzonder gunstig zijn, in kwalitatief opzicht stelt de voltooiing der emancipatie ons nog voor uiterst moeilijke problemen. Wil het katholieke middelbaar onderwijs ten volle kunnen beantwoorden aan zijn doelstelling, d.i. de grondslag te leggen voor een katholiek intellectueel kader, dan zal het in zijn interne vormgeving nog vele wezenlijke desiderata moeten realiseren. Voor de katholieke sociale wetenschapsbeoefenaar, die zich ten dienste wil stellen aan het onderwijs, vlocit hieruit voort, dat hij het zwaartepunt van zijn arbeid moet gaan richten op de kwalitatieve aspecten van het onderwijs.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Adreslyst van het lager onderwijs*, Thieme, 1952.
- ALBERS, P., *Geschiedenis van het herstel der hiërarchie in de Nederlanden*, 1904.
- Annuaireum der r. k. studenten*, 1921, 1931, 1939.
- BARGE, J. A. J., *Herdenkingsrede bij het 25-jarig bestaan van het Thijmgenootschap*, 1929.
- BARTELS, A., *75 jaar middelbaar onderwijs 1863-1938*, 1947.
- BATTERSBY, W. J., *Educational work of the religious orders of women 1850-1950*, in *The english catholics 1850-1950*, 1950.
- BECK, G. A., *To-day and to-morrow*, in *The english catholics 1850-1950*, 1950.
- BEUNS, J. J. W., R. K. *Middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs in Nederland*, 1930.
- BOLKENSTEIN, G., *De voorgeschiedenis van het middelbaar onderwijs 1796-1863*, 1914.
- BOOT, G. A. A. M., *Openingsrede op het A. R. K. A.-congres*, 1954.
- BOUMAN, P. J., *Van renaissance tot wereldoorlog*, 1948.
- BRAAM, A. van, *Ambtenaren en bureaucratie in Nederland*, 1957.
- BROERE, C., *Een bezadigd woord aan myn andersdenkende landgenoten*, 1853.
- BROM, G., *Herleving van de wetenschap in katholiek Nederland*, 1930.
- BROUWER, W. H., *Selectie en schoolsucces*, 1951.
- CENTRAAL BUREAU VOOR DE STATISTIEK,
- *De ontwikkeling van het onderwijs in Nederland*, 1951.
  - *Het voortgezet onderwijs, regionaal gezien*, 1953.
  - *Statistiek van het v.h.m.o.*, 1954/55.
  - *Statistiek van het hoger onderwijs*, 1954/55 - 1955/56.
  - *Vrijtijdsbesteding in Nederland*, 1957.
  - *Statistiek der bestaande huwelijken en van de vruchtbaarheid dezer huwelijken*, Volkstelling no. 12, 31 Mei 1947. Serie A, *Rijks- en Provinciale cijfers*, deel VI.
- CFBUCO, *Inkomensverdeling van de Nederlandse bevolking*, 1954.
- DELLEPOORT, J. J., *De priesterroepingen in Nederland*, 1955.
- DEMOLOGISCH INSTITUUT, *Begaafdheidsonderzoek en intelligentiespreiding*, 1951.
- DENZINGER, *Enchiridion symbolorum et definitionum*.
- DOORN, J. A. A. van, *Het probleem van de beroepsstratificatie*, in *Sociologische Gids* 1955.
- EELLS, K., *Intelligence and cultural differences*, 1952.
- Eidgenössische Volkszählung 1 Dez. 1950*, Band 3.
- Encyclopaedie van het katholicisme*, 1955 - 1956.
- EVFNETT, H. O., *Catholics and the universities 1850 - 1950*, in *The english catholics 1850 - 1950*, 1950.
- *The catholic schools of England and Wales*, 1944.
- FANFANI, A., *Catholicism, protestantism and capitalism*, 1939.
- FEBFR, G. H. A., *De criminaliteit der katholieken in Nederland*, 1933.
- Gegevens dagscholen voor voorbereidend hoger en middelbaar onderwijs*, versch. jrgn, Mededelingen van het ministerie van onderwijs, kunsten en wetenschappen
- GLASS, D. V., *Social mobility in Britain*, 1954
- GODDIJN, J. J. O., *Katholieke minderheid en protestantse dominant*, 1957.
- GODEFRROY, J., *De toekomstige behoefte aan docenten bij het katholiek onderwijs in Nederland*, in *Sociaal kompas*, 1954/55.
- GRAAF, A. DE, *Enkele hoofdoorzaken van de daling van het prestatievermogen van leerlingen op de middelbare school*, in *Psychologische achtergronden*, nr 15-16, 1951.
- GROETHUYSEN, B., *Origines de l'esprit bourgeois en France*, 1927.
- GROND, I. F. A., *Is het probleem van het zittenblijven onoplosbaar?* in *Tijdschrift voor zielkunde en opvoedingsleer*, 1952.

- GROOT, A. D. DE, *Selectieproblemen in de moderne schoolorganisatie*, in *Herorientering by het middelbaar onderwijs*, 1953
- GWYNN, D., *The irish immigration*, in *The english catholics 1850-1950*, 1950.
- HARING, B., *Macht und Ohnmacht der Religion*, 1956
- HAVEMANN, E. en P. S. WEST, *They went to college*, 1952.
- HEEK, F. VAN, *Het geboortenuveau der nederlandse rooms-katholieken*, 1954.
— *Styging en daling op de maatschappelyke ladder*, 1945
- HERBERG, W., *Protestant, catholic, jew*, 1955.
Herorientering by het middelbaar onderwijs, rapport over de 6e onderwijsconferentie van het werkomitee voor opvoeding en democratie, gehouden op 30 en 31 October en 1 November 1953 in de internationale school voor wysbegeerte te Amersfoort, 1953.
- HERTLING, G. FREIHEIT VON, *Das Prinzip des Katholizismus und die Wissenschaft*, 1899.
- HOOGVEID, J., *De katholieke universiteit in 1928-1929* in *Jaarboek der r. k. universiteit, 1928-1929*.
- HOUTART, F., *Sociological study of the evolution of the american catholics*, in *Sociaal kompas* 1954/55.
- HUGHES, PH., *The coming century*, in *The english catholics 1850-1950*, 1950.
- IDENBURG, PH. J., *De maatschappelyke positie der intellectuelen*, in *De intellectueel in de samenleving*, 1953.
Jaarboek van het r. k. centraal bureau voor onderwijs en opvoeding, versch. jrgn.
- JANSEN, C., *Vernieuwing van het katholieke v. h. m. o.*, in *De Tyd*, 6 Oct. 1954.
— *Vernieuwing van het middelbaar onderwijs, mede tot oplossing van het selectieprobleem*, in *K. C. T. Streven*, 1952/53.
- JANSSEN, E., *Mgr. J. A. Parédis en het middelbaar onderwijs te Roermond tot en met 1841*, in *Historische opstellen over Roermond e o*, 1950.
- JONG, kardinaal J. DE, *Handboek der kerkgeschiedenis*, dl 4, 1949.
- KALDI, G., *Die Kirche in Ungarn*, in *Sociaal kompas*, 1956/57.
- KANE, J. J., *The social structure of american catholics*, in *The american catholic sociological review*, 1955.
Katholiek archief, versch. jrgn
- Katholiek, De*, 1842
- Katholisches Handbuch der Schweiz*, 1943.
- Kirchliches Handbuch 1952-1956, Amtliches statistisches Jahrbuch der katholischen Kirche Deutschlands*, 1956.
- KNAPP, R. H. en H. B. GOODRICH, *Origins of american scientists*, 1952.
- KNAPP, R. H. en J. J. GREENBAUM, *The younger american scholar*, 1953.
- KRAUS, J. B., *Scholastik, Puritanismus und Kapitalismus*, 1930.
- KRUYT, C. S., *De Zaanstreek*, in *Handboek pastorale sociologie*, dl 2, 1955.
- KUNKEL, W., *Romisches Privatrecht*, 1935.
- KUNKEL, B. W. en D. B. PRENTICE, *The colleges contribution to intellectual leadership, in School and society*, vol. 50.
- LORENZ, J., *Die wirtschaftliche Lage der Katholiken in der Schweiz*, in *Schweizerische Rundschau*, 1942/43.
- MERTON, R. K., *Social theory and social structure*, 1951.
- MATHEW, D., *Catholicism in England*, 1948
- MULLER-ARMACK, A., *Genealogie der Wirtschaftsstile*, 1941.
- MULLER, K. V., *Begabung und soziale Schichtung in der hochindustrialisierten Gesellschaft*, 1956.
- NEWMAN, J. H., *The idea of a university*, 1875.
- Nota betreffende onderwijsvoorzieningen (Nota Rutten)*, *Handelingen der Staten Generaal*, bijlagen 1950/51, nr 2233.

- NUSS, H. E., *Industrial Tyneside*, 1928.
- Ontstellend gebrek aan godsdienstkennis bij afgestudeerde m.o.-jeugd, in *De Bazuin*, 1953, nr. 3.
- Ontwikkeling, De, der wetenschappen in de laatste halve eeuw; gedenkboek van het Thymgenootschap bij het 50-jarig bestaan, 1954.
- Prus-Almanak, versch. jrgn.
- PERQUIN, N., *Menselijke verhoudingen in de school*, in *Menselijke verhoudingen*, 1955.
- POELHEKKE, M. A. P. C., *Het tekort der katholieken in de wetenschap*, 1900.
- POPE, L., *Religion and the class structure*, in *The annals of the american academy of political and social science*, 1948.
- PREUSZISCHE STATISTIK, *Statistik der Landesuniversitäten*, 1911/12, 1913.
- Rapport over een onderzoek naar de stand van het gewoon lager onderwijs in Noord-Brabant, 1957.
- RENSWOUDE, J. VAN, *Het klein-seminarie in beweging*, in *De nieuwe mens*, Mei 1957.
- ROGIER, L. J., *Een halve eeuw levens van het Thymgenootschap 1904-1954*, in *De ontwikkeling der wetenschappen in de laatste halve eeuw*, 1954.
- *De Kerk in de 19e eeuw*, in *Denken uit geloof en leven in de tijd*, 1949.
- ROGIER, L. J. en N. DE ROOY, *In vrijheid herboren 1853-1953*, 1953.
- RUTTEN, F. J. TH., *Rede*, in *Jaarboek van de katholieke universiteit*, 1948/49.
- RIJSWIJK, A. VAN, *Liberalen en clericalen in hun strijd rond het bisschoppelijk college te Roermond*, in *Historische opstellen over Roermond e.o.*, 1950.
- SCHELVEN, A. A. VAN, *Uit de strijd der geesten*, 1944.
- SIGNER, L., *Das katholische Schweizerbuch 1940-1942*, in *Katholisches Handbuch der Schweiz*, 1943.
- Sociale stijging en daling in Nederland*, 1958, door F. van Heek e.a.
- SOUREN, C. J. M. H. en E. PELOSI, *Hedendaagse vraagstukken van opvoeding en onderwijs*, 1958.
- Statistik des Bundesrepublik Deutschland*, Band 130, Heft 1.
- STEGE, A., *Het middelbaar onderwijs*, in *Het katholieke Nederland 1813-1913*, dII, 1913.
- STEIJLWAG, H. W. F., *Selectie en selectiemethoden*, 1955.
- Studerenden, Die, an schweizerischen Hochschulen*, 1947.
- SUVERFIN, P. J., *Onderzoek naar de beroepsklassen in het Nederlandse volk en in de verschillende kerkgenootschappen*, in *Sociologisch bulletin*, 1951.
- TAWNEY, R. H., *Religion and the rise of capitalism*, 1955, pocket-uitg.
- TRACY, G. M., *Le catholicisme britannique sous la deuxième Elizabeth*, 1956.
- TURKSTRA, H., *Toelating tot en selectie op de m.s.*, 1952.
- UNIVERSITY grants committee, *University development*, 1953.
- UIJL, J. M. DEN, *Achterstand en achterstelling*, in *Socialisme en democratie*, 1955.
- VFLTHOVEN, H. VAN, *Stad en meijery van 's-Hertogenbosch*, 1938
- VINKLSTEIJN, C. J., *Rooms-katholiek voorbereidend hoger onderwijs 1813-1913*; in *Het katholieke Nederland 1813-1913*, dI 1913.
- WARNER, W. L., *Social classes in America*, 1949.
- WEBER, M., *Die protestantische Ethik und der Geist der Kapitalismus*, in *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, 1920.
- WITLOX, G., *Het na-oorlogse seminarie*. in *De nieuwe mens*, Mei 1957.
- Ijpelaar oud en nieuw*, 1950.
- ZEEGERS, G. H. L., *De roeping van het westen*, in *Katholiek archief*, 1957.
- *Universiteit en maatschappij*, in *Sociaal kompas*, 1953/54.
- *Onze taak als katholieke intellectueel*; feestrede uitgesproken bij gelegenheid van de 28e dies natalis van het Nijmeegse studentencorps „Carolus Magnus”, in *Katholiek archief*, 1952.

BIJLAGE A.

v.h.m.o.-leerlingen per 100 12 t/m 20 jarigen

	r.k.-scholen						niet	
	v.h.m.o.-leerlingen			v.h.m.o.-leerlingen per 100 12 t/m 20 jarigen			v.h.m.o.-leer	
	j.	m.	tot.	j.	m.	tot.	j.	m.
Groningen	176	107	283	9.7	5.9	7.8	1981	1291
Friesland	95	22	117	3.7	0.9	2.3	1805	894
Drente	4	4	8	0.2	0.2	0.2	929	526
Overijssel	688	242	930	4.6	1.6	3.1	2125	1201
Gelderland	1420	692	2112	4.9	2.4	3.7	3523	2130
Utrecht	638	379	1017	5.2	3.1	4.1	3555	2090
N.-Holland	2517	1431	3948	7.1	4.0	5.5	9631	6526
Z.-Holland	2779	1635	4414	7.2	4.2	5.7	10575	6826
Zeeland	412	146	558	10.2	3.7	7.0	1048	498
N.-Brabant	4766	2253	7019	6.3	3.0	4.6	1369	816
Limburg	3747	1708	5455	8.1	3.7	5.9	547	216
totaal	17242	8619	25861	6.6	3.3	4.9	37088	23015
incl. r.k. op niet- r.k.-scholen			28447			5.4		
idem, incl. seminaristen			34227			6.5		

op 1-1-1953, onderscheiden naar provincie

r.k.-scholen				totaal					
lingen	v.h.m.o.-leerlingen per 100 12 t/m 20 jarigen			v.h.m.o.-leerlingen			v.h.m.o.-leerlingen per 100 12 t/m 20 jarigen		
	tot.	j.	m.	tot.	j.	m.	tot.	j.	m.
3273	8.2	5.4	6.8	2157	1399	3556	8.3	5.4	6.9
2699	6.8	3.6	5.4	1900	916	2816	6.9	3.4	5.2
1455	5.6	3.3	4.5	933	530	1463	5.1	3.0	4.1
3326	7.8	4.5	6.2	2813	1443	4256	6.7	3.5	5.1
5653	9.2	5.7	7.5	4943	2822	7765	7.4	4.3	5.8
5645	16.6	9.8	13.2	4193	2469	6621	12.4	7.4	9.9
16157	15.0	10.1	12.5	12148	7957	20105	12.2	7.9	10.0
17401	10.9	7.0	8.9	13354	8461	21815	9.8	6.2	8.0
1546	9.8	4.8	7.3	1460	644	2104	9.9	4.5	7.2
2185	18.9	11.3	15.1	6135	3069	9204	7.4	3.7	5.5
763	26.2	10.5	18.4	4294	1924	6218	8.9	4.0	6.5
60103	11.1	6.9	9.0	54330	31634	85964	9.1	5.3	7.2
57517			8.6						

BIJLAGE B.

Overzicht van de statistische leerlingentekorten respectievelijk overschotten bij het katholieke middelbaar onderwijs in 42 verzorgingsgebieden van katholieke middelbare scholen op 1-1-1953, uitgedrukt in evenredigheidsindices

Verzorgingsrayon	aantal r.k. v.h.m.o.-scholen 1955	leerl. aantallen van deze scholen 1952/53
1. Beverwijk	1	—
2. Het Gooi	2	469
3. Amersfoort	3	400
4. Utrecht	2	622
5. Twente	4	657
6. Doetinchem	1	110
7. Gouda	1	115
8. Deventer	1	170
9. Tilburg	3	815
10. Bolsward	1	90
11. Zwolle	1	104
12. Oosterhout-Dongen-Waalwijk	5	484
13. Alkmaar	1	370
14. Arnhem	1	515
15. Veghel	1	124
16. Nijmegen	7	1725
17. Leiden-Voorschoten	3	790
18. Den Bosch-Vught-Boxtel	5	869
19. Eindhoven-Valkenswaard-Veldhoven	6	1564
20. Breda-Etten	3	661
21. Helmond	3	477
22. Amsterdam	5	1747
23. Haarlem	3	992
24. Den Haag en omgeving	7	1743
25. Rotterdam-Schiedam	6	1354
26. Groenlo	1	130
27. Venray	3	389
28. Oss	2	406
29. Venlo	3	595
30. Hoorn	1	197
31. Lisse	1	—
32. Bergen op Zoom-Roosendaal	5	1190
33. Boxmeer	1	138
34. Heerlen-Hoensbroek-Kerkrade	10	1804
35. Sittard-Geleen	5	899
36. Goes	1	107
37. Maastricht-Vaals	6	1265
38. Roermond	3	784
39. Groningen	2	286
40. Hulst	1	239
41. Weert	4	549
42. Schoondijke	1	133

r.k. l.o.-leerlingen 1952	r.k. v.h.m.o.-leerlingen I-1-1953		evenredigheids- index	rangnr. verz. geb.
	theor. aantal	feitelijk aantal		
	(5)	(6)	(7)	(8)
4734	250	98	39	1
6905	1050	494	47	2
5578	480	230	48	3
16316	1550	761	49	4
21105	1376	677	49	5
9713	400	200	50	6
5882	317	164	52	7
7170	377	196	52	8
23760	1918	990	52	9
3171	186	103	55	10
3445	188	103	55	11
13188	849	536	63	12
7612	470	295	63	13
11094	825	540	65	14
8254	329	222	67	15
20433	1494	1016	68	16
6000	438	305	70	17
18900	1213	846	70	18
28640	2196	1561	71	19
17038	1022	754	74	20
13486	694	526	76	21
27309	2376	1833	77	22
12688	1254	971	77	23
29360	2812	2211	79	24
20904	1870	1503	80	25
5099	194	157	80	26
6875	201	165	82	27
7657	365	303	83	28
12717	718	603	84	29
7025	250	211	84	30
6359	188	161	86	31
20016	990	915	92	32
8032	252	233	92	33
25861	1545	1494	97	34
13348	683	700	102	35
2100	103	117	114	36
19456	1136	1337	118	37
10563	495	650	131	38
2014	181	250	138	39
4600	200	282	141	40
8443	296	357	145	41
1267	53	137	258	42

BIJLAGE C.

*Procentuele deelname aan het katholieke middelbaar onderwijs in verband met de spreiding
der katholieke middelbare scholen op 1-1-1953, onderscheiden naar provincie*

	in schoolgemeenten			in overige gem. binnen 1/2 uur-grens			in gemeenten buiten 1/2 uur-grens			totaal		
	l. o.	v.h.m.o.	in %	l. o.	v.h.m.o.	in %	l. o.	v.h.m.o.	in %	l. o.	v.h.m.o.	in %
Groningen	1563	228	14,6	165	19	11,5	1684	36	2,1	3412	283	8,3
Friesland	563	39	6,9	2116	57	2,7	1778	21	1,2	4457	117	2,6
Drente	—	—	—	191	3	1,6	3111	5	0,2	3302	8	0,2
Overijssel	12095	622	5,1	16345	296	1,8	2109	12	0,6	30549	930	3,0
Gelderland	19199	1297	6,8	31786	731	2,3	7036	84	1,2	58021	2112	3,6
Utrecht	13748	646	4,7	8350	351	4,2	2877	20	0,7	24975	1017	4,1
N.-Holland	34177	2730	8,0	25862	1149	4,4	7034	69	1,0	67073	3948	5,9
Z.-Holland	42236	3067	7,3	29019	1302	4,5	3820	45	1,2	75075	4414	5,8
Zeeland	1082	123	11,4	4516	351	7,8	2133	84	3,9	7731	558	7,2
N.-Brabant	76133	4802	6,3	86158	2132	2,5	6505	85	1,3	168796	7019	4,2
Limburg	43531	3531	8,1	54991	1896	3,4	1511	22	1,5	100033	5449	5,4
totaal	244327	17085	7,0	259499	8287	3,2	39598	483	1,2	543424	25855	4,7

Stellingen behorende bij M. A. J. M. Matthijssen
Katholiek Middelbaar Onderwijs en intellectuele emancipatie
Nijmegen 1958

STELLINGEN

I

De levensbeschouwelijke inslag van onze politieke partijen is er oorzaak van, dat de politieke keuze van de Nederlandse bevolking in sterke mate is gedetermineerd. De hiermee samenhangende geringe politieke belangstelling is het meest geprononceerd in die bevolkingsgroepen, voor wie de binding tussen politiek en levensbeschouwing het sterkst is.

II

Bij een voortschrijdende democratisering van het voortgezet onderwijs wordt het gevaar van een geestelijke verproletarisering van de arbeidersbevolking op de duur niet denkbeeldig.

III

De temporisering van de economische integratie van West-Europa is ten onrechte uitsluitend gebaseerd op technisch-economische criteria. Zij houdt geen rekening met de sociale en culturele structuren van de verschillende regionale eenheden.

IV

De methodische doordenking en experimentele vernieuwing van zielzorg en apostolaat, die zich onder invloed van de maatschappelijke veranderingen voltrekt, vraagt, voor wat de niet-theologische factoren betreft, de begeleiding van positief sociaal onderzoek. Het nog ontbreken van het daartoe benodigd inzicht, o.m. in sommige kringen der geestelijkheid, is nog een gevolg van de exclusieve betekenis van de normatieve wetenschappen in de traditionele priesteropleiding.

V

De beschouwingen over de devaluatie van de intellectuelen als leidende groep in de samenleving, die o.m. in de kringen der St. Adelbertvereniging zijn gehouden, blijven vaag en onbevredigend, zolang een op feitenmateriaal berustende analyse van de term "leidende stand" ontbreekt.

VI

De wijzigingen, welke zich in de financiële draagkracht van de groep economisch sterkeren hebben voorgedaan, doen de vraag stellen, of de supposities, welke bij de sociale verzekeringswetgeving tot het invoeren van een loonsgrens hebben geleid, nog wel op realiteit berusten.

VII

Het ontstaan van de landbouwcoöperaties in Nederland is in belangrijke mate gestimuleerd door het optreden van onderwijzers.

VIII

Het moet als een ernstige leemte worden beschouwd, dat bij de bestudering van de onderwijsvraagstukken in Nederland de empirische sociologie tot nu toe verstek heeft laten gaan.

IX

De betekenis van de schoolvorderingentest voor studieprognose wordt in Nederland onderschat.

X

De klein-seminaries der katholieke geestelijken kunnen krachtens hun algemeen maatschappelijke functie recht doen gelden op subsidie door de overheid.

XI

Nog teveel wordt een evenredige vertegenwoordiging der katholieken in de leidende functies van de samenleving in ons land door hen gezien als een hun toekomend recht en te weinig als hun plicht uit hoofde van hun medeverantwoordelijkheid voor het algemeen welzijn.

XII

Een wijsgerige bezinning op de verschillende betekenissen van "de ander", die immers niet alleen hulp en metgezel is, zou de sociale wijsbegeerte ongetwijfeld verrijken.

litt. A. Dondcijn, *De Mens en de geschiedenis*, in *Annalen van het Thijmgenootschap*, april 1958.

INDELING VAN NEDERLAND IN AGRARISCHE, OVERGANGS-EN STEDELIJKE GEBIEDEN

A. AGRARISCHE GEBIEDEN

- A1 ZEEKLEIGRONDEN MET ANKERBOUW EN GEMENGDE BEDRIJVEN
- A2 RIVIERKLEIGRONDEN MET GEMENGDE BEDRIJVEN
- A3-A5 WEDEGRONDEN EN VEINGRONDEN
- A4-A6 ZANDGRONDEN EN TUINBOUWGRONDEN

B. OVERGANGSGEBIEDEN

- B1 GEBIEDEN MET EEN AGRARISCH KARAKTER
- B2 INDUSTRIEGEBIEDEN MET PLATTELANDSKARAKTER
- B3 MINGEBIEDEN
- B4 PLATTELANDVERZORGENDE CENTRA

C. STEDELIJKE CENTRA

- C1 STEDEN MET MINDER DAN 100 000 INWONERS
- C2 STEDEN MET MEER DAN 100 000 INWONERS
- C3 FORENSINGEBIEDEN

